

Тема 1. КРАЄЗНАВСТВО ЯК ОКРЕМИЙ НАПРЯМОК ТУРИЗМОЛОГІЇ

План: 1. Місце туристичного краєзнавства у програмі підготовки спеціалістів з туризму. 2. Стислий історичний нарис розвитку краєзнавства. 3. Предмет та завдання туристичного краєзнавства.

1. Місце туристичного краєзнавства у програмі підготовки спеціалістів з туризму.

Індустрія туризму в Україні розвивається в умовах жорсткої конкурентної боротьби як на внутрішньому, так і на зовнішньому туристичному ринку. У зв'язку з цим постає питання про якість обслуговування туристів, яка може бути забезпечена на основі належної фахової підготовки персоналу. Студенти туристичних спеціалізацій повинні оволодіти таким обсягом професійних знань і навичок, які дозволили б їм вільно орієнтуватись у питаннях організації спеціалізованого відпочинку і розваг, надання готельно-ресторанних послуг, транспортного та екскурсійного обслуговування, екологічної діяльності.

В руслі маркетингової стратегії, курс на реалізацію якої взяла Державна туристична адміністрація України, відбувається створення нового іміджу вітчизняного туристичного продукту на внутрішньому і міжнародному рівнях. Це вимагає перш за все комплексної репрезентації регіонального туристичного потенціалу, чим і обумовлене включення до вузівських навчальних програм профільних спеціалізацій навчальної дисципліни «Туристичне краєзнавство». Власне, краєзнавство - це всебічне наукове вивчення певної території країни (краю).

«Туристичне краєзнавство» має за мету висвітлення туристичних ресурсів України в регіональному аспекті. Воно містить історичний матеріал, що дозволяє простежити історію розвитку краєзнавства і - вужче - туристичного краєзнавства в Україні, а також характеристику найважливіших природно-рекреаційних, культурно-історичних та інфраструктурних ресурсів кожного регіону. Особливо детально розглядаються основні туристичні центри країни - Київ, Крим, Карпати.

2. Стислий історичний нарис розвитку краєзнавства. Перші відомості краєзнавчого характеру містять уже давньоруські літописи, а також місцеві літописні хроніки (т. зв. «малі літописи») пізнішого часу. В кінці XVIII ст. створюються топографічні описи намісництв, серед яких найбільш відомим є опис Чернігівського намісництва О. Шафонського.

Краєзнавча робота в XIX ст. активізується у зв'язку із створенням у Харкові, Києві, Одесі університетів, викладачам яких доручалось вести на основі власних спостережень записи історичного, топографічного, статистичного характеру, здійснювати ботаніко-зоологічні, метеорологічні дослідження, паралельно готуючи відповідні інструкції для вчителів гімназій з метою їх підготовки до аналогічної роботи.

У 1835 р. в Києві створено Тимчасовий комітет для розшукування старожитностей, у функції якого входило виявлення і вивчення археологічних пам'яток. Результатом цієї роботи стало створення музею старожитностей при університеті Св. Володимира.

В 1843 р. організована Тимчасова комісія для розгляду давніх актів, яку в літературі прийнято іменувати Київською археографічною комісією. На неї покладалось вивчення і видання документальних матеріалів історичного характеру, а також виявлення і дослідження археологічних та історико-культурних пам'яток. До I пол. XIX ст. відноситься заснування наукових товариств, які функціонували на громадських засадах і мали в своєму складі не лише науковців, охоплюючи також широкий аматорський загал.

У період з 1839 по 1922 рр. діяло Одеське товариство історії і старожитностей, що було осередком краєзнавчих досліджень на півдні України. Його силами організовувались наукові експедиції, екскурсії. В 1840 р. при ньому засновано музей старожитностей. Товариством видано 33 томи наукових записок.

У 1873 р. розпочало свою діяльність Історичне товариство Нестора літописця, яке за період до 1914 р. опублікувало 24 збірники наукових праць. Організація проіснувала до 1926 р. Тоді ж відкрито наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові, в доробку якого більше

200 томів наукових праць. У Ніжині діяло історико-філологічне товариство, в Катеринославі - наукове товариство. Тернопільський науковий гурток видавав «Щорічник» за матеріалами своїх краєзнавчих пошуків. Вивчення краю провадили також церковні історичні товариства: Подільське єпархіальне історико-археологічне товариство, Полтавський церковний історико-археологічний комітет, Церковно-історичне та археологічне товариство при Київській духовній академії.

К.Д.Ушинський наголошував на необхідності включення до шкільної програми спеціального предмета, що передбачав би вивчення рідного краю відповідно до «горизонту кожної місцевості». До 1917 року терміну «краєзнавство» не було, тому в школах викладалося «Батьківщинознавство» або «Вітчизнознавство».

В кінці XIX ст. в Україні набуває поширення туристсько-екскурсійний рух, організація якого зосереджувалась у вузах, громадських товариствах краєзнавчого спрямування. Окремі вузівські викладачі практикували в навчальних цілях екскурсії для студентів. У 1856 р. починає функціонувати гурток туристів при Київському університеті. Навчальні екскурсії впроваджуються в шкільні освітні програми як обов'язковий вид учбової діяльності.

З 1918 р. координаційні функції у краєзнавчій сфері виконувала Українська академія наук. Академічні комісії з краєзнавства діяли в Києві, Одесі, Харкові. При київській, зокрема, було засновано студентську секцію, яка організувала краєзнавчі курси. Аналогічні курси створені в Одесі. Одеською комісією видавався науковий вісник, Київською - науковий бюлетень.

Активізація краєзнавчого руху в 20-і роки XX ст. зумовлена процесами українського національного відродження. В багатьох населених пунктах виникають аматорські краєзнавчі гуртки. На 1929 рік в Україні налічувалось 709 краєзнавчих об'єднань - товариств, семінарів, гуртків, бюро і т. ін. В 1924-1925 рр. функціонував Чернігівський інститут краєзнавства. 1920-і роки ознаменувалися створенням численних краєзнавчих музеїв. На цей період припадає також інтенсивна розробка конкретних методик вивчення різних краєзнавчих об'єктів. Викладання краєзнавчих курсів впроваджено у вищих навчальних закладах і в загальноосвітніх школах¹.

Якісно новий етап у розвитку краєзнавства припадає на 1960-і роки. Інтенсивний розвиток краєзнавства, його спрямування в наукове русло значною мірою обумовлене підготовкою 26-томного видання «Історія міст і сіл Української РСР». Загальний обсяг цього фундаментального видання складає 2360 авторських аркушів. Вміщено 1340 нарисів про найбільш значні населені пункти, а також 8319 статей довідкового характеру про селища і села.

27 березня 1990 р. у Києві відбувся I Всеукраїнський краєзнавчий з'їзд, що проголосив створення Всеукраїнської спілки краєзнавців, затвердив її статут, обрав керівні органи. Спілку очолює академік П.Т.Трощак. У 1993 р. відновлено видання журналу «Краєзнавство».

Сьогодні краєзнавство успішно розвивається в усіх регіонах України: науково-пізнавальна секція «Одесіка» працює при Будинку вчених в Одесі, клуб «Ріднокрай» - в обласній бібліотеці в Дніпропетровську; науково-краєзнавче товариство дослідників Волині діє в Житомирі; Інститут карпатознавства створений при Ужгородському університеті (видає збірник «Carpatica-Карпатика»); Центр історичного краєзнавства працює у Львові.

¹ В 1931 р. створено Товариство краєзнавців-марксистів з метою ідеологічного розгрому краєзнавчого руху в тому його вигляді, в якому він склався в регіонах, особливо національних. Ця стратегія реалізовувалась також через пресу, в якій таврувалося «поміщицьке, буржуазне, куркульське» краєзнавство. Членам Українського комітету краєзнавства інкримінувалась участь у контрреволюційній діяльності. Зрештою закрили журнал «Краєзнавство», розпустили Український комітет краєзнавства. У наступні роки краєзнавство як масовий рух стало надбанням історії. Воно перетворилося на справу вузького кола співробітників науково-дослідних установ, вузів, архівів, музеїв. Хвиля репресій у 1938 р. фактично знищила краєзнавчий рух, який тепер рекомендувалося зосередити в школах, вузах, в установах і на підприємствах під науково-методичним керівництвом місцевих краєзнавчих музеїв.

3. Предмет та завдання туристичного краєзнавства. Починаючи з 1920-х років активно з'ясовувалось питання про предмет краєзнавства. Ця тема була піднята на сторінках журналу «Краєведение», а відповідний курс викладався тоді у Петроградському педагогічному інституті. Тоді вважалося, що краєзнавство є специфічною галуззю знання про країну, вивчення якої виходить із територіального принципу і підпорядковане певній меті. Питання ж про те, галуззю якої науки слід вважати краєзнавство, виявило відсутність у середовищі науковців єдиного підходу до його розв'язання. Одні з них (як, наприклад, Л.Берг) звужували його до «мікрогеографії краю», «місцевої географії». Дехто (в їх числі - Б.Н.Вишневський), так само вбачаючи завдання краєзнавства в дослідженні географії краю, закликали до вивчення його історії, збирання історичних документів і пам'яток старовини, спогадів, народних переказів.

Деякі з учених (В.М. Муратов), відкидаючи визначення краєзнавства як «крайової географії» і не приймаючи зведення його ролі до вивчення господарсько-виробничого потенціалу краю, включали цю галузь знання в більш широкий контекст, відносячи її до сфери не лише наукової, а й громадської діяльності.

В цілому ж краєзнавство розглядалось радянською наукою як суто громадська діяльність. Така точка зору була вираженням офіційного погляду на проблему, який у 1922 р. здобув інший ракурс: краєзнавство документально визнавалось галуззю наукового дослідження, завданням якого є вивчення історії і культури краю. Воно визначалось як «метод синтетичного наукового вивчення певної, виділеної за адміністративними, політичними і господарськими ознаками, відносно невеликої території; вивчення, підпорядковане життєво необхідним господарським і культурним потребам цієї території, що має своєю основою продуктивні сили країни».

Пізніше предмет краєзнавства тлумачився доволі широко. Зокрема, до його сфери вивчення відносили дослідження археологічних пам'яток, історії населених пунктів, економіки, культури краю, пам'яток мистецтва, вжиткових предметів, побуту. Краєзнавство вже на початку 30-х років вважалося специфічним шляхом розвитку історичної науки, який передбачає оперування місцевим матеріалом. Як окремий об'єкт краєзнавчого дослідження виділялось місто, що підлягає вивченню перш за все в культурно-історичному аспекті, являючи собою «великий синтетичний пам'ятник, що відбиває соціально-культурний організм». Була запропонована навіть (Н.П. Анциферовим) «програма комплексного аналізу міста як «згустка» культури і матеріального відбиття одночасної взаємодії елементів культур різних епох». Відтак, місто характеризувалося як «лабораторія» культури, творця і поширювача духовних цінностей.

Проте, у 1920-30-і роки не було вироблено єдиного підходу до визначення предмета і завдань краєзнавства, хоча суттєвим кроком у розумінні проблеми стало розширення меж цієї сфери, яке передбачало участь у дослідженнях фахівців різного профілю з залученням громадськості.

1930-і роки позначились активним краєзнавчим рухом. Зокрема у Закарпатті видавались журнали («Підкарпатська Русь», «Рідний край»), альманахи, календарі, книги краєзнавчого характеру. Надруковано підручник «Краєзнавство». Також успішно розвивалось краєзнавство в Прикарпатті. У Львові виходили журнали «Туристика і краєзнавство» та «Наша Батьківщина».

У 1965 р. в Кам'янець-Подільському відбулася перша обласна наукова краєзнавча конференція. З того часу обласні краєзнавчі конференції стали в Україні традиційними. В цей період знову постає питання про предмет краєзнавства і його наукове обґрунтування. О.С.Барков, зокрема, так визначив його сутність: «Краєзнавство є комплексом наукових дисциплін, різноманітних за змістом та окремими методами дослідження, але покликаних у своїй сукупності до наукового і всебічного пізнання краю».

З 1971 р. на історичних факультетах педагогічних інститутів введено курс історичного краєзнавства. Вузівські навчальні посібники цього періоду містили визначення краєзнавства як сукупності знань про той чи інший край, вивчення його природи, історії, економіки, побуту тощо.

Але все це не вичерпувало змісту поняття «краєзнавство», і дане питання знову стало предметом полемічного обговорення, цього разу - в 1987 р. в Полтаві, на I Всесоюзній науковій конференції з історичного краєзнавства, яка фактично ввела цей термін у науковий обіг.

Ось деякі з визначень предмету краєзнавства:

- Я.Е.Водарський: «пізнання рідного краю в межах населеного пункту, адміністративно-територіальної одиниці, історико-географічного регіону, включаючи їх сучасний стан та історичний розвиток». Історичне краєзнавство він трактував як вивчення історії розвитку суспільства і природи даної місцевості.

- А.В.Санцевич: «комплекс наукових дисциплін, що, відрізняючись предметом і методами дослідження, вивчають під різним кутом зору певну територію. Це дає підставу говорити про різні наукові аспекти краєзнавства, що визначаються об'єктом вивчення. В числі таких об'єктів - природа, історія, господарство, населення, культура, народна творчість і т. ін.». Шляхом співставлення предмета історичного краєзнавства та історичної географії А.В. Санцевич дійшов висновку, що історико-краєзнавче вивчення об'єкта передбачає його всебічний аналіз, тоді як історична географія тримає в полі зору переважно просторовий його аспект.

- П.Т.Трощко: «історичне краєзнавство як важлива галузь історичної науки дає цій останній «підґрунтя для значних узагальнень і висновків». Воно являє собою «галузь пізнання, доступну для найширших мас трудящих і розраховану на їхню участь у своєму розвитку».

- Н.П.Ковальський: включав у його сферу широке коло різнопланових об'єктів, об'єднаних за територіальною ознакою, при цьому звертаючи увагу на можливість подвійного трактування поняття «край»: вузького - як місто, село і т. п., і широкого - район, область, політико-адміністративний комплекс, який історично склався в межах певної території.

- В.О.Замлинський: «краєзнавство - найважливіша галузь історичного знання, метою якого є всебічне, комплексне і предметне вивчення території краю. Краєзнавство - первинне джерело історичних фактів, на яких базується будь-яке історичне знання.

В останні роки відбувається перегляд кола проблем, віднесених до історичного краєзнавства. На передній план виходить демографічний фактор з акцентом на функціонуванні моделі відносин «суспільство – природа», що обумовлює поглиблення географічного та екологічного аспектів історико-краєзнавчого дослідження².

Замість терміну «історичне краєзнавство» вживається ще цілий ряд інших: «регіональна історія», «місцева історія», «крайова історія», «обласна історія», «локальна історія», «мала історія».

Географічне краєзнавство здійснює комплексне вивчення природних особливостей даної місцевості, специфічного поєднання природних компонентів на досліджуваній території, характерних для неї природних явищ і унікальних об'єктів.

В останні роки самостійною науковою дисципліною стає *туристичне краєзнавство*, що вимагає визначення його предмета.

С.І.Поповичу належить першість в обґрунтуванні ролі туризму як засобу розвитку історичного краєзнавства і поширення одержаних ним даних. Дослідник проаналізував взаємозв'язок і взаємодію туризму з історичним краєзнавством, а також окреслив коло проблем, які підлягають розв'язанню в даній сфері. Один із шляхів їх подолання він вбачає у зміцненні контактів між туристично-екскурсійними і краєзнавчими організаціями, що може бути реалізовано шляхом участі науковців цієї сфери в розробці туристичних маршрутів і

² Існує погляд на історичне краєзнавство як на допоміжну історичну дисципліну, хоча він видається неправомірним, оскільки останні мають своїм предметом обмежене коло специфічних проблем (як, наприклад, хронологія, метрологія, генеалогія, сфрагістика, геральдика, нумізматику та ін.), які досліджуються за допомогою спеціальних методів, тоді як історія краю вимагає комплексного вивчення. Ці міркування мають своїм наслідком висновок: історичне краєзнавство поруч із джерелознавством, археологією, історіографією належить до основних історичних дисциплін.

екскурсій, їх методичному забезпеченні. Активізація краєзнавчих досліджень відбувалась паралельно з удосконаленням форм екскурсійно-пізнавальної діяльності, що у XX ст. сформувалась в окрему галузь - краєзнавчий туризм. С.І.Попович поставив також питання про необхідність створення спеціального друкованого органу для висвітлення основних напрямів розвитку туристсько-краєзнавчої сфери.

Для розробки питань теорії і практики історичного краєзнавства важливе значення має створення в Інституті історії України НАН відділу історико-краєзнавчих досліджень та відділу регіональних проблем (1979, 1991).

Активізації вивчення краю сприяє систематичне проведення Всеукраїнських наукових краєзнавчих конференцій, ініційованих академіком П.Т.Троньком. З його дослідженнями пов'язане закріплення в науковому вжитку терміну «туристичне краєзнавство». Він зазначав, що становлення цієї галузі знання пов'язане з подорожуванням по рідному краю. З іншого боку, він вбачає у краєзнавстві основу для дослідження туристичних природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів окремих регіонів України. П.Т.Тронько наголошував також на необхідності створення періодичного видання з туристсько-краєзнавчої проблематики і видання вузівського підручника з цієї дисципліни, що є базовою для туристичних спеціалізацій.

В 1990-х рр. розширились контакти вчених-краєзнавців з фахівцями, які займаються підготовкою кадрів для туристичної галузі, ведуть наукові дослідження з проблем туризму. Тісне співробітництво розпочалося з I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Туризм і завдання національно-культурного відродження України» (жовтень 1992 р., Черкаси). Історики, географи, архітектори, етнографи у своїх виступах оцінювали сучасний стан туризму в Україні, накресливали шляхи його розвитку, наголошували на необхідності поглиблення взаємодії краєзнавства та краєзнавчого туризму, що сприятиме поширенню знань серед населення про рідний край, його природу, історію, культуру. У 1994 р. в Косові відбулася II Всеукраїнська науково-практична конференція з проблем туризму, в центрі уваги якої було відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму.

Отже, протягом останніх років в Україні спостерігається помітне зближення краєзнавства з туризмом, який сприяє поширенню результатів краєзнавчих пошуків.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. Географічна енциклопедія України: У 3-х т. - К., 1989-1993.
3. Заповідники України и Молдавии. - М., 1987.
4. Заповідники і національні природні парки України. -К, 1999.
5. Коротун ІМ. Природні ресурси України: Навч. пос. -Рівне, 2000.
6. Костриця М.Ю. Українське географічне краєзнавство: історія, методологія, постаті, практика.— Житомир: Косенко, 2006. — 444 с.
7. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
8. Природно-заповідний фонд української РСР: Реєстр-довідник заповідних об'єктів. - К., 1986.
9. Репресоване краєзнавство (20-30-і рр.). - К., 1990.
10. Родичкин И.Д. Сады, парки и заповедники Украинской ССР. Заповедная природа. - К., 1985.
11. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
12. Рыбаков М. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. - К, 1997.
13. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.
14. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник -довідник. - К: Знання, 1998.

Тема 2. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ У КРАЄЗНАВСТВІ

План: 1. *Поняття про краєзнавчі туристичні ресурси.* 2. *Сучасні оцінки краєзнавчих туристичних ресурсів.* 3. *Значення окремих видів туристичних ресурсів для краєзнавчого туризму.* 4. *Туристичні ресурси України як основа організації краєзнавчого туризму.* 5. *Роль сільської місцевості у вітчизняному туристичному краєзнавстві.*

1. Поняття про краєзнавчі туристичні ресурси. Головною особливістю туристичного краєзнавства є масштаб просторового охоплення території. Виходячи з історії розвитку, більша увага у краєзнавстві завжди приділялась сільській місцевості і тим подіям і процесам, які в ній відбуваються. Особливо це притаманне Україні - державі в якій батьківське коріння майже кожного громадянина знаходиться саме в селі. Саме в сільській місцевості на рівні окремого ландшафту або урочища найкраще конкретизується поняття туристичних ресурсів. До туристичних ресурсів можна віднести все, що потрібно для задоволення фізіологічних і соціальних потреб туристів. Це можуть бути як матеріальні об'єкти, так і явища та події природного й антропогенного походження.

Туристичні ресурси - сукупність природних і соціально-культурних об'єктів, явищ і подій природного та суспільного походження, що сприяють задоволенню фізіологічних та соціальних потреб людини у відновленні її працездатності і які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях використовуються для прямого й опосередкованого споживання та виробництва туристичного продукту.

У структурі туристичних ресурсів виділяють кілька складових: природну, соціально-культурну або суспільну і подієву, які, в свою чергу, розділяються на ряд компонентів, що мають свою будову. Природні та суспільні ресурси формують групу «матеріальні туристичні ресурси», подієві та інформаційні об'єднуються у групу «нематеріальні туристичні ресурси».

При залученні природних і соціально-культурних ресурсів до використання у туристично-рекреаційній діяльності спрацьовує закон «найвищого гатунку» або «абсолютних переваг», згідно якого першими до використання залучаються найкращі за якістю або найближчі до споживача ресурси.

Абсолютно усі туристичні ресурси використовуються на різних просторових рівнях території держави. Особливістю використання туристичних ресурсів у туристичному краєзнавстві є їхня прив'язка до найдрібніших елементів територіальної організації природи і суспільства. Так, серед природних туристичних ресурсів на перший план виходять такі частини природних ландшафтів як урочища, серед соціально-культурних ресурсів – більш дрібні населені пункти (хутори).

2. Сучасні оцінки краєзнавчих туристичних ресурсів. У туризмознавстві склалися кілька основних підходів до оцінювання туристичних ресурсів:

- *психолого-естетична оцінка*, коли аналізується характер емоційної дії природного чи культурного середовища на туристів, оцінюється атрактивність (привабливість) природних і культурно-історичних об'єктів і можливість прояву «синдрому Стендаля»;

- *технологічна оцінка*, яка дозволяє визначати придатність ресурсів для організації певних видів туризму на даному етапі розвитку продуктивних сил, оцінити можливість формування туристичних комплексів і визначити обсяг потенційних затрат;

- *рентна або грошова оцінка*, яка дозволяє визначати економічну ефективність використання природних ресурсів у туризмі у межах певних територій, регіонів, країн і порівнювати її з іншими фо-мами господарського використання;

- *медико-біологічна або фізіологічна оцінка*, при якій з'ясовується ступінь комфортності природного середовища для організації певних видів рекреаційно-туристичної діяльності й оцінюється ймовірність проявів метеотропних реакцій організму людини і розвитку метеопатії;

- *кадастрова оцінка*, яка проводиться офіційними установами і містить систематизовані зведені відомості про території, призначені для організації туристичної діяльності, відпочинку і відновлення здоров'я людини. Кадастрова інформація доповнюється й іншими характеристиками, такими як оцінка ступенів складності маршрутів та їх доступністю для різних груп туристів, віддаленістю від головних промислових, транспортних, культурних центрів тощо;

- *бальна оцінка*, яка застосовується у тих випадках, коли будь-яке явище чи ресурс не піддається точному виміру, але є потреба хоча б у приблизному його оцінюванні, а також тоді, коли немає потреби в точному вимірі явища.

Найбільш важливими кількісними та якісними характеристиками туристичних ресурсів є:

- *обсяг запасів* (дебіт джерел мінеральних вод, екскурсійний потенціал туристичних центрів і маршрутів), необхідний для визначення потенційної ємності туристичних комплексів, рівня освоєння, оптимізації техногенного й антропогенного навантаження;

- *площа поширення* (розміри водоносних горизонтів, пляжів, лісів, площа територій зі стійким сніговим покривом), яка дозволяє визначити потенційні рекреаційні угіддя, встановити межі санітарної охорони;

- *період можливої експлуатації* (тривалість сприятливого погодно-кліматичного періоду, купального чи лижного сезону), який визначає сезонність рекреаційних процесів і ритмічність туристичних потоків;

- *територіальна зосередженість* у місцях виникнення чи поширення, яка обумовлює тяжіння туристичної інфраструктури і туристичних потоків до місць їх концентрації;

- *порівняно низька капіталомісткість* і невисока вартість експлуатаційних затрат, що дозволяє досить швидко створювати інфраструктуру й отримувати соціальний та економічний ефект, а також самостійно використовувати окремі види ресурсів;

- *багаторазовість використання* при дотриманні норм раціонального природокористування і проведення заходів із рекультивациі та благоустрою;

- *універсальність*, яка дозволяє використовувати один і той же ресурс для організації різних видів рекреаційно-туристичної діяльності;

- *масовість, унікальність, інформативність і доступність*, від яких залежить потужність туристичних потоків і можливість створення інфраструктури;

- *соціальність* - незалежно від походження і використання, туристичні ресурси характеризуються «цільовим призначенням» - покращання соціальних параметрів у суспільстві.

3.Значення окремих видів туристичних ресурсів для краєзнавчого туризму. Серед природних туристичних ресурсів найбільше значення для індустрії туризму взагалі та краєзнавчого туризму мають погодно-кліматичні (кліматотерапевтичні), водні, ландшафтні та бальнеологічні (геологічні) складові.

Клімат безпосередньо впливає на потужність і сезонність туристичних потоків, стає природним регулятором цінової політики в межах головних туристичних районів світу та окремих країн. Кліматичні особливості призвели до проблеми пікового завантаження засобів розміщення туристів і сезонності робочих місць у туристичній індустрії. «Мертвий сезон» (зимовий чи дощовий період) примушує одну частину інфраструктурних закладів тимчасово припинити свою роботу, а іншу - у кілька разів зменшувати вартість більшості послуг. У виграші опиняються ті країни або їх частини, територія яких знаходиться в комфортних кліматичних і погодних умовах, де сезонні коливання головних метеорологічних характеристик мінімальні і дозволяють обслуговувати туристів протягом року.

Головною складовою частиною *водних рекреаційно-туристичних ресурсів* нині стали морські й океанічні узбережжя із м'яким кліматом і зручними пляжами, що перетворило їх на територіальні рекреаційно-туристичні мегаструктури планетарного масштабу – «узбережжя теплих морів», у межах яких концентрується до 80 % загального обсягу туристичних потоків світу. У багатьох випадках при наявності споживчого попиту озера і річки стають природною основою формування рекреаційних систем і туристичних районів.

Ландшафтні ресурси подвійно впливають на розвиток туризму. З одного боку, ландшафт є середовищем, в якому відбуваються рекреаційно-туристичні процеси, а з іншого - унікальним об'єктом споглядання, тобто перетворюється на туристичну атракцію. Ландшафт як природне оточення рекреаційно-туристичної діяльності, формує рівень сприятливості для відпочинку й естетичності відчуттів, які його супроводжують. Перевагу отримують ті країни та регіони, які володіють ландшафтною мозаїчністю і поєднанням на обмежених територіях пляжних прибережних і прируслових, гірських, лісових, приозерних місцевостей у різних комбінаціях³.

Флоро-фауністичні та лісові туристичні ресурси мають значний вплив на розвиток як масового, так і альтернативного, особливо екологічного та наукового туризму. Особлива роль у розвитку та еволюції рекреаційно-туристичної діяльності належить лісовим ресурсам помірних, тропічних та субекваторіальних поясів.

Суспільні туристичні ресурси - матеріальні об'єкти, що несуть семантичну та естетичну інформацію і можуть використовуватися в краєзнавчій та екскурсійно-туристичній діяльності для задоволення специфічних соціальних і рекреаційних потреб особистості. Ці ресурси мають різну пізнавальну та естетичну цінність, а тому поділяються на кілька рівнів: місцевий, національний або державний і міжнаціональний або світовий.

Подієві ресурси належать до динамічних чинників формування туристичних потоків і комплексів, оскільки включають мотиваційні передумови подорожі до місця, де відбувається подія чи явище. Вони включають найбільш суттєві прояви сучасного суспільного буття з його модою на глобалізацію, екологію, активний і здоровий спосіб життя, переконання й уявлення про стиль і стереотип поведінки людини у соціумі.

4. Туристичні ресурси України як основа організації краєзнавчого туризму. Наша країна володіє значними природними туристичними ресурсами: сприятливими кліматотерапевтичними умовами, привабливими рівнинними, гірськими й аквальними (морськими та річковими) ландшафтами, багатою флорою і фауною. Геологічні лікувально-оздоровчі природні ресурси країни - мінеральні і радонові води, лікувальні грязі, бішофіт, озокерит, ропа лиманів - належать до унікальних у світовому масштабі.

Україна належить до країн із потужними суспільними туристичними ресурсами. Численні унікальні пам'ятки архітектури, археології, мистецтва формують неповторну ауру історичної і культурної значимості нашої держави, що є додатковим позитивним чинником розвитку туризму в країні.

Для України характерні переважно рівнинні території з невеликими висотами. Середня висота рівнинної частини, яка займає 95% площі України, складає 175 м над рівнем моря, і лише 5% припадає на Українські Карпати і Кримські гори - унікальні для рекреаційного освоєння природні комплекси.

Гірсько-рекреаційні ресурси Українських Карпат і Кримських гір використовуються для розвитку туристичного, кінного, гірськолижного, пізнавального, екологічного та інших видів туризму.

Водні ресурси - це гідрологічні і лімнологічні (річки, струмочки, водосховища і ставки, канали, моря, озера), бальнеологічні (мінеральні і термальні води) і бальнеогрязьові (запаси грязей) ресурси. Україна відносно добре забезпечена водно-рекреаційними ресурсами. Країна має добре розвинену річкову мережу, до складу якої входить близько 73 тис. річок, зокрема 14 з них мають довжину більше 500 км. Загальний об'єм стоку всіх річок складає 210

³ Ландшафт і як середовище, в якому відбуваються рекреаційно-туристичні процеси, і як об'єкт споглядання - різновид культурного ландшафту. Навіть у випадку, коли ландшафт «дикий» і незайманий людиною, але включений до туристичної діяльності для спостереження і споглядання, він стає культурним. Через систему причинно-наслідкових зв'язків такий ландшафт впливає на людину, її свідомість, сприйняття довкілля та подальшу суспільно-корисну діяльність, а сама людина, лише споглядаючи, залучає неторкану геосистему до власного культурного кола.

км³. Більшість річок України належить до басейну Чорного і Азовського морів. Річки мають переважно дощове і снігове живлення і, переважно, рівнинний характер⁴.

Значні запаси водних ресурсів України зосереджені в озерах, яких налічується більше 20 тис, зокрема 30 озер площею більше 10 км². Також в Україні створено більше 1057 водосховищ і понад 27 тис. ставків. Територією України вони розподіляються нерівномірно. Озера України можна згрупувати у Волинські, Придунайські, Чорноморські (озера-лимани), Кримські і Деснянські⁵.

Найбільші штучні водоймища України створені на Дніпрі. Це Київське (площа водного дзеркала 922 км²), Канівське (582 км²), Кременчуцьке (2252 км²), Дніпродзержинське (567 км²), Дніпровське (410 км²) і Каховське (2155 км²) водосховища. Функціонують також крупні водосховища на інших річках держави: Дністровське (142 км²) на Дністрі, Красноокопське (123 км²) і Печенізьке (86,2 км²) на Сіверському Дінці, Ладиженське (20,8 км²) на Південному Бузі, Старобешівське (8,3 км²) на Кальміусі.

За експлуатаційними запасами *мінеральних вод* виділяють: АР Крим, Закарпатську, Львівську, Хмельницьку, Вінницьку, Полтавську, Одеську і інші області, в межах яких на базі затверджених запасів мінеральних вод відвіку існують такі загальновідомі курорти, як Трускавець, Моршин, Східниця, Немирів, Свалява, Сатанів, Хмільник, Миргород, Березівка, Куяльник, Євпаторія, Саки та ін.

Перспективними з погляду розвитку краєзнавства і туризму є *лісові і озерні природні територіальні комплекси Полісся*. Проте, значна частина цієї території забруднена радіоактивними речовинами в результаті аварії на Чорнобильській АЕС.

5. Роль сільської місцевості у вітчизняному туристичному краєзнавстві. Сучасний стан економічного розвитку України ставить на порядок денний проблему пошуку нових форм господарювання, що враховують інтереси як виробників, так і споживачів продукції. Однією з таких форм виступає мале підприємництво. У розвитку цього сектора економіки зацікавлені всі верстви населення. Доповнюючи інші форми господарювання, малий бізнес складає основу формування економічної піраміди, що дозволяє забезпечити зайнятість значної частини населення⁶.

Можливість задоволення рекреаційних потреб населення, що проживає в умовах урбанізованого середовища, в районах з складною екологічною ситуацією, зумовило помітний інтерес до сільського зеленого туризму, одному з альтернативних видів відпочинку. *Сільський зелений туризм* - це перспективний напрям малого туристичного

⁴ Найбільшими річками України є: Дніпро, Дністер, Дунай, Південний Буг, Сіверський Донець, Західний Буг, Прип'ять, Десна, Ворскла, Орель, Черемош, Прут, Стрий. На річках Карпат і Кримських гір часто зустрічаються пороги і водопади, які є туристичними attrакціями. Найвідоміші з карпатських водопадів: Гук (у підніжжя Говерли), Манявський (на р Манявці), Шипот (на р Шипот), Яремчанський (Яремча); красиві кримські: Учан-Су і Джур-джур.

⁵ Багатою озерами є Волинь. Різні формою і глибині волинські озера провального і карстового походження зустрічаються групами і поодинокі. Найбільш відома група Шацьких озер (складається з 22 озер). Найбільше з них - оз. Світязь (площа дзеркала 24,5 км², найбільша глибина 58 м) - називають «українським Байкалом». Серед інших крупних озер Шацької групи популярністю серед туристів користуються такі: Пулемецьке (16,3 км²), Турське (13,5 км²), Лука, Біле, Довге. Придунайські озера заплавної походження, більшість з них мілководі і сполучені між собою протоками і каналами. Тут знаходиться найбільше прісноводне озеро України - Ялпуг (149 км²), сполучене з озером Кугурлуй. Цікавими для краєзнавців озерами є Китай (60 км²) і Катлабуг (68 км²). На узбережжі Чорного моря розташовані 22 озера-лимани: Сасик (210 км²), Тілігульський (160 км²), Хаджібейський (70 км²), Алібей (72 км²), Шагани (70 км²), Куяльницький (61 км²), Будацький (30 км²) і т.д. В Криму найбільшими є наступні озера: Сасик-Сиваш (76,3 км²), Донузлав (46,2 км²), Айгульське (37,5 км²), Актаське (26,8 км²), Узунларське (21,2 км²), Кирлеуцьке (20,8 км²), Тобечницьке (18,7 км²) та інші, на узбережжі Азовського моря - Молочний лиман (170 км²). Карпатські озера за походженням діляться на льодовикові, вулканічні і провальні. Серед туристів і краєзнавців найбільшою популярністю користуються знамениті високогірні карпатські озера льодовикового походження: Бребенескул (на висоті 1801 м), Брескул (1750 м), Несамовите (1750 м), Верхнє (1628 м), Драгобратське (1600 м), Нижнє (1515 м), Марічейка (1510 м), Ворожеська (1460 м), Шибене (1024 м), Озерце (1000 м), Синевір (989 м), Ворочивське (706 м), Синяк (600 м).

⁶ Практика розвинених держав свідчить, що сектор малого бізнесу характеризується різноманіттям типів підприємств, процесів і методів виробництва. Особливий інтерес представляє розвиток малого туристичного бізнесу в сільській місцевості, що набув широкого поширення в Угорщині, Чехії, Польщі, Словаччині, Великобританії.

бізнесу, заснований на активному відпочинку в сільській місцевості і на використанні краєзнавчих туристичних ресурсів⁷.

Важливою рисою сільської місцевості є територіальна концентрація на невеликій за площею території ресурсного потенціалу і його раціонального використання у поєднанні з культурно-виховними заходами, сприяючими вихованню природоохоронного світогляду, що в підсумку складає головне завдання туристичного краєзнавства. Найбільш характерними для сільської місцевості є церкви, монастирі, музеї - краєзнавчі, прикладного мистецтва, музеї - пам'ятники, фортеці, історико-культурні заповідники, кургани, могильники.

Важливим аспектом туристичного продукту слід вважати можливість використання етнографічних особливостей території: ознайомлення з традиціями, національною кухнею, ремеслами, фольклором конкретної місцевості, а також участь в етнографічних святах, приурочена до найбільш важливих подій в житті населення.

Достатньо розгалужена структура блоку економічних передумов розвитку сільського зеленого туризму, що включає специфіку економічної структури території; особливості трудових ресурсного потенціалу і туристського ринку в її межах, які виключають автономність, ізоляваність цього виду діяльності⁸. Крім того, актуально для розвитку сільського зеленого туризму поява нових форм господарювання, особливо - фермерства.

Передумовою формування системи сільського зеленого туризму виступає структура трудових ресурсного потенціалу, аналіз специфіки якого дає можливість виявити потенційних виробників туристичного продукту в сільській місцевості, а якісні і кількісні показники - обґрунтувати перспективи функціонування цього виду діяльності. Ґрунтуючись на аспекті значущості сільського зеленого туризму для забезпечення зайнятості сільського населення, за умови сезонності сільськогосподарської праці - цей вид туристичної діяльності для жителів села є реальним виходом з ситуації безробіття, навіть якщо він матиме тимчасовий характер.

Велику роль у сільській місцевості відіграє виявлення потенційних споживачів і виробників туристичного продукту. Як перші в системі сільського зеленого туризму виступають жителі міст. Особливо актуальний цей вид відпочинку для людей похилого віку, інвалідів, малозабезпеченого населення, студентів, школярів.

Проте, ринок в системі сільського зеленого туризму можна іменувати як ринок споживача, оскільки за відсутності потенційних споживачів реалізувати туристичний продукт буде неможливо.

Саме тому для залучення туристів в сільську місцевість реальну допомогу в змозі надати реклама, що надає споживачеві інформацію про можливість повноцінного відпочинку в сільській місцевості. Швидкість і якість процесу інформування здатні забезпечити численні засоби інформації, поліграфічна продукція і так далі

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
3. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
4. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.

⁷ Різноманітність циклів туристичних занять: пізнавальних (ознайомлення з культурно-історичними, природними, етнографічними цінностями), розважальних (рибний лов, охота, збір грибів, ягід, трав), оздоровчих (купання у водоймищах, заняття фізичною працею), зміна вражень і майже постійний контакт з природою - роблять сільський зелений туризм одним з ефективних видів рекреаційної діяльності, що володіє постійно зростаючою популярністю.

⁸ Економічна структура території представлена галузями промисловості, сільського господарства, виробничої інфраструктури. Причому галузева спеціалізація кожного з виділених аспектів робить відчутний вплив на набір послуг, що надаються в системі сільського зеленого туризму. А структура сільського господарства - підгалузі рослинництва і тваринництва мають безпосереднє значення для конкретизації і набору і визначають привабливість сільської праці для відпочиваючих в сільській місцевості. Так, наприклад, спеціалізація сільського господарства території на галузях садівництва, виноградарства, овочівництва може стати важливою передумовою можливої зайнятості відпочиваючих в сільській місцевості на роботах по збору плодів, ягід, овочів і так далі

Тема 3. ВИКОРИСТАННЯ У КРАЄЗНАВСТВІ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ. ІСТОРИЧНА КИЇВЩИНА. Ч.1.

План: *1. Загальна характеристика краєзнавчих туристичних ресурсів історичної Київщини. 2. Київська область. 3. Черкаська область.*

1. Загальна характеристика краєзнавчих туристичних ресурсів історичної Київщини. Назва «Правобережна Україна» бере свій початок від поділу українських земель у XVII ст. між Росією і Польщею. Після включення регіону наприкінці XVIII ст. до складу Російської імперії він називався Південно-Західним краєм. Правобережна Україна включає такі історико-географічні краї: Київщина, Волинь і Поділля.

Історична Київщина охоплює територію сучасних Київської і Черкаської областей і входить до Придніпровського рекреаційного району Дніпровсько-Дністровського рекреаційного регіону.

В IX-XI ст. правобережжя Дніпра від р.Прип'яті на півночі до р. Рось і верхів'їв Південного Бугу па півдні, Случі і Горині на заході мало назву Київської землі. З XII по XV ст. це територія Київського князівства. В результаті подальших політико-адміністративних перетворень ці землі здобувають статус воєводства, полків Київського, Черкаського та ін., намісництва, губернії, округ Київської, Черкаської та ін. В радянський період на цій території створені Київська і Черкаська області.

Київщина історично склалася як політичне ядро України. Перші поселення з'явилися тут ще в епоху палеоліту. Саме ці землі стали центром Давньоруської держави. Після розпаду її наприкінці XI ст. на окремі державні утворення Київське князівство зберігало свою силу і могутність до самої татаро-монгольської навали. В середині XIV ст. Київщина увійшла до складу Литовської Русі. З 1470 р. цій території надано статус воєводства.

Люблінська унія поклала початок активному переселенню на київські землі польської шляхти. В результаті ревізії так званих «пустих» земель, тобто таких, що не перебували в феодальному володінні, поляки одержали грамоти на володіння ними. Подвійне пригноблення, феодальне і національне, стало причиною зростання визвольного руху, очоленого козаками. Повстання проти польського гніту під проводом К. Косинського (1591-1593) розпочалося нападом на Білоцерківську фортецю і охопило Київщину і Волинь. Це був рух, що переріс у Визвольну війну українського народу. Одна з вирішальних її битв відбулася під Корсунем в урочищі Горохова Діброва, 16 (26) травня 1648 р., в якій армія Б. Хмельницького здобула блискучу перемогу.

На той час саме тут, на Київщині, були гетьманські столиці Суботів і Чигирин. Середня і південна Київщина майже обезлюдніли внаслідок подій Руїни. Польща всіляко намагалась повернути собі владу над цими землями. Король Ян Собеський універсалом від 1684 р. відновив на Правобережжі козацтво. Сеймом у 1685 р. були підтверджені козацькі права і привілеї. Правобережна Україна почала інтенсивно заселятися. Були створені Богуславський, Корсунський, Фастівський полки. Успішність колонізації пов'язана, зокрема, з ім'ям Семена Палія.

Після підписання миру з турками (1699 р.) і повернення під владу Польщі Правобережної України польським сеймом були скасовані усі рішення стосовно козацьких прав і привілеїв. В результаті спалахнуло козацьке повстання, що здобуло назву Паліївщини. Центром подій знову стала головна польська фортеця на Київщині - Біла Церква. На підкріплення полякам проти правобережних козаків виступили лівобережні козацькі полки на чолі з І. Мазепою, які окупували Київщину і Волинь (1704-1711). В результаті двох останніх поділів Польщі Правобережна Україна наприкінці XVIII ст. була приєднана до Росії.

2. Київська область. Розташована на Півночі України в басейні середньої течії Дніпра, в межах лісової і лісостепової географічних зон. Площа її становить 28,1 тис. кв. км (бл. 4,8%

території країни). Річки, що пересікають сучасну Київщину, належать до басейну Дніпра, який тече в межах області на протязі 246 км. Всього в області 177 річок, серед яких - Прип'ять, Тетерів, Ірпінь, Стугна, Рось. На її території 55 водосховищ (найбільші з них Київське, більша частина Канівського), 2383 ставки. Річкові заплави утворюють понад 750 невеликих озер.

В області налічується 85 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в т.ч. дендрологічний парк Олександрія і пам'ятки садово-паркового мистецтва - Згурівський і Кагарлицький парки.

Сприятливі кліматичні умови, наявність численних водних об'єктів визначають роль Київської області як важливого рекреаційного регіону, де функціонують санаторії, будинки і бази відпочинку, дитячі табори. Серед курортів найважливіші - Біла Церква, Ворзель, Ірпінь, Конча-Заспа, Миронівка. Рекреаційно-оздоровче значення мають також курортні місцевості - Піритове, Лютіж, Клавдієво-Тарасове, Буча. В області є 30 готелів.

В області функціонують 16 музеїв, у тому числі три заповідники - історико-етнографічний «Переяслав», музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 р.» у с Нові Петрівці, історико-культурний заповідник у місті Вишгороді.

Цікавий і цінний матеріал зібраний у Білоцерківському і Фастівському краєзнавчих, Яготинському історичному музеях. У с Мар'янівка створено музей-садиба видатного співака І.С. Козловського.

211 нерухомих пам'яток області внесено до Державного реєстру національного культурного надбання. Багато населених пунктів Київщини мають давню історію, насичену подіями.

Біла Церква є спадкоємницею міста Юріїв, заснованого Ярославом Мудрим у 1032 р. В 1050 р. було збудовано Георгіївську церкву. Серед археологічних пам'яток міста - городище XI-XIII ст. Фортеця неодноразово зруйновувалась і відбудовувалась. Після татаро-монгольської навали вона довгий час лежала в руїнах. У XIV ст. починається відродження міста. Перша документальна згадка про його нову назву - Біла Церква, пов'язану можливо з руїнами давньої церкви, датується 1331 роком. У середині XVI ст. воєводою Ф.Пронським тут побудований замок. Стимулюючи заселення цього важливого опорного пункту боротьби з татарами, польські королі надають міщанам пільги, звільнивши їх від податків. Натомість на них покладаються витрати на утримання замку і обов'язок польової варті. В 1589 р. місто здобуло Магдебурзьке право. В період Паліївщини Біла Церква була фактично другою столицею Гетьманщини (1704-1711). У 1706 р. І. Мазепою та К. Мокієвським тут закладено Миколаївську церкву, що збереглася до наших часів.⁹

Перша письмова згадка про *Білогородку* (колишній Білгород), володіння князя Володимира, датована 980 роком. Вона була однією з найбільш укріплених фортець у руських землях і входила до числа найбільших міст, перевищивши за чисельністю населення Чернігів, Переяслав, Рязань. Могутня фортеця, розміщена на підступах до столиці, не раз вирішувала долю Києва в битвах з ворогом. Після татаро-монгольської навали втратила своє колишнє значення і перетворилася на село. Від давнього Білгорода залишилось велике городище, що охороняється як археологічна пам'ятка.

Васильків заснований Володимиром у 988 р. і названий на честь Св. Василя. Першу згадку про Василів містить літопис 996 р. у зв'язку з описом битви з печенігами, в якій князь

⁹ У 1774 р. Біла Церква була подарована королем Станіславом Августом Понятовським коронному гетьману Польщі Ф.Браницькому. В 1793-99 рр. Олександра Браницька на місці діброви на лівому березі р. Рось заклала ландшафтний парк, який здобув назву «Олександрія». Він створений за проектом і під безпосереднім керівництвом італійця Д.Ботані. В паркових композиціях природні пейзажі органічно поєднуються з архітектурними спорудами - павільйонами, альтанками, колонадами, містками, побудованими в романтичному стилі. Деякі з них збереглися до наших днів. Це - колонада «Відлуння», «колона чалі», водоспад «Руїни», а також інші численні ставки з водоспадами, каскадами і фонтанами. Флора парку представлена місцевими та екзотичними видами. На кошти Браницьких протягом XVIII-XIX сі споруджені зимовий і літній палаци, будинок дворільського зібрання, торговельні ряди (Гостиний двір із 85 крамницями), поштова станція, костюль Св. Іоанна Предтечі на Замковій горі (1789-1812), Преображенський собор (1833-1839), церква Св. Марії-Магдалини (1843). Все це приваблює туристів.

Володимир зазнав поразки. Він дав обітницю побудувати церкву, якщо врятується. Через рік у Василеві була зведена Преображенська церква, яка, на жаль, не збереглася. В 1157 р. місто було перейменовано у зв'язку із зміною володаря, яким став син Юрія Долгорукого князь Василько. Історики висловлюють припущення, що у Василькові народився Феодосій Печерський (бл. 1036-1074). У 1756-1758 рр. С. Ковнір спорудив у місті Собор Св. Антонія і Феодосія.

Вишгород був одним із найбільших і найважливіших за своїм політико-економічним значенням міст Київської Русі. Він уперше згадується в літописах від 946 р. як «Ольжин град», резиденція київської княгині Ольги. Візантійський імператор Костянтин Багрянородний називає Вишгород у ряду таких руських міст, як Київ, Чернігів, Новгород, Псков. У період між 946 і 1314 рр. літописи 38 разів згадують місто у зв'язку з різними політичними подіями. У Вишгороді в 1054 р. помер Ярослав Мудрий, похований у Борисоглібському соборі (пізніше його прах був перенесений у Київ до Софійського собору).

До найстаріших міст Київської області належить **Переяслав-Хмельницький** (до 1943 р. - Переяслав). Його назва вперше письмово зафіксована в договорі між Руссю і Візантією від 907 р. Там він згадується в числі трьох найбільших міст-фортець Київської держави. У XI-XII ст. Переяслав був столицею великого князівства, що межувало на півночі і заході з Чернігівським і Київським князівствами, очолюваного в різний час Володимиром Мономахом, Юрієм Долгоруким. У ході археологічних розкопок на території міста виявлено Переяславський дитинець, оточений валами (висотою 17-18 і шириною - 18 м) і кріпосними ровами. Знайдено також залишки кількох церков (зокрема, храма Св. Михаїла), князівських палаців й помешкань простого люду¹⁰.

Період заснування і походження назви міста *Фастів* не встановлено. Перша документальна згадка про нього відноситься до 1390 р. У XVI ст. Андрій Івашенцевич - Макаревич, що володів фастівськими землями (головний його маєток був розташований у Макарові), заповів Фастів київському біскупу (римо-католицькому єпископу). Відтоді Фастів перетворився на офіційну резиденцію єпископів. Тут було засновано католицьку друкарню, побудовано костюл. У місті діяли єзуїтський колегіум (1612 р.), монастир бернардинців (1638 р.). Внаслідок подій Визвольної війни і Руїни містечко було спустошене. Відродження в ньому економічного і політичного життя наприкінці XVII ст. пов'язане з ім'ям Семена Палія. Після Паліївщини місто знов спорожніло, і для заохочення переселенців польський уряд впровадив для них ряд пільг. У місті збереглись Покровська церква (1779-1781) і Костюл (1903-1911). У селі Пархомівка в 1903-1906 рр. була споруджена Покровська церква, мозаїка якої виконана за ескізами М. Реріха.

3. Черкаська область. Розташована в центральній частині України. її площа - 20,9 тис. кв. км (3,4% території країни). **Черкащина лежить у лісостеповій зоні.** Тут зберігся останній великий суцільний лісовий масив українського лісостепу площею 40 тис. га - реліктовий Черкаський бір, що є пам'яткою природи. Його територія включає заповідник «Мошногір'я». Всього в області налічується 381 територія і об'єкт природно-заповідного фонду, в т.ч. **Канівський заповідник**, дендропарк Софіївка, Черкаський зоопарк, а також 6 парків, що є пам'ятками садово-паркового мистецтва (в місті Корсунь-Шевченківському, Тальному, Кам'янці, в с. Козацькому, Великій Буримці, Синицях). **У Канівському заповіднику, розташованому неподалік від Канева, природні об'єкти поєднуються з пам'ятками історії, археології, геології, палеонтології.** В області досить густа річкова мережа, яку складає 181

¹⁰ У XVII-XVIII ст. місто було центром Переяславського полку. В цей період (1646-1666 рр.) було збудовано церкву Св. Михаїла, що збереглася до наших днів. Споруджено також ансамбль Вознесенського монастиря, від якого уцілило Вознесенський собор (1695-1700), побудований на кошти І. Мазепи, колегіум (1753-1757) і дзвіниця (1760-і рр.). Збереглося також Борисоглібська церква, споруджена в 1839 р. В колегіумі, відкритому в Переяславі в 1738 р., викладав Г. Сковорода. В місто двічі приїздив Т. Шевченко, і в один із цих приїздів ним був написаний «Заповіт». У Переяславі-Хмельницькому діє національний історико-етнографічний заповідник, до складу якого входять Музей народної архітектури і побуту і Музей Трипільської культури (в с. Халеп'я). Функціонують також історичний і кілька меморіальних музеїв - Г.Сковороди, Т.Шевченка, Шолом Алейхема та ін.

річка. Тут також понад 650 заплавлених озер і ставків, 33 водосховища. Найважливішою водною артерією є Дніпро, в якій у межах області вливаються притоки Рось, Вільшанка, Тясмин та ін. Річки, що пересікають західну частину Черкащини - Гірський Тікич і Гнилий Тікич, - належать до басейну Південного Бугу.

Рекреаційні ресурси області визначаються м'яким кліматом, мальовничими пейзажами на прирічкових ділянках, наявністю радонових і гідрокарбонатних натрієво-магнієво-кальцієвих вод. Основні курортні місцевості - Прохорівка і Сокирна. В області діють 27 готелів.

На Черкащині 25 музеїв, серед яких 6 історико-культурних заповідників: національний заповідник «Чигирин», Шевченківський національний заповідник у м. Каневі, історико-культурний заповідник у м. Корсунь-Шевченківському, історико-культурний заповідник «Трахтемирів», історико-культурний заповідник у м. Кам'янка, історико-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка».

В с. **Моринці** 9 березня 1814 р. народився Тарас Шевченко. Його дитинство пов'язане з сусідньою Кирилівкою (нині Шевченкове). Т.Г. Шевченко похований у Каневі на Чернечій горі, де в XVI ст. оселялися доживати віку літні запорожці, що вже не могли брати участі в походах. Вони знаходили притулок у монастирі, спаленому в 1678 р.

Канів розташований на горах (Княжій, Московці, Пипенковій). Тут ще в епоху бронзи існувало поселення. Одні дослідники виводять його назву від слова «канюка» (хижий птах), інші обстоюють її татарське походження («ханський перевіз», «місто крові»). Перша літописна згадка про Канів датується 1144 роком, до якого відноситься спорудження київським князем Всеволодом церкви Св. Георгія (пізніше вона була перейменована на Успенський собор). На початку XIX ст. храм був перебудований у стилі класицизму. У Каневі функціонує музей відомого дитячого письменника Аркадія Гайдара, який перебував у партизанському загоні, що діяв у цих місцях, і в 1941 р. не повернувся з розвідки.

Місто Корсунь-Шевченківський (до 1944 -Корсунь) виросло на місці давнього поселення, що належало до трипільської культури (IV-III тис. до н.е.). Поблизу виявлені також сліди скіфської присутності. Збереглися залишки давньої фортеці, спорудженої близько 1032 р. Ярославом Мудрим. Неподалік від міста розташовані так звані «зміві вали». Польський король Стефан Баторій з метою забезпечення своїх володінь від татарсько-турецьких набігів наказав у 1580 р. збудувати в Корсуні укріплений замок і надав корсунцям значні привілеї. З 1780 р. Корсунем володів небіж польського короля Станіслава Понятовського. В його правління зведено палац у романтичному стилі з елементами неоготики, оточений парком. Збереглися в'їзні ворота, флігель, «швейцарський» будинок. Сьогодні це один із кращих садибно-паркових ансамблів в Україні, відомий під назвою садиби Лопухіних.

На початку XVII ст. втікачами з Поділля, північних районів Київщини, Полтавщини на кам'янистих берегах р. Тясмина засноване **місто Кам'янка**. Наприкінці XVIII ст. маєток у Кам'янці був придбаний князем Г. Потьомкіним, який подарував його своїй небозі К.М. Самойловій, дружині Л.Д. Давидова - героя війни 1812 року, декабриста, засудженого до 20 років каторжних робіт, що помер у сибірському засланні¹¹.

Село Суботів виникло на місці поселення епохи бронзи. Перша письмова згадка про нього відноситься до початку XVII ст. і пов'язана з козацьким сотником Михайлом Хмельницьким, що служив при дворі коронного гетьмана С. Жолкевського на Львівщині, а пізніше перейшов на службу до Я. Даниловича. Після призначення Даниловича кор-

¹¹ В 1820-1822 рр. садибу відвідав О.С. Пушкін. Син Давидових був одружений із рідною сестрою П.І. Чайковського, який, протягом майже 30 років приїздив на відпочинок у Кам'янку. Він писав: «Я знайшов у Кам'янці ті відчуття миру в душі, яких марно шукав у Москві та Петербурзі». Тут і в сусідньому селі Вербівка він працював над створенням опер «Мазепа», «Євгеній Онегін», «Орлеанська діва», балетів «Лебедине озеро», «Спляча красуня». Тут ним написано 2 симфонії, 2 фортепіанних концерти, п'єса «Пори року» та ін. Всього під час перебування в Україні він частково або повністю написав 30 творів. З ім'ям П.І. Чайковського пов'язані також Низи і Тростянець на Сумщині, Браїлів на Поділлі, Копилів у Київській області. У Кам'янці в «Зеленому будиночку» на території садиби Давидових створено літературно-меморіальний музей О.С. Пушкіна і П.І. Чайковського.

сунським, а потім чигиринським старостою М. Хмельницький разом з ним переїхав до Чигирин. Тут на виділеній для нього землі він заклав хутір, що сьогодні має назву Суботова. В селі за бажанням Богдана Хмельницького в 1653 р. збудована Іллінська церква у стилі українського бароко. Тут у 1657 р. гетьман був похований, на виконання його заповіту. В 1664 р. Суботів був спустошений поляками, які поглумилися над прахом Богдана Хмельницького та його сина Тимоша.

Чигирин - давній козацький осередок, одна з гетьманських столиць. У 1655 р. Павло Алеппський записав своє враження від Чигирин: «Міська фортеця не має собі рівної по всій країні козаків». Занепад Чигирин почався після смерті Б. Хмельницького.

Перша згадка про *Умань* відноситься до 1609 р. Але місто виросло на місці давніх поселень, що належали до трипільської культури. З 1648 р. **Умань** - центр Уманського полку. Вона була однією з наймогутніших фортець в Україні. Під час Руїни в 1686 р. місто було дощенту зруйноване. З 1726 р. Уманню володіли магнати Потоцькі. Для охорони своїх володінь вони відбудували фортецю, утримуючи там полк надвірних козаків. У 1796 р. за розпорядженням графа С. Потоцького в урочищі Кам'янка був закладений парк, названий на честь його дружини Софії¹².

В місті *Городище* народилися Семен і Петро Гулаки-Артемівські, на їх честь створено меморіальний музей. 312 нерухомих пам'яток Черкащини внесено до Державного реєстру національного культурного надбання.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
3. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
4. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.

¹² В основі архітектурних композицій парку - сюжети давньогрецької міфології. Детально продумана система гідроспоруд, серед яких - цілий ряд ставків, розташованих у різних рівнях, водоспади, шлюзи, каскади, фонтани і т.п. В парку створені ландшафти з використанням природного каменю. Це нагромадження величезних кам'яних брил (Долина велетів), мальовничі скелі з вирубаними в них печерами і гротами, кам'яні розсипи (Критський лабіринт) та ін. В 1832 р. Умань разом з усіма іншими маєтками Потоцьких була конфіскована за активну участь їх власників у польському повстанні. Парк «Софіївка» був перейменований на Царицин сад. Будівництво на території парку продовжувалося. В 1852 р. споруджені входні ворота, в 1844 р. - павільйон флори, в 1852 р. - рожевий павільйон на острові Кохання, в 1841 р. - Китайська альтанка та ін. У 1929 р. парку надано статус заповідника, який був переданий у відання НАН України. Умань є центром процвітаючих хасидів, які щорічно приїздять із різних країн світу до могили цадика Нахмана. В місті Тальне зберігся мисливський замок, споруджений у 1896-1903 рр. за зразком французьких замків епохи Ренесансу. В замку розміщується музей історії хліборобства. На території міста виявлено сліди великого давнього поселення землеробів, вік якого визначається майже 6 тис. років.

Тема 4. ВИКОРИСТАННЯ У КРАЄЗНАВСТВІ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ. ІСТОРИЧНА ВОЛИНЬ. Ч.2.

План: 1. Загальна характеристика краєзнавчих туристичних ресурсів історичної Волині. 2. Волинська область.. 3. Житомирська область. 4. Рівненська область.

1. Загальна характеристика краєзнавчих туристичних ресурсів історичної Волині.

Велика Волинь - історико-географічний край у північно-західній частині України, що охоплює територію трьох областей: *Волинської, Житомирської, Рівненської*. За уявленням Геродота, саме в цих краях береги Святого озера в селі Тур на Ратнівщині, Світязя, озер Веліхов і Пульма у III-II тис. до н.е. населяло войовниче жіноче плем'я - легендарні амазонки. Волинь має багату на події історію¹³.

Історико-етнографічні особливості Волинського краю завжди були предметом інтересу науковців і краєзнавців. Його досліджували В. Антонович, М. Грушевський, М. Костомаров, М. Максимович, О. Цинкаловський та ін. Центром краєзнавчого вивчення Східної Волині став у середині XIX ст. Житомир. Тут діяв створений при Волинському губернському статистичному комітеті краєзнавчий осередок, діяльність якого пов'язана з іменами відомих людей, у числі яких - П. Косач, батько Лесі Українки¹⁴.

¹³ У IX ст. Західна Волинь перебувала під впливом Великої Моравії, в X ст. - під владою Києва. У 1018-1031 роках волинські землі були захоплені польським князем Болеславом Хоробрим.

- Східна Волинь - нинішня Житомирщина - була населена древлянами, підкореними наприкінці IX ст. київським князем Олегом.

- У середині XII ст., за Мстислава Ізяславича, Волинь вийшла з-під влади Києва, перетворившись на самостійне князівство.

- У 1399 р. Волинь перейшла під владу князя Вітовта, який частину підвладних йому земель (Кременець, Стожок) передав у володіння князю Свидригайлу. Угода 1443 р. між польським королем Казимиром Ягайловичем і князем Свидригайлом закріплювала Волинь за Литвою.

- Після другого поділу Польщі (1793) Східна Волинь увійшла до складу Росії як Ізяславське намісництво. Його центром був проголошений Ізяслав, проте адміністрація квартирувала в Житомирі за браком відповідних приміщень.

- Після третього поділу Польщі (1795) до Росії була приєднана і Західна Волинь. Головним її містом став давній Звягель (Возвягля), викуплений казною у його власників князів Любомирських і перейменований на Новоград-Волинський. Хоча адміністрація з тієї ж причини залишилась у Житомирі.

- В 1920 р. Західна Волинь була окупована поляками і за Ризьким миром (1921 р.) відійшла до Польщі. У 1930-і роки на Волині почала діяти ОУН. На підставі пакту Рібентропа-Молотова у вересні 1939 р. Західна Волинь була приєднана до радянської України.

- Після звільнення від німецької окупації навесні 1944 р. Східна Волинь (Житомирщина) увійшла до складу радянської України. Західні волинські землі - Підляшшя і Холмщина - лежать за межами української держави, у Польщі.

¹⁴ На кінець XIX ст. вивчення краю зосередилось навколо Волинського єпархіального сховища старожитностей і Волинського церковно-археологічного товариства. В 1900 р. в Житомирі створено Товариство дослідників Волині, у складі природничої, етнографічної, економічної та історичної секцій. Його силами організовано видання наукових праць, яких вийшло 14 томів. Товариство підтримувало зв'язки із 104 науковими установами. У відання товариства передано музей, що функціонував при публічній бібліотеці. Згодом Центральний волинський музей, колекція якого налічувала 8292 експонати, здобув статус самостійної установи. Товариство припинило своє функціонування у 1920 р. і відновило його лише в 1949 р., на цей раз у Нью-Йорку. Його філії були створені у Клівленді, Буффало, Торонто, Вінніпегу. Найбільшою активністю відзначалась діяльність останньої. В цьому канадському місті в 1951 році було створено Інститут дослідження Волині і товариство «Волинь», видано перший науково-популярний збірник «Літопис». Через 50 років ці організації припинили свою діяльність, яку продовжили Волинський державний університет і Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині, створені в 1990 р. Це останнє регулярно організовує наукові всеукраїнські і міжнародні краєзнавчі конференції, видає наукові збірники. У Луцьку з кінця 1920-х років дослідження Західної Волині проводилося членами Краєзнавчого товариства Волині, що мало свій друкований орган «Земля Волинська». За його сприяння відкрито музей Волині. Товариство функціонувало до його злиття в 1932 р. з аналогічним польським. Натомість у Луцьку створюється Товариство «Друзів музеїв». Діяло також Волинське товариство прихильників наук, яке видавало у Рівному «Волинський щорічник».

2. Волинська область. Розташована на північному заході України, в лісовій і лісостеповій зонах. Площа - 20,2 тис. кв. км (3,3% території України). Ліси займають 649,1 тис. га -- третину території області. 130 річок, які протікають по Волині, належать до басейнів Дніпра (Прип'ять, Турія, Стохід, Стир) і Західного Бугу. В області налічується 209 природно-заповідних територій і об'єктів. Природа краю, різноманітність його флори і фауни створюють умови для відпочинку і оздоровлення, розвитку індустрії туризму. Особливою привабливістю для туристів відзначається південно-західна частина Волині - край лісів і озер. Різноманітністю ландшафтів характеризується створений у 1983 р. Шацький національний природний парк, територія якого простягається на 20 км з півночі на південь, і на 29 км - із заходу на схід¹⁵.

Сприятливим фактором є також віддаленість рекреаційних зон від джерел техногенного навантаження. Кліматичні умови краю дозволяють продовжити сезон літнього відпочинку до 120-140 днів. В регіоні добре розвинена транспортна мережа. У парку виділяється кілька функціональних зон: *заповідна, господарська, регульованої і стаціонарної рекреації*¹⁶. Крім того, в регіоні перехрещуються важливі транспортні шляхи, що з'єднують Східну Європу з Центральною і Західною. Все це обумовлює активізацію міжнародного співробітництва, зокрема, в галузі туризму¹⁷.

Історія сучасної Волині сягає в глибоку давнину. Перші поселення навколо південних приток Прип'яті і у верхів'ях Західного Бугу виникли ще в період пізнього палеоліту. В ході розкопок виявлено понад 160 археологічних пам'яток епохи палеоліту і мезоліту¹⁸. Область має значний історико-культурний потенціал: загальна кількість пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва складає 2,6 тис. До державного реєстру національного культурного надбання внесено 468 пам'яток архітектури. В області діє 6 державних музеїв і заповідників¹⁹.

¹⁵ В межах парку розташовані 22 унікальних озера карстового походження, які мають здатність до самоочищення. В їх числі - найбільше і найглибше в Україні озеро Світязь, площею 24,4 км², середня глибина якого складає 7 м, а максимальна - 58,4 м. У парку 9 озер з однаковою назвою - Святе. Озерна фауна налічує 31 вид риб, серед яких найціннішим є європейський вугор. Флора парку представлена 825 видами рослин, з них 28 занесено до Червоної книги. У тваринному світі переважають типові польські види: лось, дикий кабан, заєць, козуля, білка. З хижаків зустрічаються вовк, куниця, єнотовидний собака, лисиця. Видра, борсук, горностай занесені до Червоної книги. Район Шацьких озер відзначається різноманітністю видів водоплавних птахів. Це «транзитний» пункт на шляху сезонних міграцій пернатих. Відомо, що у XV ст. перед Грюнвальдською битвою польський король відрядив спеціальні загони для заготівлі дичини і риби саме в ці краї. Парк володіє унікальними ресурсами завдяки поєднанню лісових, лугових і озерних екосистем, які забезпечують необхідні умови для відпочинку

¹⁶ До заповідної зони входять озера *Кримне і Мошне* з прилеглими лісами, а також лісові масиви навколо заплави Західного Бугу. Зона відкрита лише для наукових досліджень. Зона *регульованої рекреації* призначена для нетривалого відпочинку (переважно у вихідні і святкові дні). Тут відведені стаціонарні ділянки під намети, прокладено дві туристські стежки – «Світязанка» та «Лісова пісня», створено рекреаційні пункти – «Перемут» і «Турист». Зона *стаціонарної рекреації* в центральній частині парку і частково включає приозерну територію біля Світязя і Піщаного озера. Тут розташовані бази відпочинку, санаторій «Лісова пісня», спортивні та дитячі табори. Тут проводиться міжнародний пісенний фестиваль «На хвилях Світязя». Сприятливі кліматичні умови, великі лісові масиви, чисельні водні об'єкти, мінеральні джерела, запаси лікувальних грязей є факторами, що стимулюють розвиток туристичної сфери.

¹⁷ Область підтримує добросусідські зв'язки з прикордонними воєводствами Польщі. Тут діє транскордонне об'єднання «Євро регіон «Буг». В області діє 14 готелів. Кращі готелі – «Лучеськ», «Україна», «Світязь». найпопулярніші ресторани – «Старий замок», «Едем», «Версаль», «Золотий дракон», «Корона Вітовта» та ін., розташовані в Луцьку.

¹⁸ Науковий інтерес являють залишки давніх городищ VI-VII ст. у с. *Зимне*, IX-XII ст. в м. *Устилуг*, X-XIII ст. в м. *Володимир-Волинський*, XI- ХНІ ст. в м. *Любомль*, с. *Білосток*, *Затуриці*, *Старий Чарторийськ*.

¹⁹ Краєзнавчий музей, зібрання якого налічує понад 120 тис експонатів функціонує з 1923 р. у приміщенні колишнього Волинського окружного земельного управління. У фондах музею - Качинський скарб срібних виробів IV-V ст., давньоруський скарб срібних прикрас XI-XII ст. з с. *Городище* Луцького району, рукописи і стародруки XVI-XVII ст. Музей має багату етнографічну колекцію: ткацькі вироби, вишивки, зразки волинських народних костюмів, плетені вироби з соломки, коріння і лози, гончарні вироби, писанки. На території Луцького замку в Шляхетському будинку (XVIII ст.) розміщена картинна галерея. Найбільшу цінність у її зібранні мають колекції Радзивілів з Олицького замку. В експозиції - твори живопису, графіки, скульптури

На території області чимало міст і сіл, що мають давню історію. Перша літописна згадка про *Луцьк* (Лучеськ) датується 1085 р. Незважаючи на численні археологічні знахідки, досі немає однозначної відповіді на запитання про час виникнення укріпленого поселення на території нинішнього Луцька²⁰.

Одне з найстаріших міст краю - *Володимир* (з 1795 р. *Володимир-Волинський*) - уперше згадується в літописі «Повість временних літ» під 988 р. як місто-фортеця, передане київським князем Володимиром у володіння його сину Всеволоду. З того часу - центр удільного Володимирського князівства. Істориками встановлено, що це місто існувало ще в IX ст. під назвою Лодомира, Лодомерія. Воно було приєднане до Києва в 883-885 рр. князем Олегом²¹.

Неподалік від Володимира, в с *Зимне*, розташований Святогірський монастир, заснований в XI ст²².

Берестечко в документах XV ст. згадується як село. В 1547 р. воно здобуло статус міста, якому було надано Магдебурзьке право²³.

З XV ст. відомий *Ковель* - спочатку як село Ковля, назву якого пов'язують із ремеслом першого його поселенця, що нібито був ковалем. Ковель згадується як місце народження польського короля Казимира III (1310-1370)²⁴.

вітчизняних і зарубіжних майстрів XVIII-XX ст. Літературно-меморіальний музей Лесі Українки відкритий у 1949 р. в садибі родини Косачів у с.*Колодяжне*, де в період з 1882 по 1907 р. з перервами жила поетеса. У старовинному місті *Устилуг*, перша згадка про яке підноситься до 1150 р., виявлено давнє городище XI-XII ст. З ним пов'язані також життя і творчість видатного композитора І.Ф. Стравінського, на честь якого тут відкрито меморіальний музей.

²⁰ Його історичним ядром був острів на річці Стир. На місці найдавнішого поселення, що дало початок Луцьку, стоїть луцький замок. Давня легенда пов'язує назву Луцька з ім'ям вождя східнослов'янського племені дулібів Луки, який нібито поставив на пагорбі над Стиром свої курені. З 1097 р. Луцьк - центр удільного князівства, де правив правнук Ярослава Мудрого, онук Святослава Чернігівського Святослав Давидович. З Луцьком пов'язано ім'я Андрія Боголюбського, який у період з 1150 по 1152 р. був удільним князем пересопницьким, дорогобузьким, туровським, пінським. Розквіт Луцька припадає на другу половину XII ст. - період правління сина Данила Галицького Мстислава, коли місто називали Лучеськом Великим. В 1439 р. Луцьку було надано Магдебурзьке право. Після Люблінської унії (1569) Луцьк був перетворений на центр Волинського воєводства. В 1428 р. в місті заснована католицька єпископська кафедра²⁰. З 1795 р. Луцьк перебував у складі Росії як повітовий центр Волинської губернії і був типовим провінційним містечком, у якому в 1838 р. налічувалося 32 кам'яних і 413 дерев'яних будинків.

²¹ Після смерті Володимира в боротьбі за владу між його синами польський князь Болеслав Хоробрий, допомагав старшому з них Святополку, одруженому з його дочкою, і захопив у 1018 р. волинські землі, серед яких був і Володимир. Лише в 1031 р. Ярославу вдалося повернути ці території під владу Києва. В XI - на початку XII ст. місто, яке було важливим центром літописання (саме тут у XIII-XIV ст. створений Галицько-Волинський літопис), відвідав знаменитий давньоруський літописець Нестор. За Данила Галицького Володимир став одним із найкращих і найбільш впорядкованих руських міст. 1231 р. угорський король Андраш був вражений його красою. «Такого града не бачив я і в німецьких країнах». В місті виявлено давнє городище X ст. Зберігся Успенський собор, споруджений за Мстислава Ізяславича (1157-1160 рр.). Видатною пам'яткою кінця XIII ст. є Василівська церква-ротонда, яка вважається фахівцями унікальним явищем у світовій архітектурі. Серед архітектурних пам'яток міста - будинок із дзвіницею (1494 р.), міські мури з воротами (XVII ст.), костьол Іоакима і Анни (1752 р.), костьол єзуїтів (1766 р.), Миколаївська церква (1780 р.). Володимир був одним із центрів розвитку освіти: з 1577 р. тут існували школи, у XVIII ст. діяв один із найбільших в Україні колегіум.

²² Ансамбль включає Успенську церкву (1495 р.) з печерами (перебудована в 1898-1900 рр.), Троїцьку церкву (1567 р.) і церкву Різдва Богородиці (1723 р.) у стилі бароко, оборонні мури (XV ст.). У храмах збереглися настінні розписи XVII-XVIII ст. Жидичинський монастир відомий із XIII ст. За літописним свідченням від 1277 р., сюди приїздив на молитву Данило Галицький. У 1662 р. в монастирі під іменем Гедеона жив Ю.Хмельницький. До ансамблю входять Миколаївська церква (1723 р.), дзвіниця (XVIII ст.) і будинок єпископа (1723 р.).

²³ У другій чверті XVII ст., увійшовши до володінь луцького старости О.Пронського, який сповідував кальвінізм, місто перетворилось на головний центр реформаторства на Волині. У Берестечку збереглася каплиця Св. Текли, споруджена над Дівочою греблею - високою могилою, в якій, за переказами, в 1658 р. поховано 500 замордованих татарами дівчат. Ще однією пам'яткою Берестечка є костьол, побудований у 1765 р. в стилі бароко.

²⁴ З початку XVI ст. Ковель одержав право на самоврядування. В 1564 р. місто разом із прилеглими селами було передано польським королем Сигізмундом II Августом у володіння князя А. Курбського, що втік від гніву

В *Любомлі* збереглися Георгіївська церква (1264 р.), палац Браницьких (XVIII ст.), частково - торгові ряди (XVIII ст.). Серед пам'яток *Олиці* - Петропавлівський костюл (1450 р.; перебудований у 1612 р.), що є найдавнішим римо-католицьким храмом Волині; замок (1564 р.); Луцька брама (1630 р.); костюл колегіатів (1640 р.), дзвіниця (1650 р.), міські мури з вежами і воротами (1650). У селі *Низкиничі* в Успенській церкві знаходиться саркофаг і мармуровий бюст А.Киселя (1599-1653). У містечку *Глоби* збереглася садиба XVIII ст. і в'їзна арка. В'їзні ворота поміщицької садиби і будівля, в якій у XVIII ст. містилась монастирська школа, збереглися у селищі *Любешів*. У цій школі навчався Т.Костюшко (1746-1817) - керівник польського повстання 1793 р.

3. Житомирська область. Розташована на півночі Правобережної України. За своєю площею (29,9 тис. кв. км - 4,9% території країни) вона є однією з найбільших областей України. На території області виділяються дві природні зони: Полісся (перше місце в Україні за обсягом лісових ресурсів) і лісостеп. Річки, яких налічується 221, належать до басейну Дніпра. Найбільші з них - є *Тетерів, Случ, Ірша, Ірпінь, Здвиж*. Кількість природно-заповідних, територій і об'єктів області - 102.²⁵ Область володіє багатими природними ресурсами. Тут виявлено понад 250 родовищ корисних копалин: мармуру, самоцвітів та ін. На території області видобувається напівдорогоцінне каміння - берил, топаз, кварц.

Сприятливий клімат, значні лісові масиви, чисельні водні об'єкти, джерела мінеральних вод (радонові - в районі *Житомира і с Денишів*), запаси лікувальних грязей (поблизу сіл *Зарічани і Вілька*) - все це створює умови для розвитку курортів і туризму. В області діють 27 готелів. Серед кращих - «Житомир», «Михайловград», «Ялинка». Функціонує турбаза «Лісовий берег».

В області налічується 5 музеїв з 8 відділами. В Житомирі функціонують краєзнавчий музей, літературно-меморіальний музей В.Г. Короленка, музей космонавтики ім. С.П. Корольова, літературний музей Житомирщини, музей історії пожежної охорони²⁶. Поселення на території області існували ще в епоху пізнього палеоліту. Серед зареєстрованих археологічних пам'яток - городище другої половини I тис. до н. е. в Житомирі, давньоруське місто Волохів (1150 р.) залишки замку Любарта в Любарі.

Житомир є одним із давніх міст, заснованим бл. 884 р. Перша документальна згадка про місто відноситься до 1305 р. Майже з усіх сторін Житомир оточений лісовими масивами. Його територію пересікають річки *Тетерів, Кам'янка Лісова, Кам'янка Польова, Крошенка, Пуятинка*. В місті багато парків і скверів. На берегах Тетерівського водоймища

Івана Грозного. Новий володар фактично скасував міське самоврядування, доручивши управління міськими справами і судом своєму ставленику І. Келемету. Після смерті А. Курбського в 1583 р. ці землі знову перейшли у власність польської держави, в 1611 р. Сигізмундом III тут було відновлено Магдебурзьке право.

²⁵ В тому числі 5 парків (пам'яток садово-паркового мистецтва), ботанічний сад Житомирського сільськогосподарського інституту, скеля «Кам'яний гриб» (валун льодовикового походження, що зберігся на південній межі поширення льодовиків під час максимального зледеніння).

²⁶ Краєзнавчий музей заснований у жовтні 1865 р. Найбільш цінною в його експозиції є природнича колекція - одна з найбільших в Україні. Вона включає також етнографічні експонати, зібрані на житомирському Поліссі, і колекцію живопису. Основою музейного зібрання стали колекції, подаровані волинським губернатором М. Чертковим, житомирським предводителем дворянства К. Симоничем, а також колекції волинського єпархіального давньосховища і музею Товариства дослідників Волині, націоналізовані колекції баронів де Шодуар (м. Житомир), графів Ілльїнських (м. Романів; з 1933 р. - смт Дзержинськ). На Житомирщині в давньому місті *Новоград-Волинський* (до 1725 р. - Звягель) народилась Леся Українка, на честь якої в 1971 р. тут відкрито *літературно-меморіальний музей*. У будинку, де жили Косачі, відтворені вітальня і дитяча кімната. Серед експонатів - особисті речі поетеси. *Музей космонавтики ім. С. Корольова* складається з двох відділів: меморіального будинку-музею С. Корольова та експозиції «Космос». Меморіальний музей відкрито в 1970 р. в будинку, де народився видатний конструктор космічних кораблів. Основу експозиції складають особисті речі вченого і членів його сім'ї, рідкісні книги і документи, фотографії. В експозиції «Космос», відкритій у 1991 р., представлені зразки космічної техніки і обладнання. В смт *Баранівка* функціонує музей порцелянового посуду. В цій місцевості в 1802 р. на лівому березі р. Случ було відкрито родовище каоліну. Француз М. Мезер, придбавши у поміщиці Гагаріної ділянку землі, заснував фарфоровий завод. У 1815 р. власник підприємства здобув від російського уряду право ставити на своїх на виробках клеймо з державним гербом, а також одержав грошову допомогу для розвитку виробництва.

облаштований гідропарк. У приміській лісопарковій зоні функціонують санаторні установи²⁷.

Одним із найдавніших міст Східної Європи є *Овруч*, який у 997 р. вперше згадується під назвою Вручій. У давнину місто було могутньою фортецею. Після знищення київською княгинею Ольгою в 945 р. Іскоростеня саме Вручій став політико-економічним центром древлянської землі. В місті збереглася церква Св. Василя (1190 р.), спорудження якої пов'язують з ім'ям Петра Мілонєга. В 1908-1912 рр. вона була відреставрована О. Щусєвим.

Серед архітектурних пам'яток *Бердичева* - ансамбль монастиря кармелітів (XVI-XVIII ст.) і костьол Св. Варвари (1826 р.). Перша документальна згадка про місто відноситься до XVI ст. У 1593 р. тут було споруджено замок²⁸.

Поміщицькі особняки XIX ст. збереглися також у селах *Андрушівка*, *Нова Чорторія* і *Турчинівка*.

Неподалік від міста *Малин* знайдені залишки давнього городища. Деякі історики схильні думати, що саме тут було місто древлянського князя Мала²⁹.

В с *Тригір'я* зберігся Троїцький монастир (XV ст.), комплекс якого включає Преображенську церкву (1873 р.) і келії ченців (1782 р.).

210 пам'яток архітектури Житомирщини внесено до Державного реєстру національного культурного надбання³⁰.

²⁷ Старовинна частина Житомира – «городище» - лежить на трьох високих скелястих пагорбах над річкою Кам'яною: Охримовій, Замковій і Петровській горах. На місці давнього городища (VIII-IX ст.) у другій половині XIV ст. зведено замок, навколо якого виросло місто. В 1444 р. Житомиру було надано Магдебурзьке право. З 1668 р. Житомир - центр Київського воєводства. Після приєднання Волині до Росії він став адміністративним центром Волинської губернії. Наприкінці XIX ст. в місті з'явилися комунальні зручності. З 1897 р. тут введено в дію водопровід. Функціонував громадський транспорт. Так, у 1899 р. Житомир третім серед російських міст одержав трамвайну лінію, що з'єднувала центр із залізничним вокзалом. Житомир був театральним містом. Не маючи власної стаціонарної театральної трупи, він уже на початку XIX ст. володів приміщенням театру. З 1843 р. у Житомирі діяв один з чотирьох в Україні інститутів шляхетних дівчат. Житомир - батьківщина відомого письменника В. Короленка, поета О. Ольжича-Кандиби, конструктора перших космічних кораблів С. Корольова. Тут також народився командуючий збройними силами Паризької комуни Я. Домбровський. Протягом 1802-1809 рр. у місті неодноразово бував російський полководець М. Кутузов. У 1811-1812 рр. тут жив відомий полководець П. Багратіон. З містом пов'язані імена відомих письменників М. Коцюбинського, О. Купріна, Г. Мачтета, які на початку XX ст. працювали в газеті «Волинь». У Житомирі збереглися архітектурні споруди різних історичних періодів: церква Пресвятої Богородиці, кафедральний костьол Св. Софії (XVIII ст.), будинок магістрату (XVIII ст.), семінарський костьол (1838 р.), Михайлівський собор, комплекс поштової станції (XIX ст.), Преображенський собор (XIX ст.). Найдавнішою з міських споруд є будинок колишньої колегії єзуїтського монастиря (1724 р.).

²⁸ Заснований у 1627 р. монастир босих кармелітів одержав його в дар від власника цих земель, київського воєводи Я. Тишкевича. В 1634 р. на території монастиря збудовано підземний Марійський костьол. У 1740-х рр. розпочато спорудження над печерним храмом кам'яного костьолу у стилі бароко. Монастир став одним із центрів паломництва завдяки чудотворній іконі Божої Матері. Паломництво сприяло розвитку міста. В 1756 р. князем Радзівілом одержано право на проведення в місті десяти щорічних ярмарків європейського значення. Архівні документи підтверджують факт перебування в місті у 1820-х рр. Фредерика Шопена, який жив у замку Антона Радзівіла. З Бердичевом пов'язане ім'я Оноре де Бальзака, який у 1850 р. вінчався в костьолі Св. Варвари з Евеліною Ганською. З ім'ям видатного французького письменника пов'язане також с. Верхівня, що було володінням графині Ганської. В її маєток він приїздив двічі - в 1847 і 1850 рр. У Верхівні збереглися палац (XVIII-XIX ст.) і костьол (1810 р.).

²⁹ В Малині бував видатний етнограф, антрополог, мандрівник М.М. Міклухо-Маклай. У 1874 р. його мати придбала маєток у Малині, де в 1876 р. гостював учений. Протягом двох місяців він вивчав побут, звичаї, традиції місцевого населення, цікавився історією цих країв. Об'єктом його наукового інтересу стала також давня рослина «азалія понтійська», що збереглася з дольодовикового періоду лише на Поліссі, в околицях Малина. Свій другий приїзд до Малина вчений здійснив у 1888 році.

³⁰ Із Житомирщиною пов'язані імена багатьох видатних громадських і культурних діячів. У с. *Брусилів* народився І. Огієнко. У с. *Романівка* пройшли дитячі та юнацькі роки М. Рильського. С. *Туровець* - батьківщина Г. Пустовойтової, що брала участь у польському повстанні 1863 р., боролася в рядах гарібальдійців, була ад'ютантом командуючого збройними силами Паризької комуни. В с. *Терехове* народився англійський письменник Дж. Конрад (1857-1924), поляк за походженням (його справжнє ім'я - Юзеф Теодор Конрад Коженівський).

4. Рівненська область. Розташована на північному заході України, на Поліссі і в лісостеповій зоні. Її площа -20,1 тис. кв. км, що становить 3,3% території країни. Область включає 227 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі 2 парки - **Гоцанський і Рівненський, що є пам'ятками садово-паркового мистецтва.** Сприятливі кліматичні умови, значні лісові масиви, чисельні річки (171), озера (понад 500), лікувальні грязі і мінеральні води (радонові і хлоридно-натрієві) є складовими рекреаційних ресурсів області. В Сарненському районі функціонує курорт Горинь. В області функціонує 19 готелів, в тому числі «Мир», «Турист».

В області діє 7 державних музеїв (березнівський, дубнівський, млинівський, рівненський і сарненський краєзнавчі, корецький історичний, **літературно-меморіальний музей М.Островського у с Вілія, на батьківщині письменника**). На Рівненщині налічується близько 3 тис історико-культурних, пам'яток³¹.

В області кілька міст, які мають давню історію - **Дубно (1100), Остроз (1100), Корець (1150).** Дубно з 1498 р. володіло Магдебурзьким правом і дозволом на проведення щотижневих базарів і щорічного ярмарку. Місто пов'язане з подіями визвольної війни: в 1660 р. армія польського коронного гетьмана, розквартирована в Дубно, була взята в облогу російсько-українським військом під командуванням В.Шереметьєва³².

Перша літописна згадка про місто *Остроз* з'явилася до 1100 р. Хоча деякі вчені відносять його виникнення до XI чи навіть IX ст. Наступна згадка про Остроз, що з'являється в 1341 р., пов'язана з князями Острозькими³³. Історико-культурний заповідник у Острозі

³¹ 338 нерухомих пам'яток області внесено до Державного реєстру національного культурного надбання. Державні історико-культурні заповідники створені в Дубні і Острозі. З 1991 р. функціонує меморіал, що включає заповідник «Поле Берестецької битви» в с. Пляшева і музей-заповідник «Козацькі могили», куди перенесена з с Острів дерев'яна Михайлівська церква. Ця остання знаменита тим, що в ній митрополит Юсаф відправив молебень на честь перемоги і підперезав Б.Хмельницького мечем, освяченим на гробі господньому в Єрусалимі. До комплексу входить також Георгіївська церква - храм-мавзолей (1914), у якому поховані останки загиблих під час битви козаків. Церква з'єднана з храмом сімсотметровим тунелем. Автор проекту храму-мавзолею - відомий архітектор О.В. Щусєв.

³² **Дія повісті М.В. Гоголя «Тарас Бульба» відбувається саме в Дубно.** В період її створення письменник неодноразово бував у цих місцях. Пізніше місто відвідав М.В. Лисенко з метою збирання матеріалу для опери «Тарас Бульба». Перебування в м. Дубно І. Мазепи в 1704-1705 рр. пов'язане з подіями Північної війни. За взяття міста він був удостоєний титула князя Римської імперії (у зв'язку з претензією Москви на роль «третього Риму»). Мазепа провів зиму у Дубно, часто навідуючись до Анни Дольської в Біло-криницю. Княгиня була рідною тіткою польського короля Станіслава Лещинського, якого підтримував шведський король Карл. Можливо, саме це поклало початок зближенню Мазепи із шведським королем. У 1772 р., після включення Львова до складу Австрії, в Дубно був перенесений великий контрактовий ярмарок. Він супроводжувався пишними балами, театральними виставами, концертами, які влаштовували князі Любомирські. З 1797 р. ярмарок почав проводитись в Новоград-Волинському, а пізніше він став функціонувати в Києві. У зв'язку з подіями Першої світової війни в Дубно побували весвітньо відомий льотчик П.М. Нестеров і письменник О. Толстой, що був військовим кореспондентом. Комплекс архітектурних споруд Дубно є основою історико-культурного заповідника, до якого входять: замок XVI-XVII ст., перебудований у XVIII ст., що стоїть на місці давньоруського городища; Луцькі ворота (залишки укріплень XV-XVI ст.); Спасо-Преображенська (XVII ст.) і Георгіївська дерев'яна (1709 р.) церкви; бернардинський монастир (XVII ст.), від якого збереглись костюл (1620 р.) і корпус келій; монастир кармеліток (1630-1686 рр.); палац (кінець XVIII ст.). Серед архітектурних пам'яток міста - Хрестовоздвиженський і Преображенський, або Спаський, чоловічі оборонні монастири. До оборонних споруд належать також двір князя Заславського (1631 р.) і синагога (XVI ст.). Новою дубнівською фортецею називають форт Тараканів (за назвою села), споруджений напередодні Першої світової війни. Фортеця, розташована над р. Іквою, має числені тунелі, переходи, сховища, казарми, конюшні. До комплексу входить також церква.

³³ Є кілька версій щодо походження княжого роду. Так, М. Костомаров виводив його від сина Данила Галицького Романа, претендента на австрійський престол. Інша ймовірна родова гілка - князі Туровські чи Пінські. Історично перша документальна згадка, що стосується цього роду, пов'язана з ім'ям Данила Острозького. Відомо, що його син Федір, луцький староста, в 1410 р. брав участь у Грюнвальдській битві на чолі бойового загону. В 1438 (1441) р. він прийняв постриг у Києво-Печерській Лаврі, де одержав ім'я Феодосія. Прилучений до лику святих. У 1570-і роки в Острозі діяла греко-слов'янська академія, першим ректором якої був Герасим Смотрицький. Серед її вихованців - Мелетій Смотрицький і П.Конашевич-Сагайдачний. У 1577 р. Іван Федоров на кошти князя К. Острозького заснував друкарню, четверту після московської, заблудовської і львівської. В ній у 1581 р. було видано "Острозьку біблію" з передмовами Г. Смотрицького і К. Острозького і післямовою І. Федорова, а також виданий "Буквар", один примірник якого зберігається в Королівській

включає територію Замкової гори з відреставрованими залишками княжого замку. До ансамблю входять житлово-оборонна башта - так звана «Вежа мурована» (XV ст.), Нова (або Кругла) башта (XVI ст.), Богоявленська церква (XV ст.) і надбрамна дзвіниця. У трьох міських музеях - історії книги і друкарства, краєзнавчому, художньому - зібрано 48 тис. експонатів.

Неподалік від Острога - мальовниче старовинне село *Дермань*, «королева волинських сіл». Перша документальна згадка про нього відноситься до 1497 р. і пов'язане із спорудженням там К. Острозьким кам'яного замку³⁴.

Старовинне місто *Корець* уперше згадується в Іпатіївському літописі під 1150 р. як Корчеськ. З 1380 р. містом володів князь Ф.Острозький, який у 1386 р. спорудив великий замок, що неодноразово перебудовувався протягом XV-XVIII ст³⁵.

До найдавніших міст відноситься також *Рівне*, яке вперше згадується в 1282 р. у зв'язку з битвою між краківським князем Лешком Чорним і литовським князем Вітенем³⁶.

Давню історію має селище *Гоща*. Наприкінці XIV ст. тут був споруджений замок. З кінця XVI до середини XVII ст., за Романа Гойського, Гоща була одним з центрів протестантства³⁷.

Значні архітектурні пам'ятки збереглися в селищах *Клепань* (Благовіщенський костюл (1630 р.), синагога (XVII ст.), церква Різдва (1777 р.), залишки замку (XV- XVIII ст.) і *Млинків* (залишки поселення III-II тис. до н.е.; палац (1780 р.), у селі *Межиріч* (поселення і могильник кінця III - початку II тис. до н.е., давньоруське городище X-XIII ст., замок-фортеця, костюл Св. Антонія (1725 р.), палац (1789 р.).

Залишки фортифікаційних споруд XIV-XVII ст. збереглися у селах *Губків*, *Новомалин*, *Тайкури*.

Село *Пересопниця* відоме тим, що тут було створено Пересопницьке євангеліє - визначна історико-культурна пам'ятка³⁸.

бібліотеці в Копенгагені, а другий - у крайовій бібліотеці міста Готи в Німеччині. Після від'їзду І. Федорова до Львова друкарська справа в Острозі перейшла до рук Дем'яна Наливайка. В 1603 р. в Острозі працювали вже три друкарі: Іван, Тишко і Федір. Ними видано більше 20 книг. У місті також діяла мануфактура, що виробляла папір (1580-1630-і рр.).

³⁴ В 1499 р. вперше згадується дерманський Свято-Троїцький монастир, де в 1575-1576 рр. І. Федоров був управителем маєтками. В 1627-1633 рр. тут служив у сані архімандрита Мелетій Смотрицький. Дермань була значним культурним центром: у місцевому монастирі діяли друкарня і духовна школа. З мо-настирських споруд збереглися Троїцька церква, надвірна вежа-дзвіниця, корпус келій, а також залишки оборонного муру.

³⁵ Руїни замку - найважливіша історико-архітектурна пам'ятка міста. Збереглися залишки зовнішніх цегляних стін і кам'яний ачочний міст, що з'єднував замок з містом. За мостом височіє трьох'ярусна надвратна башта із в'їзною брамою. У 1571 р. заснований (за іншим припущенням - відновлений більш давній, споруджений ще у XII ст.) жіночий монастир Воскресіння Господня. В 1620 р. тут засновується ще один, Троїцький, жіночий монастир, споруди якого частково збереглися. На території монастиря похована Анна Оленіна, якій О. Пушкін присвятив цикл віршів. Вона провела останні роки свого життя у Корці разом з дітьми та онуками. На лівому березі р. Корчик підносяться костюл Св. Антонія (1533 р.; перебудовувався в 1706, 1916 рр.), де збереглися розписи XVIII ст., і Миколаївська церква (1834 р.).

³⁶ У місті збереглися два храми: Успенська дерев'яна церква (1756 р.) і Воскресенський собор (1895 р.). У 1839 р. в Рівному була відкрита гімназія, де викладав історію М. Костомаров (1844-1845 рр.) і навчався В. Короленко (1866-1871 рр.). Нині в цій будівлі міститься краєзнавчий музей. Під час Великої Вітчизняної війни Рівне було центром Рейхскомісаріату України.

³⁷ Сестра правителя, Раїна Соломирецька, була прихильницею православ'я і сприяла заснуванню в 1638 р. православного монастиря і монастирської школи, ректором якої був Інокентій Гізель (пізніше - ректор Києво-Могилянської академії), а опікуном - Петро Могила. З монастирських споруд збереглася Михайлівська церква (1639 р.). У 1994 р. тут було відновлено функціонування жіночого монастиря. В Гощі зберігся також англійський парк, закладений на початку XVIII ст.

³⁸ В 1556-1561 рр. М.Василевичем і архімандритом Пересопницького монастиря Григорієм євангеліє було перекладене мовою, близькою до народної. Рукопис, прикрашений орнаментикою, художніми заставками, мініатюрами, зберігається в інституті рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. Вернадського НАН України. Саме на ньому присягав на вірність народові перший президент незалежної України Л. Кравчук. Пересопниця, що стоїть на правому березі р. Стубла, вперше згадується в історичних документах 1149 р. У XII-XIII ст. це - резиденція удільних князів. Від тих часів збереглося городище.

Архітектурні пам'ятки наявні в селищах історичної Волині *Вишнівці* (палац); Кременці (архітектурний комплекс Кременецького колегіуму, Богоявленський монастир, францисканський монастир (1760 р.), залишки замку (IX- XVI ст.); *Почаєві* (ансамбль Свято-Успенської Лаври), що нині включені до складу Тернопільської області.

До історичної Волині належить старовинний *Ізяслав*, де збереглися руїни замку (1539 р.), монастир бернардинців (початок XVII ст.), костюл Св.Іоанна Хрестителя (1599; перебудований у XVIII ст.), костюл Св. Іосифа (1760 р.), руїни палацу (XVIII ст.), а також *Старокостянтинів* із старовинним замком (1516 р.), костюлом Іоанна Хрестителя (1754 р.), руїнами костюлу (1612 р.). Адміністративно ці міста належать до Хмельницької області.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
3. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
4. Сонько С.П. Поектична геоєкологія.// <http://udau.edu.ua/library.php?pid=1396>
5. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.

Тема 5. ВИКОРИСТАННЯ У КРАЄЗНАВСТВІ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ІСТОРИЧНОГО ПОДІЛЛЯ

План: 1. Загальна характеристика краєзнавчих туристичних ресурсів історичного Поділля. 2. Вінницька область. 3. Тернопільська область. 4. Хмельницька область.

Поділля у давніх джерелах згадується як Пониззя (перша згадка - 1226 р.), Русь долішня (на відміну від Русі горішньої, тобто Карпат). Назва «Поділля» вперше зустрічається в документах XIV ст. у зв'язку з битвою на Синіх Водах. Поділля - це історико-географічний край, що охоплює сучасні Вінницьку, Тернопільську і Хмельницьку області. Його площа становить 60,9 тис. кв. км, тобто 10% території України.

Поділля ніколи не було окремою адміністративно-територіальною одиницею: Подільське воєводство охоплювало середню частину Поділля; Західне Поділля входило до Руського, а Східне - до Брацлавського воєводств. Подільська губернія включала територію колишніх Подільського і Брацлавського воєводств³⁹. Після Любецького з'їзду (1097 р.) Поділля зазнало територіального поділу, в результаті якого західна його частина приєдналась до Галичини. Східне Поділля перебувало в залежності від Києва, а у XII ст. ця територія була приєднана до Галицько-Волинської держави. В 1349 р. Західне Поділля було захоплене Польщею, увійшовши у складі Львівської і Галицької земель до Руського воєводства⁴⁰. Для захисту краю від татарських набігів побудовані укріплені замки в Барі, Брацлаві, Вінниці, Жванці, Зінькові, Летичеві, Меджибожі, Пилаві, Сутківцях, Хмільнику, Ямполі та ін. Але ці споруди не могли стримати татарських загонів, і на рубежі XV-XVI ст. південно-східна частина Поділля була майже повністю спустошена. Середина XVII ст. на Поділлі ознаменована важливими історичними подіями. В 1648 р., відбулась битва під Пилявцями (сучасна Хмельницька область), у 1649 р. - Зборівська битва (нині - Тернопільська обл.), в 1652 р. - битва під Батогом (Вінницька обл.), у 1653 р. - битва під Жванцем (Хмельницька обл.). За Андрусівською угодою Поділля закріплювалось за Польщею⁴¹. 27-річне турецьке панування (1672-1699) перетворило Поділля на майже безлюдний край. Але вже в першій половині XVIII ст. регіон починає інтенсивно заселитись. Значну роль у цьому процесі відіграла діяльність магнатів Вишневецьких, Замоїських, Любомирських, Ржевуських, Сангушків, Чарторийських, Яблоновських та ін. Уже на середину XVIII ст. Подільське воєводство було найбільш густо населеною частиною Речі

³⁹ Починаючи з раннього палеоліту, територія Поділля була постійно заселена. Вона лежала на шляху міграції кочових племен - скіфів, сарматів, готів, гунів, аварів. Населення регіону торгувало з грецькими колоніями Причорномор'я, зокрема, з Ольвією. У слов'янську добу цю територію населяли уличі і тиверці, на заході - дуліби і хорвати. На початку X ст. в південних районах Поділля закріпились печеніги, відтіснивши уличів і тиверців на північ.

⁴⁰ Боротьба за ці землі не припинялась і в наступний період. Так у 1393 (1395) р. князь Вітовт, вигнавши з Поділля Федора Коріятовича, віддав Середнє Поділля з містами Кам'янець, Смотрич та ін. польському королю Ягайлу, який у свою чергу передав ці володіння у власність краківському воєводі Спитку. Східне Поділля з містами Брацлав, Вінниця та ін. Вітовт подарував князю Дмитру Корибуту. Після загибелі в 1396 (1399) р. на березі р. Ворскли Корибута і Спитка вдова останнього повернула Ягайлу подаровані ним землі, а той передав їх у власність своєму брату Свидригайлу. Східна частина цих володінь перейшла до сина Корибута Федора. В 1410 р. Поділлям знову заволодів Вітовт, хоча Свидригайло не припиняв спроб повернути собі владу над Середнім Поділлям. Навколо цих земель почалася тривала боротьба з Польщею, якій у 1434 р. нарешті вдалося встановити тут свою владу. Територія стала іменуватися Подільським воєводством із центром у Кам'янець-Подільському. Протягом XV ст. Західне і Середнє Поділля входили до складу Польської держави. Східне Поділля - Брацлавщина - належало Литві. Після Люблінської унії (1569 р.) ці землі під назвою Брацлавського воєводства так само стали територією Польщі.

⁴¹ Це виключало мирний розвиток подій. П. Дорошенко виступив зі своїм військом у союзі з Туреччиною проти Польщі. Бойові дії завершилися укладенням у 1672 р. Бучацького миру, за яким Подільське воєводство переходило безпосередньо під владу Туреччини, а Брацлавщина залишалася в руках П. Дорошенка, який визнавав себе васалом турецького султана. Після зречення П. Дорошенка турки посадили на гетьманство Ю. Хмельницького, резиденцією якого став Немирів (1677-1681).

Посполитої, що пізніше стало однією з причин інтенсивної еміграції місцевого населення на захід (США, Канада) і на схід (Сибір, Далекий Схід). У 1772 р. внаслідок першого поділу Польщі територія Західного Поділля, розташована за р. Збруч, разом з Галичиною опинилася під владою Австрії. Середнє і Східне Поділля відійшло до Росії у складі Подільського і Брацлавського намісництв, а з 1796 р. - Подільської губернії. Посилення кріпосницького гніту призвело в 1820-1830-х роках до активізації селянського руху, очоленого Устимом Кармалюком (1787-1835 рр.), який народився в с. Головчиці (тепер Кармелюкове) на Вінниччині⁴². У 1920 р. Західне Поділля було окуповане поляками і до 1939 р. перебувало в складі Польщі як Тернопільське воєводство. Східне Поділля увійшло до складу УРСР як Подільська губернія. У 1924-1932 рр., після скасування губерній, воно було поділене на Вінницьку, Кам'янець-Подільську, Могилівську, Проскурівську, Тульчинську округи. У 1932 р. була створена Вінницька область, з якої у 1937 р. виділена Кам'янець-Подільська (з 1954 р. - Хмельницька) область. Після Другої світової війни вся територія Поділля увійшла до складу України.

2. Вінницька область. Розташована в центральній частині Правобережної України, в лісостеповій зоні. Площа -26,4 тис. кв. км (4,4% території країни). Мальовнича природа Вінниччини, природно-територіальні комплекси є важливими рекреаційними ресурсами. На базі радонових вод створено курорт *Хмельник*. Курорт *Немирів* заснований завдяки наявності мінеральних джерел. В області функціонує 28 готелів. На території області 204 річки, що належать до басейнів Південного Бугу (*Згар, Рів, Снівода*), Дністра (*Мурафа, Немія, Русава*) та Дніпра (*Рось, Гнилоп'ять, Гуйва*).

В області 320 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі 11 парків, що є пам'ятками садово-паркового мистецтва. Загальна кількість пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва становить 2204 одиниці. 511 пам'яток архітектури внесено до Державного реєстру національного культурного надбання.

Цікавими туристсько-екскурсійними об'єктами є залишки скельних храмів. Печерний храм VI-VII ст. з унікальними рельєфними композиціями і написами був виявлений В. Антоновичем ще у 1883 р. в розколіні скелі над річкою Бушка (с. Буша). Тут збереглися також Вежа, що входила в комплекс укріплень XVII ст., і Покровська церква з келіями (1787 р.).

Скельний монастир - комплекс споруд XI-XIX ст., до якого входять 3 печерних церкви (Усікновення голови Св. Іоанна Предтечі, Св. Параскеви П'ятниці, Св. Антонія Печерського), розташований над Дністром у с. Ладова.

Палацово-паркові ансамблі XVIII-XIX ст. збереглися у селах *Антоніль, Верхівка, Вороновиця*. У вороновицькому палаці розміщується музей авіації. У 1869-1876 рр. тут жив відомий авіаконструктор О.Ф.Можайський у маєтку брата, де провів свої перші експерименти, збудував дерев'яний планер із нерухомими крилами.

У пейзажному парку селища *Муровані Курилівці* зберігся палац (1805 р.), а також залишки укріплень XVI ст. з підземними казематами. Палац із прилеглим парком (1897-1917 рр.) у м. Немирів з 1921 р. функціонує як будинок відпочинку. Тут у 1821 р. народився відомий російський поет М.О. Некрасов.

Кращим зразком класицизму серед архітектурних споруд України вважається палац (1757 р.) у Тульчині. Художнє оздоблення інтер'єру майже повністю знищене вже в радянський період. Ремонт палацу триває з 1975 р. В Тульчині зберігся також малий палац (1782 р.). Обидва вони належали Потоцьким⁴³.

⁴² У 1812 р. кріпак був відданий у солдати, але через рік втік із рекрутчини і продовжив боротьбу. Ще через рік він був спійманий, покараний і знову відправлений у солдати, але по дорозі йому вдалося втекти. Організувавши великий загін, він об'єднував навколо себе повстанців, які діяли протягом 1814-1828 рр. Спійманий і засуджений до каторжних робіт, він ще чотири рази втікав від виконання вироку.

⁴³ Ще однією пам'яткою Тульчина є Успенська церква (1789). У 1796-1797 рр. у Тульчині знаходилася штаб-квартира російської армії на чолі з О.В. Суворовим. У 1806 р. ад'ютантом командира корпусу,

Православні, католицькі, іудаїстські культові споруди XVII-XIX ст. збереглися у *Вінниці*. Миколаївський собор (1829 р.), привратний корпус із дзвіницею і вежа з оборонними мурами (XVIII ст.), а також господарчі споруди Миколаївського монастиря, костюл Непорочного зачаття (1627 р., 1791 р.) збереглися у *Шаргороді*. В м. *Хмільник* до наших днів дійшли оборонна вежа (1534 р.), костюл Усікновення голови Св. Іоанна Предтечі (1630 р.) і поміщицький палац (1911-1915 рр.). Проект і розписи церкви в с. *Кукавка* здійснений В.Тропініним, ще під час його перебування у кріпацтві. У *Браїлові*, в маєтку Надії фон Мекк, у XIX ст. бував П. Чайковський. Клод Дебюссі давав тут уроки музики.

У *Брацлаві*, колишньому центрі воєводства, зберігся будинок, у якому жив винахідник польової кухні Турчанович. Не збереглась міська церква, в якій правив службу дід Ф. Достоевського.

Місто *Рів* називали «стіною Поділля». В 1537 р. фортеця, подарована королем Сигізмундом I його дружині Боні Сфорца, була перейменована на *Бар*.

На Вінниччині народилися історик В.Антонович (с.*Махнівка*), архітектор В.Городецький (с.*Шолудьки*), письменник **М.Коцюбинський (Вінниця)**, композитор М. Леонтович (с.*Селевенці* - нині Монастир'юк), поет С.Руданський (с.*Хомутинци* - нині Руданське), **поет В. Стус (Гайсині)**.

3. Тернопільська область. Розташована в західній частині Поділля, в лісостеповій зоні. Площа - 13,8 тис. кв. км, що становить 2,3% території України. В області 120 річок, головною з яких є **Дністер із притоками Джурин, Збруч, Золота Липа, Коронець, Нічлава, Серет, Стрипа.**

Область має 421 об'єкт природно-заповідного фонду, в тому числі **заповідник «Медобори»**, 12 пам'яток природи, серед яких *Кременецькі гори*; печери *Вертеба, Кристальна, Млинка, Озерна, Оптимістична, Перлина, Ювілейна та ін.*; *Гермаківський і Хоростківський дендропарки*; 4 пам'ятки садово-паркового мистецтва (*Більче-Золотецький, Вишневецький, Раївський, Скала-Подільський парки*). Знаменита липова алея, закладена в XVII ст., тягнеться від Бережан до с. Рай. **Основними природними об'єктами, на базі яких розвивається екскурсійний туризм, є Товтровий кряж, Кременецькі гори, Дністровський каньйон, карстові печери (з яких досліджено понад 60). Карстові печери поблизу Борщова - найбільші у світі.**

Сприятливі кліматичні умови, мальовничі ландшафти, лісові масиви, джерела мінеральних вод, лікувальні грязі складають рекреаційний потенціал області. Відомий кліматичний курорт - Заліщики. В області є 24 готелі і 1 мотель. Обслуговуванням туристів в у Тернополі зайняті готелі «Тернопіль», «Галичина», «Україна», а також ресторани «Вечірній Тернопіль», «Україна», «Європа». В місті чимало культурно-розважальних закладів, у тому числі казино «Імперія».

В області діють 3 музеї з 22 відділами. Фонди краєзнавчого музею в Тернополі налічують понад 100 тисяч експонатів. У художньому музеї зберігаються старовинні і сучасні полотна відомих європейських і місцевих художників. У місті функціонує також картинна галерея. Серед архітектурних пам'яток області - замки XIV-XVII ст., католицькі і православні храми, зразки церковного дерев'яного зодчества. 1178 пам'яток архітектури і містобудування внесено до Державного реєстру національно культурного надбання. На базі Збаразького замку в 1994 р. створено державний історико-архітектурний заповідник.

Тернопіль заснований коронним гетьманом Яном Тарновським у 1540 р. як місто-фортеця на незаселеній території для оборони подільських земель⁴⁴.

розквартированого в місті, служив І. Котляревський. Після закордонних походів 1813-1814 рр. в Тульчині квартирували частини 2-ї армії, де ад'ютантом командуючого був П. Пестель. У 1818 р. тут було створено тульчинський осередок «Союзу благоденства», а у 1821 р. - Головну управу Південного товариства декабристів. У документах XVII ст. Тульчин згадується як Нестервар. Топонімічний словник пов'язує назву Тульчин з турецьким пануванням в краї (1672-1699 рр.). У Нестерварі турки збудували фортецю, про яку в народі говорили: «У тій фортеці турчин стоїть». Пізніше звук «р» змінився на пом'якшене «л».

⁴⁴ Давні укріплення не збереглися. Старий замок на початку XIX ст. був перебудований на палац. На місці оборонних валів зведений костюл єзуїтів, пристосований під швейну фабрику. В місті збереглися давні церкви

Перша письмова згадка про **Бережани** датується 1375 роком. Протягом 20 років (1534-1554) тривало будівництво місцевого замку, який несе в собі риси, обумовлені тенденцією до перетворення замків із споруд військово-оборонного характеру на оборонно-житлові⁴⁵.

У селі **Буданів** зберігся замок кінця XVI - початку XVII ст., сильно пошкоджений турками в 1675 р. У 1765 р. коштом Потоцьких частину замкових мурів і дві башти перебудовано на костьол. Дві інші башти межують з монастирем сестер Милосердя. Уцілів палац. Біля замку простежуються сліди оборонних валів.

Місто *Бучач* вперше згадується в документах 1397 р. В XVI-XVII ст. воно було добре укріпленою фортецею з міцними оборонними мурами. Від замку XIV-XVII ст. тут залишились самі руїни⁴⁶.

Неподалік від Бучача розташоване село *Яблунівка*, в минулому відоме як місто Язловець, де була велика вірменська колонія, процвітали ремесла, відбувались ярмарки. В середині XV ст. містечко як торговельний центр було здатне конкурувати навіть зі Львовом. У ньому збереглися руїни замку (XIV ст.), навколо якого розкинувся нині запущений парк. Серед інших пам'яток - церква Св. Миколая (до 1810 р. - вірменська), споруджена в 1551 р., Успенський костьол (1589-1590 рр.), оточений оборонним муром з вежею. Збереглась також міська ратуша.

Селище *Вишневець* було власністю сина литовського князя Ольгерда Дмитра-Корибута, який у 1395 р. розпочав будівництво замку. В 1640 р. замок був перебудований воєводою Ієремією Вишневецьким, а невдовзі зруйнований козаками і - пізніше - турками⁴⁷.

Перша згадка про **Гусятин** відноситься до 1559 р. Давнє поселення було розташоване на обох берегах р. Збруч⁴⁸.

оборонного призначення - Воздвиженська (кінець XVI ст.) і Різдва Христового (1602-1608). В 1746 р. Великим коронним гетьманом Речі Посполитої Ю. Потоцьким був заснований Домініканський монастир, зруйнований під час Другої світової війни і відреставрований у 1953 р. До комплексу входять костьол і корпус келій. У Тернополі навчалась видатна співачка Соломія Крушельницька. На її батьківщині, в с Біла Бучачського району, створено меморіальний музей). Тут у 1887 р. перебував як кореспондент газети «Кур'єр львівський» Іван Франко. Лесь Курбас очолював створений ним театр «Тернопільські театральні вечори».

⁴⁵ Двір по периметру оточують не оборонні мури, а житлові будинки, зовнішні стіни яких оснащені бійницями. У XVII ст. комплекс був доповнений пишно оздобленим палацом. Замок зазнав серйозних руйнувань під час Першої світової війни і відтоді більше не відновлювався. До комплексу входять костьол Св. Трійці. В Бережанах збереглися також костьол Св. Миколая (1630-1683 рр.) з келіями (1716-1742 рр.) і костьол Різдва Пресвятої Богородиці (1600 р.), православні Миколаївська дерев'яна церква (1691 р.) і Троїцький собор (1768, 1903 рр.), синагога з ознаками оборонної споруди. У приміщенні ратуші (1811 р.) функціонує краєзнавчий музей.

⁴⁶ В Бучачі збереглась Хрестовоздвиженська церква (1753-1770 рр.) василіанського монастиря, корпус келій. Серед міських пам'яток - оборонна церква Св. Миколая (1610 р.) з різьбленим іконостасом і розписом, Покровська церква (середина XVIII ст.) з унікальним різьбленням по дереву, Успенський костьол (1761-1763 рр.), руїни монастиря на г. Федор, (спалений у 1672 р.) і оборонної церкви (XVI ст.) в урочищі «Монастирок» під Бучачем. Збереглась будівля міської ратуші, зведена в 1751 р. коштом М. Потоцького. У місті в 1672 р. був підписаний договір між Польщею і Туреччиною, що передбачав поділ Поділля між двома сторонами. Кордон пройшов по річці Стрипі. Досі збереглися прикордонні камені, що відмежовували турецькі володіння (східна частина) від польських (західна частина).

⁴⁷ Приймавши католицтво, воєвода спорудив поруч із замком костьол Св. Михайла (1645 р.), зруйнований уже в радянський час. Його син Михайло-Корибут Вишневецький, що пізніше став польським королем, на місці колишнього замку спорудив палац (1720-1744 р.), який зберігся до наших днів. В садибі бували російський цесаревич Павло I, польський король Станіслав Август, французький письменник Оноре де Бальзак. Після 1852 р. маєток неодноразово переходив від одного господаря до іншого, що супроводжувалось неминучою втратою значних художніх цінностей. Під час Першої світової війни палац був остаточно пограбований і частково зруйнований. У 1920 р. його було відновлено за участю В.Городецького, але чотири роки потому споруду знищила пожежа. Відновлений у 1960-х роках, палац частково втратив свою архітектурно-художню цінність. Англійський парк, закладений у 1789 р., в радянський період зазнав серйозних втрат від стихійних порубок, безсистемних насаджень і порушення початкового планування. Збереглась замкова церква Воскресіння 1530 р. (перебудована у XVIII-XIX ст.), в якій поховані православні предки Корибутів-Вишневецьких. Вона відома ще й тим, що тут відбулися заручини Марини Мнішек із Лжедмитрієм. Попри всі досить відчутні втрати, цей ансамбль і досі є одним із найцінніших серед історико-архітектурних пам'яток України.

⁴⁸ У 1772 р., після першого поділу Польщі, кордон пройшов по річці Збруч, і лівобережна частина Гусятини стала територією Австрії. Відтоді існує два населених пункти - селище в Тернопільській і село в Хмельницькій

Палац, оточений парком, і костюл (XVIII ст.) збереглися в м. *Залишки*. Залишки міських укріплень Збаража, зруйнованих ще в 1589 р., збереглися поблизу с *Старий Збараж*. Замок неодноразово зазнавав руйнувань і знову відбудовувався, але під час Другої світової війни остаточно перетворився на руїни. Нині продовжуються реставраційні роботи, розпочаті ще в 1965 р. У 1994 р. замок включений до складу державного історико-архітектурного заповідника.

В селі *Кривче* знаходиться знаменита Кришталева печера, що є однією з найбільших у світі гіпсових печер. У центрі села збереглися залишки замкових споруд, дві оборонні вежі (XV ст.). Зберегся замок 1516 р. в селищі *Заложці*. В *Микулинях* крім руїн замку середини XVI ст., ще два історико-архітектурних об'єкти 1760-х років - Троїцький костюл і палацовий комплекс, перебудований у середині XIX ст. Нині в палаці розмістилась обласна лікарня, парк навколо нього зашкварений. Залишки замку, відомого як «оборонна вежа Володимерського» (напівзруйновані вежа, вали і рови), збереглися в с *Новосілка*. В с *Окопи* вистояли Львівські і Кам'янецькі ворота, частково збереглись вали і оборонні рови.

В давньому містечку *Підгайці* уціліли костюл 1634 р., синагога XVI ст. і церква Успення Пресвятої Богородиці 1650-1653 рр.

В містечку *Скала-Подільська* (давня назва - Ягельниця, до 1940 р. - Скала-над-Збручем) є залишки замку 1538 р. (за іншими даними - 1518 р.), перебудованого з більш давнього (XIV-XV ст.), який, у свою чергу, був споруджений на місці давньоруського городища. Збереглися дві вежі, напівзруйнований палац і фрагменти оборонних мурів. Неподалік - костюл XVII ст. з мурами, вежею і бійницями. Міський парк-дендрарій закладений на початку XIX ст.

Багато старовинних пам'яток є у м. *Теребовля*. Тут збереглися зведені на горі вали давньоруського міста (перша згадка про нього відноситься до 1097 р.), де пізніше було споруджено замок⁴⁹.

Потужний замок був споруджений у 1610 р. в м. *Чортків*. Від нього збереглися дві башти і оборонні мури. У XVIII ст. замок втратив оборонне значення, і його башти були перебудовані на палац. В місті є також дві пам'ятки дерев'яної архітектури - Воскресенська (1738 р.) і Успенська церкви (1635 р.) Збереглися домініканський костюл (1731 р.), монастир кармелітів (1635 р.), ратуша (XIX ст.).

В місті *Кременець* (історична Волинь) на вершині однойменної гори збереглися залишки замку IX-XVI ст, який згадується в різних джерелах 1064, 1227, 1241, 1255 років⁵⁰.

Почаїв (історична Волинь) уперше згадується під 1450 р. Головним туристичним об'єктом міста є Свято-Успенська Лавра (заснована в 1597 р.)⁵¹

області - з однією назвою. В Гусятині збереглася синагога, споруджена у другій половині XVI ст. - один із найкращих зразків іудейської культової архітектури в Україні. Серед пам'яток міста - Онуфріївська церква (XVI ст.) і монастир бернардинців (XVI ст.).

⁴⁹ Нині від замку залишилися лише руїни. В 1687 р. місто і замок були захоплені і спалені татарами. Пам'ятки Теребовлі представлені комплексом будівель монастиря кармелітів (1635-1639) і церквою Св. Миколая (XVI ст.). На околиці міста на високій горі над глибоким урвищем збереглися руїни василіанського монастиря (XVI ст.), відомого під назвою «Підгорянський» («Угорницький»).

⁵⁰ За літописними свідченнями, замок не вдалося взяти ні угорському королевику Андрію, ні Бату-хану, ні хану Куремсі. І лише в середині XIII ст. він був зруйнований за наказом Бурундая, хоча невдовзі його відбудував син Данила Галицького Мстислав Данилович (можливо, небіж Данила Володимир Василькович). Тоді ж була споруджена і замкова церква Св. Михайла. З 1536 р. упродовж 20 років замком володіла дружина короля Сигізмунда I, королева Бона Сфорца. Після зруйнування замку в 1648 р. козацьким загоном він більше не відновлювався. Частково збереглися лише мури і дві башти. Уціліли францісканський костюл (тепер Миколаївський собор) з келіями XVI-XVII ст. і Богоявленський монастир (1760 р.). Ще однією пам'яткою є комплекс колегіуму у складі навчального корпусу, монастирських споруд і костюлу Св. Ігнатія Лойоли і Св. Станіслава Костки, зведений у 1731-1734 рр. коштом князів Вишневецьких. Це один із найзначніших барокових ансамблів України. В 1809 р. тут закладено парк із ботанічним садом. У 1805 р. єзуїтський колегіум був перетворений на Вищу волинську гімназію, а 1819 р. - на ліцей, у якому навчався польський поет Юліуш Словацький (у будинку, де він жив протягом 1814-1828 рр., створено музей). Після придушення польського повстання 1831 р. ліцей був ліквідований, його майно, в тому числі і бібліотека, передано університету Св. Володимира.

Одним із найвідоміших у світі місць, пов'язаних із вшануванням Божої Матері, є село *Зарваниця*. Тут був споруджений монастир (з 1922 р. - Св. Іоанна Хрестителя). В 1867 р. Папа Пій IX благословив чудотворну ікону Божої Матері Зарваницької. Паломництво у святе місце триває від дня Св. Юрія (6 травня) до свята Покрови Пречистої Діви Марії (14 жовтня). В 1995 р. Зарваниця визнана місцем проці віруючих греко-католицької церкви, куди стікаються сотні тисяч прочан із багатьох країн світу.

4. Хмельницька область. Розташована в західній частині України. Її площа становить 20,6 тис. кв. км (3,2% території країни). Область розташована в лісостеповій зоні. На території області 165 річок, які належать до басейнів Дніпра (*Горинь, Случ та ін.*), **Південного Бугу (*Бужок, Вовк, Згар, Рів, Іква*)**, Дністра (*Збруч, Жванчик, Смотрич*). В області 269 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі 8 пам'яток садово-паркового мистецтва (*Антонінський, Голозубинецький, Малісвецький, Михайлівський, Новоселицький Полонського району, Новоселицький Старокостянтинівського району, Полонський, Самчиківський парки*). **В області розташований Національний природний парк «Подільські Товтри».** Природною пам'яткою є Смотрицький каньйон у долині р. Смотрич. Відома печера знаходиться в с. *Черче*.

До природних рекреаційних ресурсів Хмельниччини належать сприятливі кліматичні умови, мальовничі краєвиди, значні лісові масиви, а також **джерела мінеральних вод поблизу Сатанова (маломінералізовані води типу «нафтуса»)**, в Полонському районі (радонові). Сатанів, розташований у долині р. Збруч, на схилах Товтр, є відомим бальнеологічним курортом. В області діє 27 готелів.

В області налічується 3 заповідники (національний **історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»**, державний **історико-культурний заповідник у м. Кам'янець-Подільському**, державний історико-культурний заповідник «Самчики»), і 9 музеїв із 3 відділами. Серед них - Меджибізький регіональний історико-етнографічний музей-фортеця, меморіальний музей А. Ахматової (с. Слобідка Шелехівська). Загальна кількість пам'яток археології, історії, архітектури, містобудування і монументального мистецтва у Хмельницькій області складає 2015 одиниць. На державному обліку перебуває 387 пам'яток архітектури і містобудування.

Значна частина історико-культурної спадщини зосереджена в м. *Кам'янець-Подільському* - історичній столиці Поділля. Місто-музей Кам'янець-Подільський, що включає понад 100 пам'яток, виникло на рубежі XI-XII ст.⁵¹ В 1918 р. в місті був відкритий

⁵¹ Ансамбль монастиря став формуватися в XVII-XIX ст. Центром ансамблю є Успенський собор, який має нетрадиційну просторову орієнтацію: головний його фасад звернено на південь, а вівтар - на північ. У товщі гори під Успенським собором міститься триарусний печерний комплекс XV-XVI ст. з підземними церквами, там зберігається камінь із відбитком ступні Богородиці. В 1906-1912 рр. за проектом О. Щусєва споруджено Троїцький собор, стилізований під новгородсько-псковську середньовічну архітектуру. В інтер'єрі собору збереглися мозаїки, виконані за ескізами М. Реріха. На початку XVII ст. в місті було засновано друкарню, яка діяла до 1917 р. В 1713 р. монастир перетворено з православного на уніатський, і на середину XVIII ст. він став провідним серед василіанських монастирів України. В 1831 р., після польського повстання, Почаївський монастир був переданий Російській православної церкві. В 1838 р. монастир здобув статус лаври - четвертої в Російській імперії після Києво-Печерської, Троїце-Сергієвої та Олександрівської. В Почаєві збереглися також церква Всіх Святих (1773-1775) і Покровська церква (1643 р.; перебудована в 1746 р.).

⁵² На початку 1370-х рр. воно було центром Поділля у складі Литовської держави під владою князів Коріятовичів. З 1374 р. місто володіло магдебурзьким правом, що приваблювало сюди чисельних переселенців із руських, польських, вірменських земель. У XIV ст. в місті існували 3 окремі общини - руська, вірменська, польська, кожна з яких користувалася правом самоврядування. В 1670 р. український магістрат був об'єднаний з польським, що практично означало ліквідацію самостійності української общини. У 1375 р. Папа Григорій XI видав буллу про створення Подільської католицької єпископії з центром у Кам'янці. Тут з'явилися чернечі ордени домініканців, францісканців та ін., були споруджені католицькі храми. В 1434 р., після створення на території Західного Поділля Подільського воєводства у складі Польщі, місто стало його офіційним центром. Як і все західне Поділля Кам'янець протягом 27 років (1672-1699) перебував під турецькою владою і був за цей час майже спустошений. Після відновлення на цих землях польської влади сейм звільнив місто від сплати податків терміном на 10 років. Після другого поділу Польщі Кам'янець увійшов до складу Росії. Після приєднання до Російської імперії Бессарабії в 1812 р. кордон із Туреччиною відсунув далеко на південь, Кам'янецька фортеця втратила своє оборонне значення і стала використовуватись як в'язниця. У період між 1814 і 1823 рр. її в'язнем

перший український університет, який мав факультети: історико-філологічний, фізико-математичний, сільськогосподарський, правничий, богословський. У радянський період університет був реорганізований і став функціонувати як інститут народної освіти, а пізніше - як педагогічний інститут. До найцікавіших екскурсійних об'єктів Кам'янець-Подільського належать міські укріплення, які включають старий і новий замки, замковий міст, міську браму і Вірменський бастион⁵³.

З 1954 р. обласним центром став *Хмельницький (раніше Проскурів)*. Час заснування міста не відомий, хоча на початку XV ст. на східному березі р. Плоскої в місці її злиття з Південним Бугом уже існувало поселення, обнесене глибоким ровом.⁵⁴

В *Білогір'ї (до 1946 р. - Ляхівці)* частково зберігся замок, побудований у 1774 р. князями Яблоновськими.

На лівому березі Дністра розташоване село *Жванець*. Зручне його розташування в місці переправи через Дністер обумовило розвиток містечка, яке з 1646 р. володіло Магдебурзьким правом. У XVI ст. тут, навпроти Хотинської фортеці, що належала молдавському господарю, було споруджене укріплення, пізніше перетворене на замок. Від нього збереглися лише руїни. В 1782-1786 рр. тут було споруджено Вірменський костюл.

Одним із давніх подільських поселень є *Зіньків*, який уперше згадується в 1404 р. У XV ст. тут був споруджений замок. Містечко отримало Магдебурзьке право (1458). Зіньків відомий ще з XV ст. своїм гончарним промислом. До нас дійшли руїни місцевої фортеці XII-XIV ст. і Троїцького костюлу, а також поміщицька садиба XIX ст. у стилі класицизму.

У м. *Летичів* є кілька пам'яток. Серед них Михайлівська церква (XVII ст.; перебудована в 1836 р.). В першій половині XV ст. (за іншими даними - в XVI ст.) тут споруджено замок. Неповдалі від нього було зведено костюл Пресвятої Діви Марії (відомий з 1546 р.), навколо якого в XVII ст. виникає домініканський монастир, широко відомий завдяки чудотворній іконі Летичівської Божої Матері.

Палацово-парковий ансамбль у с. *Маліївці* включає палац (1788 р.), мур і міст з обелісками (XVIII ст.), водонапірну башту (початок XIX ст.), господарчі приміщення (XIX ст.).

тричі ставав Устим Кармалюк. У 1830-х рр. у Кам'янці служив військовим лікарем В. Даль. На місцевому матеріалі він написав історичну повість «Подільянка».

⁵³ Старий замок розташований на видовженому скелястому мисі. Перші муровані укріплення, що виникли на цьому місці, датуються II-III ст. і пов'язуються з періодом Траянових війн, зокрема, з римською окупацією Дакії. Збереглися - Мала Південна і Денна башти оборонного муру XII-XIII ст. В XIV - в середині XV ст. були зведені башти Чорна, Лянцкоронська, дві Комендантські, «Рожанка», Водяна, Мала Західна, Ласька, Тенчинська, «Ковпак», Папська. В середині XVI ст. до них додалися Нова Східна і Нова Західна башти, східний замковий мур із брамою і підземною галереєю та ін. споруди. На початку XVII ст. з західної сторони фортеці на відстані 23 м від Старого замку споруджені нові укріплення, що здобули назву Нового замку (зберігся лише частково). Старий замок з'єднується з островом Старого міста Замковим мостом, який у 1672 р. був сильно пошкоджений під час турецького штурму. У 1685-1686 р. турки, які заволоділи фортецею, здійснили його кардинальну реконструкцію, чим пояснюється назва мосту - Турецький. На цьому мосту був страчений турками Юрій Хмельницький. У прибережній смузі каньйону р. Смотрич розташовані оборонно-гідротехнічні системи Нижньої Польської і Руської брам, які дозволяли перекрити підступи до міських воріт у результаті затоплення каньйону водою.

Комплекс Верхньої Польської брами складається з башти Стефана Баторія, оборонних мурів і Турецького бастиону. Серед пам'яток Кам'янець-Подільського - башта-дзвіниця Вірменської миколаївської церкви, спорудженої в кінці XV - на початку XVI ст. Еклектичним поєднанням елементів готики, бароко відзначається будівля, в якій з кінця XIV ст. до 1658 р. містився русько-польський, а в XVII ст. - польський магістрат. Комплекс кафедрального собору включає костюл Святих Петра і Павла (XV ст.), дзвіницю (XVI ст.) і Триумфальну арку. В період турецького панування (1672-1699) над однією з каплиць Петропавлівського собору споруджено мінарет, що свідчить про перетворення костюлу на мечеть. У 1765 р. мінарет був увінчаний виготовленою у Гданську чавунною статуєю Мадонни. В середині XIX ст. інтер'єр доповнили вітражі з богемського скла; було встановлено новий орган роботи віденських майстрів. Триумфальну арку споруджено 1781 р. на честь приїзду до міста польського короля Станіслава Августа.

⁵⁴ У документах 1493 р. невелике поселення з дерев'яною фортецею і сторожовим гарнізоном згадується як Плоскирів. З XVIII ст. його назва трансформується у Проскурів. У 1890-1894 рр. тут у 46-му Дніпровському полку служив О.Купрін, який саме тоді написав свої перші твори. В с. Антоніні зберігся садибний комплекс XIX ст. з манежем, флігелем, брамою і огорожею.

Садибний комплекс у стилі «ампір» посеред пейзажного англійського парку, що включає палац, стару браму з групою будівель, господарчі приміщення, знаходиться в с. *Самчики*. Заснована в першій половині XVIII ст., на початку XIX ст. садиба перетворена новим власником на цілісний архітектурний ансамбль. Палац зведений у 1814 р. Тут збереглось витончене оздоблення інтер'єрів. У Самчиках збереглась також церква XVIII ст.

В селищі *Меджибіж* є кілька історико-архітектурних пам'яток. Серед них - церква (1586 р.) і руїни Троїцького костюлу (1632 р.)⁵⁵. В Меджибожі знаходиться найбільша святиня хасидів -поховання засновника цієї релігійної течії Баал-Шем-Това (Бешт). На Поділлі хасидські святині є також у Брацлаві, Вінниці, Полонному та в інших місцях.

В селищі *Сатанів* збереглися залишки міських воріт (на місці давнього південного в'їзду до міста), замку (XV- XVI ст., 1724 р.), комплекс споруд Троїцького монастиря (XVI-XVIII ст.), синагога (1532 р.).

В с. *Сутківці* знаходиться Покровська церква-фортеця (XIV-XV ст.), яка не має в Україні аналогів за своїм архітектурно-планувальним вирішенням. Збереглись також руїни замку (XIV ст.), що разом з церквою входив до єдиного оборонного комплексу.

В м. *Ізяслав* (історична Волинь) знаходяться комплекс споруд монастиря бернардинців (початок XVII ст.), руїни замку (1539 р.), костюл Св. Іоанна Хрестителя (1559, 1756 рр.).

У м. *Старокостянтинів* (історична Волинь) збереглися залишки замку (1516-1571 рр.), заснованого князем Острозьким, костюл Св. Іоанна Хрестителя (1754) р. і руїни костюлу (1612 р.) на території колишнього монастиря домініканців.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
3. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
4. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.

⁵⁵ Спорудження міського замку розпочате ще в давньоруський період. У XIII ст. в ході боротьби Данила Галицького з татарами замок був зруйнований На-прикінці XIV ст. зведені нові укріплення, що розширювалися протягом XV-XVIII ст. У XVI ст. у південно-східній частині фортеці збудовано двоповерховий палац. На її території зберігся костюл (XV ст.), а також східна, північна, північно-західна і кругла башти, кордегардія.

Тема 6. ВИКОРИСТАННЯ У КРАЄЗНАВСТВІ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ СЛОБОЖАНЩИНИ

План: 1. Загальна характеристика Слобожанщини. 2. Харківська область. 3. Полтавська область. 4. Сумська область.

1. Загальна характеристика Слобожанщини. Слобожанщина - історична область в Росії 17-18 ст. на території сучасною Харківської і частин Донецької, Луганської, Сумської, Воронежської, Білгородської і Курської областей. З 2-ої половини 16 ст. заселялася українськими козаками і селянами, що бігли від гніту польських магнатів з території України, що знаходилася у складі Речі Посполитої. Селилися *слободою* (звідси назва). Козаче населення почало називатися слобідськими козаками. У 1638 на Слобідську Україну перейшло понад 1000 козаків - повстанців (1637-38 років) на чолі з гетьманом Я. Остряніном. У 50-х рр. 17 століття з переселенців були сформовані слобідські козачі полки: Острогоський, Охтирський, Сумський, Харківський і Ізюмський, що були схожими за своїм устроєм з полками Лівобережної України. У 1765 на території Слобожанської України утворена Слобідсько-українська губернія, в 1835 перейменована в Харківську губернію.

До складу сучасного Слобожанського туристичного району входять Сумська, Полтавська та Харківська області. Площа району - 84 тис. км² або 13,9 % загальної території України. В районі проживає 5610,2 тис. населення. Показник урбанізації - 71,0%. Характерними особливостями району є його прикордонне положення, достатньо високий рівень індустріального освоєння, спільні умови формування рекреаційних ресурсів, а також значний рекреаційно-ресурсний потенціал, особливо, в західній частині.

В природному відношенні територія Слобожанського туристичного району являє собою рівнину, яка в східній частині Сумської та на півночі Харківської областей урізноманітнюється відрогами Середньоруської височини, а на південному сході Харківської області - відрогами Донецького кряжу. В районі досить розвинена яружно-балкова сітка. Кліматичні умови району можна оцінити як помірно комфортні для розвитку рекреаційної діяльності. Річкова мережа району представлена річками басейну Дніпра (Сейм, Сула, Хорол, Псел, Ворскла, Оріль) та Дону (Сіверський Донець, Оскіл). В межах району розташовані численні озера (Чехове, Журавлине, Довге), болота, водосховища (найбільші - Кременчуцьке і Дніпродзержинське на Дніпрі, а також Печенізьке на Сіверському Дінці, Червонооскільське на Осколі та Краснопавлівське на каналі Дніпро-Донбас), ставки. Гідроресурси району придатні для рекреаційного використання, і, окрім того, створюють неповторної краси ландшафти, збільшуючи рекреаційну привабливість території. В Полтавській та Харківській областях є джерела лікувальних мінеральних вод - у Миргороді, Великій Багачці, Нових Санжарах, Шишаках.

В рекреаційних цілях можуть використовуватись об'єкти природно-заповідного фонду, найбільш значущими серед яких є Деснянсько-Старогутський національний парк, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Нескучне» у Тростянці, парк у Великому Бобрику, відділення «Михайлівська цілина» Українського степового заповідника Сумської області, ботанічний сад Харківського університету.

Соціально-культурні туристичні ресурси. На території Слобожанського туристичного району збереглися православні культові споруди XVII-XX ст., збудовані у стилі українського бароко і класицизму. Значне місце в історико-архітектурній спадщині займають цивільні споруди, представлені чудовими палацово-парковими комплексами, адміністративними і житловими будинками XVII-XX ст.

2. Харківська область розташована в північно-східній частині України в лісостеповій і степовій зонах. Її площа - 31,4 тис. кв. км (5% території України). Головна річка - *Сіверський Донець* із притоками, що відносяться до басейну Дона. Всього на території області 156 річок. До басейну Дніпра належать *Самара, Оріль, Ворскла* та ін. Область має 135 територій та

об'єктів природно-заповідного фонду, серед яких - пам'ятки садово-паркового мистецтва *Краснокутський, Наталіївський, Старомерчанський, Шарівський парки*. Харківська область має значні *рекреаційні ресурси*, основою яких є сприятливі кліматичні умови, мальовничі ландшафти. Наявність джерел мінеральних вод є базою для розвитку курортів, серед яких - *Березівські мінеральні води і Рай-Оленівка*. В області є 39 готелів, 2 мотеля. У Харкові прийом туристів здійснюють готелі «Національ», «Мир», «Турист». На Харківщині є також кемпінг (у селищі Високе), 2 турбази (в селищах Васищево і Комсомольське) та ін.

Харківська область має значний історико-культурний потенціал. Загальна кількість пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва складає 2535 одиниць. 653 пам'ятки архітектури внесено до Державного реєстру національного культурного надбання. В області діє 15 державних музеїв і заповідників⁵⁶.

Місто Харків (з грудня 1919 р. до червня 1934 р. - столиця радянської України) засноване близько 1654 р. біля злиття річок *Харкова, Лопані та Уди* переселенцями з Лівобережної України.⁵⁷ У 1805 р. в Харкові було створено перший у наддніпрянській Україні університет. Його засновнику В. Каразину в 1907 р. споруджено пам'ятник у місті⁵⁸.

Найдавнішою спорудою Харкова є Покровський собор (1689), збудований у стилі українського бароко. В 1786 р. до Покровського монастиря перенесено чудотворну Озерянську ікону, що вважалася заступницею населення Слобідської України⁵⁹. В 1663 р. українськими козаками-переселенцями з Черкащини заснована фортеця, названа *Балаклією*.

⁵⁶ Харківський історичний музей засновано в 1920 р. як музей Слобідської України ім. Г.Сковороди. За обсягом і науковою цінністю зібрання музей входить до числа найбільших в країні. Один із найстаріших українських музеїв, що володіє цінною мистецькою колекцією - Харківський художній музей, основу експозицій якого складає зібрання, започатковане в 1805 р. при Імператорському Харківському університеті⁵⁶. У зібранні музею народного мистецтва Слобожанщини - твори народного прикладного мистецтва, яке представлено керамікою, малярством, вишивкою, різьбленням і т. ін. Серед найвідоміших туристичних об'єктів - літературно-меморіальний музей Г. Сковороди в селі Сковородинівка (до 1923 р. - Пан-Іванівка), де він провів останні роки свого життя і де був похований. У місті діють літературний, аерокосмічний музеї, музей природи.

⁵⁷ Місто виросло на Харківському городищі, що залишилось від давнього слов'янського поселення. Пізніше саме на цьому місці був побудований собор, а згодом - університет. Цей пагорб здобув назву університетської гірки. В середині XVII ст. тут оселилося 587 козацьких сімей загальною чисельністю близько 2 тис. чол. Перші жителі майбутнього міста, незалежно від походження і роду занять, записувались до Харківського полку. Центром поселення була фортеця, споруджена близько 1656 р. Після приєднання до Росії в кінці XVIII ст. причорноморських територій Харків втратив значення військової фортеці і став розвиватись як великий ремісничо-торговельний центр. У XVIII-XIX ст. Харків був українським містом. Після скасування автономії слобідських полків у місті стали оселятися російські чиновники, купці, ремісники та ін. Протягом XIX ст. чисельність його населення зросла у 20 разів.

⁵⁸ Діяльність Харківського університету пов'язана з ім'ям П. Гулака-Артемовського, який був його ректором. Саме в цей період Харків здобув славу «українських Афін». В університеті починав свою наукову діяльність І. Мечников. Тут працювали відомі математики М.Остроградський, О.Ляпунов, один із засновників фізичної хімії М.Бекетов і багато інших видатних учених. Професором Харківського університету був болгарин Марин Дринов - міністр освіти Болгарії, член Петербурзької Академії наук, автор численних наукових праць з історії південнослов'янських народів. Харківський університет закінчив М.І.Костомаров. Становлення української журналістики пов'язане з Харковом, Харківським університетом, створення якого супроводжувалось заснуванням у 1805 р. друкарні. В 1805 р. в Харкові було засновано першу гімназію. У 1789 р. створений Харківський вільний театр, на сцені якого грав М.С.Щепкін. Директором театру в 1812-1821 рр. був Г.Ф. Квітка-Основ'яненко - Григорій Квітка, що народився на околиці Харкова, на хуторі Основа. Він також один із засновників Харківського інституту шляхетних дівчат. У Харкові народився письменник, композитор, етнограф, режисер Гнат Хоткевич. Тут він закінчив технологічний інститут (нині - політехнічний університет). У 1895 році Г.Хоткевич організував селянський театр у с. Деркачі поблизу Харкова, в 1901 р. - перший український робітничий театр.

⁵⁹ До пам'яток XVIII ст. належать Успенський собор, Провіантська крамниця, Катерининський палац, деякі житлові будинки. Губернаторський палац - перша з великих цивільних споруд міста, зведена в 1777 р., - функціонує як університетський корпус. В XIX ст. зведено дзвіницю Успенського собору, архієрейський будинок на території Покровського монастиря, церкви Троїцьку, Пантелеймона, Іоанна Предтечі, костюль, караїмську кенасу, комплекси споруд університету і технологічного інституту, будинок міського драматичного театру. У XX ст. тут були споруджені Благовіщенський собор, Казанська (Серафимівська), Озерянська і Трьохсвятительська церкви, синагога, будинки громадської бібліотеки, художнього училища (нині - художньо-промисловий інститут).

Фортеця була центром однойменного полку (1668-1677 рр.), який пізніше увійшов до складу Харківського.

До найдавніших міст Харківщини належить *Ізюм*. На цьому місці виявлені стоянки епохи мезоліту і неоліту. В період Київської Русі тут також було поселення, зруйноване кочівниками у XII ст.⁶⁰

Старовинний *Чугуїв*, розташований по обидва береги Сіверського Дінця, теж виник як фортеця. Чугуєве городище вперше згадується в 1627 р. Перша спроба заснування на його місці козацького поселення вихідцями з Правобережжя відноситься до 1638 р. Після цього українські козаки з'явилися під Чугуєвом уже після Білоцерківського договору 1651 року⁶¹.

У селищі *Володимирівка* збереглась церква Спаса, споруджена на кошти українського цукрозаводчика П. Харитоненка, відомого мецената, колекціонера⁶². На Слобожанщині збереглось кілька палацово-паркових комплексів.

У селі *Старий Мерчик* уціліла садиба XVIII ст., ансамбль якої включає палац, службовий корпус, два флігелі, комору, парк. Збереглися також кам'яні ворота.

Садиба XIX ст. в місті *Люботині* оточена мальовничим парком. Крім палацу з елементами класицизму і готики, тут збереглися Миколаївська церква і службовий корпус.

Садиби XIX ст. збереглися також у *Рокитному*, *Володимирівці*, *Шарівці*, *Великому Бурлуці*, *Малижному*, *Руських Тишках*.

3.Полтавська область займає центральну частину Лівобережної України. Північні райони області розташовані в лісостеповій, південні - у степовій зоні. Площа області становить 28,8 тис. кв. км. (4,8% території країни). На Полтавщині налічується 169 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в т. ч. дендропарк у *с.Устимівка* (створений у 1893 р.), Хомутецький парк у садибі Муравйових-Апостолів (початок XIX ст.), полтавський міський сад (парк «Перемога»; заснований у 1803 р. з ініціативи генерал-губернатора князя О.Б. Куракіна)⁶³. Основою курортних ресурсів області є джерела мінеральних вод у *Миргородському*, *Великобагачанському*, *Новосанжарському*, *Кременчуцькому*, *Хорольському районах*. Курорт Миргород функціонує з 1914 р.⁶⁴.

⁶⁰ Ізюмська сама згадується в літописі під 1571 р., Ізюмський окоп - під 1651 р. У документах 1680 р. поселення іменується Ізюмським городком, що був невеликою фортецею, заснованою українськими козаками на чолі з Яковом Черніговцем. В 1685-1765 рр. Ізюм був центром однойменного козацького полку. У місті діє краєзнавчий музей, заснований у 1920 р. В Ізюмі збереглися три храми: Спасо-Преображенський собор (1684 р.), що є найстарішою в області пам'яткою архітектури такого типу, Миколаївська (1809-1823 рр.) та Вознесенська (1819-1826 рр.) церкви.

⁶¹ В 1696 р. за наказом Петра I в цей регіон було переселено 1,5 тис. калмиків, а пізніше - взятих у полон під час Семилітньої війни солдатів пруської армії, які стали займатися ремеслами і сільським господарством. Згодом тут стали селитися колишні каторжани. В 1662 р. в Чугуєві було закладено «Государів виноградний сад» площею понад 5 тис. десятин - один із найбільших в Україні. Значні території були зайняті під баштани. В 1818-1857 рр. Чугуїв був центром округу, що складався з військових поселень. Їх мешканці змушені були поєднувати військову службу з веденням сільського господарства. В 1819 р. чугуївські поселенці, протестуючи проти непосильного гніту, підняли повстання. В 1844 р. в Чугуєві в сім'ї військового поселенця народився І. Репін, який здобув у рідному місті початкову загальну і художню освіту. В 1914 р. він заклав тут «Діловий двір», що мислився ним як центр художньої освіти. В будинку, де в 1876-1877 рр. жив І. Репін, нині діє художньо-меморіальний музей. У місті збереглися споруди XVIII ст.: міська управа, колишнє військово-училище, казарма. Пам'ятки XIX ст. представлені Покровським собором, Преображенською церквою, приміщеннями штабу військових поселень (1830 р.), школи, житловим будинком, торговими рядами.

⁶² Для експонування свого зібрання давньоруського іконопису він збудував у маєтку Наталка споруду, стилізовану під давньоруську церковну архітектуру, за проектом О.Щусєва. В числі авторів скульптурного декору, який прикрасив інтер'єр споруди - відомий скульптор С.Коньонков, якому належить рельєф «Розп'яття». У радянський період храм зазнав серйозних пошкоджень, інтер'єри були фактично знищені.

⁶³ В 1820-1841 рр. на території саду діяла Полтавська школа садівництва, яка пізніше разом із прилеглою частиною саду була передана Полтавському інституту шляхетних дівчат, що містився в колишній садибі СМ. Кочубея. На території міського саду в 1852 р. споруджено будинок Полтавського міського театру.

⁶⁴ Перше мінеральне джерело було відкрите тут у 1912 р. місцевим лікарем І.А. Зубковським, який і заснував першу водолікарню. В 1916-1919 рр. створено курортний комплекс, який включав водолікарню, ідальню-клуб, грязелікарню. Всі ці приміщення були розібрані в 1970-80-і роки. З 1976 р. функціонує перше в Україні

В області є 44 готелі, один мотель і один готельно-офісний центр. У Полтаві є готель «Турист», мотель «Полтава». Серед туристських готелів області – «Україна» в Миргороді, «Кремін» у Кременчуці. Функціонують також туристичні бази «Новосанжарська», «Сонячна», «Бузковий гай», «Кротенківська».

Полтавщина заселена з доби пізнього палеоліту (понад 20 тис. років тому). На Полтавщині виявлено близько 50 пам'яток скіфсько-сарматського періоду⁶⁵. У VIII-IX ст. територію Полтавщини населяли переважно сіверяни. В IX-X ст. край належав до Переяславської землі⁶⁶. Полтавщина входила до складу Черкаського і Переяславського староств Київського воєводства⁶⁷. Після початку визвольної війни були створені Полтавський, Миргородський, Лубенський, Гадяцький полки⁶⁸. На Полтавщині збереглися давні історичні міста: *Хорол, Говтва, Лубни, Пирятин, Полтава та ін.*

Найдавнішим із населених пунктів Полтавщини є *Хорол*, який уперше згадується в 1083 р. Там народився відомий фольклорист і літературознавець М.А.Цертелєв (Церетелі). В місті бували поети В.А. Жуковський (1837 р.) і О.С. Пушкін (1820 р., 1824 р.).

Місто *Лубни* пов'язане з ім'ям А. Керн - уроджені Полторацької, дочки ватажка місцевого дворянства⁶⁹.

Полтава розташована по обидва береги р. Ворскли. У письмових джерелах поселення вперше згадується в 1174 р. під назвою *Лтава*⁷⁰. З 1802 р. Полтава - губернський центр. За проектом архітектора М.А. Амвросимова Полтаву передбачалось перетворити на «малий Петербург»⁷¹. У 1810 р. споруджено будинок Полтавського вільного театру, для трупи якого І.П. Котляревським написані п'єси «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник»⁷².

спеціалізоване відділення для лікування хворих на цукровий діабет. На сьогодні «Миргородкурорт» об'єднує санаторії «Хорол», «Миргород», «Березовий гай», «Полтава», які можуть одночасно прийняти 3,5 тис. хворих.

⁶⁵ Серед них виділяється *Більське городище* - одна з найбільших у Європі скіфських археологічних пам'яток. Деякі дослідники пов'язують його з Гелоном, що згадується Геродотом у його «Історії греко-перських воєн». Городище з прилеглою територією оголошено заповідником.

⁶⁶ По Ворсклі в її нижній і середній течії проходив південний кордон давньоруської держави, що відмежовував її від територій, де безперешкодно пересувались кочові племена - печеніги, половці та ін. Ще за Володимира Святославича розпочато будівництво укріплень по Остру, Трубежу, Сулі, Стугні (Посульська лінія).

⁶⁷ В той час, за свідченням французького інженера Г.-Л. де Боплана, на Полтавщині існувало понад 300 поселень. Великі земельні наділи мали тут польські магнати - Жолкевські, Конєцпольські, Потоцькі та ін. Найбільшими землевласниками були князі Вишневецькі. Яремі (Єремії) Вишневецькому належали на Лівобережжі - переважно на Полтавщині - 53 великих населених пункти (*Ромни, Лохвиця, Лубни, Пирятин, Глинськ, Хорол, Полтава*). Столицею володінь Я.Вишневецького були Лубни, де він побудував розкішний палац, зруйнований козаками в 1648 р., в ході боїв з польською армією, оскільки Ярема Вишневецький із своїм 6-тисячним надвірним військом воював на боці польського уряду. Його син Михайло в 1669-1673 рр. був польським королем.

⁶⁸ В той час, за свідченням французького інженера Г.-Л. де Боплана, на Полтавщині існувало понад 300 поселень. Великі земельні наділи мали тут польські магнати - Жолкевські, Конєцпольські, Потоцькі та ін. Найбільшими землевласниками були князі Вишневецькі. Яремі (Єремії) Вишневецькому належали на Лівобережжі - переважно на Полтавщині - 53 великих населених пункти (*Ромни, Лохвиця, Лубни, Пирятин, Глинськ, Хорол, Полтава*). Столицею володінь Я.Вишневецького були Лубни, де він побудував розкішний палац, зруйнований козаками в 1648 р., в ході боїв з польською армією, оскільки Ярема Вишневецький із своїм 6-тисячним надвірним військом воював на боці польського уряду. Його син Михайло в 1669-1673 рр. був польським королем.

⁶⁹ Тут пройшло її дитинство, пізніше вона теж часто приїздила сюди. На місці колишньої садиби Полторацьких закладено парк. Неподалік від Лубен розташований ансамбль Мгарського Спасо-Преображенського монастиря, заснованого в 1619 р. на кошти Раїни Вишневецької - двоюрідної сестри Петра Могили. Тут у чернечому сані в 1663 р. перебував Юрій Хмельницький. Ансамбль складається з Преображенського собору, Благівіщенської церкви, трапезної з келіями, надбрамної дзвіниці, будинку ігумена, двоповерхового готелю.

⁷⁰ Після монголо-татарської навали поселення прийшло в занепад. Перша згадка про нього після тривалої відсутності будь-яких відомостей відноситься до першої половини XV ст., коли документи наводять уже назву Полтава. В 1430 р. Полтава була передана великим литовським князем Вітовтом у володіння Лексади Мансурксановича, Лекси - татарського мурзи, що після прийняття православ'я отримав титул князя і родове ім'я Олександра Глинського. Він побудував полтавську фортецю. У 1482 р. її дерев'яні укріплення і земляні вали були зруйновані Менглі-Гиреєм.

⁷¹ Було закладено новий центр - Круглу площу, ансамбль якої вважається найбільш значним в Україні серед архітектурних комплексів, побудованих у стилі класицизму. З 1805 по 1811 р. споруджено 7 адміністративних

В полтавській гімназії навчалися відомий математик В.М.Остроградський, М.П.Старицький, М.П.Драгоманов. Полтавську духовну семінарію закінчили В.П. Гоголь (батько письменника), літератор М.Гнедич (перекладач «Іліади» Гомера). В духовному училищі, а потім у духовній семінарії вчився С.Петлюра, який народився в Полтаві⁷³. В Полтаві народився і закінчив гімназію один із піонерів ракетної техніки і теорії космічних польотів *Ю.В.Кондратюк* (справжнє ім'я - Олександр Шаргей). Зберігся будинок по вул. Сретенській, 4, в якому він жив. В місті діє музеї авіації і космонавтики. В Полтаві народилась також відома актриса німого кіно Віра Холодна (В. Левченко). З Полтавщиною пов'язане ім'я М.В. Гоголя (1809-1852), який народився в с. Великі Сорочинці в будинку військового лікаря М.Я.Трахимовського⁷⁴.

На Полтавщині діє 15 державних музеїв. На державному обліку перебуває 3600 пам'яток історії і культури. 199 пам'яток архітектури внесено до Державного реєстру національного культурного надбання⁷⁵.

Селище *Диканька* вперше згадується у письмових джерелах у 1658 р. Тривалий час вона була власністю Кочубеїв. Палац, побудований наприкінці XVIII ст. за проектом архітектора

будинків за проектами відомих архітекторів А. Захарова, М. Казакова, Л. Руска, Е. Соколова та ін. У будинку Малоросійського поштамту деякий час містилась губернська канцелярія. В 1822 р. в цьому приміщенні функціонувала міська гімназія і притулок для дітей збіднілих дворян, де працював вихователем І.П. Котляревський. Пізніше тут була Маріїнська жіноча гімназія, а в радянський період середня школа, міськомкомпартії. В 1810 р. тут зведено будинок губернатора, потім - генерал-губернатора, віце-губернатора, приміщення дворянського зібрання. Найбільш масштабною спорудою в ансамблі був Кадетський корпус.

⁷² Першим виконавцем ролей Макогоненка і Михаїла Чупруна був М.С. Щепкін, який саме тут розпочав свою театральну кар'єру, а також став вільним. Генерал-губернатор Полтави князь М.Репнін, який ініціював викуплення великого артиста з кріпацтва, був одним із засновників Полтавського інституту шляхетних дівчат, школи садівництва, кадетського корпусу. Історик Бантиш-Каменський видав свою «Історію Малої Росії» за фінансового сприяння князя Репніна. При Полтавському театрі існував хор хлопчиків, кращі співаки якого відбиралися для участі у придворній співацькій капелі в Петербурзі. В 1838 р. з цією метою Полтаву відвідав капельмейстер капели М. Глінка. На Полтавщині діяли численні домашні театри. Театром Трошинських у селі Кибинці керував разом з В.Капністом управитель поміщицького маєтку В.П. Гоголь-Яновський. У театральних виставах були задіяні члени їх родин, серед яких - М. Гоголь-Яновська.

⁷³ У 1903 р. в Полтаві відбулось урочисте відкриття пам'ятника **І.Котляревському**, на якому були присутні М. Коцюбинський, Леся Українка, Олена Пчілка, Г.Хоткевич, В. Стефаник, М. Старицький, М. Лисенко, М.Садовський, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький та ін. В Полтаві зберігся також пам'ятник коменданту міської фортеці О. Келіну (1909 р.). З Полтавою пов'язане ім'я відомого хірурга М.В. Скліфософського, який починаючи з 1871 р. щоліта відпочивав, а протягом 1900-1904 рр. постійно жив у своєму маєтку на околиці міста. Власником маєтку заснована школа для селянських дітей, де їх навчали грамоті, основам городництва і садівництва.

⁷⁴ Перші згадки про **Сорочинці відносяться** до початку XVII ст. З поч. XIX ст. Сорочинці стають відомі завдяки своїм знаменитим ярмаркам, що описані М. Гоголем. Тут збереглася Преображенська церква (1727-1732 рр.) - місце хрещення письменника. В селі в 1911 р. споруджено пам'ятник М. Гоголю. Тут діє також його літературно-меморіальний музей. Дитинство М. Гоголя пройшло на хуторі Яновщина, або Васиївка (нині Гоголеве), що належав Т.С. Гоголь-Яновській (уродженій Тетяні Лизогуб) - бабусі письменника. Тут у різний час бували Т. Шевченко, П. Куліш, В.Гіляровський (який у 1902 р. видав книгу «На батьківщині Гоголя»). В селі створено державний музей-заповідник.

⁷⁵ На початку XX ст. в місті споруджено будинок губернського земства, в якому нині міститься краєзнавчий музей, заснований з ініціативи В.В.Докучаєва. Його експозиція починалася з зібрання вченого, що включало 4 тис. зразків ґрунту, 500 зразків гірничих порід, багатий гербарій. В 1906 р. музейна колекція була значно поповнена за рахунок зібрання К.М. Скаржинської, що включала 20 тис. експонатів археологічного, історичного, етнографічного характеру, бібліотеку стародруків і т. ін. Серед пам'ятних місць Полтави - *музей-садиба* та літературно-меморіальний музей І.П. Котляревського, музеї Панаса Мирного, В.Г. Короленка. У місті діє *художній музей*, де зберігається понад 8 тис. творів мистецтва. Тут експонуються полотна І. Шишкіна, І. Левітана, В.Маковського, І.Репіна, В.Сурікова, Н. Ярошенка, Т. Яблонської, Н. Самокиша та ін. У відділі західноєвропейського мистецтва зібрана колекція живопису, графіки, скульптури німецьких, голандських, італійських, французьких майстрів. *Історико-культурний заповідник* «Поле Полтавської битви» включає музей історії цієї визначної події, польовий укріплений табір російської армії, редути, братську могилу російських воїнів, Сампсонівську церкву (1856 р.), пам'ятник загиблим шведським солдатам від росіян (1909 р.), пам'ятник шведам від співвітчизників (1909 р.), пам'ятник Петру I (1915 р.).

Д.Ж. Кваренгі, був знищений у 1917 р. У 1709 р. в Диканьці напередодні Полтавської битви діяв штаб І. Мазепи, а в сусідньому селі *Великі Будища* - штаб шведського короля Карла XII.⁷⁶

У селі *Хомутець* збереглася садиба Муравйових-Апостолів, (кінець XVIII ст.). Існує припущення, що автором проекту був Б. Растреллі.

Село *Чорнухи* - батьківщина українського філософа і просвітителя Г.С. Сковороди, де діє музей-заповідник.

У селі *Веселий Поділ* (стара назва - Родзянки) народився відомий український байкар Л. Глібов.

Гадяч - батьківщина М.П. Драгоманова та Олени Пчілки (О.П. Драгоманової-Косач). Садиба Драгоманових оголошена державним заповідником⁷⁷.

Історія *Миргорода* як сторожового пункту веде свій відлік від XI ст. З містом пов'язані імена багатьох видатних діячів вітчизняної культури. Тут народився відомий художник XVIII ст. В. Боровиковський. Миргород - батьківщина братів-письменників Рудченків - Івана Білика і Панааса Мирного. 32 роки прожив у Миргороді грузинський поет Давид Гурамішвілі (1705-1792). В місті йому споруджено пам'ятник.

У селі *Велика Обухівка* народився і був похований поет і драматург В.Капніст. У його садибі бували М.Гоголь, Г.Державін та ін.

Уродженцем села *Фрунзівка* (колишня слобода Миколаївка) є військовий лікар П.Ф. Чайка, дід - видатного композитора П.І. Чайковського, який у 1864 р. відвідав ці місця. До наших днів тут зберігся старовинний будинок з мезоніном, колонами і верандами.

Родом із села *Котельва* письменник, драматург і перекладач П.П.Гнедич та письменниця Т.Г. Гнедич - автор перекладу «Дон-Жуана» Байрона. Тут пройшло дитинство М.І. Гнедича - поета, і перекладача «Іліади» Гомера.

В селі *Гавронці* в сім'ї предводителя місцевого дворянства народилась художниця Марія Башкірцева (1860-1884).

У с. *Пашенівка* народився академік Петербурзької академії наук і кількох європейських академій математик М.В. Остроградський.

Красенівка - батьківщина відомого борця Івана Піддубного.

Лохвиця є рідним містом композитора І.Дунаєвського.

Хутір *Пелехівщина* Глобинського району - батьківщина братів Майбород.

У с. *Ковалівка* діє музей-заповідник, відкритий на честь письменника і педагога А.С. Макаренка.⁷⁸

У селі *Березова Рудка* збереглися садиба і парк (XVIII-XIX ст.). Тут у 1843 і 1846 рр. перебував Т. Шевченко, який написав портрети господарів маєтку - Платона і Ганни Закревських.

Поміщицька садиба (1805) і Троїцька церква (1799) збереглися в с. *Вишняки*.

В 1888-1889 рр. на Полтавщині побував А.П. Чехов.

На Полтавщині збереглися давні народні промисли - виготовлення лозяних виробів (Чорнухи), вишивання і килимарство. Історія художньої вишивки на Полтавщині налічує кілька століть. Широко відомими є полтавські мережки і техніка вишивання «білим по

⁷⁶ У Диканці збереглися Миколаївська (1794 р.), Троїцька (1780 р.) церкви. З останньою, за місцевими переказами, пов'язана дія в повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдом». Збереглася також Триумфальна арка, споруджена в 1820 р. за проектом Л. Руска на честь приїзду імператора Олександра II в маєток міністра внутрішніх справ В.П. Кочубея. Садиба Кочубея нині оголошена заповідником. В селищі є чудовий парк, який називають Бузковим гаєм.

⁷⁷ Гадяч уперше згадується в документах першої половини XVII ст. як добре укріплений замок-фортеця. Пізніше на місці замка споруджено гетьманський палац - колишня резиденція І. Брюховецького. З 1648 р. місто було центром Галицького полку. В 1658 р. І. Виговський брав участь у підписанні Гадяцького договору. В Гадячі діє краєзнавчий музей. У с. Гриньки народився М.В. Лисенко.

⁷⁸ Музей А. Макаренка є і в Кременчуці, в будинку, де з 1901 р. жила його сім'я. Він навчався в місцевому училищі, закінчив педагогічні курси і протягом 1905-1911 рр. викладав у кременчуцькому залізничному училищі. У 1917 р. А. Макаренко закінчив Полтавський учительський інститут, працював у різних школах на Полтавщині, а з 1920 р. - у виховних закладах для неповнолітніх правопорушників.

білому». Одним із центрів вишивання є селище *Решетилівка*, де виготовляються орнаментальні килими.

В селищі *Опішня*, давньому центрі гончарного промислу, створено музей-заповідник українського гончарства. Тут є фабрика художньої кераміки.

Полтавщина має необхідні умови для розвитку «зеленого туризму».

4. Сумська область розташована на північному сході України. її площа - 23,8 тис. кв. км (бл. 4% території України). Територію області пересікають 165 річок, які належать до басейну Дніпра. Найбільші з них - Десна, Сейм, Ворскла, Псел, Хорол. В області є численні озера (Журавлине, Довге та ін.) і ставки, що використовуються переважно для розвитку рибного господарства, зрошення і в рекреаційних цілях.

На Сумщині 168 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в т.ч. відділ Українського степового заповідника «*Михайлівська цілина*». М'який клімат і мальовничі ландшафти сприяють розвитку рекреації і туризму. В лісостеповій зоні Сумщини діє кліматичний курорт «*Баси*», розташований на території великого хвойно-листяного лісового масиву, що простягнувся уздовж р. Псел. В області є 22 готелі, 8 державних музеїв і заповідників⁷⁹. На державному обліку в області перебуває 7885 пам'яток історії, культури, містобудування і архітектури. 473 пам'ятки архітектури області внесено до Державного реєстру національних культурних надбань.

До складу Сумської області увійшли землі історичної Чернігівщини (на північному сході - Глухів, Кролевець, Путивль), Полтавщини (на заході - Ромни) і Слобожанщини. Місто *Суми* засноване в 1655 р. на місці поселення, що відноситься до періоду Київської Русі⁸⁰.

Місто *Охтирка* засноване 1641 р. на правому березі р. Ворскли як прикордонна фортеця Речі Посполитої. В 1647 р. у відповідності з до межовим актом вона була передана польським урядом Московській державі. Згодом на лівому березі р. Охтирка українськими переселенцями південніше від старої фортеці була споруджена нова, що стала центром Охтирського полку (1655-1765)⁸¹.

Перша літописна згадка про *Глухів* (історична Чернігівщина) відноситься до 1152 р. Розташоване на берегах *р. Есмань* («прекрасний шлях») у XIII-XIV ст. місто було центром удільного князівства. Після зруйнування в 1708 р. Батурина Глухів стає столицею Гетьманщини, резиденцією І. Скоропадського, Д. Апостола, К. Розумовського⁸². В 1968 р.

⁷⁹ *Краєзнавчий музей* заснований у 1920 р. як історико-художній, основу експозиції склали приватні зібрання. Його засновником і директором був український художник і поет Н.Онацький. Серед експонатів музею - унікальні візантійські вази V ст., слов'янські старожитності (зброя, сільськогосподарське, ремісниче знаряддя, посуд, жіночі прикраси тощо). Музей розташований у приміщенні колишнього земства. У флігелі колишньої садиби Лінтварьових у передмісті Сум, де жив А.П. Чехов під час відвідування маєтку в 1888-1889 рр., діє *будинок-музей* письменника, що є відділом краєзнавчого музею. Сумський *художній музей* ім. Н. Онацького, як і краєзнавчий, виділився з історико-художнього музею в 1939 р. Музейний фонд налічує понад 15 тис експонатів, серед яких - твори українського і зарубіжного образотворчого мистецтва: полотна В.Боровиковського, О.Кіпренського, І.Айвазовського, Т.Шевченка, М.Пимоненка та ін. Музей розташований у приміщенні колишнього казначейства (пам'ятка архітектури початку XX ст.).

⁸⁰ Дослідники ідентифікують його з літописним Липецьком. Фортеця при впадінні р. Сумки у Псел була споруджена українськими переселенцями з містечка *Ставище* Білоцерківського полку на чолі з Герасимом Кондратьєвим. З 1658 по 1765 р. фортеця - центр Сумського полку. Наприкінці XVIII ст. вона втратила своє оборонне значення і припинила існування як військовий об'єкт. У місті збереглися архітектурні пам'ятки XVIII ст.: Воскресенська церква у стилі українського бароко (1702 р.), де розміщується відділ декоративно-прикладного мистецтва художнього музею, і Спасо-Преображенський собор (1788 р.). XIX ст. представлене Іллінською церквою і Петро-павлівським храмом.

⁸¹ Наприкінці XVIII ст., втративши своє оборонне значення, фортеця припинила своє існування як військовий об'єкт. Лише дзвіниця (XVII ст.), з ансамблю Троїцького монастиря збереглась, що є унікальною пам'яткою культової архітектури оборонного типу. В місті збереглися також храми XVIII ст. - Покровський собор (висловлюється припущення, що автором проекту є Б. Растреллі), Воздвиженська і Введенська церкви. У XIX ст. споруджена Михайлівська, а на початку XX ст. - Георгіївська церква. В місті діє краєзнавчий музей.

⁸² Наприкінці XVIII ст. у Глухові було відкрито єдину на Лівобережжі книгарню, де продавалися книжкові видання Академії наук та Московського університету. Після адміністративної реформи 1781 р., що передбачала

Глухів був занесений Держбудом України до реєстру історичних місць, планування і забудова яких мають погоджуватися з органами охорони пам'яток. У 1976 р. він включений до списку 39 історичних міст України. З 1994 року тут діє історико-культурний заповідник.

Історико-архітектурні пам'ятки збереглися в місті *Лебедин*, заснованому українськими переселенцями в 1658 р. на місці трьох слобід - Лебязь-городище, Кобища і Довгалівка. Місто було могутньою фортецею, яка після Північної війни (1700-1721 рр.) прийшла в занепад. У місті уціліли Михайлівська церква (1748 р.), дерев'яна Воскресенська церква (1789 р.). Збереглися храми ХІХ ст. - Вознесенська, Покровська і Миколаївська церкви, а також Гостинний двір - одноповерховий ряд крамниць із відкритою галереєю, споруджений у 1847 р.

На правому березі р. Сейм знаходиться одне з найдавніших українських міст - *Путивль* (історична Чернігівщина), який уперше згадується в літописі під 1146 р. Археологічезі розкопки дають підстави стверджувати, що місцевість була заселена ще в ІV тис. до н.е. Путивль входив до складу Київської держави, а у ХІІ ст. перетворився на центр удільного князівства⁸³.

Поселення на березі р.*Боромлі* на території нинішнього міста *Тростянець* виникло в 1650-х роках. Тут частково зберігся палац (ХVІІІ-ХІХ ст.), який належав князівському роду Голіциних. У парку - залишки «Гроту німф». У 1864 р. в садибі побував тоді ще студент Петербурзької консерваторії П.І.Чайковський. Тут ним написана увертюра до його дебютного симфонічного твору за мотивами драми О. Островського «Гроза».

С *Великий Бобрик* стоїть на місці давнього слов'янського городища (VІІІ-Х ст.). Тут зберігся парк, закладений у 1815 р.

В с *Волокитине* на території парку, закладеного в 1829 р., уціліли Золоті ворота, збуловані у псевдоготичному стилі.

Двоповерхова споруда у стилі класицизму, зведена в кінці ХVІІІ - на початку ХІХ ст. за проектом Дж. Кваренгі, частково збереглась у селищі *Хотінь*. У садибі бували художники І. Крамської, Г. Нарбут, Ф. Васильєв, історик М. Карамзін.

В с.*Кулешовка* були знайдені кістки мамонта. В 1893 р. поміщик Ю.А.Головкін встановив пам'ятник у вигляді 3-ступеневої піраміди.

Сприятливі кліматичні умови, мальовничі пейзажі, числені водойми, джерела питної води з цінними лікувальними і смаковими якостями, лісові масиви, значна кількість туристичних об'єктів є складовими рекреаційних ресурсів Сумщини.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
3. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.

скасування полків і створення намісництва, і пожежі 1784 р. місто прийшло в занепад. Пожвавлення міського життя, активізація будівництва спостерігались після реформи 1861 р. В цей період Глухів перетворився на один із центрів торгівлі зерном. Тут оселяються купці, будинки яких подекуди збереглися. З 1880-х років внаслідок розвитку в регіоні цукроваріння і завдяки меценатській діяльності сім'ї Терещенків Глухів забудовується великими капітальними спорудами громадського призначення. Це учительський інститут (у якому навчався О. Довженко), жіноча і чоловіча гімназії, чотири корпуси двох ремісничих училищ, притулок для дітей, банк, комплекс міської безплатної лікарні (за проектом київського архітектора В. Ніколаєва). На кошти Терещенків споруджено також храм Трьох Анастасій (1886). В цілому на забудову Глухова ними пожертвовано 1,5 млн карбованців. На початку ХХ ст. у Глухові було 11 храмів, з яких до наших днів дійшло лише 4. Нині в місті під охороною держави перебуває близько 20 пам'яток архітектури, історії і монументального мистецтва.

⁸³ В місті збереглися залишки давньої фортеці. Путивль згадується в давньоруській літературній пам'ятці «Слово о полку Ігоревім». В місті збереглися собор Різдва Богородиці (1591 р.), Спасо-Преображенський собор (1617-1698 рр.), церква Миколи Козацького (1737 р.), Воскресенська церква, Молчанський монастир. Останній був заснований у ХVІІ ст. В 1636 р. споруджено кам'яний храм. Саме для його інтер'єру була створена унікальна скульптура ХVІІ ст. – «Христос у темниці». Монастир оточувала кам'яна стіна з баштами і брамою-дзвіницею. Споруда прикрашена полив'яною керамікою яскравого синього, зеленого і жовтого кольорів. В Путивлі створено історико-культурний заповідник, до якого включені всі ці пам'ятки.

4. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.

Тема 7. ВИКОРИСТАННЯ У КРАЄЗНАВСТВІ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (ГАЛИЧИНА, БУКОВИНА ТА ЗАКАРПАТТЯ)

План: 1. Загальна характеристика туристичних ресурсів Західної України. 2. Львівська область. 3. Івано-Франківська область. 4. Туристичні ресурси Буковини. 5. Туристичні ресурси Закарпаття.

1. Загальна характеристика туристичних ресурсів Західної України. Західна Україна охоплює територію 4 областей - Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, що складають Карпатський туристичний регіон. Початок освоєння рекреаційних ресурсів краю відноситься до середини XIX ст., коли в ході пошуку нафтових родовищ і соляних покладів були відкриті перші лікувальні джерела. Регіон відзначається специфічним поєднанням ресурсних факторів, що дозволяють організувати літній і зимовий відпочинок, сприяють розвитку туризму і гірськолижного спорту. Тут освоєно понад 10 гірськолижних трас (Буковель, Славське, Подобовець, Ворохта, Рахів та ін.). Регіон має мальовничу природу, своєрідні пам'ятки. Внутрішній історико-географічний поділ: Галичина, Буковина і Закарпаття. Територія Карпатського туристичного району охоплює 56,6 тис. км², що становить 9,4% території України. В його межах проживає 6120 тис. населення (13% від загальноукраїнського показника), більша частина якого проживає у селах - 51,4%.

Одним з основних природних туристичних ресурсів даного району є рельєф. Його особливості обумовлюються розташуванням на території району гірського масиву Карпат, що простягнувся з північного заходу на південний схід та займає разом з Передкарпатською височиною та Закарпатською низовиною 37 тис. км² (65,5% території району)⁸⁴. М'яка (середні січні температури в горах -6, -8°C) багатосніжна зима, що триває в горах понад 3,5 місяці, сприяє розвитку зимового туризму, якому, втім, можуть бути на заваді часті відлиги та викликані ними сходження снігових лавин⁸⁵. Ріки, що беруть початок в горах: *Латориця, Боржава, Ріка, Тербля, Тересва, Тиса, Дністер, Стрий, Свіча, Лімниця, Бистриця, Прут, Черемош, Серет* та інші, - характеризуються значною каламутністю, особливо під час повені, швидкою течією, низькими, навіть в теплу пору, температурами води. Таким чином, з одного боку, це ускладнює їх використання для організації масового купання, а з іншого, пороги й водоспади на ріках значною мірою сприяють підвищенню естетичної привабливості ландшафтів та роблять можливим розвиток водного екстремального туризму. Річки рівнинної частини Карпатського туристичного району надають мальовничості його ландшафтам своїми глибоко врізаними долинами, на подекуди урвистих схилах яких відслонюються давні породи. Окрасою гірських ландшафтів є озера Синевир, Бребенескул, Несамовите та ін.

Виняткове значення для розвитку лікувально-оздоровчого туризму мають численні родовища мінеральних вод різного складу. Найбільш відомими з них є *Моршинські, Трускавецькі, Східницькі джерела Львівської області, Ужоцьке, Міжгірське, Полянське, Новополянське, Квасівське, Шаянське - Закарпатської, Шешорське - Івано-Франківської та*

⁸⁴ Українські Карпати - середньовисотні гори з переважаючими висотами 1000-2000 м. Саме такий тип рельєфу, за оцінками дослідників, є найкращим для організації рекреаційної діяльності. Найвищі вершини сягають понад 2000 м., серед них - найвища точка України г.Говерла, яка може бути віднесена до рекреаційних об'єктів рангу супер-точка тур. Об'єктами уваги туристів можуть стати мальовничі скелі, стрімкі схили, річкові долини, форми рельєфу, утворені діяльністю давнього льодовика та картуванням. Решту території займають низовини Малоого Полісся (північ Львівської області), які оточують горбисті пасма Розточчя, Опілля, Гологор та Вороняків, а також височина в межиріччі Прута і Дністра (північний схід Чернівецької області). Розвиткові спелеотуризму сприяє наявність на території печер, найбільшими з яких є Попелюшка, Піонерка, Буковинка. Сольові шахти Солотвина використовуються для лікування алергічних захворювань. Цікавими природними об'єктами є грязьові вулкани поблизу с.Старуна Івано-Франківської області, вулканічний купол в Ужгороді.

⁸⁵ Період міжсезоння в Карпатах тривалий, що стримує масовий розвиток гірського туризму. Літо коротке та нежарке. Середні температури липня у передгір'ї +18...+19°C, в горах - +7...+13°C, в Закарпатті - +20°C. Осінь тепла і сухіша за літо. Гори та передгір'я є зоною надмірного зволоження: на рік випадає 800-1800 мм опадів, більшість яких припадає на теплу пору року, що теж не сприяє розвитку туризму.

багато інших. Розвитку даного виду туристичної діяльності сприяє також наявність родовищ лікувальних грязей та озокериту.

Рослинний і тваринний світ Карпатського туристичного району характеризується значним різноманіттям, обумовленим висотною поясною та широтною зональністю. Тільки в Карпатах налічується понад 2 тис. видів рослин, серед яких понад 100 ендеміків. Українські Карпати характеризуються значною залісненістю території (понад 40 %). У видовому складі гірських лісів переважають смерека та бук, в рівнинних лісах поширені бук, дуб, граб, сосна. Це сприяє організації санаторно-курортної справи. Велике різноманіття лікарських рослин, диких плодів, ягід та грибів сприяє розвитку промисельного туризму. Серед об'єктів *природно-заповідного фонду*, що можуть становити інтерес для іноземних туристів, є Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки Синевир та Ужанський Закарпатської області; Галицький, Гуцульський, Карпатський національні природні парки Івано-Франківської області; національні природні парки Яворівський та Сколівські Бескиди Львівської області, Сторожинецький дендропарк, Вижницький національний природний парк Чернівецької області

2. Львівська область є чи не найбільш насиченим визначними архітектурними пам'ятками регіоном нашої держави. Негласною столицею західноукраїнських земель є місто Львів⁸⁶. З-поміж визначних архітектурних споруд міста слід згадати будівлі, що складають неповторний ансамбль площі Ринок, названої так на зразок європейських міст: ратушу, палац *Корнякта* та чорну кам'яницю, палац *Любомирських*. Львів відомий своїми старовинними культовими спорудами, що представляють багато конфесій. Серед найбільш значущих - *храм Івана Хрестителя XIII століття, пам'ятки архітектури XIII-XIX століть - костел Марії Сніжної та церква Миколи Чудотворця, Латинський кафедральний собор XIV-XV ст., синагога «Золота Роза» XVI ст., Домініканський собор XVIII-XIX ст., Вірменська церква XIV ст.* - усього понад 20 об'єктів⁸⁷.

Інші населені пункти Львівської області теж характеризуються значним соціально-культурним рекреаційним потенціалом. Своїми замками-палацами відомі *Броди, Жовква, Золочів, Олеско, Підгірці, Свірж*. Чудові зразки староукраїнського церковного дерев'яного зодчества збереглись у *Буську, Городку, Дрогобичі, Жовкві, Крехові, Сколе*. Величністю відрізняються муровані Домініканський костел XVII ст. у м.Белз, Юріївська церква XVII ст. у Бродах, храми XIV-XVII ст. та оборонна вежа у Дрогобичі, костели та церкви м.Комарно, комплекс споруд Василіанського монастиря XVII ст. у Крехові та інші. Відомими курортними центрами є Трускавець, Моршин, Східниця.

Зі Львівською областю пов'язані життєві шляхи І.Франка, І.Федорова, А.Міцкевича, Ю.Кульчицького, С.Крушельницької, П.Нестерова, В.Івасюка, О.Толстого, М.Рильського та ін.

3. Івано-Франківська область. Найбільшим осередком, в якому сконцентрована значна частина архітектурної спадщини області, є її адміністративний центр - *м.Івано-Франківськ*, заснований у XVII ст.. Найстарішими спорудами міста є костел Пресвятої Діви Марії та палац, що належав нащадками засновника міста - коронного гетьмана С.Потоцького, а також ратуша, що довгий час правила за в'язницю. Іншими визначними архітектурними пам'ятками міста є єзуїтський колегіум та Вірменська церква XVII ст., готелі, адміністративні й житлові

⁸⁶ Заснований у XIII столітті князем Данилом Галицьким як майбутня столиця князівства, Львів і надалі зберігав своє домінуюче значення. Архітектурна спадщина Львова формувалась впродовж віків і носить на собі відбитки багатьох архітектурних стилів, а історичний центр Львова, що почав формуватися в середні віки, не має аналогів в Україні і віднесений до Списку світової культурної і природної спадщини ЮНЕСКО.

⁸⁷ Оригінальністю відрізняються архітектурні пам'ятки міста громадського призначення: будинок Театру опери і балету ім. С.Крушельницької, головний корпус університету ім. І.Франка, готель «Жорж», Міський арсенал та ін. В місті багато пам'ятників, споруджених на честь видатних осіб, серед яких найбільшу художню цінність мають пам'ятники А.Міцкевичу, Т.Шевченку, І.Федорову. Визначним осередком концентрації біосоціальних та культурно-історичних рекреаційних ресурсів є Личаківський цвинтар, де останній притулок знайшло багато видатних людей, діячів науки, політики, культури та мистецтва, у тому числі, й іноземців. У Львові значним чином розвинена рекреаційно-розважальна інфраструктура: жителі та гості міста можуть відпочити у численних парках та скверах, кав'ярнях та ресторанах, відвідати театри чи музеї.

будинки, що формують архітектурний ансамбль центральної частини міста. Івано-Франківщина - колиска *Галицького князівства*. До наших часів збереглися руїни замку його столиці - міста *Галича*, на базі пам'яток якого в наші дні створений національний заповідник «Давній Галич». До заповідника увійшли церква Різдва Христового XIV-XV ст. в Галичі, церква св. Пантелеймона XXI ст. в с. *Шевченкове*, Успенська церква XVII ст. і фундамент Успенського собору XII ст. у *Крилосі*.

Неформальною столицею Гуцульщини є *Коломия*, відома своїми архітектурними пам'ятками, серед яких найстаріша в області дерев'яна церква *Благовіщення XVI ст.*, коломийська гімназія, в стінах якої здобували освіту В.Стефанік, Л.Мартович, М.Черемшина, будинок ратуші, що був свідком багатьох історичних подій. Коломия - є центром музейництва. Тут функціонують музей народного мистецтва ім. Й.Кобринського та широковідомий, не зважаючи на коротку історію, яку веде з 2000 р., музей писанкового розпису.

Комплексами монастирських споруд XVIII ст., що належать римо- та греко-католицькій конфесіям, відомі *Богородчани*, *Городенка*, церквами та костелами XIV-XVI ст. - *Рогатин*, центром православного паломництва є *Манявський скит*.

Курортно-туристичними центрами області є *Болехів*, *Косів*, *Яблуниця*, *Яремче*, столиця гірськолижного туризму *Ворохта*, мальовничі *Шешори*.

В етнографічному відношенні Івано-Франківщина складається з Опілля, Покуття, Бойківщини та Гуцульщини. Їх мешканці зберегли деякі відмінності у мові, одязі, культурі та побуті, що теж може бути об'єктом уваги іноземних туристів.

Івано-Франківщина є батьківщиною князя Ярослава Осмомисла і княгині Єфросинії Ярославни, султанші Роксолани, Олекси Довбуша, письменників Івана Вагилевича, Василя Стефаніка, Марка Черемшини, Леся Мартовича, Марійки Підгірянки, композитора Анатолія Кос-Анатольського, художників Ярослава Петрака та Василя Касіяна, політичних діячів Дмитра Вітовського та Степана Бандери. Тут бували і працювали Іван Франко, Михайло Грушевський, Олександр Олесь, Богдан Лепкий, Михайло Коцюбинський, Максим Рильський та інші.

4. Туристичні ресурси Буковини. Територія між Карпатами, Дністром у його середній течії і нижнім Прутом має назву Буковини⁸⁸. У 1786 р. Буковину приєднали до Галичини і з того часу розпочалась полонізація і латинізація краю. В 1849 р. Буковина була перетворена на окрему провінцію, а в 1861 р. визнана «коронним краєм» Австрії, що здобув статус воєводства⁸⁹. В 1940 р. північна Буковина увійшла до складу радянської України.

Чернівецька область охоплює історичну територію Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії. Вона розташована в межах Передкарпаття і східної частини Карпат. На півдні область межує з Румунією, її площа - 8,1 тис. кв. км (1,3% території країни). Область має густу річкову мережу. Тут налічується близько 4,5 тис. річок, які належать до басейнів

⁸⁸ В давнину цю територію населяли гети, бастарни, бесси, даки. Через Буковину пройшли готи, гуни, авари, угорці. У VI ст. тут оселилися слов'янські племена тиверців. У X ст. територія входила до складу Київської держави, у XII-XIII ст. - до Галицько-Волинського князівства. На середину XIV ст. північна Буковина перебувала під владою Угорщини, а в 1359 р. адміністративно включена до Молдавського воєводства, що з 1387 по 1497 р. було про-тектором Польщі. В 1514-1774 рр. Буковина у складі Молдови входила до турецьких володінь. У 1774 р. північна частина Молдови, включаючи Буковину, була приєднана до Австрії. На цей момент 69% населення Буковини склали українці, 26% - румуни, 5% -представники інших національностей (євреї, вірмени, греки, угорці, німці, поляки). Після анексії цих земель Австрією з Семигорода (Трансільванія) почався інтенсивний відтік румунського населення в напрямку Буковини. Наслідком цього процесу стало впровадження в буковинських школах румунської мови, призначення румунів на адміністративні посади.

⁸⁹ Серед чиновників адміністративних установ практично не було українців: вони призначались переважно з числа румунів і німців. Надання Буковині автономії сприяло національному відродженню краю. З 1870-х років тут посилюється боротьба проти румунізації та германізації. З березня 1917 р. посади губернаторів, комісарів повітів перебирає до своїх рук українська громада. Відновлюється сільське і міське самоврядування, створюються українські інколи, кооперативи. Створений у Чернівцях Український Крайовий комітет 6 листопада 1918 р. проголосив свою владу на українській частині Буковини. Вже 11 листопада північна Буковина була окупована румунськими військами, а через два тижні румунський Генеральний конгрес оголосив про приєднання цих земель до Румунії. Цей акт був визнаний правомочним учасниками Сен-Жерменської конференції 1918 р. У період румунського правління (1918-1940) були скасовані автономні права території, і Буковина перетворилась на румунську провінцію.

Дунаю і Дністра. Розвитку рекреаційної сфери сприяє м'який клімат, мальовничі ландшафти, наявність джерел мінеральних вод.

Курортними зонами є *Вижницький і Путильський райони*, де наявні значні лісові масиви і джерела мінеральних вод: гідрокарбонатні (*Путильський, Сторожинецький, Глибоцький райони*), хлоридні (*Путильський, Вижницький, Сторожинецький, Глибоцький, Сокирянський райони*), сульфатні (*Новоселицький, Заставнівський райони*), залізисті (*Вижницький, Хотинський, Сокирянський райони*), сірководневі (с. *Щербинці Новоселицького району, Брусниця Кіцманського, Путильський район*). Родовища лікувальних грязей відомі у *Глибоцькому, Сторожинецькому, Вижницькому районах*.

На території області в районі сіл *Нагоряни, Грушівці і Бабин* зводиться мальовниче скелясте *Товтрове пасмо*, що простяглося від Львівської області через західне Поділля аж до кордону між Молдовою і Румунією. В області налічується 243 території та об'єкти природно-заповідного фонду, в тому числі національний природний парк «*Вижницький*», 8 пам'яток природи (в їх числі - *печери Буковинка, Піонерка, Попелюшка, Баламутівська; Сторожинецький дендропарк*). Карстова печера *Попелюшка* розташована на межі України і Молдови. Вхід до неї знаходиться з боку с Подвірного в Чернівецькій області. Довжина підземних ходів - 80 км. В Чернівецькій області є 19 готелів. На державному обліку перебуває 738 пам'яток. В області є 5 музеїв і 4 відділи і філіали. Чернівецький краєзнавчий музей - один з найстаріших в Україні⁹⁰. Цікавим є музей майстра української народної творчості Г. Тараса у м. *Вашиківцях*⁹¹.

Неподалік від Чернівців є село *Лужани*, в якому зберігся кам'яний Успенський храм середини XV ст. - найстаріший з уцілілих на Буковині.

На Буковині набуло значного поширення дерев'яне культове зодчество. Серед його зразків - *церква Св. Іоанна Сучавського із дзвіницею (с. Виженка, 1792), церква Успіння Богородиці із дзвіницею (с. Дубівці, 1775), церква Св. Миколая (сmt. Пугала, 1885), церква Різдва Богородиці із дзвіницею (с. Селятин, XVII-XVIII ст.), церква Св. Іллі із дзвіницею (с. Шенім, 1898).*

В області уцілів грандіозний комплекс *Хотинської фортеці*. Його ядром є замок, навколо якого пізніше були споруджені укріплення бастионного типу⁹². На Буковині

⁹⁰ В 1877 р. його колекція була передана Чернівецькому університету. З 1893 р. до початку Першої світової війни він функціонував як крайовий музей. Нині в його фондах налічується 83 тис. експонатів. Музей має два відділи - історичний музей у м. *Хотин* і краєзнавчий музей у м. *Кіцмань*, а також філії - літературно-меморіальні музеї *Ю.Федьковича* та *О.Кобилянської*. В Чернівцях діють музей народної архітектури і побуту, картинна галерея, виставковий зал.

⁹¹ Літописне місто Чернівці стояло на високому лівому березі Пруту, біля села *Леньківець*. Існує припущення, що *Леньківське городище* - це залишки його укріплень. Виникло місто дуже давно, бо вже з XII-XIII ст. воно відоме як значний торговельно-ремісничий центр. У 1240 р. внаслідок татаро-монгольського нашествия воно було зруйноване і відродилося вже на новому місці. Найдавнішими пам'ятками, що збереглися сьогодні в Чернівцях, є чотири дерев'яні храми в передмістях *Рош, Каличанка, Клокучка* і в центрі міста. Остання - церква *Св. Миколая (1607)* - належить до храмів «хатнього типу», які за своїм зовнішнім виглядом та інтер'єром майже нічим не відрізняються від звичайної хати. Класичними зразками цього типу церков є також *Миколаївська церква в селі Поляни (1648)* і *Троїцька (1774)* в Чернівцях. Комплекс резиденції буковинських митрополитів розташований на високому пагорбі в історичному центрі Чернівців. Висотні акценти ансамблю - *семинарська церква і дзвіниця монастирського корпусу* - є головними містобудівними домінантами. Споруди зведені на місці давньої резиденції архієпископа, яка поступово занепала і в 1794 р. була розібрана. Нова резиденція споруджена за проектом чеського архітектора *Й. Главки* в 1864-1882 рр. Комплекс включає три двоповерхові корпуси і ландшафтний парк, закладений у 1876-1878 рр. У 1944 р. в резиденції розмістились музей та філологічний факультет Чернівецького університету, а в 1956 р. весь комплекс переданий у розпорядження університету. Головна споруда комплексу - *палац митрополита з парадним Мармуровим залом*. У семинарському корпусі розміщувалась духовна семінарія, а згодом - *теологічний факультет Чернівецького університету, відкритого в 1875 р.* Монастирський корпус початково призначався для ченців, згодом у ньому стали діяти школа псаломщиків, бурса і цех, який виробляв свічки. На східній околиці Чернівців, що має назву *Гореча*, на ішкокому пагорбі серед лісу зведена церква *Різдва Богородиці (Георгіївська)*, що входила до комплексу місцевого православного монастиря, заснованого на початку XVIII ст. В 1730 р. тут було збудовано невелику дерев'яну церкву, а в 1767 р. на пожертвування російської імператриці *Катерини II* зведено кам'яний храм. Велику мистецьку цінність має розпис в інтер'єрі храму. *Горечанський монастир* ліквідовано австрійською владою в 1786 році, а церква стала функціонувати як парафіяльна.

⁹² Замок зведений у 1230 р. на місці більш давніх дерев'яних укріплень. У другій половині XV ст., за молдавського господаря *Стефана Великого*, замок був суттєво перебудований і розширений, споруджені надбрамна і наріжні башти, збудовані два палаци з глибокими підвалами. Територія замку була ще більше розширена і укріплена в XVI ст. До наших днів дійшли могутні оборонні мури і п'ять башт, західний (комендантський) палац, замкова каплиця і казарми. В 1700-1711 рр. турецькі правителі збудували спроектований французькими інженерами *Бастионний замок (Нову фортецю)*, яка

збереглись хасидські святині. В Чернівцях і був цілий єврейський квартал. Садгора поблизу Чернівців - колишня резиденція цадиків, місце знаходження равінату. Центром хасидизму була також *Вижниця*.

5. Туристичні ресурси Закарпаття. Закарпаття розташоване за головним Карпатським хребтом, на стику кордонів України і чотирьох сусідніх держав - Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини. Поблизу *Рахова* встановлено пам'ятний знак, що символізує географічний *центр Європи*. Населення області - 1258,1 тис. чол. (2,4% населення країни). В його національному складі переважають українці (77,6%), які представлені етнічними групами лемків (на північному заході) і гуцулів (на сході). Тут живуть також угорці (13%), росіяни (3%), румуни, словаки, німці, євреї, цигани та ін.

Закарпаття лежить у межах Українських Карпат. Це гірська область: 4/5 її території займають гори. В Закарпатті знаходиться найвища вершина України - *Говерла* (2061 м). Майже половина території області вкрита лісами. В Закарпатті 152 річки, що належать до басейну *Тиси* - притоки *Дунаю*: *Боржава*, *Латориця*, *Уж* та ін. Майже всі вони беруть початок у горах. На території області 137 озер. В області 415 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі Карпатський заповідник і природний національний парк *Синевир*.

Територію *Карпатського заповідника* складають три розрізнені масиви, на висоті від 200 до 2061 м над рівнем моря⁹³. Природний національний парк *Синевир*, створений у 1989 р., розташований у центральній частині Українських Карпат, у верхів'ях *Тереблї та Рїки*, в *Міжгірському районі*.

Заказник *Зачарована долина* - мальовниче міжгір'я у верхів'ях *Смерекового* потоку, відоме химерними скельними утвореннями.

В області є мальовничі водоспади: *Манявський* у вузькій ущелині на *р. Манява*; *Скакало* в долині *р. Синявки*; *Шинїт*, однойменний з назвою річки, який падає з висоти 24 м двома потоками; в *Міжгірському районі* на потоці *Пилипець* - каскад водоспаду *Шинїт*.

Різноманітний тваринний світ краю. В річках і озерах водяться цінні види риб - форель і харіус, які також розводяться у спеціальних рибних господарствах. Закарпаття багате на корисні копалини. Тут великі поклади кам'яної солі, що розроблялися ще в період Римської імперії, але інтенсивно експлуатуватися стали лише у XVIII ст. Значні також запаси високоякісних каолінів, що використовувалися для виготовлення відомої віденської порцеляни. М'який клімат, мальовничі гірські ландшафти, численні мінеральні джерела, історичні пам'ятки сприяють розвитку рекреації.

Джерела мінеральних вод (*Ужоцьке*, *Міжгірське*, *Драгівське*, *Плосківське*, *Полянське*, *Новополянське*, *Сойминське*, *Квасівське* та ін.) зосереджені переважно в гірських районах. Із рівнинних найбільш відомі *Ужгородське*, *Шаянське*.

У *Солотвині* у вироблених соляних шахтах розмістився комплекс, що спеціалізується на лікуванні алергічних захворювань. Закарпаття є одним із провідних туристичних районів⁹⁴.

В Закарпатській області на державному обліку перебуває 152 пам'ятки архітектури. В передмісті *Ужгорода* *Горяни* зберігся найдавніший на Закарпатті храм - ротонда, який

складається із земляних валів і семи бастіонів. На території фортеці були розміщені казарми, мечеть, майстерні і господарські будівлі.

⁹³ Найбільший з них - *Угольсько-Широколужанський*, розташований у центральній частині Українських Карпат, на південних схилах *Полонинського* хребта. Тут зосереджений найбільший у Європі масив букових пралісів. *Чорногірський масив* займає південний схил *Чорногірського* хребта. В ньому виділяються лісовий, субальпійський і альпійський висотні пояси. Третій масив - *Хустський*, або *Долина нарцисів*, де у великій кількості в природних умовах росте ця квітка поруч з іншими рідкісними рослинами: орхідеями, ірисами сибірськими та ін.

⁹⁴ Тут діють турбази "Світанок" (Ужгород) із філіалом "Дубовий гай" (с. Кострина), "Невицьке" (с. Кам'яниця), "Нарцис" (м. Хуст), "Полонина" (с. Лумшори), "Форель" (сmt. Жденеве), "Плай" (сmt. Воловець) із філіалом "Пікуй" (с. Біласовиця), "Карпати" (сmt. Міжгір'я) з філіалом "Синевирське озеро" (с. Синевирська Поляна), "Трембіта" (сmt. Кобилецька Поляна), "Ялинка" (сmt. Усть-Чорна), "Тиса" (м. Рахів), "Едельвейс" (сmt. Ясиня), а також туристський готель "Латориця" (м. Мукачево). На багатьох турбазах і в деяких туристських притулках функціонують підйомники. В Закарпатті є 28 готелів, 2 мотелі.

датується XII-XIII ст. і відомий під назвою костюлу Св. Анни або церкви Св. Миколая. Значну історико-художню цінність мають фрески XIV ст. в інтер'єрі ротонди. *Ужгород* відомий з X ст. Міський замок споруджений у XVI ст., а в XVII добудований. Його внутрішній дворик оточений триповерховими житловими приміщеннями з чотирма кутовими баштами⁹⁵. Серед фортифікаційних споруд вирізняється *Мукачівський замок*, споруджений на вершині гори вулканічного походження⁹⁶. Ще один давній комплекс оборонних споруд уцілів у с. *Невицьке*⁹⁷. Над містом *Хуст* височить замок, - заснований у XIV ст., він неодноразово піддавався перебудові. В 1766 р. в результаті удару блискавки, який припав на пороховий льох, замок злетів у повітря і після цього вже не відбудовувався. В місті *Берегове*, що лежить у долині *Тиси*, знаходиться пам'ятка архітектури XVII ст. - графське подвір'я. В селищі *Чинадієве* в Мукачівському районі збереглися парк, закладений у 1848 р., замок XIV-XVI ст. і палац 1890-1895 рр. (нині - головний корпус санаторію «Карпати»). В області діють 3 музеї з 6 філіалами і відділами. Закарпатський музей народної архітектури і побуту відкрито в Ужгороді у 1970 р. на схилах Замкової гори. В ньому представлені споруди всіх районів області, характерні для українських, румунських і угорських поселень Закарпаття. Будівлі побутового і господарського призначення з хатнім начинням, предметами повсякденного вжитку, знаряддями праці репрезентують матеріальну і духовну культуру населення Закарпаття на історичному відрізьку від XVII ст. по 40-і рр. XX ст.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андрєєва Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
4. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
5. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.

⁹⁵ В Ужгородському замку з 1947 р. відкритий Закарпатський краєзнавчий музей, колекція якого налічує понад 80 тис. експонатів. Його філіал - Закарпатський художній музей, експозиція якого включає роботи майстрів України, Угорщини, Словаччини, Чехії.

⁹⁶ Цей комплекс складався упродовж тривалого історичного періоду і являє собою надзвичайно складну оборонну систему, що дозволяє простежити всі етапи розвитку фортифікаційного будівництва в Центральній і Середній Європі. Історики висловлюють припущення, що в IX-XI ст. на цій горі існувало невелике прикордонне укріплення Київської Русі, зруйноване татаро-монголами в 1242 р. Ядро фортеці датують кінцем XIV ст., пов'язуючи його спорудження з ім'ям Ф. Коріатовича, якому Мукачеве дісталася в дарунок від угорського короля Сигізмунда. В 1663 р. оборонна система замку була суттєво вдосконалена, споруджені нові кам'яні бастіони, що збереглися до наших днів, система підйомних мостів. У тому вигляді, в якому ми бачимо фортецю сьогодні, вона склалася в 1688 р. Сьогодні це один із найбільших оборонних комплексів на території України. В Мукачівському замку міститься історичний музей.

⁹⁷ Його ядро (виникло в кінці XIII - на початку XIV ст.) наближається до овалу, по периметру якого усередині розташоване приміщення, яке на рубежі XIV-XV ст. було додатково укріплене кам'яним оборонним муром із чотирма баштами. Ще через століття на під'їзді до замку споруджено південну в'їзну башту з довгим дерев'яним мостом на високих кам'яних опорах. Зруйнований у 1644 р. З 1879 р. замок стає туристичним об'єктом. З 1968 р. тут ведуться реставраційні роботи.

Тема 8. ВИКОРИСТАННЯ У КРАЄЗНАВСТВІ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ (ПРИЧОРНОМОР'Я)

План: 1. Загальна характеристика туристичних ресурсів Степової України. 2. Одеська область. 3. Миколаївська область. 4. Херсонська область.

1. Загальна характеристика туристичних ресурсів Степової України. Степова Україна - це найбільший історико-географічний край (його площа - 250 тис. кв. км), що охоплює 8 сучасних областей України: Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Кіровоградську, Луганську, Миколаївську, Одеську, Херсонську, а також північну, степову частину Криму.

Історія краю, формування етнічного складу його населення обумовлені прикордонним розташуванням території на стику Східної Європи, Причорномор'я та азійських степів. З Азії на ці землі здійснювали набіги орди кочівників. Народи Середземномор'я так само намагались поширити свій вплив на територію Північного Причорномор'я. Населення глибинних районів України теж прагнуло дістатись до берегів Чорного і Азовського морів.

У межах історико-географічного краю Степової України виділяють *Азово-Чорноморський рекреаційний регіон*, який включає *Одеський і Приазовський рекреаційні райони* і курортні місцевості на узбережжі Азовського і Чорного морів.

Одеський рекреаційний район охоплює територію Миколаївської, Одеської і Херсонської областей і спеціалізується на *бальнеолікуванні, відпочинку, організації екскурсій, морських прогулянок, фестивалів, конгресів, семінарів, бізнес-туризмі.*

До *Приазовського* рекреаційного району входять *Донецька, Запорізька і Херсонська області.* Спеціалізація курортно-рекреаційної зони Бердянська - *бальнеолікування, дитячий і сімейний відпочинок, туристські екскурсії, морські прогулянки.* Природно-рекреаційні ресурси регіону включають помірно континентальний клімат, тепле море, мінеральні води і лікувальні грязі.

2. Одеська область. Розташована на південному заході країни, де проходить державний кордон із Румунією і Молдовою. На півдні і південному сході її територія омивається Чорним морем. Площа області - 33,3 тис. кв. км (5,5% території країни). На території Одещини протікає 225 річок. Головні з них - *Дунай* (його Кілійське гирло), *Дністер, Південний Буг.* В заплавах Дунаю і Дністра є озера *Кагул, Катлабуг, Саф'ян, Ялуг* та ін. В області 15 лиманів, найбільші з яких - *прісноводний Дністровський і солоні Куяльницький, Тилігульський, Хаджибейський, Шагани, Алібей.*

В області налічується 92 природно-заповідні території та об'єкти, в тому числі *заповідник Дунайські плавні*, який лежить у пониззі *Кілійського гирла Дунаю*, займає частину островів і акваторії Чорного моря. Пам'ятками природи є *Михайлівський яр і Одеські катакомби.* Наукову і естетичну цінність має флористична *колекція ботанічного саду Одеського університету.* В північно-західній частині чорноморського узбережжя розташований скелястий острів *Зміїний* площею 1,5 км², на якому були давні грецькі поселення.

Сприятливі кліматичні умови, тепле море, численні пляжі (довжина Чорноморського узбережжя - більше 300 км), значні запаси лікувальних грязей, джерела мінеральних вод обумовлюють розвиток рекреаційного господарства. В області функціонують курорти: *Аркадія, Великий Фонтан, Кароліно-Бугаз, Куяльницький (Куяльник), Лузанівка, Лебедівка, Лермонтовський, Малодолінське (Холодна Балка), Хаджибейський (Хаджибей), Чорноморка, Сергіївка.*

Одним із найвідоміших і найстаріших курортів, що функціонує на основі лікувальних грязей, є *Куяльник*. За своїм лікувальним впливом Куяльницький лиман порівнюється з відомими близькосхідними курортами Мертвого моря⁹⁸.

Найстаріший в Україні дитячий оздоровчий центр знаходиться в *Лузанівці*. Він заснований у 1923 р. в колишньому маєтку Лузанових для порятунку дітей Одещини, що страждали від голоду, і мав назву «Сонячні табори». Ініціатори його створення - Всесвітня єврейська конференція допомоги, фонд Нансена і Червоний хрест⁹⁹. В 60 км від Одеси на піщаній косі, яку з одного боку омиває солоне Чорне море, а з іншого - прісноводний *Дністровський лиман*, розташований кліматичний курорт *Кароліно-Бугаз*.

В області є 44 готелі, один мотель, два кемпінга. В Одесі розміщені комфортабельні готелі – «Чорне море», «Лондонська», «Красна», «Вікторія», «Одеса». В *Ізмаїлі* туристів приймає готель «Дунай», у *Білгород-Дністровському* – «Русь». Діють також кемпінг «Дельфін» і готельний комплекс «Турист» в Одесі, кемпінг «Кароліно» в с. Затока, туристичний комплекс «Південний» у с. Сергіївка, турбаза «Чорноморський дельфін» у с. Фонтанка.

В області є один заповідник. Тут функціонують також 3 музеї з 7 філіалами і відділами, в тому числі перший в Україні музей (створений у 1825 р.) - музей старожитностей в Одесі. На державному обліку перебуває 7,4 тисяч пам'яток, з яких 1440 -- пам'ятки містобудування і архітектури. Переважна більшість пам'яток зосереджена в Одесі.

Одеса розташована на місці давнього татарського поселення Хаджибея (Качибєя), що вперше згадується в 1415 р., - хоча перші поселення на території сучасного міста виникли приблизно 5 тис. років тому. В давніх лоціях (XII-XIV ст.), на морських картах 1311 р. зустрічається назва стоянки генуезьких суден Джінестра. В 1794 р. царським указом започатковано будівництво портового міста для військових і торговельних цілей. Уже на початку XIX ст. одеський порт вийшов на третє місце в Росії за вантажним оборотом (після Петербурга і Риги), а за обсягом вивезення вантажів - на друге (після Петербурга). В 1819-1859 рр. Одеса була зоною порто-франко, тобто містом, у межах якого дозволявся вільний безмитний продаж і зберігання іноземних товарів¹⁰⁰.

В 1837-1842 рр. побудовані знамениті Приморські сходи. Міській музей і бібліотека, що є найстарішими в Україні, розмістилися в будівлі, спорудженій у 1883 р. (нині Археологічний музей НАН України). В ансамбль Приморського бульвару входять також готель «Лондонський», Присутствені місця, палац Шидловського, житлові будинки.

Однією з найкрасивіших у світі вважається будівля міського театру опери і балету (1884-1887 рр.), зведена за проектом віденських архітекторів Ф. Фельнера і Г. Гельмера. В

⁹⁸ Перший лікувальний заклад – «теплі ванни» - був створений тут у 1833 р. за ініціативою військового лікаря Е. Андрієвського, який використовував грязі для лікування поранених. У 1892 р. засновано найбільшу на той час у Росії грязьову лікарню, яка функціонує й досьогодні. Нині в Куяльнику три 15-поверхові санаторні корпуси на 3000 місць, курортна поліклініка, грязьова лікарня, культурний і торговельний центр. Тут лікують захворювання органів опорно-рухового апарату, центральної і периферійної нервової системи, гінекологічні хвороби. Місцеві мінеральні води використовуються для лікування захворювань шлунку, печінки, жовчного міхура, кишечника, регулювання обмінних процесів.

⁹⁹ У 1935 р. збудовано капітальні кам'яні приміщення. Тут було створено хорошу медичну базу, яка згодом дозволила перепрофілювати цей дитячий курорт на один із найкращих у країні дитячих туберкульозних санаторіїв. Після реорганізації санаторію в 1956 р. на його базі було створено республіканський піонерський табір «Молода гвардія» (з 1992 р. - дитячий центр «Молода гвардія»).

¹⁰⁰ Цим місто значною мірою зобов'язане своєму першому градоначальнику французькому емігрантові А. Рішельє. Місто швидко розвивалось, відповідним темпом зростала чисельність його населення: якщо в 1803 р. тут проживало 9 тис. чол., у 1861 р. - 100 тис, то в 1897 - 404 тис. чол. За цим показником Одеса вийшла на четверте місце після Петербурга, Москви, Варшави. Найвиразнішим архітектурним ансамблем міста є Приморський бульвар, - парадний морський фасад міста. Його забудова в цілому сформувалась у першій половині XIX ст. Тут споруджено пам'ятник А. Рішельє роботи скульптора І. Мартоса. В 1833 р. споруджено будинок градоначальника графа Завадовського, який у середині XIX ст., після відповідного перепланування, було перетворено на готель "Петербурзький". Палац генерал-губернатора Новоросії графа М. Воронцова (1824-1834 рр.) являє собою комплекс споруд, який включає палац, бельєдер, стайні. У 1837 рр. ансамбль було доповнено будівлею Старої біржи, де сьогодні міститься міська рада.

будинку Нової біржі (1894-1899 рр.) сьогодні міститься Одеська філармонія¹⁰¹. В 1899 р. відкрито Одеський художній музей, де представлені роботи Д.Левицького, В.Тропініна, І.Айвазовського, І. Рєпіна, О.Саврасова, І.Крамського, М.Врубеля, В. Серова, М.Рєріха, В.Кандинського, К. Сомова та ін¹⁰².

Історія *Білгород-Дністровського* налічує понад 2,5 тис. років. У VII ст. до н.е. греки заснували тут колонію, що мала назву Офіус (пізніше - *Тіра*, за давньою назвою Дністра). В першій половині I ст. до н.е. поліс входив до складу Понтійської держави Митридата Євпатора. У III ст. Тіра приходять до занепаду. Вона неодноразово зазнавала руйнувань і відбудовувалась. Через цю територію пройшли гуни, авари, болгари та інші кочові племена. У XII-XIII ст. поселення належало Галицькому князівству. На рубежі XIII-XIV ст. генуезькі купці розпочали тут будівництво фортеці. У XV ст. Тіра увійшла до складу Молдавської держави, де вона була найбільшим містом: на той час її населення досягало 20 тис. чол. Молдавани називали її Четатя-Албе (Біла фортеця). В 1484 р. місто перейшло під владу турків, які перейменували його на Акерман. На скелястому правому березі Дністровського лиману у східній частині Білгород-Дністровського на місці укріплень IV-V ст. до н.е. височить фортеця.

Турецькою фортецею *Ізмаїл* у ході російсько-турецьких війн неодноразово оволодівали російські війська (в 1770, 1790, 1809 рр.). В її облозі в 1809 р. брав участь офіцер І. Котляревський. В 1856 р. ізмаїльська фортеця була зруйнована: залишилися тільки фундаменти і мечеть XVI ст., перебудована в XIX ст. на православний храм - Хрестовоздвиженську церкву. В центральній частині міста зберігся Покровський собор.

Українською Венецією вже на початку XIX ст. називали поселення, розташоване на лівому березі *Кілійського гирла - Вилкове*, засноване в середині XVIII ст. Вулиці в містечку заміняють протоки і канали, якими місцеві жителі пересуваються на човнах. Через них перекинуті дугоподібні містки загальним числом 76. Прокладені уздовж вулиць-каналів тротуари на високих сваях. Від кожної такої «вулиці» прориті менші канали до кожного двору: рибальство є основним заняттям місцевого населення.

Село *Шабо* стало заселятися з 1820 р. вихідцями із Швейцарії. За задумом царського уряду, тут мав бути заснований зразковий осередок виноградарства і виноробства. Переселенці завезли сюди цінні сорти винограду: каберне, совіньйон, рислінг, мускат, шасла та ін. Були виведені і нові сорти, відповідні місцевим кліматичним умовам. Тут і сьогодні культивується понад 70 сортів винограду. Відомі в Україні вина, що виготовляються місцевим винзаводом. З другої половини XIX ст. Шабо поступово перетворюється на курортне містечко. Тут побували Леся Українка, М. Лисенко та ін. Нащадки колишніх швейцарських колоністів залишили Шабо в 1940 р., після приєднання Бессарабії до Радянського Союзу.

3. Миколаївська область. Розташована в нижній течії Південного Бугу. На півдні її територія омивається Чорним морем. Площа - 24,5 тис. кв. км (4,1% території країни). Берегова лінія в межах області значно розчленована. Глибоко в сушу вдаються *Дніпровсько-Бузький, Березанський і Тилігульський лимани*. До області належать острів *Березань і Кінбурнська коса*. На території області 85 річок, основні з яких - *Південний Буг із притоками Інгулом, Кодимою*, та ін. В області 89 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, в т.ч. частина *Чорноморського біосферного заповідника*. Область має значні природні *рекреаційні*

¹⁰¹ Одеса є батьківщиною відомих письменників І.Бабеля, Ю. Олеші, К. Паустовського, В. Катаєва, І. Ільфа, Є. Петрова та ін. В кінці XIX ст. в місті створено Одеське літературно-артистичне товариство, яке з 1898 р. містилося в палаці Гагаріна. Тут бували відомі поети, письменники, актори, художники: І. Бунін, В. Катаєв, О. Толстой, Е. Багрицький та ін. Тут уперше було влаштовано виставку творів В. Кан-динського. З 1977 р. в цьому приміщенні діє Одеський літературний музей, колекція якого налічує близько 40 тис. експонатів. Його філіал - музей-квартира О. Пушкіна. В 1823-1824 рр. у місті побував О.С Пушкін.

¹⁰² Серед експонатів Одеського музею західного і східного мистецтва (створений у 1923 р.) - давньогрецька кераміка, римське скло. Широко представлене західноєвропейське мистецтво - твори видатних майстрів Італії, Голландії, Франції, Фландрії. Серед експонатів - полотна М. Караваджо. Колекція східного мистецтва репрезентує декоративно-вжиткове мистецтво Китаю, Японії, Індії, Монголії, Тибету.

ресурси: сприятливий клімат, піщані пляжі уздовж Чорноморського узбережжя, джерела мінеральних вод, лікувальні грязі і ропа морських лиманів. Заклади відпочинку розташовані головним чином у курортних зонах Коблева, Очакова і Миколаєва. Найбільші турбази – «Південний Буг» (Миколаїв) та «Очаків» (Очаків). В області 29 готелів, у Миколаєві – «Миколаїв» і «Турист». У Миколаївській області на державний облік взято 3,3 тисячі пам'яток, у тому числі 143 пам'ятки архітектури. В області діють 3 музеї з 8 відділами та історико-археологічний заповідник «Ольвія», заснований у 1926 р. До його складу входять залишки античного міста-держави Ольвія, а також острів Березань із залишками найдавнішого в Північному Причорномор'ї давньогрецького поселення.

Руїни давньогрецького полісу Ольвія знаходяться неподалік від місця злиття Південного Бугу з Дніпром, на березі лиману. Від степу його відмежовують дві глибокі балки. Засноване в середині VI ст. до н.е. вихідцями з Мілету, місто проіснувало близько тисячі років (до IV ст. до н.е.).

Колекція Миколаївського художнього музею ім.В.Верещагіна, створеного в 1914 р., налічує понад 9 тис. експонатів. Тут демонструються твори В. Верещагіна, Ф. Рокотова, В. Боровиковського, В. Тропініна. І. Айвазовського, І. Рєпіна, В. Сурікова, К. Костанді, К. Коровіна, О. Бенуа та ін.

Першими будівлями на місці сучасного міста Миколаїв були кузня і будинок запорожців біля паромної переправи через гирло Інгула, а також рибальське поселення і хутір купця Фабра. В липні 1788 р. за наказом Г.Потьомкіна тут засновано суднобудівну верф, а в наступному році розпочато будівництво міста, названого на честь Св. Миколая - покровителя моряків. Уже в 1790 р. на воду було спущено перший корабель, збудований на миколаївській верфі - фрегат «Святий Миколай». Місто стало головною суднобудівною базою Чорноморського флоту¹⁰³. З 1862 р. в Миколаєві діяв торговельний порт, який у кінці XIX ст. вийшов на третє місце за обсягом закордонних торговельних операцій (після Петербурга і Одеси)¹⁰⁴.

4.Херсонська область. Розташована на півдні України. її площа становить 28,56 тис. кв. км (4,7% території країни). Херсонщина - єдина з усіх областей України (крім АР Крим), що має вихід до двох морів - Чорного і Азовського. У межах області протікає всього 6 річок довжиною понад 10 км. Головна ріка - Дніпро - перетинає область із північного сходу на південний захід, поділяючись у нижній течії на рукави і утворюючи дніпровські плавні. На Херсонщині знаходиться найбільший на планеті лиман - Дніпровсько-Бузький. Чорноморське і Азовське узбережжя в межах області простягається більше як на 200 кілометрів і має чудові піщані пляжі, розвинену оздоровчу інфраструктуру. За кількістю сонячних днів Херсонщина не поступається Криму. Вона є областю з найменшою середньорічною кількістю опадів (від 300 до 400 мм).

Тут розташовані два біосферні заповідники, які входять до світової мережі біосферних заповідників (резерватів) - Асканія-Нова ім. Ф.Е.Фальц-Фейна і Чорноморський¹⁰⁵. Всього на

¹⁰³ З 1794 р. тут розміщувалось командування Чорноморського флоту і управління портами. Для підготовки морських офіцерів та інженерів у місті відкрито Морське артилерійське училище, Морський кадетський корпус (згодом -штурманське училище), училище корабельної архітектури. Моряків готували у школі юнг і навчальному флотському екіпажі. В 1817 р. тут засновано музичну школу, де здійснювалась підготовка музикантів і співаків для портових оркестрів і хорів. Миколаївський флотський оркестр користувався великою популярністю. В 1880-х роках з ним працював відомий композитор М.А. Римський-Корсаков. Після поразки в Кримській війні значно скоротилося будівництво військових суден. У 1856 році було ліквідовано Управління головного командира Чорноморського флоту. Закрито морські установи і навчальні заклади.

¹⁰⁴ Після припинення 1878 р. дії обмежувальних статей Паризького договору було відновлено будівництво військових кораблів на адміралтейській верфі міста. Серед суден, збудованих у Миколаєві - відомий броненосець «Князь Потьомкін Тавричеський», спущений на воду в 1900 р. Відновив свою діяльність також штаб Чорноморського флоту (в 1900 р. він був переведений до Севастополя).

¹⁰⁵ Перший в Україні природний заповідник - Асканія-Нова - є найбільшим серед степових заповідників у Європі і єдиним у цій частині світу резерватом, де збереглися первинні степи (близько 1,5 тис. га). Ф.Фальц-Фейном у 1874 р. було споруджено невеликий вольєр для утримання представників місцевої фауни. Зоопарк

Херсонщині 69 територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Область має значні можливості розвитку курортної галузі і масового відпочинку в долинах *Дніпра, Інгульця, на узбережжі Дніпровського лиману, Чорного і Азовського морів*, хоча використовуються вони незначною мірою. Діють курорти *Гола Пристань і Скадовськ, курортна місцевість Арабатська Стрілка*. Санаторій «Гопри», розташований на березі цілющого *Соляного озера*, функціонує на базі *озерних сульфідних грязей і хлоридно-натрієвої ропи*. Тут збереглася перша грязьова лікарня для лікування захворювань *опорно-рухового апарату*, збудована в кінці XIX ст. На Херсонщині налічується 25 готелів, у тому числі 2 туристські готелі («Лілея» в Херсоні і «Нова Каховка» в Новій Каховці); 2 мотелі, 2 турбази («Чорномор» у смт. Лазурне Скадовського району та ім. Остапа Вишні в с. Кринки Цюрюпинського району).

На Херсонщині на державному обліку перебуває 5,9 тис. пам'яток. З них 143 входять до Державного реєстру національного надбання. Тут діє 3 музеї з 6 філіалами і відділами. *Херсонський краєзнавчий музей* - один із найстаріших на півдні України, що утворився в 1931 р. об'єднанням археологічного і природно-історичного музеїв. Колекція Херсонського *художнього музею* налічує понад 6 тис. творів живопису, графіки, скульптури і декоративно-вжиткового мистецтва, серед яких - роботи О. Шовкуненка, К. Коровіна, М. Врубеля, М. Пимоненка та ін.

У 1778 р. у відповідності з царським указом було закладено місто *Херсон*, назване на честь давнього Херсонеса. Будівництвом керував один із предків О.С.Пушкіна генерал І.Ганнібал. Херсон був *першою базою Чорноморського флоту*. На спорудження фортеці, верфі, судноремонтних майстерень, складів були витрачені величезні кошти, але невдовзі стало зрозуміло, що місце було обрано невдало: мілководний Дніпровський лиман і гирло Дніпра не дозволяли підходити великим морським кораблям¹⁰⁶. В місті діє готель «Фрегат», кілька турбаз. Турфірми організують одноденні поїздки в сільські місцевості (з обідом і дегустацією вин), подорож до заповідника «Асканія-Нова», прогулянки по Дніпру, відвідання рибальського острова (з обідом із рибних страв), полювання в Гаврилівському мисливському господарстві і на островах Бірючий, Джарилгач.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андреева Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
4. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
5. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.

розростався і був поповнений іншими видами з різних країн світу. В 1887 р. тут було створено ботанічний парк, у якому представлена флора всіх континентів.

¹⁰⁶ Тому після заснування Миколаєва (1783) і Одеси (1794) Херсон поступово втратив значення головного порту і головної південної верфі країни. В 1790-х рр. адміралтейство було переведено до Миколаєва. Хоча херсонська суднобудівна верф продовжувала функціонувати, і тут споруджувались невеликі військові кораблі. В 1806 р. стала до ладу ще одна верф, що спеціалізувалась на будівництві торговельних кораблів. Вона стала найбільшим підприємством цивільного суднобудування на півдні країни. В 1900-1902 рр. було поглиблено дніпровське гирло (до 22 футів), прорито канал, який з'єднав порт із морем, і Херсону було повернуто значення великого морського порту.

Тема 9. ВИКОРИСТАННЯ У КРАЄЗНАВСТВІ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ (ДОНБАС, ПРИДНІПРОВ'Я)

План: 1. Запорізька область. 2. Донецька область. 3. Луганська область. 4. Дніпропетровська область. 5. Кіровоградська область.

1. Запорізька область. Розташована на південному сході країни. На півдні вона омивається водами Азовського моря. Площа - 27,3 тис. кв. км (4% території країни).

В області 299 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі частина відділу українського степового заповідника «Кам'яні Могили», розташованого також у Донецькій області. На цій території ділянки цілинного степу чергуються зі скельними останцями, вік яких становить 1,5 млрд років. Цю місцевість називають «Альпами в мініатюрі».

Область володіє основними видами рекреаційних ресурсів, серед яких - сприятливі кліматичні умови. На узбережжі Азовського моря є зручні піщані пляжі. Джерела мінеральних вод і лікувальні грязі зосереджені переважно в морських лиманах (Молочний та Утлюцький), озерах (Велике і Красне поблизу Бердянська) і затоках.

В області діє 38 готелів, серед яких – «Хортиця» в Запоріжжі, «Парус» у Бердянську; 38 мотелів, туристські бази «Приморська» і «Горіховий гай»; кемпінг у с Михайлівка.

В області на державному обліку перебуває 6,8 тис. пам'яток, в тому числі 25 пам'яток архітектури і містобудування. Тут функціонують 3 заповідники, 16 музеїв із 2 відділами.

Національний заповідник «Хортиця» розташований на найбільшому з дніпровських островів (2,7 тис. га), що був заселений з епохи енеоліту. Тут є 129 курганів доби бронзи і скіфського періоду (скіфи населяли Хортицю в VI- V ст. до н.е.)¹⁰⁷.

Історико-археологічний музей-заповідник «Кам'яна могила» розташований на площі 15 га і являє собою унікальну історико-культурну і природну пам'ятку. В гротах і печерах комплексу зосереджена велика кількість петрогліфів. На степових ділянках заповідника представлені реліктові та ендемічні рослини. **У складі заповідника функціонує музей «Первісне мистецтво» і лапідарій - пагорб «Кам'яна могила», де експонується понад 3 тис. зображень, виконаних давньою людиною в період між пізнім палеолітом (20-16 тис. років до н.е.) і епохою бронзи, також у більш пізні історичні періоди. У фондах музею зберігаються кам'яні знаряддя, посуд та інші вжиткові предмети, що репрезентують матеріальну і духовну культуру давніх мешканців Північного Причорномор'я. Археологами виявлено підтвердження їх зв'язків із Месопотамією, Шумером, Єгиптом, Грецією.**

Бердянськ, заснований у 1827 р., відомий як пристань-порт, здатний одночасно приймати понад 50 кораблів із різних країн. Місто було торговельним центром, у якому налічувалося 200 магазинів-складів і 70 купецьких крамниць. У XIX ст. в місті було 2 готелі, 2 трактири, 15 винних погребів, 3 кав'ярні, казино. Серед архітектурних пам'яток області – «Замок у степу» в м. *Василівка*, неподалік від Запоріжжя. Від палацового комплексу середини XIX ст. тут збереглися три флігелі, оглядова вежа, стайня. Східний і північний флігелі збудовані у псевдомавританському стилі, західний є зразком неоготики. З 1993 р. тут відкрито музей-заповідник «Садиба Попова» (керівника канцелярії князя Г.Потьомкіна).

Село *Преслав*, звідки з 1875 р. здійснювалось управління болгарськими поселеннями в Таврії, було названо на честь столиці давньої Болгарії (засноване у 1861 р.).

¹⁰⁷ Перша письмова згадка про острів міститься в праці візантійського імператора Костянтина Багрянородного «Про управління імперією» (X ст.). Тут виявлено більше 100 археологічних та історичних пам'яток. Історичні джерела містять свідчення про заснування у XVI ст. на острові Мала Хортиця першої Запорозької Січі князем Дмитром Вишневецьким. Після ліквідації Запорозької Січі Хортиця була подарована Г. Потьомкіну, а в 1789 р. продана німецьким колоністам, які володіли нею до 1916 р. На острові діє музей історії запорозького козацтва. Тут створено кінний етнографічний театр «Запорозькі козаки»№, функціонують готель і корчма «Козацьке подвір'я».

2.Донецька область. Розташована на південному сході країни. На півдні вона омивається водами Азовського моря. Площа - 26,5 тис. кв. км (4,1% території країни), населення - 5395 тис. чол. (10,5% населення країни). За чисельністю населення області належить перше місце в Україні.

На території області протікає близько 110 річок. Найбільша з них **Сіверський Донець із притоками Казенний Торець, Бахмут, Лугань, Кальміус** та ін.

В області налічується 70 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 17,7 тис га, в тому числі два філіали Українського степового заповідника – «Хомутівський степ» і «Крейдяна флора».

До рекреаційних ресурсів області належать морське узбережжя, м'який клімат, лікувальні грязі (слов'янські солоні озера *Ріпне, Сліпне, Вейсове*) Основними рекреаційними центрами тут є Маріуполь, Слов'янськ, Слов'яногірськ. **У галереях карстових порожнин і колишніх соляних шахт розмістився унікальний спелеосанаторій м.Соледара.**

В області 56 готелів, у тому числі в Донецьку – «Шахтар», «Турист», турбаза «Слов'яногірська» (м. Слов'яногірськ), 2 мотеля, один готельно-офісний центр.

На Донеччині на державному обліку перебуває 4,2 тисячі пам'яток, з них - 75 пам'яток належить до архітектурної спадщини. В області діють 19 музеїв із 2 філіалами.

Заснування в 1869 р. міста *Донецьк* (до 1924 р. - Юзівка, в 1924-1961 рр. - Сталіно) пов'язано з ім'ям Дж. Юза. В 1895 р. на Донбасі побував О. Купрін, який описав умови праці на цьому заводі в своєму нарисі «Юзівський завод». Назви деяких міст Донбасу зберігають пам'ять про гірничих інженерів, які розробляли природні багатства краю - П.М.Горлова, Ф.Є.Єнакієва.

Артемівськ (до 1924 р. - Бахмут) - найстаріше поселення на Донбасі. Перша письмова згадка про нього відноситься до 1571 р. В середині XVII ст. тут виявлено значні поклади солі. В 1870 р. стала до ладу перша шахта, де розпочато видобуток кам'яної солі. Її промислова розробка в районі Бахмута дозволила припинити ввезення солі з-за кордону. В тому районі зосереджені найбільші у світі соляні поклади.

В 1879 р. в районі *Горлівки* виявлені ртутні родовища. Невдовзі ртуть не лише перестали вводити з-за кордону, а й почали її експортувати.

У 1951 р. в місті введено в дію завод шампанських вин, що розмістився у старих гірських виробках алебастрового комбінату. Тут, на глибині 70-80 м, в підземних залах і галереях, на площі майже 250 тис мі існують оптимальні умови для виготовлення шампанського: відносна вологість коливається в межах 88-98%; температура постійна: і взимку, і влітку вона становить 12-15°C. З 1971 р. Артемівське шампанське експортується в Німеччину, Голандію, Австрію, Швейцарію, Бельгію. Воно здобуло 17 золотих і 16 срібних нагород на найпрестижніших міжнародних виставках.

Назва міста *Харцизьк* нагадує про козацькі часи: словом "харциз" (у перекладі - розбійник) турки і татари називали козаків.

Місто *Слов'яногірськ* (до 1964 р. - Банне) розташоване на півночі Донецької області (історична Слобожанщина). Поблизу нього знаходиться пам'ятка природи - Крейдяні гори (Святі гори, Дивні гори). Цей край хвойних лісів і голубих озер називають «донецькою Швейцарією». Про нього з захопленням відгукувались А. Чехов, О. Купрін, І. Репін.

На високому правому березі р. Сіверський Донець у 1624 р. засновано монастир. У 1788 р. монастирські угіддя і майно були передані до казни, а обитель закрита. Новий власник цих земель побудував на крейдяній горі палац, на березі мальовничого озера облаштував купальні для гостей (звідси назва - Банне).

В 1844 р. указом Миколи I Святогірський монастир був відновлений. Найдавніша частина монастиря - печерний комплекс - розміщена в товщі гори¹⁰⁸.

¹⁰⁸ В середині XVII ст. на верхній терасі гори було споруджено муровану Миколаївську церкву. Частина її вітваря вирубана в скелі. В 1847-1851 рр. було збудовано трапезну, Покровську церкву і дзвіницю, Успенський собор (1859-1868), готель (1877 р.), два корпуси келій (1887 р.), будинок ігумена (1900 р.). В XVII ст. прокладено підземний хід між нижньою і верхньою терасами з нижнім і верхнім павільйонами на обох його кінцях. Монастирські будівлі були частково зруйновані під час Другої світової війни і відбудовані протягом 1947-1956 рр. Тоді ж на території нижньої частини монастиря споруджено їдальню, адміністративний і

У центральній частині м. *Олександрівськ* розташована поміщицька садиба (1772-1779 рр.). Архітектурний комплекс включає палац і два флігелі, з'єднані з ним галереями, службовий корпус, будинок управителя, чотири флігелі та винний погріб.

Донецька область є батьківщиною багатьох відомих людей: художника А. Куїнджі (м.Маріуполь), композитора С.Прокоф'єва (с. Красне), поета В.Сосюри (Дебальцеве), актора і режисера Леоніда Бикова, співака Й.Кобзона (Краматорськ). Серед солістів Донецького театру опери і балету є артисти, що здобули світову славу, як, наприклад, танцівник В. Писарєв.

3.Луганська область. Лежить у басейні Сіверського Дінця в його середній течії. Площа - 26,7 тис. кв. км (4,4% території країни). В області близько 120 річок, головна з яких - Сіверський Донець.

На Луганщині 87 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 6,5 тис. га, в тому числі *Луганський заповідник із відділами Провальський степ, Стрілецький степ, Станично-Луганський відділ.* Серед пам'яток природи також комплексна *Айдарська тераса*, геологічна тераса *Конгресів яр, парки Гостра могила і Дружба.*

Найважливішою складовою природних рекреаційних ресурсів є мінеральні води. Основними рекреаційними вузлами є Кременський (озера, ліси), Старобільський та Новоайдарський (ліси і мінеральні джерела).

В області діє 35 готелів, в тому числі «Дружба» і «Турист» у Луганську, «Краснодон» у Краснодоні, а також кемпінг у селищі Бокове-Платове.

В Луганській області на державному обліку перебуває 9,5 тисяч пам'яток, у тому числі 341 пам'ятка архітектури. На Луганщині налічується 14 музеїв із 9 відділами. Луганський краєзнавчий музей заснований у 1920 р. Сьогодні його зібрання налічує близько 250 тис. експонатів. Тут зберігаються унікальні археологічна (близько 60 тис. предметів), нумізматична (понад 2 тис.) колекції, велика кількість документальних матеріалів.

Історія *Луганська*, який став першим великим металургійним центром на півдні Російської імперії, почалася 1795 р. з заснування ливарного заводу для забезпечення потреб Чорноморського флоту. Невдовзі навколо нього виникло селище під назвою «Луганський завод», яке в 1882 р. злилося з селом Кам'яний Брід, поклавши початок нинішньому Луганську.

В Луганську народився В.Даль, укладач «Толкового словаря живого великорусского языка». В 1795 р. почала діяти перша шахта Донбасу «Петропавлівська» в районі урочища Лисичий Байрак, або Лисяча Балка. Навколо неї поступово виросло місто Лисичанськ, яке є найдавнішим містом Донбасу.

4.Дніпропетровська область. Розташована в південно-східній частині країни, в середній і нижній течії Дніпра. Площа - 31,9 тис. кв. км (5,3% території країни). В області 55 річок. Головна водна артерія - *Дніпро*, який перетинає територію області з північного заходу на південний схід. Тут протікають також його притоки *Оріль, Самара, Базавлук, Інгулець із Саксаганню та ін.*

В області налічується 105 природно-заповідних територій і об'єктів. Область має значні рекреаційні ресурси, основними складовими яких є м'який клімат, мінеральні води і лікувальні грязі (озеро *Солоний Лиман* у Новомосковському районі).

В області діє 61 готель, у тому числі туристські – «Рассвет» у Дніпропетровську і «Самара» в Новомосковську; 2 мотеля і один готельно-офісний центр. В області функціонує 9 музеїв із 2 відділами. Дніпропетровський історичний музей створений у 1849 р. як громадський музей старожитностей Катеринославської губернії і зобов'язаний своїм заснуванням діяльності А. Фабра, Я. Грахова, О. Поля, Д. Яворницького. Фонди музею налічують 220 тис. експонатів, у тому числі археологічна, етнографічна, нумізматична, геральдична колекції, реліквії запорозького козацтва, стародруки XVI-XVII ст. тощо. Му-

спальний корпуси для санаторію, під який ще в 1922 р. було зайнято монастирський комплекс. У 1969 р. розпочато реставрацію монастиря. В 1980 р. його оголошено державним історико-архітектурним заповідником.

зейний комплекс включає меморіальний будинок-музей академіка Д. Яворницького, де вчений жив протягом 1905-1940 рр. Дніпропетровський художній музей заснований у 1914 р. Його зібрання налічує понад 7 тис. творів мистецтва, серед яких - роботи А. Васнецова, В. Полєнова, К. Брюллова, І. Рєпіна, В. Серова, І. Левітана, А. Куїнджі, М. Ге, К. Коровіна, Б. Кустодієва, М. Рєрїха та ін. Тут представлена також колекція петриківського декоративного розпису (понад 1,5 тис. одиниць).

У Дніпропетровській області на державному обліку перебуває 11,9 тисяч пам'яток, у тому числі 318 пам'яток архітектури.

У 1775 р. на місці злиття річок Кільчень і Самара (поблизу сучасного Новомосковська) планувалося будівництво адміністративного центру Новоросійської і Азовської губерній. Незабаром тут було зведено перші споруди. Проте місце було обрано невдало: навесні талі води перетворювали місцевість на болото. Тому вже на початку 1784 р. на правому березі Дніпра, на місці козацької слободи Половиця, закладено нове губернське місто, назване Катеринославом (нині Дніпропетровськ). Архітектурною домінантою історичного центру Дніпропетровська є Спасо-Преображенський собор, зведений у 1830-1835 рр. У Катеринославі народилась О. Блаватська. Міським архітектором служив А. Достоевський, брат великого письменника. Уродженцем міста є також відомий скульптор Є.В. Вучетич (1908-1974).

У 1778 р. засноване місто-фортеця *Слов'янськ* (до 1774 - Микитине), яке з 1782 р. починає іменуватись у документах *Нікопoлeм*. На місці Запорозької (Микитинської) Січі, що існувала тут у 1636-1652 рр., споруджено обеліск.

Дерев'яний Троїцький собор у м. *Новомосковськ* збудований у 1775-1780 рр. Він є найбільшим дерев'яним храмом в Україні (висота - 65 м) і одним із найкращих зразків українського дерев'яного зодчества. В 1888 р. у зв'язку з аварійним технічним станом будівля була повністю перероблена з використанням нового матеріалу.

5. Кіровоградська область. Розташована в центральній частині України, в межиріччі Дніпра і Південного Бугу. Площа - 24,6 тис. кв. км (4% території країни). Область лежить у межах двох фізико-географічних зон: лісостепової і - переважно - степової. Річки належать до басейнів *Дніпра (Інгулець, Цибульник) і Південного Бугу (Інгул, Синюха, Синиця)*. Всього в області 438 річок.

На Кіровоградщині налічується 39 об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі пам'ятка природи *Чорний ліс, Онуфрїївський парк, хутір Надія, дендрологічний парк Веселі Боковеньки*, закладений у 1893 р. по типу ландшафтних парків. Він зосереджений навколо річки *Боковеньки і балки Скотуватої*, що перетворені на систему мальовничих ставків. Створено п'ять основних пейзажних груп, які в мініатюрі відтворюють ландшафт певної природної зони. Флористична колекція парку налічує близько 1000 видів дерев і чагарників, у тому числі рідкісних і екзотичних (кипарисовик нутканський, тюльпанне дерево та ін.).

Основою рекреаційних ресурсів області є м'який клімат, мальовничі береги річок і водосховищ, мінеральні води (сульфатно-хлоридно-натрієво-кальцієві для пиття і радонові для ванн), екскурсійно-туристські об'єкти.

В області 16 готелів, в тому числі готель «Турист» у м. Кіровограді; турбази «Славутич» (м. Світловодськ) і «Лісова пісня» (с. *Онїкеїв*); 2 мотеля.

У Кіровоградській області діє 16 музеїв із 4 відділами і музей-заповідник І. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія», створений у 1956 р. в с. Миколаївка на території садиби, закладеної в 1871 р. батьком драматурга. Тут І. Карпенком-Карим написано 11 із 18 п'єс, які увійшли в золотий фонд національної драматургії. Комплекс садиби включає батьківську хату, меморіальний будинок, приміщення літературно-меморіального музею, парк площею 11 га і ставок. Тут постійно проводиться традиційне театральне свято «Вересневі самоцвіти».

В області на державному обліку перебуває 6 тис. нерухомих пам'яток, у тому числі 392 пам'ятки архітектури.

Фортеця Св. Єлисавети була споруджена в 1754-1757 рр. на місці колишнього зимівника запорозьких козаків. Навколо фортеці згодом виросло місто *Єлисаветград* (з 1934 р. - *Кіровоград*). Після приєднання до Росії Криму в 1783 р. фортеця втратила своє військове

зна-чення. В 1788-1797 в Єлисаветграді діяла хірургічна школа -один із перших медичних навчальних закладів в Україні. На початку 1840-х років купцем Плотниковим споруджено будівлю театру, в якому в 1847 р. виступав з концертом Ф. Ліст. В новому приміщенні театру, збудованому в 1867 р., в ролі Наталки Полтавки дебютувала М.Заньковецька. Пізніше тут починав свою театральну кар'єру Г. Юра.

В Єлисаветградському земському реальному училищі навчалися брати Тобілевичі - Панас (Саксаганський) і Микола (Садовський), а також Ю. Придворов (пролетарський поет Дем'ян Бедний).

У місті *Бобринець* навчались і працювали М.Кропивницький та І. Тобілевич (І. Карпенко-Карий). У 1862 р. навколо І. Тобілевича згуртувалась місцева молодь, яка захоплювалась театром. До цього гуртка в 1863 р. приєднався М. Кропивницький, який незабаром очолив трупу.

В місті *Знам'янка* з 1884 р. жив і працював лікарем у залізничній лікарні А. Лисенко, брат композитора.

В передмісті *Новомиргорода*, в центрі колишнього села Софіївка, збереглась церква Св. Іллі (1786), що є унікальною для півдня України пам'яткою пізнього бароко.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андреева Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
4. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
5. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.

Тема 10. ВИКОРИСТАННЯ У КРАЄЗНАВСТВІ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ КРИМУ

План: 1. *Географічне положення Криму.* 2. *Туристично-рекреаційні ресурси Криму.* 3. *Стислий історичний нарис формування території Криму.* 4. *Історико-культурні краєзнавчі ресурси Криму.* 5. *Головні туристичні атракції та центри Криму.*

1. Географічне положення Криму. Автономна Республіка Крим розташована на півдні країни, в межах Кримського півострова, який глибоко вдається в Чорне море і зі сходу омивається Азовським морем. Він простягається з заходу на схід на 324 км (між мисами Кара-Мрун і Фонар), а з півночі на південь - на 207 км. (від Перекопського перешийка до мису Сарич). На західному узбережжі частина суші виступає далі в море, утворюючи Тарханкутський півострів, а на східному - Керченський. На півночі Крим з'єднаний Перекопським перешийком завширки 7 км із сусідньою Херсонською областю. Площа автономії - 26,2 тис. кв. км (4,3% території країни).

Кримський півострів лежить приблизно на однаковій відстані як від екватора, так і від Північного полюса -5000 км. Довжина берегової лінії перевищує 1 тис. км. Вона розчленована затоками та бухтами, особливо численними на півночі і сході. **Найбільші затоки:** в Чорному морі - *Каркінітська, Каламітська, Феодосійська;* в Азовському - *Сиваш, Казантіпська та Арабатська.* Сиваш відокремлений від Азовського моря піщаною косою - Арабатською Стрілкою.

Крим приваблює відпочиваючих передусім субтропічним кліматом на Південному березі Крима, вузькій смузі землі шириною 2-8 км, що тягнеться від мису Айя до мису Іллі. Гірський Крим, вкритий лісами, являє собою зовсім інший природний комплекс, відмінний від узбережжя як за своїми кліматичними умовами, так і за складом місцевої флори. **Кримські гори з найвищою точкою Роман-Кох (1545 м)** мають переважно карстовий рельєф із великою кількістю печер (їх налічується 900), серед них найдавнішою є Червона (13,7 км), а найглибшою - Солдатська (508 м). У Криму прокладено рекреаційні стежки, серед яких найвідомішими є *Голіцинська (Новий світ), Боткінська, Тарахташська, Штангеевська (Ялта), Карадагська (Щебетівка).*

Клімат рівнинної частини Криму (близько 70% площі півострова) помірно континентальний, у горах перехідний від степового до субтропічного, що характерний для Південного берега Криму.

Територію півострова перетинають 257 річок, здебільшого небагатоводних. У гірській місцевості водні потоки утворюють глибокі ущелини-каньйони, водоспади. Популярним екскурсійним об'єктом є Великий каньйон. *Водоспад Учансу* падає з південного схилу *Ай-Петринської яйли* майже прямовисно з висоти 98,5 м, нижче утворюючи ще три водоспади. В області понад 50 солоних озер, що належать до 5 груп - Тарханкутської, Євпаторійської, Перекопської, Чонгаро-Арабатської та Керченської. Вони мають значні запаси лікувальних грязей (бл. 24 млн. м²). **Найбільші з кримських озер - Сасик, Сакське, Донузлав, Узунлар.** Перший грязьовий курорт країни - *Саки*. Про лікувальні властивості Сакського озера писав ще давньоримський учений Пліній Старший. Вода Мойнакського озера в Євпаторії дає лікувальний ефект при м'язових, кісткових, нервових захворюваннях.

2. Туристично-рекреаційні ресурси Криму - це надзвичайно сприятливі кліматичні умови (особливо на Південному березі), мальовничі ландшафти, тепле море з піщаними і гальковими пляжами (загальною довжиною 450 км, тривалий купальний сезон (понад 4 місяці), джерела мінеральних вод і лікувальні грязі солоних озер. Освоєння в курортно-рекреаційних цілях двох останніх розпочато з середини XIX ст. Сьогодні в Криму налічується понад 700 лікувально-оздоровчих закладів, у тому числі 128 санаторіїв. В Криму зосереджено 36% санаторно-курортного фонду, понад 30% будинків відпочинку, близько 20% туристських закладів України. **Кримський рекреаційний регіон включає**

Євпаторійський, Феодосійський, Ялтинський рекреаційні райони. Рекреаційні ресурси регіону ефективні при лікуванні захворювань дихальних шляхів, легенів, серцево-судинної системи, опорно-рухового апарату, функціональні порушення нервової системи.

У Криму 141 територія і об'єкт природно-заповідного фонду (загальна площа - 70 тис. га, що становить 4,1% території автономії), в тому числі Карадагський, Кримський, «Мис Мартьян», Ялтинський гірсько-лісовий заповідники, 13 пам'яток природи (Бельбекський каньйон, Кішка, Демерджи, Карабі-яйлинська улоговина, Караул-Оба, Кизил-Коба, Мангуп-Кале та ін.), Нікітський ботанічний сад, 22 парки. В числі парків, що належать до пам'яток садово-паркового мистецтва - Алупкінський, Гурзуфський, Карасанський, Кучук-Ламбатський, Лівадійський, Массандровський, Меласький, Місхорський, Фороський, Харакський.

Кримський заповідник створений у 1923 р. Більша його частина розташована на схилах головного пасма Кримських гір, на території Бахчисарайського району. В масиві Чатирдаг об'єктом масового відвідування туристами є печера "Мармурова". Всього тут 135 підземних порожнин, серед яких - відомі пам'ятки природи: печери Бінбаш-Коба, Еміне-Баїр, Суук-Коба та ін. Заповідник включає також частину акваторії Каркінітської затоки з Лебединими островами в Роздольненському районі. Лебедині острови - місце гніздування водоплавних птахів (понад 230 видів).

Заповідник "Мис Мартьян", розташований на однойменному мисі неподалік від Нікітського ботанічного саду, створений у 1973 р. з метою збереження природи кримських субтропіків.

Ялтинський заповідник (1973 р.) розташований у західній частині Південного берега Криму і має своєю метою охорону характерних видів місцевої флори і приморських ландшафтів.

У південно-східній частині Кримського узбережжя знаходиться наймолодший на півострові Карадагський заповідник (заснований у 1979 р.). Пам'ятка природи Карадаг - гірський масив вулканічного походження, що обривається крутим уступом до Чорного моря - в своїй найвищій точці досягає висоти 577 м. Заповідник включає також прилеглу частину акваторії. Тут виявлено поклади більше 100 видів мінералів, серед яких найбільш цінними є гірський криштал, аметист, сердолик, агат, яшма, опал.

Пам'ятка природи "Плакуча скеля" знаходиться в Сімферопольському районі в мальовничій долині р. Булганак, на уривчастому березі якої крізь виходи кам'янистих порід просочуються ґрунтові води у вигляді невеликих струмочків і джерел.

Крим є провідним туристичним центром в Україні з розвиненою туристичною інфраструктурою. Тут діє 54 готелі, а також 113 підприємств харчування для обслуговування туристів (із 455 по Україні в цілому). Вигідне географічне положення, м'який клімат, тепле море, субтропічна рослинність узбережжя півострова в усі віки сприяли його інтенсивному заселенню. Історико-культурні пам'ятки різних епох, що збереглися на його території, є результатом взаємодії різних етносів і цивілізацій, які на певних відрізках історії, існуючи паралельно на обмеженій території півострова, часом функціонували відособлено, не змішуючись і майже не проникаючи одна в одну.

3. Стислий історичний нарис формування території Криму. Сліди первісної людини, виявлені в печері Кіик-Коба у 25 км від Сімферополя, підтверджують її появу в цих краях близько 100 тис. років тому. На території півострова відомо більше двадцяти стоянок цього періоду, в т. ч. в урочищі Ак-Кая в Білогірському районі, в якому виявлено чисельні поселення, де простежується кілька потужних культурних шарів.

Аборигенним населенням Криму більшість учених вважає таврів, що є племенами індоєвропейського походження і населяли більшу частину території півострова¹⁰⁹. До

¹⁰⁹ Перші згадки про них містяться у творах античних авторів - Гомера, Скілака та ін. - і відносяться до VI ст. до н.е. Етнонім "таври" виходить не із самоназви цього народу, а з назви, даної йому греками. Деякі з найдавніших таврійських племен (X-VI ст. до н.е.) перейшли до осідлого способу життя. Їх основними заняттями були землеробство і рибальство. Від грецьких колоністів вони перейняли ткацьке ремесло, навчилися виготовляти кераміку, обробляти бронзу. У III ст. до н.е. ними були споруджені потужні укріплення, неприступні для кочівників, наймогутнішим з яких був Харакс на мисі Ай-Тодор. Археологи схильні вважати, що групи таврів, витіснені в IV ст. в гірські райони під натиском гунів, продовжували залишатись окремим етносом до VII-VIII ст., поки не змішалися з прибулими народами.

найдавніших народів Криму належали також кімерійці, що населяли його територію в період між XII і першою половиною VII ст. до н.е.

Освоєння півострова греками почалося із східної його частини, де в VI ст. до н.е. виникають *Пантікапей (Керч), Мірмекія, Тірітака, Німфей (на березі Керченської протоки), Феодосія*.¹¹⁰ Після розпаду Римської імперії в 395 р. грецькі колонії на території Криму увійшли до складу Візантії.

Скіфи почали з'являтися на півострові в VII ст. до н.е. З III ст. до н.е. тут існувала скіфська держава, столиця якої знаходилась на місці сучасного Сімферополя й іменувалася греками Неаполем Скіфським¹¹¹. У III-I ст. до н.е. мало місце інтенсивне переселення на півострові сарматів, що освоювали переважно гірські райони і передгір'я. З часом частина їх залишила Крим, частина - асимілювалась.

У III ст. в Криму з'явилися готи. Під час гунської навали в IV ст., як повідомляв Прокопій Кесарійський, готи відійшли в гори, в область Дорі (Феодоро, Дорас), де знаходилася столиця їх держави. Нині її руїни відомі під назвою Мангуп-Кале¹¹².

У XIII ст. на території від Балаклави до Алушти виросли **фортеці генуезькі**. Готи втратили вузьку південну смугу, але зберегли серце старої Готії - вкриті лісом гори на північ від Ялти. В 1427 р. князь феодоритів Алексій у союзі з кримським ханом почав боротьбу за повернення приморських земель. Князівство Феодоро підтримувало стосунки з європейськими державами, підкріплені шлюбними зв'язками.

У VII ст. в кримських степах і у східній частині півострова, довкола Сугдеї (Судака), осіли хазари. З часом вони були асимільовані іншими народами, хоча й після цього ще довго, аж до XIV ст. італійці називали Крим Хазарією.

860 р. відбувся кримський похід київського князя Аскольда. Проти Херсонеса і пізніше виступали з військом київські князі: в 944 р. Ігор, у 988 - Володимир.

На рубежі X і XI ст. у Криму оселилися тюрки-половці (кипчаки). Центром їх володінь стала Сугдея (Судак). В XI ст. вони прийняли іслам.

В кінці XI ст. в Криму з'явилися венеціанці. В 1287 р. в *Солдайї (Судаку)* засновано консульство Венеції в Криму. Не забарились і їх постійні конкуренти з Генуї, які в 1266 р. заснували в Кафі (Феодосії) свою колонію і поступово витіснили венеціанців з Криму.

Татари з'явилися у Криму в XIII ст. Це були переважно тюрки, що у причорноморських степах змішалися з половцями (кипчаками)¹¹³. В середині XIV ст. вони були тут ще малочисельною групою, і в 1365 р. генуезцям вдалося відвоювати у них Солдайю і заволодіти 40-кілометровою смугою на узбережжі, яка включала 18 поселень¹¹⁴. Пізніше

¹¹⁰ На західному березі виросли поліси Керкінітіда (Євпаторія), а століттям пізніше - Херсонес, заснований переселенцями з малоазійського міста Гераклея. В V ст. до н.е. у Тавриді склалися два найбільші державні утворення - Боспорське царство із столицею в Пантікапей, що володіло поселеннями по обидва боки від Керченської протоки, і місто-держава Херсонес, влада якого поширювалась на територію Гераклеїського півострова, Керкінітіду, Калос Лімен (сучасне селище Чорноморське). Після падіння Боспору в IV ст. під ударами гунів Херсонес проіснував ще майже тисячу років. У I ст. грецькі колонії були завойовані Римом. Римська експансія почалася з боку сучасної Керчі, де римляни висадилися в 45 р., в період правління імператора Клавдія. Це був період посилення натиску з боку сусідів-кочівників, який було все важче стримувати грецьким полісам. Тому основний опір римлянам чинили горці-таври. Поступово римські гарнізони заселили південний берег Криму від Пантікапея до Херсонеса, створивши потужну систему фортець, з'єднаних між собою мощними дорогами. Наймогутнішим із римських укріплень була фортеця Харакс на місці колишньої таврської цитаделі.

¹¹¹ Перейшовши до осідлого життя, скіфи освоїли мореплавство, ремесла, землеробство, скотарство. Під впливом грецької архітектури розвивалося зодчество. Залишки споруд скіфського періоду нагадують античні еллінські храми. На жаль, не збереглося жодного зразка скіфського звірного стилю, пізніше знищеного татарами, оскільки зображення живих істот порушувало приписи ісламу. Скіфська держава на території Криму проіснувала до III ст. н.е. Скіфський етнос розчинився поміж іншими кримськими племенами і народами. Археологи дотримуються версії, що могутні міста-фортеці в горах Криму (Мангуп, Чуфут-Кале та ін.) споруджені саме тавро-скіфами.

¹¹² Іоанн Богослов в VI ст. іменував готське князівство Кримською Готією. В 787 р. частину території Готії захопили хазари. У XII ст. готи сплачували данину половцям (куманам), а вже в середині XIII ст. - татарам.

¹¹³ Мова кримських татар є своєрідним сплавом двох тюркських діалектів - кипчакських і огузького. Прийшовши в Крим у 1223 р., татари фактично не зустріли опору з боку місцевого населення, яке, можливо, було ослаблене набігом турків-сельджуків на рік раніше. В 1233 р. в Солдайї (Судаку) татари заснували намісництво. Звідси бере свій початок етнічна історія кримських татар.

¹¹⁴ Італійське і грецьке населення Криму легко пристосувалось до інституту татарського намісництва: визнаючи владу татарських чиновників і справно сплачуючи данину, воно одержувало натомість повну свободу дій і продовжувало тримати в своїх руках економічні важелі. Вдосконалюючи адміністративно-управлінську систему, татари об'єднали бейліки в Кримський Юрт. Адміністративний центр був перенесений у Солхат (Солката, Ескі-Кермен, Старий Крим), який був також головним релігійним осередком. Тут зосереджувалась і судова влада. Іслам проник у середовище кримських татар, які доти були язичниками, у другій половині XIII ст. і початково здобув поширення серед знаті. Загальна ісламізація пов'язана з періодом правління хана Узбека (1312-1342). Зміцнення ханської влади, здобуття фактичної економічної самостійності і політичної незалежності від Золотої Орди було досягнуто в правління Гирея Хаджі-Девлета, яке тривало 39 років (1428-1467). Гирей об'єднали два могутніх татарських роди - Баринів і Ширинів. Хаджі-Девлет I у молоді роки жив при дворі литовського князя Вітовта, який допоміг йому утвердитися на кримському престолі. Після смерті Хаджі-Девлета I владу над Кримом за сприяння поляків здобув один із його синів Нур-Девлет, уже через рік скинутий рідним братом Менглі Гиреєм (1468-1515). Останній був

кримський ханг Менглі Гирей потрапив у полон до турок, де пробув чотири роки. Зі Стамбула він повернувся в 1479 р. васалом турецького султана. Іслам Гирей протягом 6 років підтримував союзницькі відносини з Б. Хмельницьким, спільно з яким здійснював походи на Польщу і Молдову.

В результаті кількох походів російських військ у II пол. XVIII ст. Крим зазнав серйозних втрат¹¹⁵. Крим зайняли російські війська. На початку 1783 р. було оголошено про включення Криму до складу Росії. З цими подіями пов'язане масове переселення кримських татар до Туреччини. Паралельно Крим активно освоювали переселенці з російських губерній, переважно відставні солдати і державні селяни.

З кінця XVIII ст. на території Криму стали селитися німці, греки з островів Егейського моря, яким надавались урядові пільги і землі. З початку XIX ст. тут оселяються болгари.

В радянський період тут створено Кримську автономну республіку (1921), перетворену в 1945 р. на Кримську область у складі РСФСР. З 1954 р. вона стала адміністративною одиницею у складі УРСР. Після 1991 р. - Автономна Республіка Крим.

4. Головні історико-культурні краєзнавчі ресурси Криму. У Криму збереглися пам'ятки різних періодів його історії: від архітектури грецьких полісів IV ст. до н.е., середньовічних фортець і печерних міст, культових споруд різної конфесійної належності (католицькі, православні, вірмено-григоріанські, мусульманські, іудейські) до палацових ансамблів (XVI-XX ст.). На державному обліку перебуває 992 пам'ятки. До списку міст і селищ України, що мають цінну архітектурно-культурну спадщину, включено 28 населених пунктів Криму: *Алупка, Алушта, Балаклава, Бахчисарай, Ботанічне, Гаспра, Гурзуф, Євпаторія, Інкерман, Керч, Коктебель, Корейз, Лівадія, Масандра, Новий Світ, Ореанда, Паркове, Севастополь, Сімеїз, Сімферополь, Старий Крим, Судак, Утьос, Форос, Феодосія, Чорноморське, Щebetівка, Ялта.*

На території сучасного Сімферополя у III ст. до н.е. скіфи заснували свою столицю Неаполь. Через півтора тисячоліття на її місці з'явилося селище **Ак-Мечеть**. Після приєднання Криму до Росії тут у 1784 р. заснували місто Сімферополь.

Найдавнішою спорудою міста є мечеть Кебир-Джамі, споруджена в 1508 р. В Сімферополі зберігся будинок колишньої чоловічої гімназії, де працював Д. Менделєєв, навчались І. Курчатов та І. Айвазовський. С.П. Перовська навчалася на міських фельдшерських курсах, а потім працювала в земській лікарні.

Таврійський університет пов'язаний з іменами історика Б.Д. Грекова, фізиків А.Ф. Йоффе та І.Є. Тамма, географа В.П. Обручева, ботаніка і біохіміка В.І. Палладіна та інших видатних учених.

На сцені першого радянського театру виступали Ф. Раневська, М. Царьов, В. Халатов, які пізніше стали відомими акторами.

Кримський краєзнавчий музей створений у 1923 р. на базі музею старожитностей Таврійської вченої архівної комісії (1887 р.) і природничо-історичного музею (1889). В його фондах налічується 85 тис. експонатів. Основу експозиції Сімферопольського художнього музею склали приватні колекції, зібрані в маєтках російських вельмож на Південному березі Криму. Це зібрання було втрачене під час Великої Вітчизняної війни. Сучасний фонд включає близько 8 тис творів мистецтва, серед яких - роботи російських і українських художників першої половини XV - початку XX ст., Тут представлені полотна О. Кіпренського, І. Айвазовського, І. Рєпіна, Д. Левицького, В. Тропініна та ін.

Всього в Криму функціонує 18 музеїв із 23 філіалами і відділами, в фондах яких зберігається близько 800 тис. експонатів. На півострові 7 заповідників: національний

по-європейському освіченим правителем, що виховувався в резиденції консула Генуї в Кафі. Його союзники генуезці допомогли йому заволодіти престолом. Менглі Гирей, у свою чергу, підтримав генуезців під час нападу турків на Кафу в 1475 р. В цій битві татарсько-генуезьке військо було розбите.

¹¹⁵ У правління хана Арслан-Гирея (1748-1756) відбудовано зруйновані мечеті, медресе, ханський палац, військові укріплення. Крим-Гирей (1758-1764) всіляко сприяв розвитку наук і мистецтва, оточив себе освіченими людьми з числа не лише кримців, а й іноземців. В ході російсько-турецької війни в 1771 р. російська армія в союзі з ногайцями вступила в Крим. З її допомогою престол зайняв Сагіб-Гирей. Кючук-Кайнарджійським миром 1774 р. визнавалась незалежність Криму. Після виведення російських військ невдоволення правлінням Сагіб-Гирея привело до його скинення за допомогою Порту на користь Девлет-Гирея III, який був приведений до влади вже в 1775 р.

заповідник «Херсонес Таврійський», архітектурно-історичний заповідник «Судакська фортеця», палацово-парковий музей-заповідник у м. Алушка, історико-культурний заповідник «Старий Крим», історико-культурні заповідники в містах Бахчисарай і Керч, історико-археологічний заповідник «Калос Лімен» (сmt. Чорноморське). Численні пам'ятки історії, архітектури, своєрідна природа острова, м'який клімат сприяють розвитку пішохідного, автомобільного, велосипедного, водного, спелеологічного, гірського, лижного, зеленого та інших видів туризму.

5. Головні туристичні атракції та центри Криму. У правління Гіреїв адміністративним і економічним центром Кримського ханства був *Бахчисарай*. Головною містобудівною домінантою в старій частині Бахчисарая є ханський палацовий комплекс, розташований на лівому березі р. Сурук-Су (Чурук-Су) у скелястому каньйоні. Назва *Чуфут-Кале* перекладається як «єврейська фортеця» і поширилась на всі поселення від Нового міста, заснованого в XIV ст. тюркомовними караїмами, за вірою іудеями. У XVIII ст. в місті з'явилася друкарня, перша на території Криму. З 1960-х років ведуться роботи з консервації і реставрації комплексу, включеного в 1990 р. до складу Бахчисарайського історико-архітектурного заповідника. У важкодоступних місцях внутрішньої гряди Кримських гір також розташовані печерні міста-фортеці *Мангун-Кале*, *Ескі-Кермен*, *Киз-Кермен*.

На західному узбережжі півострова розташована *Євпаторія* - давнє місто-фортеця. Грецьке поселення на березі Каламітської затоки виникло в кінці VI - на початку V ст. до н.е. Залишки давньогрецької Керкінітіди збереглися в центральній частині міста.

В межах *Севастополя* знаходяться історичні міста *Балаклава та Інкерман*. Територія, на якій заснували Севастополь, називалась Ахтіар. В 1978 р. засновано національний заповідник «Херсонес Таврійський» на місці давнього грецького міста, що виникло тут у V ст. до н.е.¹¹⁶. На Бастіонній горі в парковій зоні знаходиться панорама «Оборона Севастополя 1854-1855 рр.».

Від мису Айя починається курортна смуга *Південного берега Криму* з мальовничою *Ласпінською бухтою*. Флора цієї місцевості включає деякі реліктові види, серед яких - суничне дерево, яловець, 20 видів орхідей та ін.

Форос - курортне селище, що входить у межі Великої Ялти. Фороський парк - один із найкрасивіших на південному узбережжі; складається з трьох частин: нижньої - приморської; середньої - «Райського куточка» з розташованими каскадом шістьма мініатюрними озерами, що утворюють водоспади; верхньої - лісопарку на гірському схилі.

На Байдарському перевалі в 1848 р. споруджені *Байдарські ворота* на ознаменування завершення будівництва дороги Севастополь - Ялта.

Сімеїз - селище, оточене горами, серед яких домінує вершина Ат-баш (Кінська голова). На західній околиці Сімеїза піднімається гора Кішка, біля моря - скелі Лебедине крило, Панеда і Діва. Між мисом Ай-Панда і Дівною розташований один із найкращих пляжів на Південному березі Криму. Тут лікують хворих на туберкульоз.

У приморській смузі *Алупки* посеред великого парку стоїть *Воронцовський палац* (1830-1848 рр.), споруджений як літня резиденція генерал-губернатора Новоросійського краю М.С.Воронцова, який також мав маєтки в Масандрі, Ай-Данілі, Гурзуфі. Алушка приваблювала численними підземними джерелами. Алушкинський палацово-парковий ансамбль - головна атракція Алушки. Курортне містечко Алушка, над яким підноситься вершина Ай-Петрі (1233 м), простягнулось уздовж узбережжя на 4,5 км. Поселення зводилось без будь-якого плану забудови: вона диктувалась місцевим рельєфом, і будинки споруджувались уздовж гірських стежок, що є типовим для гірських селищ.

¹¹⁶ За 170 років археологічних пошуків розкопано більше третини території давнього міста. До наших днів збереглися античний театр, римська цитадель, середньовічні християнські храми, житлові квартали, вулиці, гончарні майстерні, колодязі. Унікальними знахідками є присяга громадян Херсонеса, декрети, фрески, мозаїки, шиферні ікони, численні побутові предмети. Розкопки Херсонеса поповнили музейні колекції на 200 тис. експонатів. На території Херсонеса зберігся собор Св. Володимира, закладений у 1861 р. на фундаменті більш давнього храму, який пов'язують із хрещенням тут у 988 р. київського князя Володимира. Філії заповідника - середньовічні фортеці "Каламіта" в Інкермані та "Чембало" в Балаклаві.

Курортні селища *Гаспра, Кореїз, Місхор* утворюють єдиний курортний район, що простягнувся уздовж узбережжя на 7 кілометрів. Дача «Ластівчине гніздо» споруджена в 1912 р. Замок майже не постраждав під час сильного землетрусу 1927 р.

Кореїз уперше згадується у VIII ст. В селищі зберігся палац у стилі модерн, споруджений у 1904 р., що має в плані форму підкови. В лютому 1945 р. тут була резиденція делегації, що представляла радянську сторону на Ялтинській конференції.

На місці нинішньої *Лівадії* в кінці X ст. тут було грецьке селище Ай-Ян. Наприкінці XVIII ст. місцеві греки були переселені в Приазов'я. Лівадія стала власністю Л.Потоцького. Графська садиба складалася з двоповерхового палацу, господарських споруд, оранжереї, навколо яких розкинувся парк. Після смерті Л. Потоцького Лівадія була куплена Олександром II для своєї хворої на туберкульоз дружини. Дуже цінилися царські лівадійські вина, які закупувала, зокрема, Києво-Печерська Лавра.

На гірському уступі біля селища Масандра розташований палац Олександра III. Масандра - відомий центр виноробства, продукція якого неодноразово удостоювалась високих нагород на міжнародних конкурсах і виставках. У підземних галереях розташований унікальний музей виноробства, де зберігаються зразки колекційних вин різних марок і різних років виробництва, серед яких найстаріші виготовлені в 1775 і в 1894 рр.

Ялта - найвідоміший кримський курорт. Перша згадка про місто (під назвою Джаліта) відноситься до XII ст. і належить арабському географу Аль-Ідрісі. З Ялтою пов'язані імена С. Цвейга, Марка Твена, Джанні Родарі, Л. Толстого, С. Рахманінова, Ф. Шаляпіна, А. Чехова, В. Гіляровського, І. Левітана, І. Буніна і багатьох інших видатних людей. Першим міським лікарем у Ялті був відомий український поет С. Руданський.

В селищі *Никита* знаходиться Нікітський ботанічний сад - один із найстаріших у країні. Він закладений у 1812 р. ботаніком Х. Стевенем¹¹⁷.

Гурзуф - невелике містечко, історія якого веде свій початок від VI ст., коли візантійський імператор Юстиніан спорудив тут фортецю Горзувіти. У XII ст. Гурзуф згадується арабським географом Ібн Ідрісі як квітуче приморське місто. В XIV-XV ст. ним володіли генуезці, які перебудували фортецю. Залишки її збереглися до наших днів.

Алупка, Гаспра, Голуба Затока, Гурзуф, Кореїз, Лівадія, Масандра, Місхор, Никита, Сімеїз і Форос входять до складу курортного району «Велика Ялта», який тягнеться на 72 км від Фороса на заході до гори Аюдаг на сході. Велика Ялта має 170 санаторно-курортних закладів.

За Аюдагом розташоване селище *Партеніт*, від якого починається рекреаційний район «Велика Алушта», що простягнувся від Аю-Дага до села Привітне.

Кліматичний курорт *Алушта* розташований у родючій долині Південного узбережжя, оточений гірськими масивами *Кастель, Чамни-Бурун, Бабуган, Чатирдаг, Демерджі*¹¹⁸. Над Алуштою здіймається гора *Демерджі*, також із залишками давньої фортеці XII-XIV ст. Фуни. Неповдалік - руїни селища з однойменною назвою.

Територія *Судака* була заселена, починаючи з кам'яного віку. В ранньому Середньовіччі ця територія потрапила у сферу впливу Візантії. Наприкінці VI ст. тут уже існувало так зване Приморське укріплення, споруджене візантійцями. Розташоване тут поселення внаслідок підняття рівня моря на 3-4 м опинилось під водою. В VII ст. Кримом заволоділи хозари. На руїнах давніх укріплень Судака ними споруджено нові укріплення.

В межі Судака входить *Новий Світ* - одне з найбільш мальовничих місць у Криму. У селищі збереглась будівля, зведена Л. Голіциним для працівників заводу шампанських вин, заснованого в 1878 р. Продукція голіцинського заводу була удостоєна вищої міжнародної нагороди - Гран-прі. Сьогодні в цьому приміщенні діє музей історії заводу шампанських вин.

¹¹⁷ Сьогодні його площа сягає 1000 га. Це унікальний ландшафтний комплекс, у якому зібрано багато видів рослин субтропічного поясу. Він поділяється на чотири частини: Верхній, Нижній (найдавніший), Приморський парки і парк Монтедор. У Приморському парку представлена флора Японії і Китаю, найвимогливіші до тепла і вологості середземноморські види.

¹¹⁸ Історія міста налічує 1,5 тис. років. Уперше фортеця Алушта згадується в VI ст. Західна околиця Алушти має назву "Робочий куточок", однойменну з будинком відпочинку, відкритим у 1923 р. біля підніжжя гори Кастель. Раніше ця місцевість називалася Професорським куточком, оскільки тут жили або відпочивали відомі діячі науки, зокрема, з числа професури Новоросійського університету. Серед них - фізіолог І. Сеченов, один із основоположників фізичної хімії Н. Бекетов, у будинку якого нині міститься музей. Кастель є пам'яткою природи. На горі збереглися залишки фортеці.

Коктебель із прилеглою до нього територією здавна був населеною місцевістю, про що свідчать археологічні знахідки¹¹⁹.

Феодосія, заснована греками в VI ст. до н.е., була зруйнована в IV ст. Гунами. У X ст. по-селення, що виникло на цьому місці, мало назву *Кафа*. Середньовічна Кафа була найбільшим містом півострова: її населення досягало 75-100 тис. чол. З 1475 р. Кафа - резиденція султанського намісника в Криму. Найвідомішим із музеїв Феодосії є картинна галерея ім. І. Айвазовського¹²⁰.

Місто *Керч*, що є портом двох морів, засновано в VII ст. до н.е. на березі Боспору Кімерійського грецькими поселенцями. В цей період воно було відоме під назвою Пантікапей. Згодом місто стало центром, навколо якого об'єдналися всі грецькі колонії Керченського півострова. Протягом 900 років воно було столицею могутнього Боспорського царства.

Між Білогорськом і Старим Кримом збереглося кілька храмів і монастирів, що є пам'ятками архітектури. Неподалік від села *Багаме* є вірменський монастир, збудований у XIV ст. В селі *Тополівка* - невелика візантійська церква X-XII ст. і вірменська церква Св. Параскеви (1702 р.).

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андреева Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
4. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
5. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.

¹¹⁹ З Коктебелем пов'язані життя і творчість художника і поета М. Волошина. В його будинку були гостями багато видатних діячів культури: сестри М. і А. Цветаєви, О. Толстой, О. Грін, В. Вересаєв, М. Булгаков, В. Поленов, Петров-Водкін, Кончаловський, М. Бенуа та ін. З 1974 р. в його будинку діє музей. М.Волошин похований у Коктебелі, неподалік від мису Хамелеон. Коктебель і Карадаг є місцем чисельних кінозйомок. Тут знімалися пейзажні картини до фільму "Дон-Кіхот". Тут у 1961 р. проходили зйомки фільму "Червоні вітрила".

¹²⁰ У місті діють також краєзнавчий музей - найдавніший серед музеїв України (1811 р.), музей О. Гріна, музей дельтапланеризму і планеризму. В місті збереглися чисельні пам'ятки історії і культури - залишки генуезької фортеці, храми VII-XV ст., турецька мечеть, фонтани. Фонтан І. Айвазовського, споруджений за проектом і на кошти художника, має свою історію. Феодосія, що постійно відчувала нестачу води, засушливим літом змушена була користуватися привізною водою, яку доставляли морем із Севастополя. В 1887 р. Айвазовський передав у користування жителям міста джерело на території його садиби, з якого вода надходила по прокладеному від нього водопроводу і відкачувалася з глибоких шарів ґрунту за допомогою трьох водорозбірних фонтанів. Відомі феодосійські мінеральні води і лікувальні грязі. На їх базі в місті діють 3 санаторії, більше 20 пансіонатів, будинків і баз відпочинку, 10 оздоровчих дитячих таборів.

ТЕМА 11. ОСНОВИ СТВОРЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ БАЗ ДАНИХ КРАЄЗНАВЧИХ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ.

План: 1. Визначення ГБД та елементарної ГІС та задачі їх створення. 2. Вибір території для створення елементарної ГІС. 3. Підготовка зображення для оцифрування (векторизації). 4. Особливості векторизації топографічної основи (градусна сітка, об'єкти гідрографії та шляхи сполучення, об'єкти орографії, рослинність, ДЛФ та сельбищні території, оформлення надписів та тексту, складання шарів векторної карти). 5. Особливості векторизації суспільно-географічних карт. 6. Засоби організації географічної інформації за допомогою стандартного програмного забезпечення.

1. Визначення ГБД та елементарної ГІС та задачі їх створення. Одним з найбільш яскравих проявів інформатизації є створення і використання різноманітних баз даних. Насправді, пізнавальний та дослідницький потенціал географії буде найкраще реалізованим при створенні і використанні наближених до споживача географічних баз даних (ГБД). Одним з дієвих інструментів створення географічних баз даних є елементарна ГІС.

Бурхливий розвиток інформатики в останній чверті ХХ століття здійснив справжню революцію не лише в промислових, але й в наукових і освітніх технологіях. Проте існують об'єктивні перешкоди застосування інформатики в просторових дослідженнях, а саме, - відсутність, або дефіцит комп'ютерного обладнання в більшості установ та навчальних закладів (особливо в школах), відсутність навичок роботи із спеціальним програмним забезпеченням, пристосованим для вирішення географічних задач у управлінців, науковців і викладачів. Отже, з одного боку виникає необхідність – не відстати від сучасних інформаційних технологій, з іншого - існує досить суттєва проблема – ступеню елементарної комп'ютерної підготовки пересічного користувача. Виходячи з цього ставилась *мета - знайти синтетичний засіб одночасного подолання комп'ютерної неписьменності і не сходити із шляху новітніх інформаційних технологій*. Як «новітні» розглядаються геоінформаційні технології (ГІС), ідею і головний зміст яких було реалізовано в досить поширеному і популярному пакеті «Microsoft Office».

Отже, будучи знайомі з традиційними методами розробки ГІС, ми свідомо спрощуємо «інтерфейс», але пропонується методика не буде спробою примітивізувати, а, отже, знецінити саму ідею ГІС. Крім того, враховуючи досвід викладання геоінформатики, а також певний практичний доробок, ми переконані, що надбання практичних навичок векторизації, прив'язки атрибутивної інформації до конкретних географічних об'єктів саме в середовищі «Word» наближає студентів та інших користувачів до розуміння внутрішнього змісту таких професійних ГІС, як «MapInfo», «ArcView», «GeoGraf», «GeoDraw» та інших.

Обмежившись можливостями картографічного виводу і аналізу інформації з використанням засобів пошарового її зображення сформулюємо уявлення про *елементарну геоінформаційну систему*. Термін «елементарна» треба сприймати скоріше в значенні «примітивна», «спрощена» ніж «частина» або «компонент» більш складної системи. Натомість, *елементарна ГІС - це така система, яка лише частково використовує функції традиційних геоінформаційних систем, залишаючись наочним засобом візуалізації географічної інформації а також дієвим інструментом її накопичення і відтворення*.

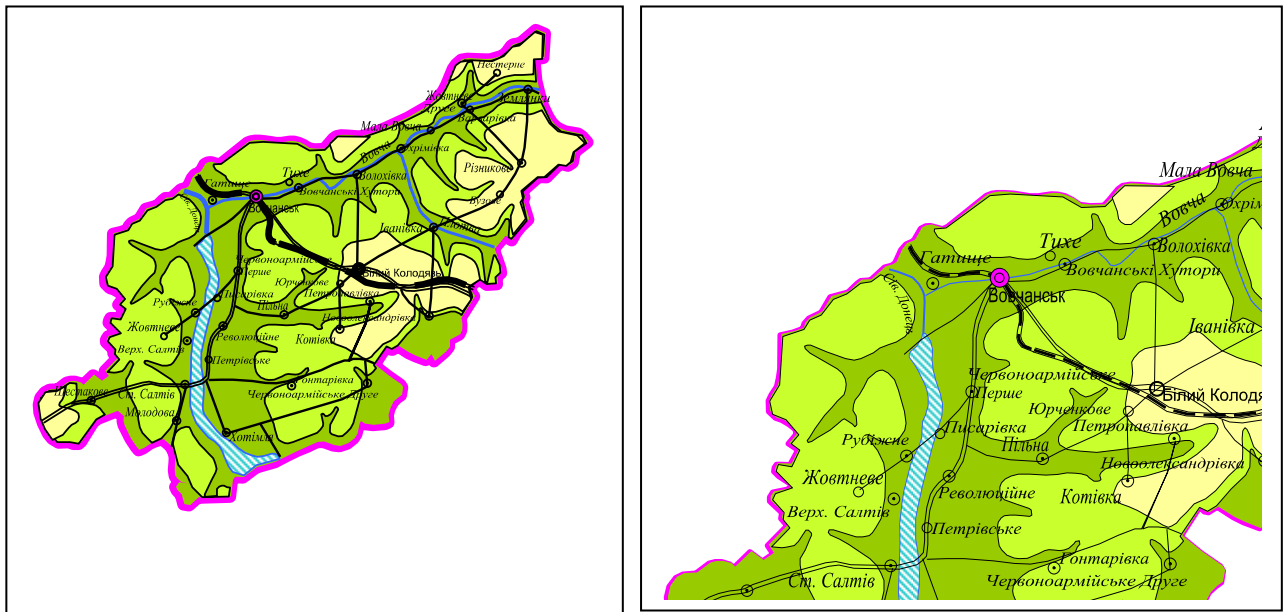
Визначним є те, що пропонується засіб накопичення і роботи з графічною і текстовою інформацією з найбільшою ефективністю економить системні ресурси ПК, оскільки в ньому використані векторні формати. Так, загальна карта України займає близько 100 Кб, карти областей – до 500 Кб, карта адміністративних районів – до 60 Кб. При необхідності (що вже сьогодні зроблено) ці карти, і гіперпосилання до них перетворюються в інтернетівський формат «html». Головна ж перевага ГІС порівняно з паперовими картами в пропонуванні елементарній ГІС зберігається, а саме, можливість оперативного доступу і візуалізації просторово прив'язаної інформації, а також висока якість зображення і наступного друку, обумовлена використанням векторних форматів. Ще однією позитивною рисою

пропонованих ЕГІС є те, що вони безмежні щодо поповнення і поновлення новими даними, оскільки ґрунтуються на використанні текстових форматів з розширенням «doc»¹²¹.

Картографо-географічний аспект такого методичного підходу полягає в тому, що головним джерелом просторового подання географічної інформації є електронна карта, яка може масштабуватись в різних напрямках, редагуватись, дороблятись, модифікуватись. Крім того, головною позитивною рисою, запропонованої елементарної ГІС є можливість зчитування з карти просторово розподілених даних, яка за висловом одного з початківців електронної картографії С.М.Сербенюка дає додатковий якісний приріст у сприйнятті будь-якого явища або процесу.

2. Вибір території для створення елементарної ГІС. Об'єктом для створення елементарної ГІС може бути будь-яка територія, на якій географ вирішує свої завдання: територія населеного пункту, або ж квартал всередині міста, промислове або сільськогосподарське підприємство, адміністративний район, область чи країна. Іншою мовою – будь-який географічний об'єкт, який має просторовий прояв.

Усі операції на початкових етапах створення ЕГІС виконуються в текстовому редакторі «Word». Вибір масштабу – одне з обмежень (відмінностей) такого підходу. Зокрема, масштаб обмежується значеннями (у %), позначеними у вікні «Масштаб» текстового редактору «Word», тобто, від 10% до 500%. Ще одним обмеженням є неможливість (через непідтримку) масштабувати зображення від точки до найбільшого об'єкту. Проте це обмеження частково знімається при варіюванні масштабів (див.рис).

Тим не менше, початково треба обирати такий масштаб, який би давав можливість повністю «умістити» растрове зображення для подальшої його векторизації у вікно «Word» (як на лівому рисунку).

¹²¹ Ідеологія створення ГІС в текстовому редакторі «Word» не розбігається з основними теоретичними положеннями інформатики, програмування, картографії та просторового аналізу. Основою візуального уявлення даних за допомогою ГІС-технологій служить так зване графічне середовище. У загальному випадку моделі просторових (координатних) даних можуть мати векторне або растрове (комірка) подання, містити або не містити топологічні характеристики. Векторні моделі даних будуються на векторах, які займають частину простору, що визначає їхню основну перевагу - наявність на порядок меншої кількості пам'яті комп'ютера для збереження і менших витрат часу на опрацювання і подання інформації. При побудові векторних моделей об'єкти створюються шляхом з'єднання точок прямими лініями, дугами окружностей, полілініями. Площинні об'єкти, - ареали задаються наборами ліній. У векторних моделях термін полігон (багатокутник) є синонімом слова ареал. Виходячи із сказаного запропонована елементарна ГІС може бути віднесена до векторних нетопологічних моделей.

Джерелами растрової інформації можуть бути: паперові карти, плани або схеми, аерокосмічні знімки з Google, фотографії карт, скачані з Інтернет і багато чого іншого.

3. Підготовка зображення для оцифрування (векторизації). Після вибору растрового зображення хай то готового, або ж сканованого (знятого цифровою камерою) власноруч з книги чи з топографічної карти його необхідно помістити в поле «Word». Для цього за допомогою сканера переноситься растрове зображення і зберігається окремим файлом з розширенням *JPEG*, *TIFF* або іншим (тобто тим, яке сприймає конвертор при вставці малюнку в поле «Word»), потім воно вставляється на сторінку «Word» командою «Вставка» і вирівнюється «По центру», а також поміщується «Перед текстом».

4. Особливості векторизації топографічної основи (градусна сітка, об'єкти гідрографії та шляхи сполучення, об'єкти орографії, рослинність, ДЛФ та селитєбні території, оформлення надписів та тексту, складання шарів векторної карти, прив'язка гіперпосилань)

За допомогою вбудованого графічного редактору «Word» створюється географічна (картографічна) основа, тобто відробляються окремі шари (покриття або карти-підложки) та зберігаються окремими файлами, але вже з розширенням «doc». При роботі над прошарками активно використовуються графічні можливості «Word», особливо розбивка вузлів і їх видозміна (у контекстному меню). При цьому важливою є вимога, щоб векторизований об'єкт був «полігоном», тобто суцільним (замкнутим), а, отже і редагованим.

«Прив'язку» до однієї системи умовних координат виконує функція головного меню «Параметри сторінки», які залишаються незмінними при роботі з кожним прошарком. При цьому бажаним би було змінити значення прив'язки до сітки в меню «Малювання» з 0,32 до 0,03, що на порядок підвищить розрішувальну графічну здатність всієї системи.

Далі робиться аналогія картографічної генералізації за допомогою пунктів контекстного меню «Групувати» та «Порядок». Так, наприклад, якщо при роботі з графікою було напрацьовано багато об'єктів (точки, лінії, криві, автофігури та ін.) в тому числі і зайвих, за допомогою команди «Групувати» робиться відповідна селекція. Ті об'єкти, що треба згрупувати в один шар виділяються при наведенні на них перехрестя миші з одночасним натискуванням кнопки «Shift», або «Control», потім групуються. Якщо необхідно, щоб створені об'єкти редагувались (передусім для прив'язки гіпертексту), тобто могли виділятися при наведенні на них курсору, командою «Порядок» треба їх перемістити «на передній план».

Розглянемо подальшу процедуру векторизації на прикладі створення ЕГІС одного з районів міста Кривого Рогу. Так, за допомогою одного з видів (типів) ліній, відображаються межі кварталів, малюванням ліній поверх меж на растровому зображенні (рис.нижче). Скановане зображення, яке було використане, мало високе розрішення та маленький розмір, тому для зручнішої роботи з документом збільшується масштаб до 500%. Після завершення відображення меж району виконується операція зміни вузлів для більш якісного повторювання контуру. Для цього виділяється потрібна лінія та використовується команда у контекстному меню «Почати зміну вузлів». Для одержання кращого результату, можна змінювати властивості вузла, виділивши його і натиснувши праву клавішу миші (при цьому на екрані з'явиться меню з властивостями). Після того, як обведені всі потрібні квартали, треба відокремити ці квартали від сканованої карти. Для цього виділяється карта лівою кнопкою миші, тиснеться права і коли з'явиться меню вибирається команда «Вирізати». Після цього карта буде знаходитися в буфері і на листі залишаться лише квартали. Далі виділяються та групуються усі лінії. Для цього кнопкою «вибір об'єктів», розташованою на панелі малювання, обводяться усі квартали прямокутником, після чого вони стають виділеними і далі об'єднуються командою «Групувати». На завершення зображення зберігається у файлі під назвою «Кwartали» за допомогою команди «Зберегти як...» (меню «Файл»).

Створення другого прошарку схоже на створення першого, тільки в ньому замість меж кварталів лініями проводяться вулиці. Далі групуються лінії та в меню «Формат

автофігури» змінюється колір, наприклад, на жовтий, товщина ліній та інші необхідні атрибути. Він також зберігається окремим файлом під назвою *«Вулиці»*.

Наступний прошарок не схожий на перші два, тому що він складається із назв вулиць. Спочатку, як і у попередніх прошарках треба відкрити файл з растровою картою та збільшити масштаб. Проста вставка тексту не підходить тому, що назви вулиці можуть йти вертикально чи під кутом. Тому для надписів об'єктів було використано додаток *Word Art*. Для цього потрібно натиснути кнопку *«Додати об'єкт Word Art»*, яка знаходиться на панелі малювання, або в меню – *«Вставка»/«Малюнок»/«Об'єкт Word Art»*. Після цього потрібно вибрати простіший тип надпису, написати назву вулиці у вікні, що відкрилося, виставити розмір шрифту – 8 та натиснути *«ОК»*. Поверх карти з'явиться введена назва вулиці. Оскільки карта має маленький розмір, то восьмий шрифт – завеликий, отже треба змінити розмір надпису. Якщо правильно підібрати розміри, то надпис уміститься на зображенні вулиці. Але деякі вулиці йдуть вертикально, або під якимось кутом. Щоб правильно розмістити напис використовується функція *«Вільне обертання»*. Коли встановлюється надпис під потрібним кутом, ще раз натискається кнопка *«Вільне обертання»*, щоб закрити режим повороту. Закінчивши з усіма написами, вони групуються та зберігаються у файлі *«Назви»*.

Останній прошарок складається із номерів будинків. Його створення аналогічно створенню попереднього прошарку. Номери наносити на зображення кварталів. Після закінчення роботи над прошарком файл зберігається з ім'ям *«Номери»*.

Отже, усі потрібні прошарки готові. Далі вони об'єднуються. Для цього створюється новий документ, відкривається документ *«Квартали.doc»*, виділяються згруповані квартали, копіюються в буфер. Потім в новий документ командою *«Вставити»*(головна панель) вставляється зображення кварталу. Аналогічні операції проводяться з файлами *«Вулиці.doc»*, *«Назви.doc»* та *«Номери.doc»*. Врешті решт отримуються накладені один на одний прошарки. Для подальшого редагування зображення прошарки групуються. Підсумкова карта зображена на малюнку 7.5.

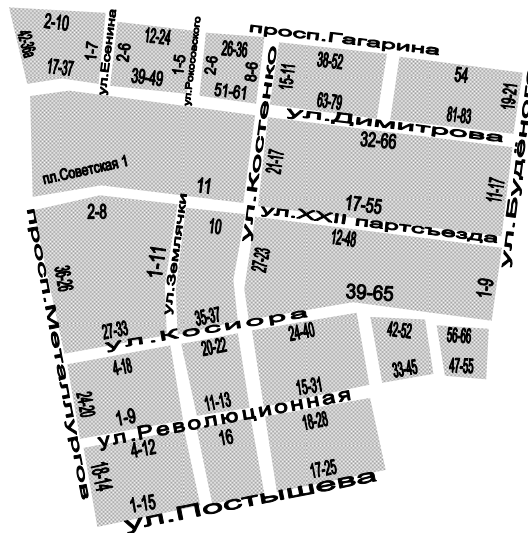

Рис. Підсумкова карта елементарної ГІС «Торгівля Соцміста Держинського району м.Кривого Рогу»

На наступному етапі здійснюється прив'язка атрибутивної інформації до просторово-розподілених географічних об'єктів за допомогою гіперпосилів. Головним типом такої інформації в нашому випадку є таблиці, в які занесені всі дані про торговельні точки: назва, адреса, телефон, спеціалізація, часи роботи, асортимент продукції. Проте, як свідчить досвід, такою інформацією може бути текст, малюнок, графік *«Excel»*, звукова доріжка, відеокліп, або інша більш детальна карта. Спочатку географічний об'єкт, до якого буде прив'язуватись інформація виділяється натиском на нього курсору. Потім контекстним меню викликається гіперпосил, далі вказується шлях до файлу, на який треба послатись. При викликанні

необхідної інформації в готовому варіанті при підведенні курсору до об'єкту на ньому виникає рука з витягнутим вказівним пальцем. При натисканні на нього мишкою з натиснутою кнопкою **ctrl** відкривається необхідна інформація.

5. Особливості векторизації суспільно-географічних карт. При векторизації суспільно-географічних карт головні принципи і операції, наведені в попередніх розділах зберігаються. Додаються лише специфічні об'єкти – діаграми, значки (рис.).

Харківська область (економічна карта)

Для роботи над ними активно використовується пункт меню «Автофігури», а також «Додати діаграму». При цьому можлива вставка діаграми з інших програм пакету «Microsoft Office», зокрема, «Excel».

6. Засоби організації географічної інформації за допомогою стандартного програмного забезпечення. Пропонована методика ЕГІС сполучає в собі риси геоінформаційної системи і окремо - електронної карти. Позитивною рисою цієї методики є певна простота поповнення та зв'язування з географічною основою нової атрибутивної інформації. Проте, означена риса може розцінюватись і як недолік. Мовляв, якщо об'єкти «розкриваються», тобто здатні до редагування, то кожний пересічний користувач ПЕОМ може «вкрасти» (перекопіювати, надрукувати) даний програмний продукт. На нашу думку це зовсім не так. Остання риса найцінніша і певною мірою може розцінюватись як перевага, тому що завдяки цьому шкільний вчитель, підприємець, науковець, викладач вузу, державний службовець можуть постійно поповнювати картографічну і атрибутивну базу ГІС.

Проте, для вирішення освітніх і наукових проблем дуже часто не вистачає інформації, яку містять в собі середньо- та великомасштабні карти. Як свідчить досвід створення електронного «Атласу України» для вирішення географічних завдань цілком можливе поєднання загально відомих форматів (html) та специфічного середовища «MapInfo», яке являє собою суто прикладну картографічну програму, з якою не знайома переважна більшість користувачів. Викладена вище методика не суперечить, а продовжує цю тенденцію.

З використанням даної методики можливе створення елементарної ГІС, по лінії збільшення кількості накопиченої інформації, але із певною втратою її якості. У вітчизняній географічній науці є значний досвід накопичення і обробки просторово-розподіленої інформації, про що свідчить вихід у світ 10 років тому «Географічної енциклопедії України» в 3-х томах. Взнявши за основу ту інформацію, яка в ній викладена та конкретні матеріали по окремих областях України, досить реальним стає проект *електронної регіональної географічної бази даних*, яка на відміну від існуючих джерел географічної інформації буде *відкритою* для постійного поповнення інформацією. Таке поповнення буде здійснюватись завдяки постійному обміну через мережу Інтернет зацікавлених установ і окремих дослідників. Так, на сьогодні електронні адреси та Web-сайти мають майже всі регіональні осередки розвитку географічних досліджень.

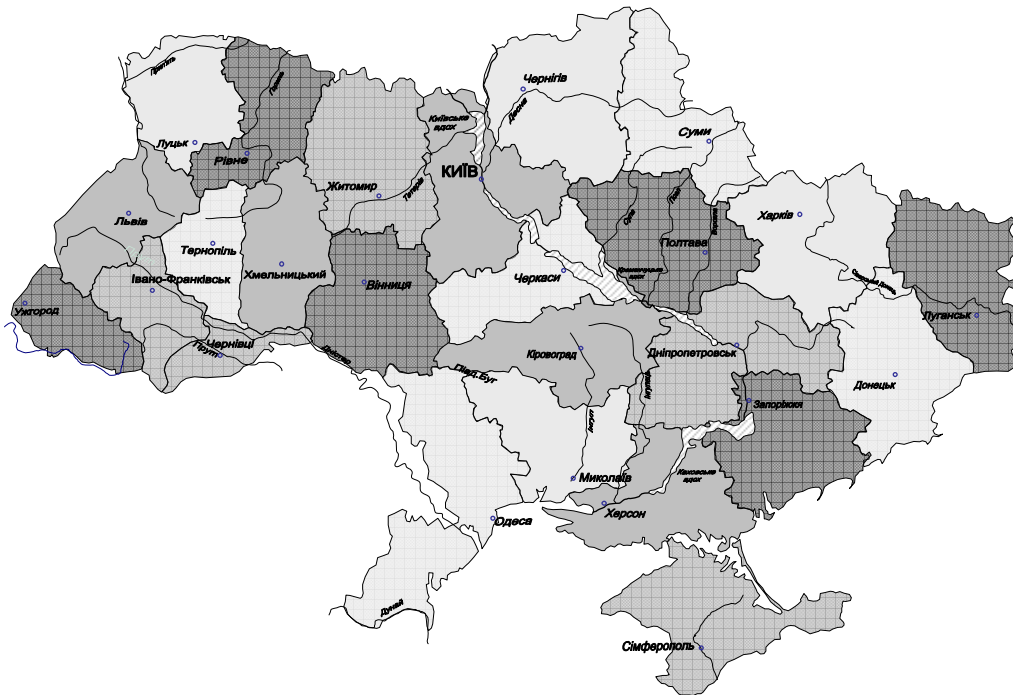

Рис. «Стартова» карта в елементарній ГІС України

За станом на сьогоднішній день векторизовано в середовищі «Word» всі області України; по кожній з них є електронна пошуково-довідкова система «Міста України», розроблена з використанням довідника «Города України» (Ковтун, Степаненко, 1990 р.).

На кожен область є векторна політико-адміністративна, фізична і економічна карта, в масштабі 1:1 000 000, які можна включити гіперпосилом з головної карти України (рис).

Наступним рівнем «заглиблення» є загальна текстова інформація про область, разом з загальними картами (рис.).

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ Розташовано 19 міст, в яких мешкає 2978,4 тис. чол. За людн. міста розподіляються: найбільші (500 тис. чол. і більше) — 2 міста; з них понад 1 млн — 1 місто; крупні (250—500 тис. чол.)—1 місто; великі (100—250 тис. чол.)—2 міста; середні (50—100 тис. чол.)—3 міста; малі, з чисельністю 20—50 тис. чол. , —8 міст, 10—20 тис. чол.—3 міста.

Дніпропетровська область утворена 27 лютого 1932 року. Площа 31900км² (5,3% території України). Населення області — 3852,0 тис. чол (7,5%): міське — 3222,3 тис. чол. (83,7%), сільське — 629,7 тис. чол. (16,3%).

Центр — місто Дніпропетровськ (заснований в 1776 р., місто з 1783 р., до 1926 р. — Єкатеринослав), 1147,2 тис. чол. (3 за кількістю жителів місто України), площа — 396 км². Область включає 22 адміністративних райони, 20 міст, 18 районів в містах, 53 селища міського типу і 284 сілських рад.

Рис. Фрагмент текстової інформації по областях України

Подальше натискання на надпис **ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ** підключає довідково-пошукову систему «Міста України» (рис.).

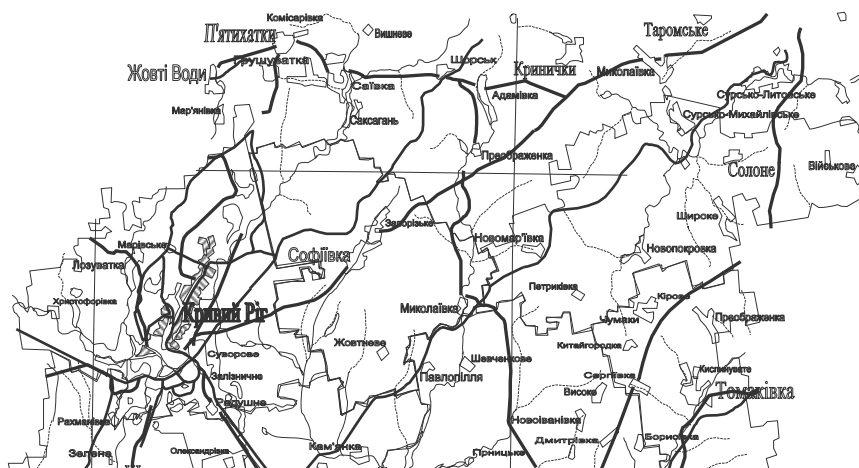
Рис. Фрагмент пошуково-довідкової системи «Міста України»

При подальшому натискуванні на пунсон будь-якого міста на екрані виникає відповідна інформація (рис.).

Кривий Ріг—р. ц. на р. Інгулець, у зливання з ним р. Саксагань, в 151 км від Дніпропетровська. Зал. вузол. Виник як казачьке пос. в XVIII ст. Подальший розвиток (з 1881 г.) пов'язаний з залізородною промисловістю. Затверджувався містом в 1919 і 1926 рр.
 Тер. міста 41 181 га, з яких 21 651 га під забудовою. Зел. масиви и насадження займають 13656 га, в т. ч. 4412 га загального користування.
 Нас. 713 тис. чол. На 1000 чол. нас. 15,9 народжених, прир.приріст нас. 4225 чол.на рік. За рахунок міграції нас. збільшується щорічно приблизно на 2,4 тис. чол. На роботу в місто з навколишніх поселень приїздять 11,3 тис. чол., відїздять з міста на роботу в інші поселення 3,6 тис. чол.
 В структурі зайнятості нас. домінують значення належить промисловості (38,9 % загальної кількості зайнятих), буд-ву (9 %), транспорту (8,4 %). Місто—багатофункціональний центр. Головні галузі промисловості залізородна (21 копальня, 5 гірничозбагачувальних комбінатів); металургійна (комбінат «Криворіжсталь»); коксохім. з-д; машинобудування та металообр. (з-ди гірничого обладнання, 3 рудоремонтних); енергетична (ТЕЦ); будів. матеріалів (цементно-гірний і домобудівний комбінати); деревообр.; легка (вовняна, взуттєва, швейна ф-ки); харч. (молочні і хлібні з-ди); Будинок побуту і 14 комбінатів побутового обслуговування.

Рис. Фрагмент текстової інформації по окремих містах в межах областей

Далі, при натискуванні на перший кружок (рис.) на екрані з'являється адміністративна карта області (рис.); на другий – фізична; на третій – економічна: При подальшому натискуванні курсором на територію будь-якого адміністративного району на екрані виникає карта району (рис.).

Подальше «заглиблення» залежить від інформації, яка є по тих, або інших адміністративних районах. За основу такої інформації взято статті по окремих адміністративних районах, що містяться в «Географічній енциклопедії України». Крім зазначених джерел інформації, загальновідомим є факт, що по окремих регіонах силами місцевих колективів географів здійснюються дослідження наукового або краєзнавчого характеру, які можуть значно поглибити уявлення про регіони - їхні ресурси і господарство, населення та інфраструктуру. Всі ці колективні монографії та посібники, курсові та дипломні роботи в друкованому варіанті залишаються незапитаними, а що стосується дипломних робіт, то навіть знищуються через певний термін часу. Тобто, *здобута важкою працею безцінна і безперечно важлива регіональна географічна інформація просто безслідно щезає.*

Рис. Карта адміністративного району

Визначним є те, що пропонуваній засіб накопичення і роботи з графічною і текстовою інформацією з найбільшою ефективністю економить системні ресурси ПК, оскільки в ньому використані векторні формати. Так, загальна карта України займає всього 101 Кб, карта Дніпропетровської області - 430 Кб, карта Апостолівського району - 51,5 Кб. Надалі, як ці карти, так і будь який «вордівський» документ може бути без проблем перетворений в інтернетівський формат html. Крім того, ця інформація може бути використана і в професійних ГІС, що доведено при розробці Національного атласу України (ІГНАНУ&ІСГЕО). Тобто, на якомусь етапі «заглиблення» у інформацію можливе підключення професійних ГІС для більш детального вивчення території міст, вирішення муніципальних, транспортних проблем, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.

2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андрєєва Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Географічна енциклопедія України.
4. Історія міст і сіл Української РСР Тронько Петро Тимофійович (гол. редактор), 1968. / http://safronov.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=215&Itemid=159
5. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
6. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
7. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Застосування методики елементарних геоін-формаційних систем в регіональних дослідженнях. / Вісник Криворізького економічного інституту. Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, №3, 2004 – С. 46-54.
8. Сонько С.П., Кулішов В.В., Мустафін В.І. Ринок і регіоналістика. Навч. посібник. Реко-менд. Мін.освіти і науки України. Київ, Ніка Центр, Ельга, 2002. – 408 с.
9. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.

ТЕМА 12. СТВОРЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ БАЗИ ДАНИХ З КРАЄЗНАВСТВА ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

План: *1.Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Черкаської області. 2.Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Черкаській області. 3.Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Черкаській області. 4.Краєзнавча характеристика обласного центру.*

1.Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Черкаської області. Основу для створення краєзнавчої ГБД Черкаської області складають:

- Методика елементарних ГІС, викладена на попередніх лекціях;
- Географічна енциклопедія України (для створення картографічної основи а також для використання інформації по природних туристичних ресурсах);
- Книга рекордів України (для використання інформації по унікальних природних та культурно-історичних об'єктах);
- Історія міст і сіл України (для використання інформації по суспільних туристичних ресурсах);
- Інформація з сайтів обласної та районних держадміністрацій (для уточнення інформації по туристичних об'єктах на низовому рівні, <http://www.oda.ck.ua>);
- Інформація з екологічного паспорту області (для використання інформації по об'єктах ПЗФ області);
- *Файлова система* з окремими файлами.

Загальний принцип доступу до інформації передбачає два головних види її організації. Перший – доступ з електронної карти, векторизованої в середовищі текстового редактору «Word». Другий – з електронної таблиці. Як в першому так і в другому випадку можлива візуалізація інформації як у вигляді тексту, так і у вигляді фотографії, звукової доріжки чи відеоряду.

При використанні першого виду доступу (з електронної карти) ГБД краєзнавчих туристичних ресурсів має декілька структурних рівнів організації відповідно до глибини занурення (за допомогою гіперпосилань).

Перший рівень – *фізична та економічна карта* області, векторизовані за допомогою методики елементарних ГІС. До *фізичної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація:

- назви та стисла характеристика ландшафтних комплексів;
 - назви та стисла характеристика річок;
 - назви, межі та стисла характеристика об'єктів ПЗФ;
 - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних природних об'єктів.
- До *економічної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація:
- межі, назви та стисла характеристика адміністративних районів області;
 - місцезположення та стисла характеристика міст з населенням понад 5 тис. населення;
 - автомобільні шляхи (згідно з графом відстаней) з дорожно-експлуатаційною характеристикою кожного з них;
 - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних історичних, та культурних об'єктів;
 - назви, місцезположення, стисла характеристика та хронометраж головних туристичних маршрутів.

Другий рівень – карта адміністративного району – наповнення за рівнем доступу до інформації.

У другому виді організації інформації (у вигляді таблиць) крім зазначених вище додається більше текстової інформації (історичні нариси, персоналії, біографічні дані та ін.).

2.Файлова система «Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Черкаської області»¹²². Файл *«Географічне положення»*. Область на півночі межує з Київською, на

¹²² Виділене курсивом – обов'язкове гіперпосилання

півдні з Кіровоградською, на сході з Полтавською та з Вінницькою областю на заході. Простягнулася із південного заходу на північний схід на 245 км, із півночі на південь — на 150 км. *Крайня північна точка* лежить неподалік від села [Кононівка Драбівського району](#), *південна* — поблизу села [Колодисте Уманського району](#), *західна* — біля села [Коритня Монастирищенського району](#), *східна* — неподалік села [Стецівка Чигиринського району](#).

За [математичними](#) розрахунками [географічним центром](#) області є точка поблизу села [Журавки Городищенського району](#). Також на території області міститься [географічний центр України](#) на північній околиці села [Мар'янівка](#) неподалік від районного центру — [міста Шпола](#). Площа області становить 20,9 тисяч км², що становить 3,46% території держави (18 місце в країні). Сільськогосподарські угіддя становлять 14,548 тисяч км² (70% загальної площі), з них [ріллі](#) — 12,736 тисяч км² (88% площі сільськогосподарських угідь).

[Файл «Фізико-географічна характеристика»](#). Територія Черкаської області в цілому рівнинна і умовно поділяється на дві частини — правобережну і лівобережну. Переважна частина правобережжя розміщена в межах [Придніпровської височини](#) з *найвищою точкою області, що має абсолютну висоту 275 м над рівнем моря* (поблизу [Монастирища](#)), подекуди горбиста, порізана [річками](#), [ярами](#) і [балками](#). В прилягаючій до [Дніпра](#) частині правобережжя знаходиться заболочена [Ірдино-Тясминська низовина](#). Вздовж долини Дніпра на 70 км тягнеться [Канівсько-Мошногірський кряж](#). Значні підвищення рельєфу надають території гірського характеру. Цей район називають [Канівськими горами](#) і [Мошногорами](#). Низинний, подекуди [заболочений рельєф](#) має лівобережна частина області, яка розташована в межах [Придніпровської низовини](#). У [грунтовому покриві](#) на правобережжі переважають [чорноземи](#), на піднесених місцях — сірі і світло-сірі ґрунти. На лівобережжі поширені дерново-глеєві, потужні лучні і дерново-підзолисті ґрунти.

[Файл «Водна поверхня»](#) області займає 4% загальної площі території. По області протікає 1037 [річок](#), які належать басейну [Дніпра](#) і [Південного Бугу](#). Головна річка — [Дніпро](#) (150 км — довжина по території області), водяне дзеркало якого у зв'язку зі створенням [Кременчуцького](#) (довжина — 130 км) й [Канівського водосховища](#) значно збільшилося. Праві притоки Дніпра — [Рось](#) (101 км), [Вільшанка](#), [Тясмин](#) (133 км), *ліві* — [Супій](#), [Золотоношка](#), [Ірклій](#), [Коврай](#), [Баталей](#), [Сула](#). До басейну Південного Бугу належать річки [Гірський Тікич](#) (161 км), [Гнилий Тікич](#), [Ятрань](#). Найбільшими штучними водосховищами в межах області є Канівське і Кременчуцьке, утворені греблями [гідроелектростанцій](#), крім того споруджено 37 невеликих водосховищ і понад того існує 2,3 тисяч [озер](#), [ставків](#) та водоймищ. На Правобережжі Черкащини можливі затоплення а також заболочення деяких ділянок.

[Файл «Клімат»](#) регіону помірно континентальний. [Зима](#) м'яка, з частими відлигами. [Літо](#) тепле, в окремі роки спекотне, [західні вітри](#) приносять [опади](#). Пересічна температура повітря +7,2°C. Середня температура найхолоднішого місяця [січня](#) — 5,9°C. Середня температура [липня](#) становить + 19,5°C. Максимальна +39°C, мінімальна –37°C. Період з температурою +10°C становить 160 — 170 днів. Опадів 450—520 мм у [рік](#).

[Файл «Природно-рекреаційний потенціал»](#). [Соснівка](#) — рівнинний кліматичний курорт лісостепової зони, розташований на великому масиві хвойних лісів правого берега Дніпра. Функціонують санаторії, профілакторії, пансіонати, будинки відпочинку, оздоровчо-спортивні бази.

[Файл «Природно-заповідний фонд»](#) Черкаської області нараховує 503 природних комплексів та об'єктів загальною площею 61054,1 га, що становить 2,9% від загальної площі території області. *Рослинність* області характеризується поєднанням флори лісостепової і степової зони. Серед деревних порід у лісах переважають [дуб](#), [ясен](#), [сосна](#), [граб](#), [вільха](#), [липа](#), [клен](#), [береза](#), [тополя](#). Серед кущів поширена [ліщина](#), [калина](#), [шипишина](#), [терен](#), [черемха](#). Степова рослинність представлена багаторічними травами. В заплавах річок та заболочених місцевостях переважає вологолюбиве різнотрав'я. Розташування області у [лісостеповій](#) зоні зумовлює різноманітний видовий склад рослин і тварин.

[Файл «склад фауни»](#). Налічується 66 [видів ссавців](#), 280 видів [птахів](#), 9 видів [плазунів](#), 11 видів [земноводних](#), 44 види [риб](#). У лісах області водяться: [лось](#), [олень](#), [сарна](#), [дикий кабан](#), [вивірка](#), [вовк](#), [лисиця](#), [засць](#), [куніця](#), *по берегах річок, озер і ставків* — [бобер](#), [видра](#), [дика качка](#), кулики. У *водоймищах* — [ляц](#), [окунь](#), [щука](#), [судак](#), [короп](#), [товстолобик](#), [сом](#), [карась](#).

Файл «Корисні копалини». Область багата на нерудні корисні копалини, передусім будівельні матеріали. Граніти різних типів трапляються в Городищенському, Корсунь-Шевченківському, Смілянському, Уманському та інших районах. Відомо близько 400 родовищ різних глин. Важливе значення мають бентонітові та палигорські глини, що залягають поблизу Дашуківки та Хижинець Лисянського району. Неподальк Мурзинець і Неморожі Звенигородського району, Новоселиці Катеринопільського району залягають високоякісні вогнетривкі глини — каоліни. Майже повсюдно поширені кварцові піски. Серед паливних ресурсів переважає буре вугілля та торф. Родовища бурого вугілля — Козацьке, Рижанівське, Юрківське у Звенигородському, Новоселицьке, Мокрокалігирське у Катеринопільському, Тарнавське у Монастирищенському районах¹²³.

3. Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Черкаської області. Відповідно до **Файл** «адміністративно-територіального поділу» область складається з 20 районів, 16 міст, з них 6 міст обласного підпорядкування (Черкаси, Ватутіне, Золотоноша, Канів, Сміла, Умань). До складу області входять 15 селищ міського типу, 723 села і 101 селище, які підпорядковані 16-ти міським, 15-ти селищним та 525-ти сільським радам. Обласний центр — місто Черкаси (Соснівський, Придніпровський райони).

Файл «Чисельність населення», що проживає на території області, на 1 січня 2009 року за попередніми даними становить 1304,3 тисяч осіб, у тому числі міського 726,8 тисяч осіб, або 55,7 % населення (табл.1), сільського — 44,3 %. За чисельністю населення області становить 2,9% населення України та займає 15-те місце в Україні. Черкаська область відноситься до числа густонаселених. Її середня щільність — 65 осіб на 1 кв. км. Близько 90% населення проживає в правобережній частині області, у лівобережній — 10%. Статевий склад населення характеризується перевагою жіночого населення — 54,5%. На кожні 1000 жінок припадає 835 чоловіків. На 1.01. 2008 року в області проживало 435404 пенсіонерів. На 1000 жителів припадало 332 пенсіонера. На Черкащині проживають особи 130 етносів. Переважають українці (понад 90%) і росіяни (біля 8%). Також в області проживають білоруси, татари, євреї, молдавани, вірмени, болгари, поляки, цигани та представники інших національностей.

Табл.1

Міські населені пункти з кількістю жителів понад 5,0 тисяч			
<u>Черкаси</u>	▼ 287,0	<u>Гальне</u>	▼ 14,5
<u>Умань</u>	▼ 87,4	<u>Жашків</u>	▼ 14,4
<u>Сміла</u>	▼ 68,5	<u>Кам'янка</u>	▼ 13,0
<u>Золотоноша</u>	▼ 28,5	<u>Христинівка</u>	▼ 10,9
<u>Канів</u>	▼ 25,8	<u>Чигирин</u>	▼ 9,7
<u>Корсунь-Шевченківський</u>	▼ 18,8	<u>Монастирище</u>	▼ 9,1
<u>Звенигородка</u>	▼ 18,3	<u>Лисянка</u>	▲ 8,2
<u>Шпола</u>	▼ 18,2	<u>Маньківка</u>	▼ 8,1
<u>Ватутіне</u>	▼ 17,8	<u>Чорнобай</u>	▼ 7,6
<u>Городище</u>	▼ 14,5	<u>Драбів</u>	▼ 6,8

¹²³ Рудні корисні копалини у вигляді осадових залізних руд зустрічаються у Канівському, Смілянському, Шполянському районах, корінних титанових — у Смілянському районі. Відоме також Носачівське родовище апатит-ільменітових руд. В області є понад 100 родовищ цегельно-черепичної сировини. У наявності значні запаси будівельних пісків та каменю, керамзитової сировини. В західній частині області знаходяться поклади петрургічної сировини. На Черкащині є значні запаси облицювального та будівельного каменю. Найвідоміші родовища граніту — Старобабанське і Танське, продукція яких постачається далеко за межі області. На території області розташоване унікальне за розмірами, якістю сировини та спектром застосування, найбільше в Україні Черкаське родовище бентонітових та палигорських глин, які є однією з важливих статей експортно-імпортних операцій на світовому ринку. Черкащина має значні запаси вторинних каолінів, в її надрах є поклади бурого вугілля, торфу, бокситів. На межі Черкаської та Кіровоградської областей розташоване Болтиське родовище горючих сланців. Лівобережна частина області має значні запаси мінерально-лікувальних вод типу «Миргородська», розвідане та експлуатується Звенигородське родовище радонових вод.

В області функціонують 684 дошкільні **Файл** «навчальні заклади». Діє 7 спеціальних дошкільних закладів (617 дітей), 130 спеціальних груп у 55 закладах (1939 дітей), 2 санаторні дошкільні заклади (190 дітей) та 21 санаторна група у 16 закладах (340 дітей). Всього охоплено дошкільною освітою 34842 дітей, або 63,7%, у 2003 році — 62. У 700 загальноосвітніх школах здобувають загальну середню освіту 168502 дітей. На території області здійснюють підготовку спеціалістів 21 вищій навчальний заклад I-II рівнів акредитації та 7 ВНЗ III—IV рівнів акредитації¹²⁴. Вищі навчальні заклади Черкащини здійснюють освітню діяльність за 192 спеціальностями. Найбільш впровадженими є спеціальності напрямків «Економіка і підприємництво» та «Комп'ютерна науки»¹²⁵.

В області діє широка мережа **Файл** «установ культури і мистецтва»: обласний музично-драматичний театр ім. Т.Г.Шевченка, обласний театр ляльок, обласна філармонія, Канівське державне училище культури і мистецтв, Уманське державне музичне училище ім. П.Д.Демуцького, Черкаське музичне училище ім. С.С.Гулака-Артемовського, 40 шкіл естетичного виховання, 737 Будинків культури і клубів, 759 бібліотек, 44 державних та 288 громадських музеїв, Шевченківський національний заповідник в м.Каневі, Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», 4 державних історико-культурних заповідника.

На Черкащині діє 1038 **Файл** «релігійні організації» 48 конфесій, толків, напрямків¹²⁶. Найпоширенішою релігією є Православ'я¹²⁷. Нині на території області розташовані дві єпархії Української православної церкви (Московського патріархату) — Черкаська й Уманська¹²⁸. Українська православна церква Київського патріархату має одну єпархію, яку

¹²⁴ Серед яких 5 університетів, один недержавної форми власності — Східноєвропейський університет економіки і менеджменту (правонаступник академії менеджменту), Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля та банківський інститут Української академії банківської справи Національного банку України реорганізований з Черкаської філії Української академії банківської справи. Мережу вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації становлять 8 коледжів, 6 училищ, 7 технікумів та 6 філій цієї категорії вищих навчальних закладів. У 2004 році створений Черкаський художньо-технічний коледж (реорганізований з Черкаського вищого професійно-технічного училища № 20). Крім вищезазначених навчальних закладів, освітню діяльність в області здійснюють 26 відокремлених підрозділів 19 вищих навчальних закладів України.

¹²⁵ Державні ВНЗ: Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, Черкаський державний технологічний університет, Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ, Уманський національний університет садівництва (колишній Уманський державний аграрний університет), Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників. Недержавні ВНЗ: Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, Європейський університет фінансів, менеджменту і бізнесу.

¹²⁶ Вони складаються з 7 обласних релігійних управлінь, 4 монастирів, 4 духовних місій, 1 братства, 1 біблійного інституту (заочна форма навчання), 1039 релігійних громад, з яких 645 — православні, 357 — протестантські, 36 — інші. При релігійних громадах діють 115 недільних шкіл. У релігійних громадах служать 553 священнослужителя. З початку проголошення незалежності України, за рахунок добровільних пожертвувань громадян, активної допомоги місцевих органів влади в регіоні збудовано 162 кульові споруди та ще 55 будується.

¹²⁷ Православ'я на території сучасної Черкаської області з'явилося у часи Київської Русі, із введенням християнства св. князем Володимиром Великим у 988 році. Православна церква відтоді почала швидко зростати і здобувати вплив. Існують відомості про засування у Каневі єпископської кафедри у домонгольський період. Тоді ж було споруджено Зарубський монастир та Успенський собор у Каневі. Останній зберігся до наших днів і є цінною історико-культурною пам'яткою. У 1383 на невеликий період була створена Звенигородська єпархія. Згодом територія регіону відносилася до Київської єпархії Константинопольського патріархату. Після перепідпорядкування Київської митрополії Московському патріархату тут у 19 і на початку 20 століття було створено низку кафедр: Чигиринський вікаріат (згодом — самостійна єпархія), Уманський вікаріат (згодом єпархія), Канівський вікаріат (згодом єпархія), Черкаська єпархія та Звенигородський вікаріат. Перші чотири єпархії були зліквідовані під час гонінь 1930-х років, а Звенигородський вікаріат існував із перервами як титулярна кафедра Московської єпархії (єпископи Звенигородські були представниками Російської православної церкви при Антиохійському патріархові до 1995 року). Під час Другої світової війни тут діяли Чигиринська та Уманська єпархії Української автокефальної православної церкви.

¹²⁸ Черкаську очолює митрополит Софроній (Дмитрук), відомий своїми, будівничими справами та аполітичністю, а кафедральними соборами єпархії є Михайлівський та Різдва Богородиці у Черкасах. Уманську очолює єпископ Пантелеймон (Башук), а кафедральним собором є Миколаївський в Умані. Станом на 1 січня

очолоє архієпископ Черкаський і Чигиринський [Іоанн \(Яременко\)](#), а кафедральним собором є [Свято-Троїцький](#) у [Черкасах](#)¹²⁹. Найвідомішими православними [святими](#) області є [священномученик Макарій Переяславський](#), [мученик Даниїл Мліївський](#), [святитель Софроній Іркутський](#), та собор 144 новомучеників і сповідників Черкаських. Найвідоміші монастирі — [Красногірський](#) та [Мотронинський](#).

Файл «Спорт». Сьогодні Черкащину в національних чемпіонатах представляють 10 команд¹³⁰. В інформаційному просторі Черкащини друковані засоби масової інформації станом на 1 квітня 2005 року представлені 303 виданнями¹³¹.

В області найцікавіші 77 **Файл «пам'яток історії»**, **Файл «архітектури»** та **Файл «археології»** та 9 (дев'ять) **Файл «історико-культурних заповідників»**¹³².

Файл «Відомі особи». Черкащина дала світові двох національних Геніїв: [Тарас Шевченко](#) та [Богдан Хмельницький](#), героїв [визвольної війни українського народу Петра Дорошенка](#) та [Івана Виговського](#), [гайдамацьких ватажків Максима Залізняка](#) і [Івана Гонту](#), [Героя України В'ячеслава Чорновола](#). У селі [Шукайвода Христинівського району](#) народився член [Української Центральної Ради](#) [Матвій Бондар-Обмінаний](#). У селі [Будище Звенигородського повіту](#) народився [Осадчий Тихін Іванович](#) — громадський діяч, економіст, кооператор, член [Української Центральної Ради](#). В скарбниці світової культури чільне місце займають шедеври [Івана Нечуя-Левицького](#) і [Семена Гулака-Артемовського](#), [Михайла Старицького](#) і [Данила Нарбута](#). Тут творив [поет Василь Симоненко](#).

2010 року Українська православна церква має на території області 528 [парафій](#), 6 [монастирів](#) (за даними офіційного сайту церкви їх дев'ять) із 227 [ценціями і черниціями](#), 243 священнослужителя, 118 недільних шкіл, 4 періодичні видання.

¹²⁹ 1 січня 2010 року єпархія налічувала 167 парафій, жодного монастиря, 84 священнослужителя, 33 недільні школи, мала 1 періодичне видання та офіційний сайт. [Українська автокефальна православна церква 1 січня 2010 року](#) мала 54 парафії із 19 священнослужителями та 10 недільних шкіл, ще три парафії належали іншим православним релігійним організаціям.

¹³⁰ в суперлізі виступають жіночі волейбольні команди «Круг» (дворазовий чемпіон, чотирихразовий володар Кубка України, переможець II Всеукраїнських літніх спортивних ігор), «Хімволокно-Спартак» (призер II Всеукраїнських літніх спортивних ігор), та чоловіча волейбольна команда «Азот» (чемпіон, трьохразовий володар Кубка України). У вищій лізі виступають чоловіча команда з хокею на траві «СДЮСШОР- Спартак» (бронзовий призер чемпіонату України), жіноча команда з міні-футболу «Мінора», чоловіча баскетбольна команда «Черкаські мавпи», жіноча волейбольна команда «Рятівник-Круг». Серед команд I ліги: чоловіча команда з міні-футболу «Рятівник», чоловіча баскетбольна команда. Серед команд II ліги — футбольний клуб «Дніпро». Жіночий футбольний клуб «Ятрань-Уманьферммаш». До послуг населення області: 31 стадіон, 644 спортивних майданчиків, 402 футбольних полів, 589 спортивних залів, 11 басейнів.

¹³¹ Їх тижневий наклад перевищує мільйон двісті тисяч примірників. Питома вага комунальних обласних, міських і районних газет сягає за 100 тисяч примірників або 12% від разового тиражу всіх видань області. Найчисельніша група видань — 93, або 31% — належить комерційним структурам. У телерадійному просторі обсяг мовлення на тиждень становить 1174 години. На 25 комунальних районних і міських радіо і телевізійних редакцій, обласну державну телерадіокомпанію припадає 107 годин, або 9%(це інформаційний продукт власного виробництва). Дротове радіо охоплює майже 260 тис. сімей.

¹³² Серед них: Будинок пана Енгельгарда 1828—1829 рр.; Дуб [Т.Шевченка](#); Хата чумака (етнографічний музей) 1816 р.; Хата [Т.Шевченка](#) XIX-XX ст.; Садиба: парк, палацовий будинок XVIII-XIX ст.; [Державний історико-культурний заповідник «Батьківщина Т.Шевченка»](#); Преображенська церква Красногірського монастиря 1767—1772 рр.; Садиба Давидових поч. XIX ст.; Городище «Княжа гора» XII ст.; [Шевченківський Національний заповідник](#)(Могила [Т.Шевченка](#)); Канівський музей народного декоративно-ужиткового мистецтва; Сосна [М.В.Гоголя](#); Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів», с. [Трахтемирів](#); Державний історико-культурний заповідник у м. Корсунь-Шевченківському; Садиба Лопухіних XVIII ст.; Парк і комплекс споруд Мисливського замку 1896—1903 рр.; Базиліанський монастир 1764—1784 рр.; [Дендропарк «Софіївка»](#) 1796 р.; Могила Цадика Нахмана 1811 р.; Костел 1812 р.; [Національний заповідник «Чигирин»](#); Залишки вежі Дорошенка XVI—XVIII ст.; Братська могила козаків і мирних жителів, які загинули від рук турецьких загарбників XVII ст.; Пам'ятник героям битв з польсько-шляхетськими та турецькими загарбниками XIX ст.; Давні кургани; [Мотронинський монастир](#) 1801 р.; [Іллінська церква-усипальниця Б.Хмельницького](#) 1653 р.; Залишки маєтку Б.Хмельницького XVII ст.; Пам'ятник історії «Три криниці» XVII ст. Державний історико-археологічний заповідник «Трипільська культура» у с. Легезині; Державний історико-культурний заповідник «Стара Умань»; Кам'янський державний історико-культурний заповідник; [Пам'ятний знак воїнам Армії УНР](#).

4. Краєзнавча характеристика обласного центру. (Файл Місто Черкаси – засноване 1284 року, статус міста з 1795 року, поділ міста на 2 міські райони, населення -285 255 (1 серпня 2012), площа - 69 км², густина населення- 4 134 осіб/км, координати- 49°26'40" пн. ш. 32°03'35" сх. д., висота над рівнем моря – 110 м, день міста - 6 червня)¹³³. Походження топоніму «Черкаси» та його істинна етимологія лишається нерозв'язаною і дотепер загадкою. Назва міста напряду пов'язана з етнонімом *черкаси* — так називали всіх українців сусідні народи, зокрема росіяни та татари, про що вперше повідомив 1245 року італійський посол *Плано де Карпіні*¹³⁴.

Черкаси розташовані на високому правому березі головної річкової артерії України — *Дніпра*, зокрема, створеного в його середній течії *Кременчуцького водосховища*¹³⁵. Площа міста Черкаси на 2010 рік становить 69 км². Місто простяглось на 17 км уздовж берега Кременчуцького водосховища, притому завширшки Черкаси лише 8 км. З північного заходу та з півночі місто оточує лісовий масив— *Черкаський бір*, що є найбільшим (28,5 тисячі га) у державі сосновим лісом природного походження, який зберігся на південній природній межі *сосни звичайної*.

Файл *Клімат* Черкас є помірно континентальним з м'якою зимою і теплим літом. На особливості *мікроклімату* впливає розташування Черкас поблизу великої водойми¹³⁶.

¹³³ Черкаси — місто, обласний та районний центр в Україні, регіональний центр Центральної України, промисловий центр Центрального економічного району, значний культурний та освітній осередок. Місто відоме з XIII століття і за час свого існування відіграло певну роль в історії всієї України. Черкаси були осередком формування *Козаччини*, мешканці міста брали безпосередню участь в *Хмельниччині* та *Коліївчині*. Зростання міста, після отримання статусу обласного центру, призвело до перетворення його у великий промисловий центр та головний культурний осередок цілого регіону. Черкаси розташовані на правому березі *Кременчуцького водосховища*, створеного у середній течії *Дніпра*. Адміністративно місто поділяється на 2 міських райони — *Придніпровський* та *Соснівський*, до останнього також належить селище *Оршанець*. Населення міста— 286 037 осіб (на 1 вересня 2011).

¹³⁴ Однак більшість дослідників сходяться на тому і шукають коріння назви черкаси в *тюркських мовах*. На сьогодні існують такі основні версії: найпростіша й активно підтримувана істориками (зокрема *Василем Татищевим* та *Олександром Рігельманом*) версія, про те, що назва напряду походить від одного з *етнонімів адигських* народів; доволі оригінальна версія тлумачення етноніму черкаси, яку можливо підлаштувати під теорію заснування міста Черкаси в домонгольський період — від *осетинського* зооетноніма черкасоги — «орли», що потім дало початок таким окремим етнонімам, як «черкаси» та «касоги»; також від тюркізмів виходить *Олександр Знойко*, стверджуючи, що назва «черкаси» походить від *чири киши* або *чири кисі* (в залежності від діалекту), що означає «люди сили» або «люди армії». Це тлумачення повністю доводить ідею тюрксько-слов'янського єднання в боротьбі проти *половців* у домонгольський період.

¹³⁵ Рельєф історичної частини міста сформували *Замкова гора*, на якій розташовувався *Черкаський замок*, та численні яри в *Соснівці*. Але більша частина міста розташована на рівнині. Інтенсивна *урбанізація* спотворила історичний природний ландшафт дніпровських пагорбів у Черкасах. Особливо руйнівними виявилися дії радянських містобудівників. Так, на початку *1960-их років*, із знищенням Свято-Троїцького храму та городища й подальшим зведенням *меморіального комплексу «Пагорб Слави»* на місці *Замкової гори*, було втрачено недосліджений археологічний культурний шар, оскільки історичний рельєф пагорба поховали під великою купою ґрунту. Згодом було спотворено унікальний історико-ландшафтний комплекс берегових схилів між річковим портом та Черкаським замчищем. А в *1990-их* роках замито піском історичний Чорний яр, посеред якого поставлені каналізаційні відстійники. Але на території міста лишаються і заповідні та природоохоронні ділянки — так, рішенням облвиконкому від *29 березня 1991* року створено заповідну територію *«Черкаські берегові схили»*.

¹³⁶ Середньорічна температура *повітря* в місті становить +7,7°C, мінімальна вона у січні (-5,9°C), максимальна — у липні (+19,8°C). Найнижча пересічна температура повітря в січні (-16,6 °C) зафіксована в *1963* році, найвища (+1,6°C) — в *2007*. Такі ж піки для липня становлять відповідно — найнижчий +17,6°C (*1978* і *1979* роки), а найвищий +25,8°C (*1936*). Абсолютний мінімум температури повітря в Черкасах було зафіксовано в січні *1935* року і він склав -35,3°C, тоді як абсолютний максимум +37,4°C — *30 липня 1936* року та +38 С — *7 липня 2012* року. У середньому за рік у Черкасах випадає 517 мм атмосферних *опадів*, найменше — у березні та жовтні, найбільше — у липні. Мінімальна річна кількість опадів — 303 мм — спостерігалась у *1975* році, а максимальна — 948 мм — у *1952* році. Максимальну ж кількість опадів — 121 мм — протягом однієї доби було зафіксовано *3 серпня 1959* року. Пересічна кількість днів з опадами в місті — 135 (найбільша їх кількість припадає на грудень), крім того взимку в Черкасах зазвичай випадає *сніг*, однак значної висоти снігового покриву не буває майже ніколи. Відносна *вологість повітря* в середньому за рік становить 76 %, мінімальна вона у травні (64 %), максимальна ж — у грудні (87 %). У Черкасах переважають вітри, що дмуть з північного заходу. Пересічна швидкість вітру в січні становить 4,5 м/с, у липні — 3,1 м/с.

Файл *Стан [навколишнього середовища](#)* у місті загалом характеризується як стабільний. Найбільш забрудненими залишаються мікрорайони Дніпровський та Центр. Стан першого обумовлений близьким розташуванням до ВАТ [«Азоту»](#), а Центр більш завантажений автотранспортом. Результати спостережень води в [Кременчуцькому водосховищі](#) показують, що концентрації азоту нітритного, БСК5, [хрому](#) шести-валентного та [фенолу](#) перевищують свою [граничну допустиму концентрацію](#).

Станом на [2001](#) рік згідно з офіційними даними [Всеукраїнського перепису](#) *Файл* *чисельність населення* міста склала 295,4 тис. осіб. Станом на [1 січня 2005](#) року населення міста становило 293 271 особа, з них у Придніпровському районі проживало 141 737 осіб, у Соснівському — 151 534 особи. Кількість населення поступово скорочується, що залежить як від збільшення смертності відносно народжуваності, так і від [субурбанізації](#) в регіоні¹³⁷.

Черкаси — значний *Файл* *культурно-освітній центр*, тут працюють декілька [театрів](#), обласна філармонія, 3 [кінотеатри](#), численні [музеї](#) та заклади культури клубного типу¹³⁸. Для мешканців міста збудовано 3 льодові криті ковзанки. Черкащани мають змогу відпочивати у багатьох парках і скверах, відвідувати місцевий [зоопарк](#). Черкаси є одним з небагатьох міст України, котре має свій [планетарій](#).

Упродовж багатьох років місто відоме проведенням численних фестивалів. У Черкасах неодноразово проходили музичні фестивалі — «Через терни до зірок», фестивалі джазової та рок музики [«Черкаські джазові дні»](#)¹³⁹.

До [Жовтневого перевороту 1917](#) року в Черкасах було близько *Файл* *20 церков*. В центрі, де зараз знаходиться Черкаська облдержадміністрація, колись був Свято-Миколаївський собор, а навколо — Соборний майдан. На найвищому пагорбі Черкас, де сьогодні знаходиться Меморіал Слави, колись стояла Свято-Троїцька церква. На Троїцькому цвинтарі (між вул. Франка і Пушкіна) діяла кладовищенська Петропавлівська церква. Крім того в Черкасах діяли [старообрядницькі](#) храми, в тому числі чоловічий і жіночий [монастирі](#)

¹³⁷ За національним складом, більшість населення міста становлять [українці](#), значна частка [росіян](#) та [євреїв](#). На [1959](#) рік дані розподілились таким чином: українці — 70%, росіяни — 22% та євреї — 6%. У порівнянні з попередніми роками частка євреїв значно скоротилась, у [1897](#) році — вона становила 38,9, а в [1926](#) році вже 27,6%, тоді як українців було відповідно 43,6% та 61,9%, росіян 16,6% та 8,6%. Щодо статевого складу населення, то згідно з переписом населення [2001](#) року в місті проживає 137 500 чоловіків та 158 700 жінок, у відсотках відповідно 46,4% та 53,6%. Для порівняння з [1989](#) роком чоловіків побільшало (було 46,1%), а жінок стало менше (було 53,9%). У розрізі міських районів, у [Соснівському районі](#) проживає 46,6% чоловіків та 53,4% жінок (у 1989 році відповідно 46,2% та 53,8%), а у [Придніпровському](#) — 46,3% чоловіків та 53,7% жінок (у 1989 році відповідно 46% та 54%). За даними міського управління охорони здоров'я, у Черкасах діти до 14 років становлять 15%, а пенсіонери відповідно 19%, що вказує на старіння населення міста. При цьому спостерігається підвищення народжуваності. Якщо у [2002](#) році у Черкасах народилось 2 044 немовлят (0,69% до всього населення), то у [2003](#) році цей показник підвищився до 2 290 немовлят (0,78%).

¹³⁸ Серед найбільших музеїв міста виділяються: [Черкаський обласний краєзнавчий музей](#) — головне зібрання матеріалів і предметів з природи та історії, етнографії, культури і сучасності [Черкащини](#), один із найбільших краєзнавчих музеїв держави; [Музей «Кобзаря» Тараса Шевченка](#) — єдиний у світі музей, присвячений одній книжці; [Черкаський художній музей](#) — великий музей, в якому регулярно проводяться різноманітні виставки різних рівнів; [Черкаський літературно-меморіальний музей В. Симоненка](#); Черкаський музей українського рушника — створений на початку [1990-х](#) у [Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького](#) за ініціативою і керований професором вишу Світланою Китовою нині ([2011](#)) в експозиції містить понад 500 вишитих [рушників](#) кінця [XIX](#) — початку [XX](#) століть, у першу чергу, з [Подніпров'я](#); ще стільки ж зберігається в запасниках цього унікального музею.

¹³⁹ Останніми роками в місті започатковані фестиваль крижаних скульптур «Крижталь», «Древляндія» — фестиваль скульптур з дерева, [«Живий камінь»](#) — фестиваль скульптур із каменю. Паралельно з останнім у літньому театрі тривають «Черкаські співочі вечори». З [2003](#) року в передмісті Черкас проводиться традиційний міжнародний байк-фестиваль «Тарасова Гора», який щорічно збирає в перші дні літа до кількох тисяч мотоциклістів з України, Росії та інших країн Європи. Це найчисельніший з мотофестивалів, які проводилися в Україні за останні роки. В одному із парків Черкас 10 вересня 2011 р. відбулася перша в Україні ніч [аніме](#). Черкаські джазові дні — традиційний міжнародний [джазовий фестиваль](#), що проходить щорічно в місті [Черкаси](#). Фестиваль був заснований в [1988](#) році і проводиться безпосередньо за участі його організатора, [Сергія Крашеніннікова](#), заслуженого артиста [АР Криму](#). Дати проведення не є постійними, але найбільш часто фестиваль проходить на межі зими-весни. У [2005](#) році фестиваль не проводився.

по вул. Монастирській (нині Вербовецького)¹⁴⁰. У Черкасах, у дорадянську добу, було також декілька [синагог](#) — одна з них була на місці теперішнього палацу спорту «Спартак»¹⁴¹.

Файл *Архітектурне обличчя міста та пам'ятники.* Сучасні вулиці та споруди Черкас органічно пов'язуються з центральною частиною міста, яку ще на початку [XIX століття](#) планував відомий архітектор [Вільям Гесте](#). Велика забудова тривала в місті і на початку [радянської](#) доби — за генеральним планом [1932](#) року. У [1950—80](#) рр. у місті було зведено багато відомих будівель: Будинок Рад — [1959](#), архітектор В. Штокмар; [Музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка](#) — [1964](#), архітектори Б. Кучер та ін.; залізничний вокзал — [1965](#), архітектор Л. Чуприн; будинок зв'язу — [1965](#), архітектор С. Рец; готель «Турист» — [1970](#), архітектори Н. Чмутіна та ін.; будинок політосвіти — [1973](#), архітектор М. Черненко; [палац культури «Дружба народів»](#) — [1980](#), архітектори Л. Кондрацький, М. Собчук та С. Фурсенко. Сучасною візиткою міста став зведений у [2008](#) році ТБЦ «Сіті-Центр», де знаходиться офіс Київського інтернет-провайдера «Воля-Бродбенд». Зараз закінчується зведення першого черкаського хмарочоса на 20 поверхів в мікрорайоні Митниця.

Файл *Історичні та архітектурні пам'ятки.* У місті знаходяться зразки громадської забудови кінця [XIX](#) — початку [XX](#) століть, що переважно представляють [еклектизм](#): окремі будівлі [вулиці Хрещатик](#), зокрема, колишній [будинок грабаря Щербини](#) (зараз Палац одружень); також будівля колишнього готелю «Слов'янський», споруда сучасної філармонії, будинок колишнього громадського банку ([1914](#), архітектор [В. В. Городецький](#); стиль [модерн](#)) — тепер це редакція газети «Черкаський край» та інші; низка інших споруд, зокрема [будинок Лисенка](#) — будівля колишньої Першої музичної школи, зведений коштом грабаря Лисенка, де у [1914](#) році знаходився військовий шпиталь, пізніше архів і краєзнавчий музей; зберігся також [будинок Лисака](#), який на початку [XX](#) століття належав Лисаку, потім тут містились майстерні трудової школи № 1, у [1930—34](#) роках — шляховий технікум, згодом неповна середня школа № 15, зараз це приміщення міського планетарію; збереглися будинки міських чоловічої (В. В. Городецький, [1903](#)) та жіночої [гімназій](#). Сучасною архітектурно-релігійною візиткою міста є [Свято-Архангело-Михайлівський кафедральний собор](#) у Соборному парку, збудований у [візантійському стилі](#) в [1994—2002](#) роках за проектом митрополита Черкаського владики Софронія, що є найвищим храмом в Україні.

У Черкасах встановлено низку **Файл** *пам'ятників* — [Т. Г. Шевченку](#), меморіальний комплекс [Пагорб Слави](#), [Богданові Хмельницькому](#), [Івану Підкові](#), пам'ятні знаки і хрести на честь загиблих воїнів-учасників війни в Афганістані, Жертвам Голодоморів та політичних репресій на Черкащині тощо. А найоригінальнішими — варенику ([2006](#)) і жіноцтву ([2009](#))

¹⁴⁰ В [радянській](#) час релігійне життя в місті зазнало занепаду. Черкаси, за свідченнями, стали єдиним обласним центром в усьому колишньому [СРСР](#), де в результаті знищення духовенства і руйнування церков у [1930-их роках](#), не залишилося жодного [храму](#). З демократизацією громадського життя, наприкінці [1980-их років](#), поживалось і релігійне життя. Оскільки відновлювати в місті не було що, всі черкаські храми є новобудовами. [Православні](#) святині Черкас: [Свято-Троїцький кафедральний собор](#); Храм Святої великомучениці Варвари; Свято-Анатоліївський храм; каплиця Святих Кирила та Мефодія; каплиця Сергія Радонезького та Всіх Святих Землі Української. [УПЦ МП Свято-Михайлівський кафедральний собор](#) — найвищий православний храм України. Зараз ведеться будівництво найвищої дзвіниці у Європі; Храм Різдва Пресвятої Богородиці; Храм Різдва Христового; Храм Святого апостола Андрія Первозванного; Храм Святого апостола Луки; Храм на честь ікони Божої Матері «Всецариця»; Храм на честь ікони Божої Матері «Неопалима купина»; Храм Святого Іоанна Воїна; Свято-Преображенський храм. [УАПЦ](#) Храм Покрови Пресвятої Богородиці.

¹⁴¹ Ще одна синагога була розташована на місці, де тепер знаходиться приміщення Драмтеатру — це була синагога Зарицьких. Існує свідчення, що [1903](#) року в місті було аж 22 синагоги, втім і раніше, і особливо на початку [XX століття](#) [єврейське](#) населення міста потерпало від погромів. Однак, попри значно меншу кількість євреїв у Черкасах у теперішній час не існує жодної синагоги, а «Об'єднана єврейська громада» діє виключно як громадська організація. В місті розташований найбільший в Європі [буддистський](#) храм однієї з необуддистських сект «Білий лотос», зведений який був в [1990-их роках](#). Біля входу в храмовий комплекс «чатують» привезені спеціально з [Тибету](#) статуї воїнів. На початку своєї діяльності цей релігійний комплекс був закритий для сторонніх, але наприкінці [2000-их](#) відкрив свої двері для всіх охочих, туди навіть здійснюються щонедільні екскурсії. У храмі також відкрито спеціальну келію «для цивільних», таким чином, будь-хто може скористатися з наданої можливості долучитися до духовного самозаглиблення.

перед готелем «Росава», та фігури Проні Прокопівни та Голохвастова перед міським «Будинком мод».

З історією Черкас тісно пов'язані імена цілої низки **Файл визначних представників** науки, культури і мистецтва України, історичних постатей, які в різний час народилися і жили тут, або чия діяльність безпосередньо пов'язана з містом.

Черкаси не раз відвідував [Т. Г. Шевченко](#) у 1845–1846 рр. — він зупинявся в будинку Цибульських. Дерев'яну будівлю було перебудовано на початку XX століття, споруда існує і донині. До 175-річчя від дня народження Шевченка тут відкрито Музей однієї книги — «Кобзаря», а на будинку встановлено меморіальну дошку. З містом тісно пов'язана біографія першого козацького ватажка [Дмитра Байди-Вишневецького](#), керівника [козацького повстання 1593 року Криштофа Косинського](#), організатора [Коліївщини Максима Залізняка](#). У Черкасах працював відомий український [поет і письменник Василь Симоненко](#), тут він помер і похований, а в місті діє присвячений його життю і творчості літературно-меморіальний музей.

Серед інших персоналій, чий життя або творча кар'єра пов'язані з Черкасами: видатний український драматург [І. Карпенко-Карий](#), який відвідував Черкаси та працював тут, на сцені місцевого театру виступала славетна [Марія Заньковецька](#), у місті бував єврейський письменник [Шолом Алейхем](#). Тут народилися художник-графік В. Замирайло, письменник [Лесь Гомін](#), видатна співачка [Лілія Лобанова](#), один із перших наших стратонавтів Я. Український, фізіолог М. Вітте, учений у галузі будівництва О. Норовецький. У Черкасах деякий час перебував [П. Тичина](#), виступали визначні актори [А. Бучма](#) та [Г. Юра\[42\]](#). [Шраменко Микола](#) — український військовий, громадсько-політичний діяч, полковник [Армії УНР](#). У Черкасах також жив і працював український інженер-автошляховик, громадський діяч, публіцист [Степан Кожум'яка](#).

У Черкасах народилися [Герої Радянського Союзу: Атамановський Петро Юхимович, Воїншин Юхим Андрійович, Кириченко Іван Федорович, Кульбашний Сидір Захарович, Куперштейн Ізраїль Григорович, Рувинський Веніамін Абрамович, Якубовський Ізраїль Семенович та Галкін Олексій Вікторович](#) — Герої Росії.

Серед українських спортсменів міжнародного класу є також вихідці з Черкас. Це Н. Сіробаба та О. Кваша — учасниці Олімпійських ігор, чемпіонки Європи, Валерій Перешкура — срібний призер [XXVII Олімпійських ігор, Феденко Олександр Олександрович](#) — срібний призер [XXVII Олімпійських ігор, Сідней, 2000](#)), О. Скачков — срібний призер Параолімпійських ігор), Віталій Снесар — золотий призер чемпіонату ЦР ФСТ «Динамо» з офіцерського триборства (2008) та кульової стрільби (2008), Наталія Калашник — золотий призер у ПМ-III (стрільба з бойової зброї) на чемпіонаті «Динамо» (2008) та бронзовий призер на чемпіонаті України (2008), Максим Коміренко — срібний призер на чемпіонаті «Динамо» (2008) у вправі АКА-III (стрільба з бойової зброї) та бронзовий призер на чемпіонаті з офіцерського триборства та кульової стрільби (2008), Ігор Приходько — золотий переможець Всеукраїнського турніру з боксу пам'яті майстра спорту СРСР з боксу Михайла Шкоди (2008), Олег Степаненко — бронзовий переможець Всеукраїнського турніру з боксу пам'яті майстра спорту СРСР з боксу Михайла Шкоди (2008), [Стаднюк Олександра Олександрівна](#) — [стрибки в довжину](#) та [потрійний стрибок](#).

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андрєєва Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Географічна енциклопедія України.
4. Історія міст і сіл Української РСР [Тронько Петро Тимофійович](#) (гол. редактор), 1968. / http://safronov.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=215&Itemid=159
5. Панкова С.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
6. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
7. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Застосування методики елементарних геоінформаційних систем в регіональних дослідженнях. / Вісник Криворізького економічного інституту. Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, №3, 2004 – С. 46-54.

8. Сонько С.П., Кулішов В.В., Мустафін В.І. Ринок і регіоналістика. Навч. посібник. Реко-менд. Мін.освіти і науки України. Київ, Ніка Центр, Ельга, 2002. – 408 с.
9. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.
10. <http://uk.wikipedia.org/wiki/%>
11. [Черкашина. Універсальна енциклопедія](#). Документально-публіцистичне наукове фотоілюстративне історичне видання / Автор-упорядник Віктор Жадько. — К.: ВПК «Експрес-Поліграф», 2010. — 1104 с.; іл.
12. [Юхно, Борис. Чорні перлини Черкащини // Новини тижня \(Черкаси\)](#)

ТЕМА 13. СТВОРЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ БАЗИ ДАНИХ З КРАЄЗНАВСТВА КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.

План: 1.Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Київської області. 2.Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Київської області. 3.Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Київської області. 4.Краєзнавча характеристика обласного центру.

1.Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Київської області. Основу для створення краєзнавчої ГБД Київської області складають:

- Методика елементарних ГІС, викладена на попередніх лекціях;
- Географічна енциклопедія України (для створення картографічної основи а також для використання інформації по природних туристичних ресурсах);
- Книга рекордів України (для використання інформації по унікальних природних та культурно-історичних об'єктах);
- Історія міст і сіл України (для використання інформації по суспільних туристичних ресурсах);
- Інформація з сайтів обласної та районних держадміністрацій (для уточнення інформації по туристичних об'єктах на низовому рівні, <http://koda.gov.ua/zagalna>);
- Інформація з екологічного паспорту області (для використання інформації по об'єктах ПЗФ області);
- Файлова система з окремими файлами.

Загальний принцип доступу до інформації передбачає два головних види її організації. Перший – доступ з електронної карти, векторизованої в середовищі текстового редактору «Word». Другий – з електронної таблиці. Як в першому так і в другому випадку можлива візуалізація інформації як у вигляді тексту, так і у вигляді фотографії, звукової доріжки чи відеоряду.

При використанні першого виду доступу (з електронної карти) ГБД краєзнавчих туристичних ресурсів має декілька структурних рівнів організації відповідно до глибини занурення (за допомогою гіперпосилань).

Перший рівень – *фізична та економічна карта* області, векторизовані за допомогою методики елементарних ГІС. До *фізичної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація:

- назви та стисла характеристика ландшафтних комплексів;
 - назви та стисла характеристика річок;
 - назви, межі та стисла характеристика об'єктів ПЗФ;
 - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних природних об'єктів.
- До *економічної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація:
- межі, назви та стисла характеристика адміністративних районів області;
 - місцезположення та стисла характеристика міст з населенням понад 5 тис. населення;
 - автомобільні шляхи (згідно з графом відстаней) з дорожно-експлуатаційною характеристикою кожного з них;
 - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних історичних, та культурних об'єктів;
 - назви, місцезположення, стисла характеристика та хронометраж головних туристичних маршрутів.

Другий рівень – карта адміністративного району – наповнення за рівнем доступу до інформації.

У другому виді організації інформації (у вигляді таблиць) крім зазначених вище додається більше текстової інформації (історичні нариси, персоналії, біографічні дані та ін.).

2.Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Київської області. Київська область— область на півночі України (*Файл*). Обласний центр— місто *Київ* — адміністративно до її складу не входить. Площа області — 28 131 км², населення на 2012 рік

складає 1,7 млн чоловік. Розташована в басейні середньої течії Дніпра (**Файл**), більшою частиною на Правобережжі. На сході межує з Чернігівською (**Файл**) і Полтавською (**Файл**), на південному-сході та півдні з Черкаською (**Файл**), на південному-заході — з Вінницькою (**Файл**), на заході — з Житомирською (**Файл**) областями, на півночі — з Гомельською областю Білорусі. Утворена 27 лютого 1932 року. В області 25 районів, 24 міст, у тому числі 12 обласного значення, 30 селищ міського типу, загалом 1127 населених пунктів. Північну частину області площею близько 2 тис. км² займає Чорнобильська зона відчуження (**Файл**).

Географія. Поверхня області (**Файл**) — горбиста рівнина із загальним нахилом до долини Дніпра. За характером рельєфу ділиться на три частини. Північна частина зайнята Поліською низовиною (висота до 198 м) (**Файл**). Лівобережжя займає Придніпровська низовина (**Файл**) з розвиненими річковими долинами. Південно-західна частина зайнята Придніпровською височиною (**Файл**) — найбільш розчленованою і припіднятою частиною області з абсолютними висотами до 273 м.

Корисні копалини (**Файл**) представлені переважно мінеральними будівельними матеріалами: граніти, гнейси, каолін, глини, кварцові піски. Є невеликі поклади торфу. Є джерела мінеральних радонових вод (Миронівка, Біла Церква).

Клімат (**Файл**) помірно континентальний, м'який, з достатнім зволоженням. Середня температура січня -6° , липня $+19,5^{\circ}$. Тривалість вегетаційного періоду 198–204 дні. Сума активних температур поступово збільшується з Півночі на Південь від 2480 до 2700 $^{\circ}$. За рік на території області випадає 500–600 мм опадів, головним чином влітку.

Київщина має густу річкову мережу (177 річок завдовжки понад 10 км). Найважливіша водна артерія — Дніпро (довжина його в межах області — 246 км), його головні притоки — Прип'ять, Тетерів, Ірпінь, Рось (праві); Десна і Трубіж (ліві). На території області — Київське водосховище і частина Канівського водосховища (створені на Дніпрі). Усього в області — 13 водосховищ і понад 2000 озер.

Ґрунти (**Файл**) на півночі - дерново-підзолисті, в долинах рік — дерново-глеєві, лучні й болотні ґрунти. У центральній частині на лесах — опідзолені чорноземи, темно-сірі і світло-сірі лісові ґрунти; у південних районах — глибокі малогумусні чорноземи. На Лівобережжі зустрічаються лучно-чорноземні, лучні солонцюваті, солончакові і болотні солончакові ґрунти.

Загальна площа лісового фонду (**Файл**) області — 675,6 тис.га. Для північної частини території області характерні масиви хвойних і змішаних лісів, значні площі різнотравно-злакових луків і заболочені ділянки. На півдні переважають широколистяні ліси (дуб, граб, ясен, вільха, липа), кущі й луки. Область розташована у межах двох природних зон: змішаних лісів (Київське Полісся) (**Файл**) і лісостепової (**Файл**). На півночі області переважають недреновані перезволожені і заболочені, поліські алювіально-зандрові і терасні, на півдні — луково-степові височинні розчленовані і терасні, а також лісостепові височинні розчленовані природно-територіальні комплекси. В області — 77 територій і об'єктів природно-заповідного фонду (загальна площа — 80,3 тис. га), в тому числі Дніпровсько-Тетерівське і Заліське заповідно-мисливські господарства, 7 заказників (Дніпровсько-Деснянський, Звонківський, Жорнівський, Іллінський, Усівський тощо), пам'ятник природи (урочище Бабка), дендропарк «Олександрія» (Біла Церква) (**Файл**).

3. Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Київської області. Більшу частину населення області становлять українці; живуть також росіяни, євреї, білоруси, поляки та інші. Середня щільність населення — 63,01 осіб на 1 км². Найщільніше заселені центральні та південні райони області. Міське населення становить 61,1 % (2010). Великі міста: Біла Церква, Бориспіль, Бровари, Фастів. Місто Київ не входить до складу Київської області, тому у вищевказаних даних населення Києва не враховано.

Міські населені пункти з кількістю мешканців понад 14,0 тисяч

[Біла Церква](#)

▲ 210,6

[Буча](#)

▲ 27,9

Бровари	▲97,1	Вишгород	▲26,2
Бориспіль	▲58,9	Славутич	▲24,7
Фастів	▼48,4	Яготин	▼20,5
Ірпінь	▲41,7	Богуслав	▲16,9
Вишневе	▲37,0	Сквира	▼16,8
Васильків	▲36,4	Березань	▼16,5
Боярка	▲35,1	Українка	▲15,5
Обухів	▲32,9	Коцюбинське	▲15,2
Переяслав-Хмельницький	▼27,9	Гостомель	▲14,3

Адміністративно-територіальний устрій області: 25 адміністративних районів, 24 міст, у тому числі 11 — обласного підпорядкування, 30 селищ міського типу, 1122 сільських населених пунктів(Файл).

Економіка області(Файл) — складний багатогалузевий комплекс, спеціалізація якого визначається переважним розвитком важкої індустрії у поєднанні з легкою і харчовою промисловістю і високоінтенсивним сільським господарством зерно-бурякового і м'ясо-молочного напрямів.

В промисловості прискорено розвиваються галузі, які визначають науково-технічний прогрес (машинобудування і металообробка, в тому числі приладобудування, електронна, електроенергетика, порошкова металургія, хімія і нафтохімія), а також нові для області виробництва — мікробіологічне і картонно-паперове. На території області розташовані Трипільська ТЕС, Київська ГЕС, Київська ГАЕС. Підприємства машинобудівної і металообробної галузей випускають хімічне устаткування, машини для тваринництва і кормовиробництва, екскаватори, меліоративну техніку, технологічне устаткування для підприємств торгівлі, а також товари побутового призначення¹⁴². На території області сформувалися Київський і Білоцерківський промислові вузли. Спеціалізацію Білоцерківського вузла визначають хімічна і машинобудівна промисловість, доповнена харчовою промисловістю. Серед багатогалузевих промислових центрів області найбільші — Бровари, Фастів, Васильків, Бориспіль, які входять в Київський промисловий вузол.

У структурі сільського господарства за валовою продукцією перше місце посідає тваринництво (54,7 %). В області 1771 тис. га під сільськогосподарськими угіддями. Площа зрошуваних земель — 122,3 тис.га, осушених — 176,8 тис.га. Найбільша зрошувальна система Бортницька. Сільське господарство області характеризується розвиненим високотоварним зерновим господарством (основна культура — озима пшениця), виробництвом технічних культур (цукровий буряк, льон-довгунець), картоплі, овочів. Тваринництво спеціалізується на виробництві м'ясо-молочної продукції, яєць. В усіх районах області провідним є скотарство, крім того в лісо-степовій зоні значний розвиток одержали свинарство та птахівництво. Розвинені також кролівництво, бджолярство, рибне господарство. У 2010 в області намолочено понад два мільйони тонн зерна. Середня урожайність склала 34 центнера з гектара.

¹⁴² В Пролісках, на східній околиці Києва, працює Бориспільський автобусний завод. Завод випускає 1.700 автобусів в рік різноманітних модифікацій. Завод активно співпрацює з науково-дослідним інститутом автомобілебудування «Еталон». Серед діючих підприємств хімічної і нафтохімічної промисловості — Білоцерківське виробниче об'єднання шин і гумоазбестових виробів і завод гумотехнічних виробів, Броварський завод пластмас. Мікробіологічна промисловість представлена Трипільським біохімічним заводом. В Обухові картонно-паперовий комбінат. Підприємства харчової промисловості: цукрові (основні — в Яготині і смт Гребінки), молочні, маслоробні, спиртові, крохмальні, консервні заводи, м'ясо-птахокомбінати. На території області — 21 комбикормовий завод. Легка промисловість об'єднує підприємства швейної, трикотажної шкіряної, льонообробної галузей (розташовані в містах Переяславі-Хмельницькому, Фастові, Сквирі, Білій Церкві, Броварах, Богуславі, Василькові та ін.). На базі місцевих мінерально-сировинних і лісових ресурсів розвинена будівельна і деревообробна промисловість: заводи залізобетонних виробів (Біла Церква, Бровари, Вишгород), цегляні, по обробці граніту (Буча), скляні, по виробництву санітарно-технічних виробів. Добування граніту поблизу Богуслава і Білої Церкви.

У транспортному комплексі найбільш розвинений залізничний транспорт. Експлуатаційна довжина залізниці — 1100 км. Через територію області проходять лінії: *Москва—Київ—Львів, Київ—Дніпропетровськ—Донецьк* тощо. Електрифіковані приміські ділянки залізниці: *Київ—Фастів—Козятин, Київ—Фастів—Миронівка, Київ—Тетерів, Київ—Ніжин, Київ—Яготин*. Залізничні вузли: *Київ, Фастів, Миронівка*. Довжина автомобільних доріг — 7760 км, в тому числі з твердим покриттям — 7489 км. *Найважливіші автомобільні дороги: Санкт-Петербург—Київ—Одеса, Київ—Харків, Київ—Дніпропетровськ*. Судноплавство по *Дніпру, Десні, Прип'яті*. У Києві — аеропорти *Бориспіль і Жуляни*. Військові аеродроми у *Білій Церкві та Узині*. Газопроводи: *Уренгой—Помари—Ужгород, Шебелинка—Полтава—Київ*.

З Київською областю пов'язане життя таких видатних особистостей (**Файл**): *Ганкевич Микола Георгійович* — учасник бою під Крутами; *Клепатський (Клепацький) Павло Григорович* (12 січня 1885 – після 1938) – історик, педагог, член Української Центральної Ради; *Іван Мазепа* – український військовий, політичний і державний діяч; *Попович Павло Романович* – рядянський льотчик-космонавт № 4, перший космонавт-українець.

4. Краєзнавча характеристика обласного центру. Київ (Файл) — столиця України, одне з найбільших і найстаріших міст Європи¹⁴³. Заснований наприкінці 5 — початку 6 століття¹⁴⁴. Розташований у середній течії Дніпра, у *північній Наддніпрянщині*. Політичний, соціально-економічний, транспортний та освітньо-науковий центр країни. Окрема адміністративно-територіальна одиниця у складі України і адміністративний центр Київської області. Адміністративно до складу Київської області не входить. Місце розташування центральних органів влади України, іноземних місій, штаб-квартир більшості підприємств та громадських об'єднань, що працюють в Україні.

Станом на 2012 рік є найбільшим містом України і сьомим за чисельністю населення у Європі¹⁴⁵. Станом на 1 січня 2012 року у Києві проживало 2814258 осіб. Разом з передмістями утворює *Київську агломерацію* з сукупним населенням близько 4 мільйонів мешканців. Один з найстаріших історичних центрів Східної Європи та християнства — *Софійський собор* — та *Києво-Печерська лавра* внесено до списку *Світової спадщини ЮНЕСКО*.

Місто *розташоване* на півночі України, на межі *Полісся і Лісостепу* по обидва береги Дніпра в його середній течії. Площа міста 836 км². Довжина вздовж берега — понад 20 км. Київ здавна знаходився на перетині важливих шляхів. Ще за Київської Русі таким шляхом був легендарний *«Шлях із варягів у греки»*. На сьогодні місто перетинають міжнародні автомобільні та залізничні шляхи. Рельєф Києва сформувався *на межі Придніпровської височини, а також Поліської та Придніпровської низовин*. Більша частина міста лежить на високому (до 196 метрів над рівнем моря) правому березі Дніпра — *Київському плато*, порізаному густою сіткою ярів на окремі височини: *Печерські пагорби, гори Шекавицю, Хоревицю, Батисеву* та інші. Менша частина лежить на низинному лівому березі Дніпра. Житлові квартали міста оточує суцільне кільце лісових масивів.

Клімат помірно континентальний, із м'якою зимою і теплим літом¹⁴⁶. Ліси, парки і сади становлять більш ніж половину площі Києва з майже 80 000 гектарів На одного киянина

¹⁴³ Був столицею полян, Русі, Української Народної Республіки, Української Держави та Української Радянської Соціалістичної Республіки. Також був адміністративним центром однойменного князівства, литовсько-польського воєводства, козацького полку, російської губернії та радянської області.

¹⁴⁴ Згідно з традиційними легендами, назва Києва походить від імені Кия — найстаршого з трьох братів, яких вважають за засновників міста. Одна з цих легенд дійшла до нас у літописі XII ст. «Повість временних літ».

¹⁴⁵ Неофіційним гімном міста є пісня *«Як тебе не любити, Києве мій!»* яку в 1962 написав композитор Ігор Шамо на слова Дмитра Луценка. *Півострів Київ* в землі Грема, *Антарктида*, названий на честь міста Києва. На честь Києва названо астероїд *2171 Київ*.

¹⁴⁶ Середньомісячні температури січня −5,5 °С, липня +19,2 °С. Абсолютний мінімум — −32,2 °С (7, 9 лютого 1929), абсолютний максимум — +39,9 °С (серпень 1898)(за іншими даними: +39,4 °С (30 липня 1936). Середньорічна кількість опадів — 649 мм, максимум опадів припадає на липень (88 мм), мінімум — на жовтень (35 мм). Взимку у Києві утворюється сніговий покрив, середня висота покриву у лютому 20 см, максимальна —

(станом на 2004 рік) припадало 22,1 м² зелених насаджень (за міжнародними нормами, цей показник має бути не меншим за 20 м²)¹⁴⁷. Важливу роль у збереженні біорізноманіття міста відіграє *Дніпро* з його затоками, притоками, островами¹⁴⁸. Кілька сотень найстаріших та видатних дерев Києва є *ботанічними пам'ятками природи*.

Історія(Файл). За легендою «*Повісті врем'яних літ*» Київ було засновано легендарним полянським князем Кием разом із братами Щеком і Хоривом і сестрою Либідь. Літопис не має дати заснування міста. Археологічні та писемні джерела свідчать, що Київ розвинувся на основі язичницького поселення кінця 5—початку 6 століття. Його центром була *Замкова гора* на правому березі Дніпра. У 6—7 століттях були заселені сусідні із нею підвищення. Розташовування Києва на *Дніпровському шляху*, в зоні етнічного порубіжжя, на межі лісу і лісостепу, сприяли висуненню міста на роль політичного центру Середнього Подніпров'я.

На межі 8—9 століття Київ став головним містом Руської землі — міжплеменного об'єднання південних східнослов'янських племен, а з 882 року, після завоювання його варягами, — «матір'ю міст руських» — столицею *Руської держави*. Тоді ж сформувався середньовічний поділ міста на князівський *Дитинець* на *Старокиївській горі* та торговельно-ремісничий *Посад на Подолі*. З першої половини 10 століття на Подолі діяла перша християнська церква.

Після хрещення Русі в 988 головним міським храмом була *Десятинна церква*. За Ярослава Київ було перетворено на найбільше місто Русі. Новою головною брамою стали *Золоті ворота*, а головним храмом — *Софійський собор*. Ярославові нащадки Ізяслав і Святополк розбудували так зване «місто Ізяслава-Святополка», центром якого став *Києво-Михайлівський Золотоверхий собор*. Найбільшим районом Києва був придніпровський *Поділ*. У центрі Подолу стояли церква *Пирогоща*, *Борисоглібська й Михайлівська церкви*. За містом розташовувалися монастирі — *Кирилівський, Кловський, Печерський* (з 1598 — *Києво-Печерська лавра*) та *Видубицький Свято-Михайлівський*.

До середини 14 століття Київ був васалом Золотої орди, столицею Київського князівства. Наприкінці 15 століття в місті існував *Київський замок*, резиденція київських воєвод, та *Київська ратуша*, місце засідань *київського магістрату*. 1596 року, на прохання київської шляхти та за рішенням Люблінської унії між Литвою і Польщею, що утворювала федеративну державу Річ Посполиту, Київ разом із воєводством перейшов до складу Польської корони.

Прикордонний характер міста і Київщини сприяли зародженню на їхніх теренах козацтва. З 1625 року Київ був центром козацького Київського полку, який 1649 року, в результаті Хмельниччини, увійшов до складу держави Війська Запорозького. У місті знаходилася резиденція православних київських митрополитів та православний *Київський колегіум*, який 1659 року отримав статус академії.

1667 року, у результаті підписання Андрусівського миру, формально Київ залишався під владою Війська Запорозького, але фактично містом керувала московська адміністрація. На початку 18 століття завершено будівництво *Печерської фортеці*. Після скасування автономії Війська Запорозького 1782 року Київ остаточно перейшов під владу росіян. Пам'ятками козацької доби в місті лишилися лише *мазепинські церкви*.

440 см. Середньорічна загальна хмарність — 6,4 бали, максимум припадає на грудень (8,2), мінімум — на серпень (4,8). Середня вологість повітря — від 64 % (травень) до 85 % (листопад).

¹⁴⁷ У лісопарках міста гніздиться ряд диких видів птахів, у тому числі хижаків та таких, що гніздяться в дуплах, мешкають різновиди летючих мишей. Більшість цих видів занесено до Червоної книги України. Наприклад, урочище «Лиса гора» — фактично острів посеред міської забудови Києва. Тут протягом багатьох років розташовувався військовий об'єкт, завдяки чому (за даними співробітників Інституту зоології) до останнього часу збереглися види, занесені до Червоної книги — *аполлон, махаон, голуб'янка Мелеагр, жук-олень, бджола-тесляр, мала вечірниця*. У межах міста зустрічаються поселення бобрів.

¹⁴⁸ Тут гніздяться десятки видів птахів. В період весняної міграції, навпроти житлового масиву Оболонь 1994 року спостерігались скупчення гоголя до декількох сотень особин. На Бортницькій зрошувальній системі, декілька років тому, зимувало до двох десятків орланів-білохвостів (в Україні їх зимує близько 300 особин).

За часів управління Російської імперії в 18 — початку 20 століття Київ був великим провінційним містом. Російська місцева влада приділяла увагу не лише розбудові історичного Подолу й Старокиївської гори, а й розвитку інфраструктури околиць — *Бесарабки, Хрещатика, Печерська* тощо. Головною вулицею міста була *Володимирська*, а центром ділового життя — контрактові ярмарки на *Контрактовій площі*.

В добу визвольних змагань Київ був центром боротьби за українську державність¹⁴⁹. В Києві в 2004 р. відбулась Помаранчева революція.

За радянської влади в Києві починаючи з 1930-х років почалися масові репресії. Масові страти здійснювалися на території *Биківні*. Більшовики, що сповідували войовничий атеїзм, зруйнували більшу частину київських унікальних храмів: *Михайлівський Золотоверхий монастир, Трьохсвятительську церкву, церкву Богородиці Пирогової, Богоявленський та Микільський воєнний собори, Воскресенську та Петропавлівську церкви* на Подолі, *Кирилівську дзвіницю*, храми в стилі класицизму Миколи Доброго, Різдва, св. Ольги тощо.

Під час Другої світової війни, Київ сильно постраждав. 1948 року завершено будівництво газопроводу *Дашава — Київ*, а 1949 року — споруджено *Дарницький залізничний міст та міст ім. Є. Патона*. 1991 року Київ став столицею незалежної України.

У Києві, як місті, наділеному Конституцією України столичними функціями, розміщуються усі центральні органи влади (*Файл*): законодавчі, виконавчі та судові.

Адміністрація Президента — найвпливовіший орган влади, знаходиться на *вул. Банкова, 11*.

Верховна Рада — законодавчий орган влади, знаходиться на *вул. Михайла Грушевського, 5*.

Кабінет Міністрів — виконавчий орган влади, знаходиться на *вул. Михайла Грушевського, 12/2*.

Конституційний Суд — судовий орган влади, що гарантує верховенство Конституції України як Основного Закону держави на всій території України, знаходиться на *вул. Жилианська, 14*.

Верховний Суд — судовий орган влади, знаходиться на *вул. П. Орлика, 4-а*.

Територія міста поділена на 10 адміністративних районів:

Район	Площа, км ²	Населення, чол.
Правий берег Дніпра :		
Голосіївський	156	232,9 тис.
Оболонський	110	315,8 тис.
Печерський	27	141,4 тис.
Подільський	34	192,2 тис.
Святошинський	101	336,0 тис.
Солом'янський	40	343,8 тис.
Шевченківський	25	229,0 тис.
Лівий берег Дніпра :		
Дарницький	134	316,8 тис.
Деснянський	148	359,5 тис.

¹⁴⁹ 3 березня 1917 року, після падіння царського режиму, в місті створено Українську Центральну Раду. 20 листопада 1917 року вона проголосила Українську народну республіку, а Київ — її столицею. 8 лютого 1918 року містом оволоділи більшовики, проте після укладання Берестейського миру його визволили війська Центральних держав. Протягом 29 квітня — 14 грудня 1918 року Київ був столицею Української Держави, якою керував гетьман Павло Скоропадський. Після повалення гетьманату, до 14 лютого 1919 року, в Києві базувалася Директорія УНР. У лютому 1919 року Київ повторно зайняли більшовики, у серпні — війська Денікіна, а в грудні — знову більшовики. 7 травня 1920 року Київ був відвоєований союзними силами підрозділів армії УНР та польської армії під час радянсько-польської війни. Однак в результаті більшовицького контрастуну остаточно повернувся до радянської влади.

Київ — найбільше місто в Україні за кількістю жителів. За останніх десять років населення міста стабільно зростає в середньому на 20 тис. осіб за рік. 2010 року, за офіційними даними, населення Києва сповільнило своє зростання і за рік виросло на 14,1 тис. осіб. Так на січень 2010 року населення міста становило — 2 785,1 тис. осіб, а на січень 2011 року — 2 799,2 тис. осіб. Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ оцінює сукупне населення Києва, разом з незареєстрованими громадянами, у 3 144 тис. осіб. Разом з навколишніми передмістями Київ утворює *Київську агломерацію* із сукупним населенням понад 4 млн. мешканців.

Національний склад. В Києві більшість населення становлять українці — 83 %. Також проживають представники близько 130 національностей: росіяни — 337,300 (13.1 %), євреї — 17,900 (0.7 %), білоруси — 16,500 (0.6 %), поляки — 6,900 (0.3 %), вірмени — 4,900 (0.2 %), азербайджанці — 2,600 (0.1 %), татари — 2,500 (0.1 %), грузини — 2,400 (0.1 %), молдавани — 1,900 (0.1 %) тощо. Локалізації меншин у мікрорайонах не відбувається.

За мовною ознакою, 2002 року 67 % киян вважали рідною мовою українську, проте лише 18 % спілкуються винятково українською, в той час як 48 % спілкуються винятково російською та 34 % спілкуються обома мовами в залежності від обставин.

За релігійною ознакою, 2006 року 64 % мешканців Києва назвали себе віруючими. Основну масу віруючих жителів Києва становлять православні християни, які є парафіянами Київського (67 % віруючих) або Московського (18 %) Патріархату. Порівняно невелика частина віруючих або належить до яких-небудь інших конфесій (3 %), або взагалі вагаються ідентифікувати себе з якоюсь певною конфесією (12 %).

Економіка Києва (*Файл*). У 10—13 століттях основу економіки Києва становили сільське господарство, ремесло, торгівля. В місті працювали ремісники понад 60 спеціальностей: гончари, ковалі по чорних і кольорових металах, ливарники, виробники скла, обробники кістки, дерева й каменю. Київські ювеліри володіли техніками емалі, черні, зерні, поливи. З Києва імпортувалася сировина (хутро, мед, віск, шкіри, хліб) і ремісничі вироби (зброя, прикраси). В місті постійно проживали руські, візантійські, єврейські й європейські купці. Через Київ проходили три міжнародні торгові шляхи — Грецький, що сполучав Скандинавію із Візантією; Київський, що сполучав Русь із Польщею, Чехією та Баварією; Залозний, що вів на Кавказ, до азійських країн.

79 % киян працюють в сфері послуг, із них 23 % — у сфері торгівлі, 15 % — у сфері нерухомості. Лише 21 % зайнято у промисловому виробництві. Сфера послуг надає понад 82 % ВРП міста, та понад 30 % обігу країни в сфері послуг. Безробіття нижче за 5 %.

Київ — один з найбільших індустриальних центрів України. В структурі реалізованої промислової продукції найбільша питома вага припадає на виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (24,4 %) та на виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (22,1 %). Місто є великим центром машинобудування, в тому числі важкого-, енергомашинобудування, верстатого-, судно-, приладобудування; чорної і кольорової металургії, хімічної, легкої, поліграфічної промисловості. У Києві розміщено заводи різних галузей промисловості.

Харчова: *Оболонь, Росинка, Славутич, Рошен (Кондитерська фабрика ім. Карла Маркса), Олком.*

Машинобудівна: *ДВРЗ, Більшовик, Дарницький танкоремонтний завод, Ленінська кузня, АНТК імені Антонова, Арсенал.*

Хімічна: *фармацевтична фірма Дарниця, «Київхімволокно», Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод.*

Істотну роль в економіці міста грає *туристичний бізнес (Файл)*, пов'язаний з прийомом гостей з України і зарубіжних країн, а також пов'язана з цим економічна активність у сфері обслуговування. Місто володіє значною історико-культурною спадщиною, розвинутим сучасним мистецтвом та оздоровчою базою для формування туристичного продукту, для перетворення туризму у важливу галузь міської економіки. За попередніми розрахунками у

2011 році Київ відвідали понад 1,2 млн. туристів. За 2011 рік від діяльності туристичних підприємств і готелів в міську казну надійшло 540 млн.

Станом на 22.12.2010 р. у м. Києві зареєстровано 2212 туристичних підприємств. За категорією комфортності у місті є такі готелі:

5*****- 4 готелі на 931 номерів (*Прем'єр Палац, Опера, Свята Софія Хаятт Рідженсі Київ та ІнтерКонтиненталь Київ*);

4**** — 26 готелів на понад 1500 номерів (*Редісон САС, Дніпро, Київ, Салют, Президент-готель, Національний, Рів'єра на Полоді, Поділ-Плаза, Вісак, Піросмані, Фараон та ін.*);

3*** — 19 готелів 3186 номери;

2** — 20 готелів на 1133 номерів;

1* — 7 готелів на 176 номерів.

В Києві знаходяться такі пам'ятники архітектури (*Файл*), як *Софійський собор, Києво-Печерська лавра, Золоті Ворота*. Сучасне мистецтво представлено *PinchukArtCentre, Мистецький Арсенал, Український тиждень моди*, фестивалями та іншими заходами.

Музеї Києва

PinchukArtCentre	Державний музей театрального, музичного та кіно-мистецтва України
Національний художній музей України	Центральний музей Збройних Сил України
Музей однієї вулиці — присвячений історії Андріївського узвозу	Музей історичних коштовностей України
Музей води	Музей книги та друкарства України
Музей Михайла Булгакова	Музей Івана Гончара
Державний музей авіації України	Андріївська церква
Державний музей народної архітектури і побуту України	Музей-майстерня Івана Кавалерідзе
Національний музей історії Великої Вітчизняної війни	Музей гетьманства
Національний науково-природничий музей НАН України	Аптека-музей у Києві
Архів-музей літератури і мистецтва України	Національний музей історії України
Літературно-меморіальний музей-квартира П. Г. Тичини	Державний музей іграшок
Національний музей Тараса Шевченка	Зоологічний музей імені М. М. Щербака
Національний музей літератури України	Музей історії Києва
Національний музей медицини України	Музей Лесі Українки у Києві
Педагогічний музей України	Музей циркового мистецтва
Музей видатних діячів української культури	Музей Шолом-Алейхема
Мамаєва Слобода	Національний музей бджільництва України
Музей Кирилівська церква	Музей Якубовських
Музей Олександра Пушкіна	Міський музей «Духовні скарби України»
Софійський собор	Народний музей хліба
Київський музей західного та східного мистецтва	Національний музей «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні»
Національний музей російського мистецтва	Музей-архів переходової доби
Музей історії туалету	Музей історії Михайлівського Золотоверхого монастиря
Київська фортеця	Музей Київського метрополітену
Музей культурної спадщини	Музей Української революції 1917-1921 років
Київський літературно-меморіальний музей Максима Рильського	Музей космонавтики
Музей народної архітектури та побуту України	Музей вторсировини
Археологічний музей	Музей каналізації
Хата на Пріорці	Музей історії КП «Київпастрас»
Музей булатної зброї	Культурно-просвітницький центр Alex Art House
	Музей воскових фігур
	Музей української звитяги
	Центральний музей прикордонних військ

Будинок-музей Миколи Лисенка	України
Всеукраїнське музейне містечко	Музей спортивної слави України
Державний політехнічний музей при НТУУ КПІ	Музей національної кіностудії художніх фільмів імені Олександра Довженко
Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник	Меморіальний будинок-музей Г. П. Світлицького
Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка	Меморіальний будинок-музей Ф. С. Красицького
Меморіальний кабінет-музей Віктора Косенка	Музей Першого Президента України Л. Кравчука
Мистецький арсенал	Музей Марії Заньковецької
Національний музей «Чорнобиль»	Кунсткамера
Парк «Київ в мініатюрі»	
Музей радянської окупації	
Державний музей українського декоративного мистецтва	

Київ є найбільшим транспортним вузлом України (*Файл*). До числа транспортних магістралей міста Києва належать автотранспортні магістралі, залізничне сполучення та водні шляхи сполучення. Важливу роль у транспортному сполученні відіграють мости через річку Дніпро, а у внутрішньоміських пасажирських перевезеннях — метро. Розвинена також автобусна, тролейбусна і трамвайні мережі, працює фунікулер. У міжнародному сполученні найважливішу роль відіграють міжнародні аеропорти «Бориспіль» та «Жуляни».

Міжнародний аеропорт «Бориспіль» розташований за 29 км на схід від Києва. В аеропорту є дві ЗПС та 5 пасажирських терміналів — А, В, С, F та D. Аеропорт є найбільшим в країні, обслуживши 2011 року 8 020 тис. пасажирів;

Міжнародний аеропорт «Київ» («Жуляни»), що має два пасажирські термінали. Розташований на південно-західній околиці міста.

Вантажний аеропорт «Гостомель», розташований за 12 км на північний-захід від Києва, є базовим аеропортом для авіакомпанії Авіалінії Антонова.

Також у місті Васильків розташований воєнний аеропорт. А у державному підприємстві «Київський авіаційний завод «Авіант» знаходиться злітно-посадкова смуга.

Київ — потужний залізничний вузол. В Києві розташовано головне управління Південно-Західної залізниці. У Києві діє мережа вокзалів і станцій. Головна станція — *Київ-Пасажирський*. На станції існує три вокзали: *Центральний*, *Південний* і *Приміський*. Для розвантаження центрального вокзалу почали будівництво на станції *Дарниця* міжміського та приміського вокзалів, до яких буде проведена лінія метрополітену.

Важливу роль у транспортній інфраструктурі міста відіграють залізничні станції: *Київ-Пасажирський*; *Київ-Петрівка*; *Сирець*; *Святошин*; *Видубичі*. Залізничні маршрути розходяться від Києва у п'яти магістральних напрямках: фастівському (південний захід), коростеньському (північний захід), ніжинському (північний схід), гребінковському (південний схід) та миронівському (південь, одноколейна). Також по Києву проходить так зване «*Північне Кільце*», що проходить від станції Київ-Волинський і станції Святошин через стпницю Київ-Петрівка та Київ-Дніпровський до станції Дарниця. 5 жовтня 2011 року почала працювати міська електричка: кільце у 60 км зв'язує 14 станцій, усі лінії метрополітену, й дозволяє об'їхати місто за 50 хвилин. Електричка стала міському бюджету в 223 мільйони гривень.

Київський річковий порт засновано в липні 1897 року по завершенні будівництва Київської гавані. Причали порту тягнуться від Гавані до станції метро «Дніпро». Наразі рейси по Дніпру вважаються нерентабельними — виконуються в основному прогулянкові й туристичні.

6 листопада 1960 року відкрито першу дільницю Святошино-Броварської лінії завдовжки 5,2 км з п'ятьма станціями — «Вокзальна», «Університет», «Хрещатик», «Арсенальна» та «Дніпро». З 1960 року побудовано 3 лінії загальною довжиною 65,18 км, що

налічують 50 станцій, які обслуговують приблизно 1,4 млн пасажирів щодня. Багато станцій метрополітену є пам'ятниками історії та культури. Київський метрополітен активно розвивається. У 2010–2011 роках відкрилися чотири нові станції — «Деміївська», «Голосіївська», «Васильківська» і «Виставковий центр». Будівництво Куренівсько-Червоноармійської лінії продовжується, у 2012 році планується відкриття ще двох станцій — «Іподром» та «Теремки». Проводиться спорудження четвертої (Подільсько-Вигурівської) лінії, ведуться проектні роботи п'ятої (Лівобережної) лінії метрополітену.

Київ був першим містом України, Російської імперії та одним із перших у Європі, в якому відкрито рух електричних трамваїв. 1978 року в Києві стала до ладу перша в СРСР лінія швидкісного трамваю від площі Перемоги до житлового масиву Південна Борщагівка.

Проблема зв'язку між *Верхнім містом* та низинним *Подолом* існувала завжди, скільки стоїть Київ. Фунікулер, або «Михайлівський електричний канатний підйом», був споруджений коштом товариства Київської міської залізниці. Фунікулер відкрито 7 травня 1905 року. Колії підйому простяглися на 200 метрів. Щороку цей незвичайний вид транспорту перевозить 2,8 мільйони пасажирів, серед яких чимало туристів.

Роботи з організації тролейбусного руху в Києві розпочато 1934 року з поверненням Києву статусу столиці. На тролейбусних маршрутах Києва курсують тролейбуси вітчизняного виробництва, зокрема Київського заводу електротранспорту, київського авіазаводу, ВО «Південмаш» та Львівського автомобільного заводу. Станом на [2000 рік](#) в Києві діяло 35 тролейбусних маршрути.

Вперше запровадити регулярний автобусний рух у Києві спробували ще 1913 року, а першу автобусну лінію відкрито 1925 року. Тепер у Києві діє близько 90 автобусних маршрутів, які охоплюють собою усі частини міста, кількість автобусів перевищує 700 одиниць. Працює 8 автобусних парків.

Перший капітальний міст через Дніпро споруджено 1853 року — так званий Ланцюговий міст. Другий залізничний міст — *Петрівський* був споруджений 1917 року, однак невдовзі було зруйновано, відновлений 1929 року. У районі нинішнього моста Патона існує *Наводницький міст* понтонної конструкції. Сьогодні береги Дніпра в межах міста з'єднують 8 мостів, з них 4 автомобільні — *Московський*, *міст метро*, *міст Патона* та *Південний*, два залізничних — *Дарницький* та *Петрівський*, один залізнично-автомобільний міст — *Кірпи*, а також пішохідний міст. На початку двотисячних почали спорудження *Подільського*, та *Дарницького автомобільно-залізничного мостів*. На останньому 31 березня 2011 року відкрили двосторонній автомобільний рух.

Архітектура ([Файл](#)). У руському стилі з елементами візантійського виконані — *Десятинна церква* (989–996), *Софійський собор* (1037), *Іриниська і Георгіївська церкви* (1037), *Києво-Михайлівський Золотоверхий собор* (1113).

До числа найзначніших архітектурних пам'яток Києва зараховують такі:

[Золоті ворота](#)

[Софійський собор](#) (XI ст.)

[Києво-Печерська лавра](#) (XI–XVIII ст.)

[Кловський палац](#)

[Маріїнський палац](#)

[Червоний корпус КНУ](#)

[Будинок з химерами](#)

[Національний банк України](#)

[Національна опера України](#)

[Києво-Могилянська академія](#)

[Київський політехнічний інститут](#)

[Видубицький монастир](#) (XI ст.)

[Михайлівський Золотоверхий собор](#)

[Церква Спаса на Берестові](#) (XII ст.)

[Воскресенська церква](#)

[Андріївська церква](#)

[Набережно-Микільська церква](#)

[Покровська церква](#)

[Троїцька церква](#)

[Київський Париж](#) (1901)

[Київський цирк](#)

[Київський державний академічний театр ляльок](#)

Серед пам'яток новітньої епохи: [Хрещатик](#), [Київський метрополітен](#), [Кабінет міністрів](#), [Секретаріат Президента](#), [Висотний житловий будинок по Хрещатику, 25](#), [Національний спортивний комплекс «Олімпійський»](#).

Перші висотні будинки з'явилися в Києві, ще на початку *XX століття*: *Київський Париж (1901 рік)*, *Хмарочос Гінзбурга (1912 рік)*, *Будівля Кабінету Міністрів України (1938 рік)*. Зараз у Києві знаходиться п'ятірка найвищих хмарочосів України: *Бізнес центр «Континенталь»*, *БЦ «Парус»*, *ЖК «Корона»*, *ЖК «Корона» № 2* і *будівля Апеляційного суду міста Києва*¹⁵⁰.

Культура, мистецтво (*Файл*). Головними осередками сучасного музичного життя міста Києва є — *Національна опера України*, *Національна філармонія України*, *Будинок органної та камерної музики*, *Київський державний театр оперети*. Концерти академічної музики проходять також в Великому та малому залах *Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського*, концертному залі *Будинку звукозапису*, *Будинку вчених*, *Будинку вчителя*, *Будинку Актора*, концертних естрадах *Центрального і Хрещатого парків*.

У Києві діють такі хорові колективи як *Національна заслужена академічна капела України «Думка»*, *Національний заслужений академічний народний хор України ім.Верьовки, чоловіча хорова капела України ім. Л.М.Ревуцького*, *Народна академічна хорова капела НАН України «ЗОЛОТІ ВОРОТА»*, *муніципальний камерний хор «Хрещатик»*, *камерний хор «Credo»*, *хорова капела хлопчиків та юнаків «Дзвіночок»* та ін.

Концерти розважальної музики проходять у *Палаці «Україна»*, *Палаці Спорту*, *Жовтневому Палаці*, *Українському домі*, *ДК КПІ*, *Центральному домі художника*, концертному зал *FreeДом* та інших залах. В теплу пору року концерти та фестивалі української етно- та рок-музики проходять також на *Співочому полі*.

Періодично в Києві проводяться музичні фестивалі, зокрема: академічної музики — *КиївМузикФест*, *Форум музики молодих*, *Музичні прем'єри сезону*, *фестиваль фортепіанної музики «Володимир Крайнев запрошує»*, *фестиваль хорової музики Золотоверхий Київ; а також фестивалі естрадної музики — Червона Рута, Країна мрій та інші*. Визначною музичною подією 2005 року стало проведення у Києві пісенного конкурсу «Євробачення»¹⁵¹.

У Києві працювали такі видатні музиканти, як *Микола Лисенко*, *Олександр Кошиць*, *Микола Леонтович*, *Яків Степовий*, *Кирило Стеценко*, *Рейнгольд Глієр*, *Болеслав Яворський*, *Левко Ревуцький*, *Борис Лятошинський*, *Микола Вілінський*, *Григорій Верьовка*, *Борис Гмиря*, *Степан Турчак*, *Іван Карабиць*, *Володимир Симоненко*. *Серед сучасних композиторів — Валентин Сильвестров та Євген Станкович*.

Центрами образотворчого мистецтва в Києві є *Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури* та *Національна спілка художників України*. Багаті художні колекції представлені у київських музеях — *Національному художньому музеї*, *Музеї російського мистецтва* та *Музеї імені Богдана та Варвари Ханенко*. Твори сучасних українських художників експонуються в галереї спілки художників, міській галереї мистецтв «Лавра», ряді галерей на *Андріївському узвозі* тощо.

Київ початку ХХ століття пов'язаний з іменами таких художників, як *Олександра Екстер*, *Михайло Бойчук*, *Олександр Богомазов*, *Абрам Маневич*, *Георгій Нарбут*, *Вадим Меллер*, *Олександр Хвостенко-Хвостов*, *Георгій Лукомський*, у 1920-х роках в Києві працювали *Михайло Жук*, *Климент Редько*, *Юхим Михайлів*, *Григорій Світлицький*, *Карпо Трохименко*.

Одними з перших бібліотек Києва були *бібліотека Софійського собору*, заснована *Ярославом Мудрим 1037 року*, та монастирське книгосховище *Києво-Печерської лаври*. Сьогодні бібліотечне обслуговування здійснюють: *Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих*; *Центральна міська бібліотека імені Т. Г. Шевченка для дітей*; *Міська спеціалізована молодіжна бібліотека «Молода Гвардія»*;

¹⁵⁰ Також завершується будівництво 48-поверхового *житлового комплексу на Кловському узвозі*, який буде мати висоту 163 метри. На проспекті Перемоги, поруч із центральним загсом, триває спорудження хмарочосу — *Sky Towers*. Після завершення він буде найвищим хмарочосом України, висотою 210 метрів, і матиме 47 поверхів.

¹⁵¹ Невід'ємною частиною музичного життя столиці є періодичні музичні конкурси: піаністів — пам'яті В. Горовиця, диригентів — ім. С. Турчака, хорових колективів — ім. М. Леонтовича, вокалістів — ім. Соломії Крушельницької, бандуристів — ім. Гната Хоткевича, а також багатопрофільний конкурс імені М. Лисенка.

Головними аренами спортивних змагань є НСК «Олімпійський», на якому наразі здійснюється реконструкція, *Палац спорту*, стадіони «Динамо» ім. В. Лобановського та «Оболонь»¹⁵². 2012 року на НСК «Олімпійському» проводились матчі Чемпіонату Європи з футболу 2012.

Київ має велику кількість садів та парків для відпочинку(*Файл*), серед яких [Національний ботанічний сад](#), [Ботанічний сад ім. Фоміна](#), [Парк Шевченка](#), [Хрещатий парк](#), [Маріїнський парк](#), [Міський парк](#), [Володимирська гірка](#), [Парк «Аскольдова могила»](#), [Парк Вічної Слави](#), [Пейзажна алея](#), [Сквер Чорновола](#), [Гідропарк](#), [Голосіївський парк](#), [Голосіївський ліс](#), [Парк партизанської слави](#), [Парк перемоги](#), [Пушкінський парк](#), [Зоопарк](#)¹⁵³.

Сьогодні Київ — найбільший в Україні науковий центр. Серед вищих навчальних закладів(*Файл*):

[Київський національний університет імені Тараса Шевченка](#)
[Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»](#)
[Національний медичний університет імені Олександра Богомольця](#)
[Національний університет Києво-Могилянська академія](#)
[Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана](#)
[Національна музична академія](#)
[Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури](#)
[Національний авіаційний університет](#)
[Київський національний університет будівництва і архітектури \(КНУБА\)](#)
[Національний аграрний університет](#)
[Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова](#)
[Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв](#)
[Київський національний університет культури і мистецтв](#)
[Київський національний торговельно-економічний університет \(КНТЕУ\)](#)
[Київський міжнародний університет \(КиМУ\)](#)
[Київський національний університет технологій та дизайну \(КНУТД\)](#)
 В Києві розміщені численні установи [Національної академії наук України \(НАНУ\)](#):
[Український нафтогазовий інститут](#)

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андреева Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Географічна енциклопедія України.
4. Історія міст і сіл Української РСР. [Тронько Петро Тимофійович](#) (гол. редактор), 1968. / http://safronov.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=215&Itemid=159
5. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
6. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
7. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Застосування методики елементарних геоінформаційних систем в регіональних дослідженнях. / Вісник Криворізького економічного інституту. Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, №3, 2004 – С. 46-54.
8. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.

¹⁵² Найпопулярнішим командним видом спорту у Києві є футбол. Футбольний клуб «Динамо» неодноразово ставав чемпіоном СРСР та України, здобував міжнародні трофеї, є справжнім символом міста. В чемпіонаті країни місто також представляють клуби «Оболонь» та «Арсенал». Найкращим українським чоловічим баскетбольним клубом часів СРСР був київський «Будівельник», який зараз разом з БК «Київ» виступає в об'єднаній Українській Суперлізі. В вітчизняному жіночому баскетболі лідируючі позиції займає київська команда ТІМ-СКУФ. В білоруській Екстралізі виступає хокейний клуб «Сокіл». В радянські часи жіночий гандбольний клуб «Спартак» неодноразово вигравав чемпіонат країни та європейські клубні трофеї.

¹⁵³ Наймасовіше кияни та гості міста відвідують [Національний ботанічний сад](#) в пору цвітіння [Саду бузків](#), [Андріївський узвіз](#) під час святкування Дня Києва, а також та [міську виставку квітів](#), яка щорічно проводиться у [Печерському ландшафтному парку](#) довкола [Співочого поля](#) у дні святкування [Дня Незалежності України](#) в останній тиждень серпня. У парку Кіото [3 вересня 2011](#) року висаджено найдовшу в Європі алею [сакур](#).

9. <http://uk.wikipedia.org/wiki/%> Історія міст і сіл Української РСР. [Київська область](#) / Ф.М. Рудич (голова ред. колегії) та ін. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1971. - 792 с.// http://safronov.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=215&Itemid=159
10. Історія міст і сіл Української РСР: [Київ](#). — К.: Гол. ред. [УРЕ](#) [АН УРСР](#), 1968./ / http://safronov.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=215&Itemid=159
- [Київщина туристична — офіційний туристичний сайт](#)
[kyiv-obl.gov.ua](#) — Веб-сайт Київської обласної Державної адміністрації
[kor.gov.ua](#) — Веб-сайт Київської обласної ради
[patent.net.ua](#) — Герб Київської області
[catalogue.biz.ua](#) — Довідник поштових індексів Київської області
[центри Київської області та міста обласного підпорядкування](#)

ТЕМА 14. СТВОРЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ БАЗИ ДАНИХ З КРАЄЗНАВСТВА ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.

План: 1.Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Вінницької області. 2.Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Вінницької області. 3.Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Вінницької області. 4.Краєзнавча характеристика обласного центру

1.Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Вінницької області. Основу для створення краєзнавчої ГБД Київської області складають:

- Методика елементарних ГІС, викладена на попередніх лекціях;
- Географічна енциклопедія України (для створення картографічної основи а також для використання інформації по природних туристичних ресурсах);
- Книга рекордів України (для використання інформації по унікальних природних та культурно-історичних об'єктах);
- Історія міст і сіл України (для використання інформації по суспільних туристичних ресурсах);
- Інформація з сайтів обласної та районних держадміністрацій (для уточнення інформації по туристичних об'єктах на низовому рівні, (<http://www.vin.gov.ua/>);
- Інформація з екологічного паспорту області (для використання інформації по об'єктах ПЗФ області);
- Файлова система з окремими файлами.

Загальний принцип доступу до інформації передбачає два головних види її організації. Перший – доступ з електронної карти, векторизованої в середовищі текстового редактору «Word». Другий – з електронної таблиці. Як в першому так і в другому випадку можлива візуалізація інформації як у вигляді тексту, так і у вигляді фотографії, звукової доріжки чи відеоряду.

При використанні першого виду доступу (з електронної карти) ГБД краєзнавчих туристичних ресурсів має декілька структурних рівнів організації відповідно до глибини занурення (за допомогою гіперпосилань).

Перший рівень – *фізична та економічна карта* області, векторизовані за допомогою методики елементарних ГІС. До *фізичної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація:

- назви та стисла характеристика ландшафтних комплексів;
 - назви та стисла характеристика річок;
 - назви, межі та стисла характеристика об'єктів ПЗФ;
 - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних природних об'єктів.
- До *економічної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація:
- межі, назви та стисла характеристика адміністративних районів області;
 - місцезположення та стисла характеристика міст з населенням понад 5 тис. населення;
 - автомобільні шляхи (згідно з графом відстаней) з дорожно-експлуатаційною характеристикою кожного з них;
 - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних історичних, та культурних об'єктів;
 - назви, місцезположення, стисла характеристика та хронометраж головних туристичних маршрутів.

Другий рівень – карта адміністративного району – наповнення за рівнем доступу до інформації.

У другому виді організації інформації (у вигляді таблиць) крім зазначених вище додається більше текстової інформації (історичні нариси, персоналії, біографічні дані та ін.).

2.Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Вінницької області. *Вінницька область (Файл)* — [область](#) у Центральній [Україні](#). Утворена [27 лютого 1932](#) року. Обласний

центр — місто [Вінниця\(Файл\)](#). Розташована на правобережжі [Дніпра](#) в межах [Придніпровської](#) та [Подільської](#) височин([Файл](#)).

Має найбільше сусідніх областей серед всіх областей країни. На заході межує з [Чернівецькою](#) та [Хмельницькою](#), на півночі з [Житомирською](#), на сході з [Київською](#), [Кіровоградською](#) та [Черкаською](#), на півдні з [Одеською](#) областями [України](#) та з [Республікою Молдова](#), в тому числі частина кордону приходиться на невизнане [Придністров'я](#).

Область займає майже 4,5% території України. На південному заході Вінниччини, по річці [Дністер\(Файл\)](#), на ділянці 202 кілометри проходить державний кордон з Республікою Молдова.

Вінницька область лежить у межах [лісостепової зони](#). На території області поширені ліси з [дуба](#), [граба](#), [липи](#), [ясена](#), [клена](#), [в'яза](#). [Ґрунт](#) в основному опідзолений (близько 65%). На північному сході області переважають [чорноземи](#), в центральній частині — сірі, темно-сірі, світло-сірі, на південному сході і в Придністров'ї — глибокі чорноземи і опідзоленні ґрунти. Більш 70% території області зорано.

Територією області протікає 204 річки протяжністю понад 10 км. Вони відносяться до басейнів [Південного Бугу\(Файл\)](#), [Дніпра\(Файл\)](#) та [Дністра\(Файл\)](#).

На території області розташований [Іллінецький метеоритний ударний кратер](#).

[Клімат](#) області — помірно континентальний, середня температура січня: -6°C , середня температура липня: $+19^{\circ}\text{C}$ річна кількість опадів: 520–590 мм, з них 80% випадають в теплий період.

Вінницька область багата нерудними корисними копалинами([Файл](#)). Господарське значення мають родовища [каоолінів](#) і будівельного каменя. Найбільші з них — [Глуховецьке родовище каоліну](#), [Турбівське родовище каоліну](#), [Великогадомінецьке родовище каоліну](#). На території області виявлено близько 50 родовищ [гранітів](#), [гнейсів](#), піщаників, найбільші з них, — [Витавське](#), [Гніванське](#), [Стрижавське](#), [Жезельовське](#). Є також родовище [фосфоритів](#) (Жванське), [крейди](#), [гіпсу](#), [глин](#), [піску](#). Паливні ресурси області обмежені і представлені [торфом](#) і [бурим вугіллям](#). Ці ресурси мають місцеве значення.

На території області відкриті джерела мінеральних вод([Файл](#)) — в [Хмільнику](#) (радонові води), с. [Житники](#), поблизу м. [Козятин](#) і в с. [Липовці](#). Таким чином, мінерально-сировинні ресурси Вінницької області створюють хорошу базу для швидкого розвитку її промисловості.

3. Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Вінницької області. Станом на [5 грудня 2001](#) року, на час [останнього перепису](#), населення Вінницької області([Файл](#)) становило 1 млн 772,4 тисяч чоловік, з них 818,9 тисяч — міське, 953,5 тисяч — сільське. Кількість сільського населення є найбільшою серед областей України. В області проживають представники 92 національностей, серед яких 91,5% становлять [українці](#), 5,9% — [росіяни](#), 1,4% — [євреї](#), 0,4% — [поляки](#), 0,26% — [білоруси](#), 0,2% — [молдавани](#).

Найбільшими містами([Файл](#)) області є [Вінниця](#) (356,6 тисяч жителів), [Жмеринка](#) (37,2 тисяч), [Могилів-Подільський](#) (33,2 тисяч), [Хмільник](#) (27,9 тисяч), [Козятин](#) (27,6 тисяч), [Гайсин](#) (25,5 тисяч), [Ладижин](#) (23,8 тисяч), [Калинівка](#) (19 тисяч), [Бар](#) (17 тисяч).

За професійною структурізацією серед зайнятого населення налічується 326,4 тисяч працівників сільського, лісового та рибного господарства, 127,5 тисяч — промисловості, 105,9 тисяч — торгівлі та сфери послуг, 59,0 тисяч — освіти, 51,1 тисяч — охорони здоров'я та соціальної допомоги, 44,7 тисяч — транспорту та зв'язку.

Структура промислового виробництва([Файл](#)) (у % до загального обсягу області): Харчова промисловість — 53; Електроенергетика — 23; Машинобудування і металообробка — 12; Легка промисловість — 3; Хімічна і нафтохімічна промисловість — 3; Промисловість будівельних матеріалів — 2,5; Деревообробна і целюлозно-паперова — 1; Інші галузі — решта.

Населені пункти з кількістю жителів понад 7,0 тисяч

[Вінниця](#)

▲ 370,8

[Бершадь](#)

▼ 13,2

Жмеринка	▲ 35,5	Гнівань	▼ 12,5
Могилів-Подільський	▼ 32,3	Немирів	▲ 11,9
Хмільник	▲ 28,2	Іллінці	▲ 11,4
Гайсин	▲ 25,7	Ямпіль	▲ 11,3
Козятин	▼ 24,3	Погребище	▼ 10,0
Ладизин	▲ 22,8	Крижопіль	▼ 9,0
Калинівка	▼ 19,3	Стрижавка	▲ 8,9
Бар	▼ 16,5	Липовець	▼ 8,9
Тульчин	▲ 15,9	Вапнярка	▲ 7,9

В агропромисловому комплексі(*Файл*) функціонує понад 850 агроформувань на основі приватної власності на землю. Крім цього діють 1240 селянських (фермерських) господарств. Площа сільськогосподарських угідь становить понад 2 млн.гектарів. Родючість ґрунтів в середньому по області становить 60-65 одиниць (за 100 — бальною шкалою). За обсягом валової продукції сільського господарства область займає провідне місце в Україні. Питома вага рослинництва — 61%, тваринництва — 39%. З кожним роком збільшуються посівні площі під зернові культури і в першу чергу — озиму пшеницю, ячмінь, соняшник, кукурудзу, гречку, просо і цукровий буряк. Валовий збір зерна за останні два роки зріс майже на чверть, середньорічний урожай становить 1650 тонн.

Основні залізничні вузли(*Файл*) — [Козятин](#), [Жмеринка](#), [Вінниця](#), [Вапнярка](#), [Калинівка](#), [Рудниця](#). Через область проходять автомобільні магістральні дороги: [М12](#) — а/д [Стрий-Тернопіль-Кіровоград-Знам'янка](#) — 181,9 км; [М21](#) — а/д [Житомир-Могилів-Подільський](#) — 178,1 км. Регіональні дороги: [Р08](#) а/д [Немирів-Ямпіль](#) — 118,6 км; [Р17](#) а/д [Біла Церква-Тетіїв-Липовець-Гуменне](#) — 93,7 км; [Р31](#) а/д [Кременець-Козятин-Біла Церква](#) — 45,0 км; [Р32](#) а/д [Бердичів-Хмільник-Літин](#) — 58,7 км; [Р36](#) а/д [Немирів-Могилів-Подільський](#) — 107,1 км. В перспективі через область будуть проходити транспортні коридори: [Лісабон—Неаполь—Будапешт—Київ](#), [Варшава—Одеса](#) («[Балтійське море—Чорне море](#)»). Всі населені пункти області зв'язані з районними центрами дорогами з твердим покриттям. За щільністю залізничних колій на одну тисячу квадратних кілометрів території область займає п'яте місце в Україні. По річках здійснюється вантажно-пасажирське судноплавство. Центр області пов'язаний авіалініями з іншими великими містами України.

Успішно розвивається галузь зв'язку, особливо в містах обласного значення: [Вінниця](#), [Жмеринці](#), [Козятині](#), [Ладизині](#), [Могилів-Подільському](#), [Хмільнику](#). Вводяться нові цифрові телефонні станції, системами мобільного зв'язку УМС, Київстар покриваються міста і території, прилеглі до автомобільних доріг державного значення. Збільшується кількість операторів електрозв'язку, які включені в волоконно-оптичні лінії зв'язку (ВОЛЗ): «Дністер», «Захід», а з часом — «Поділля», а також ті, що працюють в системах радіорелейного зв'язку (РЛЗ). ВОЛЗ і РЛЗ забезпечують високу швидкість і якість передачі інформації.

Історія(*Файл*). На території, займаною сучасною Вінницею, людина селилася з незапам'ятних часів. Заснування Вінниці пов'язане з ім'ям Ольгердова племінника Федора Коріатовича¹⁵⁴.

¹⁵⁴ У 1363 році він заклав дерев'яну фортецю на високій кручі, нижче впадання в Буг лівої його притоки — річки Віннички. Урочище Замкова гора, обернене роком сто тому в каменоломні, в 1890 році зникло зовсім, перетворившись у фундаменти міських будинків і бруківку. Назва «Вінниця» зустрічається вже в документі, підписаному 13 червня 1385 року в Кракові королем Владиславом Ягело. З багатьох версій, що пояснюють назву міста, мабуть, найвірогідніші ті, які ґрунтуються на наступних словах: «вінниця» — винокурня, де варилося пиво винні, старослов'янське «в'но» — посаг, придане, одержане Коріатовичами, і Вінничка — річка. Невеликий дерев'яний замок у ряді інших степових зміцнень, звичайно, не радував ординців. З 1400 по 1569 рік він піддавався тридцять разів тільки крупним нападам, горів і знову вставав над Бугом. Після Кревської унії 1385 року, що об'єднала Польщу і Литву, що охрестилася, посилюється наступ польських феодалів на Україну. У 1434 році вони захопили подільські землі аж до річки Мурафи, утворивши Подільське воеводство, і рушили на схід. Проте стійкий опір місцевого населення змусив їх відступити. Середнє Побужжя залишилося під владою Литви і називалося за головним містом Брацлавщиною.

У другій половині XV століття Вінниця за привілеєм Олександра Казимировича вже користувалася магдебурзьким правом. Після Андрусовського перемир'я [1667](#) роки Брацлавщина, як і вся Правобережна Україна, залишилася під владою польської корони. Після приєднання [Поділля](#) до Росії Вінниця стала губернським містом, але після установи [Подільської губернії](#) з центром в [Кам'янці](#) була переведена в штат повітового міста. Розвиток Вінниці пішов набагато швидшим після споруди в [1870](#) році поблизу міста залізниці [Київ — Балта — Одеса](#). З'явилися фабрики і заводи, в місті стали будувати кам'яні будівлі.

Вінницька область була заснована [27 лютого 1932](#) року, тоді вона займала території нинішніх Вінницької, Хмельницької, частини Житомирської області, і до її складу увійшли 2 міста ([Вінниця](#) і [Бердичів](#)) та 71 район. Під час другої світової війни в липні 1941 року область була окупована німецькими та румунськими військами. Область звільнена у березні 1944 року. 137 вінничан у роки Великої Вітчизняної війни за проявлений героїзм удостоєні найвищої нагороди — звання [Героя Радянського Союзу](#).

В області взято на державний облік [580 пам'яток архітектури та містобудування](#), [1507 пам'ятки археології](#), [1660 пам'яток історії](#), [98 пам'яток монументального мистецтва](#). До Списку історичних населених місць включено 24 пункти Вінничини ([Файл](#)): [Козятин](#), [Бар](#), [Бершадь](#), [Браїлів](#), [Брацлав](#), [Вінниця](#), [Вороновиця](#), [Гайсин](#), [Дашів](#), [Жмеринка](#), [Іллінці](#), [Копайгород](#), [Могилів-Подільський](#), [Муровані Курилівці](#), [Оратів](#), [Погребище](#), [Немирів](#), [Ситківці](#), [Томашпіль](#), [Тульчин](#), [Хмільник](#), [Чечельник](#), [Шаргород](#), [Ямпіль](#).

Найцікавіші історико-культурні місця і пам'ятники ([Файл](#)): [Немирівське скіфське городище](#); [Державний історико-культурний заповідник «Буша»](#) (у тому числі скельний храм з давньослов'янським рельєфом); [Вінницький обласний краєзнавчий музей](#); [Ставка Гітлера «Вервольф»](#); [музей-садиба М. І. Пирогова](#); літературно-меморіальний музей [М. М. Коцюбинського](#); [дерев'яні церкви Миколи \(1746 р.\) і Юрія \(1726 р.\)](#); [комплекс укріплених монастирських будівель «Мури» у м. Вінниці \(XVII–XVIII ст.\)](#); [Меморіальний комплекс-музей Д. К. Заболотного](#); [Залишки замку в Шаргороді \(XVI ст.\)](#); [руїни замків у Бару, Озаринцях, Селищі, Хмільнику](#); [культові споруди XVI–XIX ст. у Шаргороді, Браїлові, Немирові, Вінниці, Могилеві-Подільському](#); [палаці у Тульчині \(XVIII–XIX ст.\), Немирові \(XIX ст.\), Мурованих Курилівцях \(1805 р.\)](#); [літературно-меморіальні музеї Марка Вовчка та М. О. Некрасова у Немирові](#); [музей М. Д. Леонтовича у м. Тульчині](#); [музей С. В. Руданського у с. Хомутиніці](#) [Калинівського району](#); [музей М. С. Грушевського у с. Сестринівці](#); [меморіальний комплекс Слави \(1958 р.\)](#); [пам'ятник М. І. Пирогову \(1971 р.\)](#); [пам'ятник Другої світової війни, с. Дзигівка](#); [меморіальний комплекс на честь воїнів-визволителів і воїнів-земляків у смт Тиврів \(1978 р.\)](#).

Станом на 2011 рік на Вінничині працювало 973 школи, де навчалося 160 тисяч школярів. Зараз працює 947 загальноосвітніх навчальних закладів, а туалет є лише в приміщенні 735 шкіл.

За даними облдержадміністрації станом на 1 вересня 2010 в області діють 2052 релігійні організації 35 конфесій ([Файл](#)). Найвпливовішою складовою релігійного життя в області залишається [православ'я](#) — 1259 релігійних організацій, що становить 61,3% релігійної мережі. Кількість релігійних організацій: [Українська православна церква \(МП\) — 951](#); [Українська православна церква Київського патріархату — 232](#) організації; [Українська автокефальна православна церква — 53](#) організації; [Руська православна старообрядницька церква — 14](#); Інші православні релігійні громади мають 9 релігійних утворень. [Українська греко-католицька церква — 17](#) організацій; [Римо-католицька церква — 130](#) релігійних організацій. До протестанських деномінацій в області належить 579 релігійних організацій 19 конфесій.

4. Краєзнавча характеристика обласного центру. Вінниця — [місто](#) на березі [Південного Бугу](#), адміністративний центр [Вінницької області](#) і [Вінницького району](#), значний історичний (осередок східного [Поділля](#)) та сучасний економічний і культурний центр держави. Є центром Вінницької агломерації, населення якої становить 660 тис. осіб. Плавучий [фонтан Roshen](#), що збудований в руслі річки [Південний Буг](#) поблизу острова [Кемпа](#) став одним з символів міста Вінниця та вже занесений до туристичних путівників по Україні

Вінниця(*Файл*) розташована за 246 км від [столиці](#) України (автошлях [E95](#), із яким збігається [M05](#), та [P32](#), [T 0203](#)). Місто та його околиці розташовані на річці [Південний Буг](#) у смузі [лісостепу](#), в межах Волинсько-Подільського кристалічного масиву, прикритого [четвертинними відкладеннями пісків, глин, вапняків та мергелів](#). Перемішуючись із залишками рослинного світу, вони утворили родючі [чорноземні](#) ґрунти. Фундамент цього масиву складається з найдавніших порід: [гранітів, гнейсів, сієнітів](#), які в деяких місцях виходять на поверхню та являють собою цінний будівельний матеріал.

З 1972 року Вінниця адміністративно поділялася на 3 райони [Ленінський](#) — *правий берег Бугу*; [Староміський](#) — *південний схід міста*; [Замостянський](#) — *північний схід міста*

Лежить місто на 49° пн.ш., тобто в середніх широтах, що визначає помірність її клімату. Для міста властиве тривале неспекотне, досить вологе літо та порівняно коротка не сувора зима. Середня температура січня $-5,8^{\circ}\text{C}$, липня $+18,3^{\circ}\text{C}$. Річна кількість опадів 638 мм.

Із несприятливих кліматичних явищ на території міста спостерігаються хуртовини (від 6 до 20 днів на рік), тумани в холодний період року (37-60 днів), [грози](#) з [градом](#) (3-5 днів). Тривалість [світлового дня](#) коливається від 8 до 16,5 годин.

В економіці міста Вінниці(*Файл*), в останні роки, продовжуються процеси реформування власності. Функціонують 76 великих та середніх промислових підприємств, які виготовляють широкий спектр промислової продукції.

Успішно працює з 1994 року [Казенне науково-виробниче об'єднання «Форт» МВС України](#). Основною продукцією є вогнепальна зброя та спеціальні засоби для силових структур, спортивна та мисливська зброя. Значна частка виготовленої продукції експортується в Росію, Перу, Казахстан та Румунію.

[Завод «Аналог»](#) побудований перед самим розпадом [СРСР](#) і мав випускати аналоги зарубіжного обладнання. З цією метою виробничі цехи заводу були оснащені технологічним обладнанням з Німеччини, Японії та Швейцарії. Нині завод (ТОВ «Сармат») приватизований та випускає різноманітні розважальні атракціони. Деякі з них уже має [Центральний міський парк Вінниці](#).

[ВАТ «Маяк»](#) створено в 1994 р. шляхом реорганізації державного підприємства Вінницького заводу радіотехнічної апаратури, заснованого в 1969 р. Гармонійне поєднання традицій оборонного підприємства, передової технології з сучасним дизайном дозволило ВАТ «Маяк» стати провідним підприємством в Україні у виробництві побутового опалювального обладнання і приладів під власною торговою маркою «Термія». Продукція підприємства постачається до Росії, Білорусі, Прибалтики, Молдови. Номенклатура виробів ВАТ «Маяк» надзвичайно широка: маслонаповнені електрорадіатори; електроконвектори; радіатори для систем індивідуального опалення; конвектори сталеві; тепловентилятори і теплові завіси; побутові електроплитки; інфрачервоні обігрівачі.

Висока якість виробів гарантується застосуванням сучасних технічних рішень, якісних матеріалів, комплектуючих виробів кращих європейських виробників та підтверджена сертифікатами відповідності і гігієнічними висновками України та інших країн.

ВАТ [Вінницький завод «Будмаш»](#) — багатопрофільне підприємство, що спеціалізується на виробництві металевих форм для залізобетонних конструкцій, випуску нестандартного обладнання, переобладнанні і ремонті будівельної техніки, наданні низки супутніх послуг. Продукція заводу призначена для підприємств гірничодобувної сфери (кар'єрів), цементних заводів, хлібоприймальних підприємств, енергетичного і агропромислового комплексів, житлово-комунальних господарств і приватного підприємництва.

У 2008 році на базі потужного у радянські часи підприємства *«Вінницький завод тракторних агрегатів»* було створено групу компаній [«Вінницький агрегатний завод»](#), до складу якого входить декілька підприємств. Основною продукцією є шестеренчасті насоси, рукави високого тиску, гідроциліндри. Після реорганізації значна частина території передана під ринок «Залізничний».

Вінницький завод [«Пневматика»](#) спеціалізується на виробництві запасних частин та комплектуючих до тракторів та сільськогосподарської техніки (гідравлічні та пневматичні вузли).

З 1973 року працює завод «[Кристал](#)», який спеціалізується на обробці алмазів для ювелірної промисловості. За часів незалежності підприємство працювало з певними проблемами. Зрештою в 1992 обробку алмазів скоротили і більше уваги стали приділяти виробництву власних ювелірних виробів з діамантами, які відомі під торговою маркою «Вінниця-Кристал». Продукція відома у багатьох країнах ближнього та далекого зарубіжжя.

Державне підприємство «[Державна картографічна фабрика](#)» — виробниче підприємство яке спеціалізується на виготовленні поліграфічної і картографічної продукції широкого спектра. Фабрика має можливість виконання повних циклів створення картографічної та поліграфічної продукції: від розроблення ідеї до друкування тиражів. Підприємство виготовляє картографічну продукцію різного виду і тематики, а також книжково-журнальну продукцію для видавництв України, підручники для студентів та школярів, бланкову продукцію та документи суворої звітності для підприємств та організацій України тощо. Загальний обсяг реалізованої продукції у місті склав: за 2008 рік — 2700 млн. грн.

На сьогоднішній день *Вінницька кондитерська фабрика* входить до п'ятірки найбільших кондитерських підприємств України і є в складі корпорації «[Рошен](#)». На сучасному потужному обладнанні випускається більше 100 найменувань кондитерських виробів, а загальний обсяг виробництва становить більше 100 тис. тонн у рік. Фабрика спеціалізується на виробництві вафельної і желевної продукції, глазурованих шоколадно-вафельних тортів, пористих шоколадних плиток. Крім того Вінницька фабрика випускає бісквітну продукцію, карамель, шоколадно-пралінові, глазуровані та збивні цукерки із різними смаками.

Матеріальну сферу економіки міста представляють промисловість, будівництво, транспорт, зв'язок, а нематеріальну — заклади освіти, охорони здоров'я, культури тощо. Динамічним розвитком характеризується сфера малого бізнесу. У місті [працює 27 тис. приватних підприємців та близько 4 тис. малих підприємств](#). Майже 2,8 тисяч підприємств здійснюють свою діяльність в сфері торгівлі та побутового обслуговування населення міста. Кількість суб'єктів господарської діяльності у розрахунку на 1000 жителів у динаміці збільшується. Чисельність юридичних осіб у 2005 році склала 30,04 одиниць, а чисельність приватних підприємців — фізичних осіб — 53,55 чол. у розрахунку на 1000 жителів. Кількість економічно активного населення досягає 106 тисяч осіб.

Об'єкти транспортного сполучення Вінниці(*Файл*) : *Залізничний вокзал; Автовокзали; Автомобільні шляхи*, в тому числі в самій Вінниці 365,5 км доріг, з яких 176,5 км — з асфальтобетонним покриттям, решта — з щебеневим (дані 2000-х років); *Аеропорт «Гавришівка»* — регулярні рейси не виконуються від 1993 року. Планується відкриття регулярних рейсів Вінниця — Лодзь і Вінниця — Тель-Авів; *Велосипедні доріжки*.

Міський [громадський транспорт](#) включає в себе: [Трамвай](#); [Тролейбуси](#); [Автобуси](#); Маршрутні таксі; річкові катери, що здійснюють пасажирські та екскурсійні тури річкою [Південний Буг](#). Робота трамваїв та тролейбусів починається о 5.30 і закінчується о 24.00. Також для зручності пасажирів у 2012 році було оснащено майже всі трамваї безкоштовним WiFi.

Освітні заклади міста Вінниці: 45 дошкільних навчальних закладів; 37 комунальних та 6 приватних загальноосвітніх навчальних закладів; [Вінницький технічний ліцей](#); міжшкільний навчально-виробничий центр; дитяча музична школа; спеціальна загальноосвітня школа — навчально-реабілітаційний центр.

Вінницькі [вищі навчальні заклади\(Файл\)](#) : [Вінницький національний аграрний університет](#); [Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського](#); [Вінницький національний медичний університет імені Миколи Пирогова](#); [Вінницький національний технічний університет](#); [Вінницький торговельно-економічний інститут](#); [Вінницький соціально-економічний інститут](#); [Вінницький технічний коледж](#); [Вінницьке училище культури і мистецтв](#).

У Вінниці розташовано більше 10 ТЦ та ТРЦ найпопулярніші з них це «Магіцентр» «Магігранд» та «Мегамолл». В місті представлені такі міжнародні та вітчизняні бренди як «Bershka», «Stradivarius», «Pull and Bear», «OGGI», «O'STIN», «Levi's», «Colin's», «Інтертоп»,

«Respect», «Carlo Pazolini», «Sassofono», «Luciano Carvari», «Accessorize», «MANGO», «Roberto Cavalli», «BROCARD», «Bartek», «Л'Этуаль», «Монарх», «Milavitsa», «Atlantic», «Sela», «Otto Kern».

Театри(**Файл**): Вінницький міський театр, [Вінницький обласний театр ляльок «Золотий ключик»](#), державна [обласна філармонія](#), при якій діє концертний зал «Плеяда». У [Центральному парку](#) існують концертний зал «Райдуга» та літній театр.

Вінниця відома як місце проведення низки музичних фестивалів(**Файл**) — «Міжнародні Дні джазової музики в Вінниці», благодійний рокфест «МУЗентропія» У 2000 році у Вінниці було засновано популярний український [рок-гурт MLLM](#). Традиційним став осінній міжнародний фестиваль під назвою «Музика в монастирських мурах» — в римокатолицькому храмі Матері Божої Ангельської. Починаючи від травня [1993](#) року, щорік Вінницькою обласною філармонією за підтримки місцевих органів влади проводиться Міжнародний музичний фестиваль класичної музики імені П. І. Чайковського та Н. Ф. фон Мекк.

Фонтан Roshen(**Файл**) — фонтан, збудований в руслі річки Південний Буг поблизу острова Кемпа (Фестивальний). Єдиний плавучий фонтан в Україні. Визнаний кращою інженерною спорудою в Україні¹⁵⁵.

9 червня 2012 року на фестиваль морозива від компанії «Рудь» у Вінниці перед торговельно-розважальним центром «Мегамол» прийшли близько п'яти тисяч людей. Там облаштували майданчик із розвагами та солодощами. Такі фестивалі проводять щоліта по всій Україні шостий рік поспіль.

У місті діють 4 сучасні [кінотеатри](#): кінотеатр «Родина» (у самому середмісті); кінотеатр «Мир»; кінотеатр ім. М. Коцюбинського; автокінотеатр «Сьоме небо».

У Вінниці функціонує близько десяти [музев\(Файл\)](#): [Вінницький обласний краєзнавчий музей](#) — найбільше в області зібрання матеріалів з історії, етнографії та культури Вінниччини; [Вінницький обласний художній музей](#); Музей ВПС України — на значній території зібрано численні зразки військової техніки та озброєння; [Національний музей-садиба М.І.Пирогова](#); літературно-меморіальний музей [М. М. Коцюбинського](#); [музей «Мій край Поділля»](#); музей гончарного мистецтва [О. Г. Луцишина](#); музей воїнів Вінниччини, загиблих в Афганістані (у сквері Козицького); історико-меморіальний музей політичних в'язнів (вул. Коперника, 1).

Традиційно містяни і гості міста відпочивають у численних скверах і парках(**Файл**) Вінниці: сквер Козицького, парк [Вінницького медичного університету ім. М. І. Пирогова](#), Парк Дружби Народів, Ботанічний сад на території Національного музею-садиби М. І. Пирогова, острів Фестивальний посеред річки, реконструйована [набережна Рошен](#) та [фонтан](#) на воді з світло-музичним шоу.

У Вінниці до нараховується 28 пам'яток(**Файл**) (43 об'єкти) історії, включених до реєстру. Перелік пам'яток архітектури і містобудування Вінниці нараховує 121 об'єкт, з яких 11 — національного значення. Найвизначнішими історико-архітектурними пам'ятками Вінниці є: Домініканський монастир¹⁵⁶, Костьол, [1760](#)¹⁵⁷, Єзуїтський монастир, [1610-17](#), нині — [краєзнавчий музей](#) і обласний архів; Миколаївська церква, [1746](#) (дзвіниця, [XIX ст.](#)) — дерев'яна, трьохглава, тепер — філіал краєзнавчого музею, [Садиба в П'ятничанах](#),

¹⁵⁵ Його унікальність полягає в так званій «зимуючій технології», яка дозволяє опустити конструкцію під лід. Задля встановлення фонтану та проведення реконструкції набережної були проведені роботи по розчистці русла річки Південний Буг в обсязі 28000 м³ ґрунту. Використання лазерного проектора з екраном, що складається з водно-повітряної суміші, що розподілена по всій довжині фонтану дозволяє демонструвати на фонтан відео у форматі 3-D. Фонтан Roshen був збудований за кошти благодійного фонду Петра Порошенка. Загальна вартість проекту 37 млн грн. Під час урочистого відкриття фонтану 4 вересня велась пряма трансляція на 5 канал

¹⁵⁶ [1624](#) — дерев'яний, входив до складу оборонного комплексу Мури (комплекс укріплень [XVII ст.](#)). В [1760](#) році перебудований в цегляний [костьол](#). Монастир закрито в [1831](#) році. Збереглися: костьол, печери і оборонна вежа. До [1991](#) року використовувався як зал органної музики. Нині — [Свято-Преображенський собор](#) на центральній вулиці міста.

¹⁵⁷ цегляний, прямокутний. Фасад в стилі [бароко](#). Збереглися фрагменти настінного живопису XVIII ст.

[XVIII ст.](#) — до комплексу входять споруди XVIII ст.: палац, флігель, павільйон. Розміщені в парку серед численних порід хвойних та листяних дерев.

У Вінниці значне число [пам'ятників](#). До яскравих пам'ятників радянської доби належать: Меморіальний комплекс Слави (1958), пам'ятник М. І. Пирогову (1971); до прикметних монументів часів незалежності (після 1991 року) — [пам'ятник Василю Стусу](#) (2002) і пам'ятний знак «Пісня» (2005)¹⁵⁸.

На території Вінниці перебувають під охороною держави [13 пам'яток археології](#)([Файл](#)).

Люди пов'язані з містом([Файл](#)) : [Богун Іван](#) — козацький полководець; [Паоло Фонтана](#) (1696–1765) — відомий волинський [архітектор](#) доби [бароко](#) (у Вінниці створив Костьол оо. Домініканів — нині [Спасо-Преображенський собор](#) (Вінниця); [Кішка Петро Маркович](#) — легендарний матрос-розвідник, учасник Кримської війни, народився в с. Ометинці (Заметець) Немирівського району Вінницької області; [Пирогов Микола Іванович](#) (1810–1881) — засновник сучасної військово-польової медицини та анестезії; [Чайковський Петро Ілліч](#) — композитор зі світовим визнанням; [Альтман Натан Ісайович](#) (1889–1970) — російський художник-кубіст; [Артинов Григорій Григорович](#) (1860–1919) — вінницький архітектор; [Голіцинський Клавдій Миколайович](#) — підполковник [Армії УНР](#); [Коновкін Валерій Георгійович](#) — полковник [Армії УНР](#); [Коцюбинський Михайло Михайлович](#) — відомий український письменник; [Чорноморець Володимир Павлович](#) — підполковник [Армії УНР](#); [Якерсон Семен Самійлович](#) — сотник [Армії УНР](#); [Бевз Іван Васильович](#) (1903–1943) — Герой Радянського Союзу, керівник Вінницької міської підпільної організації в період [Німецько-радянської війни](#); [Белканія Север'ян Павлович](#) (1914–1998) — [Заслужений лікар України](#), [Заслужений залізничник України](#), колишній доцент медичного університету, учасник партизанського руху на Вінниччині; [Береговий Георгій Тимофійович](#) — фронтовий льотчик і космонавт, двічі Герой Радянського Союзу, почесний громадянин Вінниці; [Гагарін Юрій Олексійович](#) (1934–1968) — [Герой Радянського Союзу](#), перший у світі [льотчик-космонавт](#); [Ратушна Лариса Степанівна](#) (Ляля Ратушна) — у роки війни учасниця Вінницького підпілля, Герой Радянського Союзу; [Рябчинська Юлія Петрівна](#) — українська веслярка, байдарочниця, [олімпійська чемпіонка](#); [Стельмах Михайло Панасович](#) — український радянський письменник; [Бортняк Анатолій Агафонович](#) — український поет. Член Спілки письменників України з 1965 року; [Васкевич Анатолій Мар'янович](#) — український художник; [Кашпіровський Анатолій Михайлович](#) — психотерапевт, який став відомим у 1989 році, завдяки т. н. «телесеансам психотерапії»; [Кобленко Вікторія](#) — нідерландська актриса, телеведуча та колумніст; [Ковальчук Олександр Михайлович](#) — художник декоративно-прикладного мистецтва. Член Національної спілки художників України; [Коцюбинська Михайлина Хомівна](#) — український філолог та літературознавець; [Лисенко Анатолій Григорович](#) — радянський і російський телеведучий; [Митрополит Макарій \(Свистун\)](#); [Нижник Ілля Ігоревич](#) (27 вересня 1996, Вінниця) — український шахіст, гросмейстер (2011); [Порошенко Петро Олексійович](#) — сучасний український державний діяч, меценат; [Прусс Валерій Валентинович](#) — український артист, Народний артист України; [Таращук Петро Всеволодович](#) — відомий [український перекладач](#) (переклав більше 40 книг популярних [європейських письменників](#)); [Шаповал Олександр Юрійович](#) — велогонщик; [Шварцзойд Сергій Юрійович](#) — український сценарист; [Янголь Олексій Григорович](#) — заслужений художник України;

Література:

¹⁵⁸ Спробу влаштування своєїрідної «Алеї зірок», викарбуваних на бруківці на вулиці Козицького, просто навпроти будівлі мерії, де зірки оплачувалися комерційними фірмами або й окремими заможними громадянами, що було здійснено в 2-й половині [2000-х років](#), було визнано недієздатною, тож донині не залишилось жодної «зірки». Місто у 3D. Архітектуру міста можна побачити у режимі [3D](#) на майданчику <http://www.vin3d.net>. Карта була розроблена вінницьким державним науково-виробничим підприємством «Геосистема».

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андреева Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Географічна енциклопедія України.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Тронько Петро Тимофійович (гол. редактор), 1968. / http://safronov.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=215&Itemid=159
5. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
6. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
7. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Застосування методики елементарних геоін-формаційних систем в регіональних дослідженнях. / Вісник Криворізького економічного інституту. Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, №3, 2004 – С. 46-54.
8. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.
9. <http://uk.wikipedia.org/wiki/%>
- Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. — 630 с.
10. (<http://www.vinrada.gov.ua/>).

ТЕМА 15. СТВОРЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ БАЗИ ДАНИХ З КРАЄЗНАВСТВА КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

План: 1.Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Кіровоградської області. 2.Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Кіровоградської області. 3.Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Кіровоградської області. 4.Краєзнавча характеристика адміністративного району (Новоархангельський район). 5.Краєзнавча характеристика обласного центру.

1.Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Кіровоградської області. Основу для створення краєзнавчої ГБД Кіровоградської області складають: - Методика елементарних ГІС, викладена на попередніх лекціях; - Географічна енциклопедія України (для створення картографічної основи а також для використання інформації по природних туристичних ресурсах); - Книга рекордів України (для використання інформації по унікальних природних та культурно-історичних об'єктах); - Історія міст і сіл України (для використання інформації по суспільних туристичних ресурсах); - Інформація з сайтів обласної та районних держадміністрацій (для уточнення інформації по туристичних об'єктах на низовому рівні, (<http://www.kr-admin.gov.ua>); - Інформація з екологічного паспорту області (для використання інформації по об'єктах ПЗФ області); - Файлова система з окремими файлами.

Загальний принцип доступу до інформації передбачає два головних види її організації. Перший – доступ з електронної карти, векторизованої в середовищі текстового редактору «Word». Другий – з електронної таблиці. Як в першому так і в другому випадку можлива візуалізація інформації як у вигляді тексту, так і у вигляді фотографії, звукової доріжки чи відеоряду. При використанні першого виду доступу (з електронної карти) ГБД краєзнавчих туристичних ресурсів має декілька структурних рівнів організації відповідно до глибини занурення (за допомогою гіперпосилань). Перший рівень – *фізична та економічна карта* області, векторизовані за допомогою методики елементарних ГІС. До *фізичної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація: - назви та стисла характеристика ландшафтних комплексів; - назви та стисла характеристика річок; - назви, межі та стисла характеристика об'єктів ПЗФ; - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних природних об'єктів. До *економічної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація: - межі, назви та стисла характеристика адміністративних районів області; - місцезположення та стисла характеристика міст з населенням понад 5 тис. населення; - автомобільні шляхи (згідно з графом відстаней) з дорожно-експлуатаційною характеристикою кожного з них; - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних історичних, та культурних об'єктів; - назви, місцезположення, стисла характеристика та хронометраж головних туристичних маршрутів. Другий рівень – карта адміністративного району – наповнення за рівнем доступу до інформації. У другому виді організації інформації (у вигляді таблиць) крім зазначених вище додається більше текстової інформації (історичні нариси, персоналії, біографічні дані та ін.).

2.Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Кіровоградської області. Кіровоградська область — область в центральній частині України (*файл*). Утворена 10 січня 1939 року. Розташована у центрі України, у межиріччі Дніпра і Південного Бугу у південній частині Придніпровської височини. Практично вся територія області розташована на правому березі Дніпра. На півночі межує з Черкаською, на північному сході з Полтавською, на сході та південному сході з Дніпропетровською, на півдні з Миколаївською та Одеською, на заході з Вінницькою областями України. В селищі Добровеличківка розташовується геометричний центр України.

Географія. (файл) Площа області становить 24,6 тис. км² (4,1 % від території України). Протяжність області з півночі на південь становить майже 148 км, із заходу на схід — 335 км.

Рельєф. Область розташовується на південних схилах *Придніпровської височини*. Таке місцезрештування обумовлює дуже нерівний горбистий рельєф, на території області знаходиться велика кількість балок і ярів. Дуже актуальною проблемою є водна ерозія ґрунтів. На схилах долин річок *Тясмин та Інгулець* розповсюджені поля зсувів гірських порід та блоково-пластичне зміщення. Зсуви сформувались на схилах, складених плейстоценовими суглинками потужністю близько 7 м.

Ґрунти області характеризуються високою родючістю. Ґрунтовий покрив області характерний для перехідної зони від південного лісостепу до північного степу. У північній частині області переважають чорноземи потужні малогумусні із вмістом гумусу 5,0 % та середньогумусні із вмістом гумусу трохи більше 5,5 %¹⁵⁹.

Гідрографія. Річки області належать до систем *Дніпра* і *Південного Бугу*. Значущі притоки *Дніпра* — *Тясмин, Інгулець і Цибульник, Південного Бугу* — *Інгул, Синюха і Синиця*. **Водні ресурси** Кіровоградщини представлені річками, водосховищами, ставками та підземними водами. В області нараховується 438 великих і малих річок протяжністю 5,6 тис.км, серед яких найбільші — *Інгулець, Синюха, Велика Вись, Інгул, Ятрань*. За кількістю водосховищ та ставків (85 та 2185 відповідно) область займає третє місце серед областей України. Зате вона має найменші запаси природних підземних вод.

Клімат помірно континентальний. Зима м'яка, з частими відлигами, а літо спекотне. Середня температура липня + 21 °С, січня — 5,5 °С. Опади випадають найчастіше влітку і восени у вигляді дощів.

Рослинний світ області відображає типову екосистему лісостепу, хоча велика її частка розкопана і в даний час представлена ріллею. Серед дерев в області переважають: [абрикос](#), [вишня](#), [в'яз листуватий](#), [гледичія колюча](#), [груша звичайна](#), [дуб черешчатий](#), [верба біла](#), [гірकोкаштан](#), [американський клен](#), [клен звичайний](#), [липа широколиста](#), [горіх волоський](#), [горобина звичайна](#), [акація біла](#).

Природні ресурси. Область має порівняно великі запаси деяких мінеральних ресурсів. З паливних ресурсів тут є поклади бурого вугілля в м.Олександрія. Вагоме енергетичне значення мають значні (світового масштабу) поклади уранових руд. На лісові та водні ресурси область бідна. Гідроресурси річок обмежені. Є значні запаси підземних вод.

Корисні копалини. Мінерально-сировинний потенціал області має понад 340 родовищ корисних копалин, із яких 107 — розробляються. Це буре вугілля, рудна сировина (залізо, нікель), сировина для атомної енергетики (уран), нерудні корисні копалини. Відкриті в останні десятиріччя золоторудні родовища — основа для створення у майбутньому золотовидобувної та золотопереробної галузі в області. За даними геологів, існує ймовірність відкриття родовищ платини, алмазів, хрому та рідкісних металів.

Природно-рекреаційний потенціал. (**файл**) *Заповідник Хутір Надія; Заповідник Карпенків край; Чорний ліс; Дендропарк «Веселі Боковеньки»*. Окрасою краю та місцем відпочинку є лісові насадження, 400-літні дуби, цілющі джерела. Загальна площа лісового фонду становить 179,1 тис. га. Основні *рекреаційні ресурси на Кіровоградщині* — *оздоровчі* (м'який клімат, мальовничі береги річок і водосховищ). Діють 3 санаторії та пансіонати з лікуванням, 4 будинки і пансіонати відпочинку, численні бази відпочинку, профілакторії та дитячі табори відпочинку.

3. Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Кіровоградської області.

Історія. (**файл**) Кіровоградська область є цікавою і багатою в [археологічному](#) плані — тут знайдено викопні пам'ятки, що засвідчують перебування людини на землях сучасної Кіровоградщини з часів [пізнього палеоліту](#). Особливо ж цікавими є знахідки поховань

¹⁵⁹ Значні площі тут займають чорноземи в різному ступені реградовані, а також чорноземи опідзолені, темно-сірі опідзолені та сірі опідзолені ґрунти. Для південно-східних районів найпоширенішими ґрунтами є чорноземи звичайні, середньо — та малогумусні, а в південній частині — чорноземи звичайні малогумусні малопотужні. За механічним складом ґрунти північних районів — важкосуглинисті, південних — легкосуглинисті, а в Придніпров'ї — легко — та середньосуглинисті.

пізнішого часу, наприклад, предмети з розкопок [кургану](#) неподалік села [Веселівки Новомиргородського району доби бронзи \(2 тисячоліття до н. е.\)](#)¹⁶⁰.

Хронологія історичних подій: [1752](#) — створено військово-поселенську територію [Нову Сербію](#); [1754](#) — засноване місто [Єлисаветград](#); [6 січня 1921](#) — Єлисаветградський повіт входить до [Миколаївської губернії УСРР](#); [30 грудня 1922](#) — [УСРР](#) входить до складу [Радянського Союзу](#); [7 березня 1923](#) — створено Єлисаветградський округ [Миколаївської губернії](#); [10 січня 1939](#) — утворена Кіровоградська область, до якої ввійшли 30 районів; Населення на [1 січня 2005](#) року становило 1085,7 тис. чол. (2,3 % населення України). За даними на 01.04.[2009](#) р. — 1025,5 тис. чол. Середня густина населення — 45,3 чол./км² при 80 чол./км² в Україні. В області живуть представники більш ніж 30 національностей. [Українці](#) становлять 90,13 %, [росіяни](#) — 7,46 %, представники інших національностей — 2 % населення.

Найбільші міста

Міські населені пункти з кількістю жителів понад 6,0 тисяч

Кіровоград	▼ 234,9	Смоліне	▲ 9,8
Олександрія	▼ 83,1	Помічна	▼ 9,3
Світловодськ	▼ 47,0	Олександрівка	▼ 9,0
Знам'янка	▼ 24,3	Нове	▼ 8,6
Долинська	▲ 19,4	Власівка	▲ 7,7
Новоукраїнка	▼ 17,9	Петрове	▼ 7,6
Гайворон	▼ 15,3	Нова Прага	▼ 7,2
Новомиргород	▼ 11,7	Новоархангельськ	▼ 6,4
Мала Виска	▼ 11,2	Ульяновка	▼ 6,2
Бобринець	▼ 10,9	Голованівськ	▼ 6,1

Область налічує 21 адміністративний район(*файл*), 12 міст, із яких 4 міста — обласного значення, 27 селищ міського типу, 991 сільські населені пункти. Адміністративні райони: [Бобринецький](#), [Вільшанський](#), [Гайворонський](#), [Голованівський](#), [Добровеличківський](#), [Долинський](#), [Знам'янський](#), [Кіровоградський](#), [Компаніївський](#), [Маловисківський](#), [Новгородківський](#), [Новоархангельський](#), [Новомиргородський](#), [Новоукраїнський](#), [Олександрівський](#), [Олександрійський](#), [Онуфріївський](#), [Петрівський](#), [Світловодський](#), [Ульяновський](#), [Устинівський](#). Міста обласного значення: [Кіровоград](#), [Олександрія](#), [Знам'янка](#), [Світловодськ](#).

Економіка. (файл) Кіровоградська область за структурою економіки є *аграрно-індустріальною*. У структурі валового випуску продукції займають: сільське господарство — 32,1 %; промисловість — 28,1 %; транспорт і зв'язок — 11,6 %; житлово-комунальне господарство — 5,1 %; інші галузі матеріального і нематеріального виробництва — 23,1 %

У структурі *промислового виробництва* регіону найбільшу питому вагу мають *харчова промисловість, машинобудування та металообробка, електроенергетика, промисловість будівельних матеріалів*. Серед галузей харчової промисловості провідна роль належить *цукровому виробництву*, в області працює 11 цукрових заводів. У структурі виробництва товарів народного споживання частка продовольчих товарів становить 83 %. Загалом у регіоні на самостійному балансі перебувають 254 промислові підприємства, функціонує 455 малих промислових підприємств.

Кіровоградська область здавна відома як регіон із добре розвинутим *сільськогосподарським виробництвом. (файл)* У галузевій структурі валової продукції сільського господарства провідне місце належить рослинництву, питома вага якого

¹⁶⁰ Розкопки поховань, кількість яких обраховується десятками, проводяться не лише на периферії, а й у межах обласного центру — так, у [2000-х](#) сенсаційні знахідки були виявлені в ході розкопок на кіровоградській [вулиці Попова](#).

становить 73 %, тваринництва — 27 %¹⁶¹. Основні зернові культури, що вирощуються в області, — озима пшениця, ячмінь, соя, кукурудза на зерно, зернобобові, гречка та просо. Значне місце серед технічних культур займає соняшник і цукровий буряк. У садівництві переважними напрямками є вирощування яблук, груш, слив, вишень і ягідних культур. Основою тваринництва є розведення великої рогатої худоби, свиней, овець, птиці. Розведенням племінних коней займаються 2 кінні заводи і 2 племінні ферми. Основні породи, що розводяться у кінзаводах і племфермах — чистокровна верхова і українська верхова. Площа зрошуваних земель у Кіровоградській області становить 51,3 тис. га, з них — 21,2 тис. га міжгосподарських систем

Транспорт і зв'язок. Основні залізничні вузли — Знам'янка, Помічна, Гайворон, Долинська. Розвинений автотранспорт. На Дніпрі розвинене судноплавство (пристань Світловодськ). Авіалінії з'єднують Кіровоград із великими містами України.

Соціально-гуманітарна сфера. У Кіровоградській області у 2000 р. в області зосереджувалося 13 організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи¹⁶². Державні виші: Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В.К.Винниченка; Державна льотна академія України; Кіровоградський національний технічний університет (КНТУ); Кіровоградський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ (КірюІ ХНУВС). Недержавні: Кіровоградський інститут комерції; Соціально-педагогічний інститут «Педагогічна академія».

Культура(файл): Обласний Академічний музично-драматичний театр ім. М. Л. Кропивницького; Ляльковий театр; Аматорський студентський театр «Резонанс»; Аматорський англомовний театр «The Little Globe Theatre»; Кіровоградська обласна філармонія; Академічний театр музики пісні і танцю «Зоряни»; Кіровоградський обласний художній музей.

Релігія(файл). Основною релігійною конфесією на території області є християнство, що з'явилося тут, вірогідно, ще в часи Київської Русі. Православ'я на території сучасної Кіровоградської області остаточно утвердили запорізькі козаки, що ревно захищали свою віру, зводили і прикрашали православні храми. Станом на 1 січня 2009 року в області Українська православна церква (Московського патріархату), Українська православна церква Київського патріархату, Українська автокефальна православна церква, Старообрядці¹⁶³.

Туризм (файл) у Кіровоградській області поки що розвинений слабо. Але завдяки зручному географічному положенню (у центрі України), гарним кліматом, значному рекреаційному потенціалу, можна сподіватись на стрімкий розвиток туризму. На 2010 рік в області було 18 готелів, із зальною кількістю номерів 859.

Найцікавіші об'єкти туризму: (файл) Залишки укріплень Чорноліського городища VII ст. до н. е.; Фортеця святої Єлисавети XVIII ст.; Комплекс кавалерійського юнкерського училища XIX ст.; Свято-Покровська церква 1849 р.; Грецько-Володимирська церква (Кафедральний Собор) XIX ст.; Хрестовоздвиженська церква — усипальниця Раєвських 1833–1855 р.; Колишній власний будинок — архітектурний зразок міського помешкання кінця XIX ст.; Комплекс лікарні Св. Анни Червоного Хреста — неоросійський стиль XIX-XX ст.; Краєзнавчий музей — приватний будинок у стилі модерн 1885–1905 рр.; Синагога XIX ст.; Колишня гімназія 1891–1898 рр.; Міська лікарня 1910-1913 рр.; Колишній театр 90-

¹⁶¹ Питома вага виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у загальному обсязі її виробництва в Україні становить: по соняшнику — 10 %, зернових і зернобобових — 6,7 %, цукровому буряку (фабричному) — 5,2 %, м'ясу — 3,0 %, молоку — близько 2,8 %.

¹⁶² Всього чисельність фахівців становить 0,5 тис. осіб, із них із науковим ступенем докторів наук — 17 осіб і кандидатів наук — 38. Чисельність працівників-сумісників, які виконують наукові та науково-технічні роботи, становить 0,2 тис. осіб, із них 22 доктори і 58 кандидатів наук. В області працює 14 академіків і членів-кореспондентів, а також 34 доктори і 449 кандидатів наук, які зайняті в економіці області.

¹⁶³ Станом на 1 січня 2009 року в області були найпоширеніші такі протестантські організації: Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів; Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської; Українська уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня. Католицизм: Греко-католицька та Римо-католицька церква. В області діють іудейські та мусульманські громади.

х років XIX ст.; Свято-Вознесенська церква 1898–1912 рр.; Свято-Миколаївська церква 1853–1873 рр.; Онуфрійський парк XVIII ст.

Відомі люди. (файл) В області народились: *Маринич Олександр Мефодійович* (1920) — географ-геоморфолог, член-кореспондент НАН України., *Авдієвський Анатолій Тимофійович* (1933) — хоровий диригент, композитор, народний артист СРСР (1983); *Пестушко Костянтин Юрійович* (псевдонім Кость Степовий-Блакитний; 1898 — 1921) — військовий діяч, отаман Степової дивізії, Головний отаман Холодного Яру.

4. Краєзнавча характеристика адміністративного району (Новоархангельський район.) Новоархангельський район (файл) — район у Кіровоградській області України. Адміністративний центр — смт Новоархангельськ. Населення становить 25 671 осіб (на 1 грудня 2011 року). Новоархангельський район утворено в січні 1921 року в межах Первомайського повіту з центром у селі Новоархангельську.

Географія (файл). Район розташований в північно-західній частині Кіровоградської області, охоплює площу 120 581 га. Район розташований у межах Придніпровської височини. **Поверхня** — підвищена, пологохвиляста лесова рівнина, розчленована долинами, подекуди каньйоноподібними, балками, ярами; поширені виходи на поверхню кристалічних порід. На території району добувають *граніти, мігматити, піски та глини*. Обсяги добування корисних копалин досить незначні і використовуються лише в місцевому будівництві.

Історія (файл). Про давнє заселення краю свідчать археологічні знахідки, зроблені в Новоархангельщині. Поблизу смт Новоархангельськ було знайдено стоянку людини доби пізнього палеоліту (40-13 тис. років тому). У с. Володимирівці досліджено велике поселення епохи трипільської культури, що датується IV тис. до н. е. Поблизу с. Орлове виявлено скарби бронзових знарядь праці та зливки бронзи, що датовані кінцем VIII — початком VII ст. до н. е. Біля с. Кам'яного виявлено залишки ранньослов'янського поселення VI–VIII ст. Сліди поселень Київської Русі (IX–XII ст.) знайдені біля сіл Свердликове, Нерубайка, Підвисоке¹⁶⁴. На початку 50-х років XVIII ст. Новоархангельський городок ввійшов до складу поселень Нової Сербії. Починаючи з 1765 року в Торговиці¹⁶⁵ щорічно відбувалися три ярмарки. З березня 1764 року поселення дістало назву Новоархангельськ. З відкриттям митниці Торговиця дуже швидко розвивалася і за часів Хмельниччини стала містечком з багатьма прикордонними і державними службами. Радянсько-німецька війна

30 липня 1941 німецькі війська зайняли частину населених пунктів району. На території району з перших днів окупації створюється організація, якою керував

¹⁶⁴ Студенти Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка під керівництвом доцента кафедри історії України Нінель Михайлівни Бокій уже тривалий час досліджують досить велике середньовічне місто золотоординського періоду на берегах річки Синюха біля с. Торговиці. Воно існувало в першій половині XIV ст. Підставу для такого датування дали знахідки монет ханів Узбека, Науруза та інших. Знайдені тут фрагменти антропологічних матеріалів дослідила науковець з Інституту археології НАН України Людмила Литвинова. Вона дійшла висновку, що на початку XIV ст. на Синюсі мешкало корінне населення європеїдної раси з домішками монголоїдної. В одному із шурфів археологи розкопали залишки спалених будівель і виявили шар попелу. Це свідчить про те, що місто було спалене. Дослідження Н. М. Бокій підтвердили, що Велике князівство Литовське стало причиною загибелі міста. Ординське військо було розгромлене в битві біля Синіх Вод (Синюхи), що й спричинило вигнання чужинців з українських земель. Перша згадка про населені пункти району стосуються Торговиці. У 1362 році в урочищі Сині Води об'єднане військо, що складалося, в основному, з українських та білоруських воїнів під керівництвом великого князя литовського Ольгерда розгромило під Торговицею монголо-татарські війська, після чого загнало татар за Дон і Перекоп. У період Визвольної війни українського народу проти польської шляхти (1648–1654) Богданом Хмельницьким був створений Торговицький полк, який пізніше приєднався до запорозького війська для боротьби проти татар, Цей період історії пов'язаний з перебуванням у Торговиці ушлявленого козацького ватажка Івана Сірка. Він неодноразово бував на берегах Синюхи протягом десяти років. На увічнення історичної події у 1991 році у селі відкрито пам'ятний знак на честь Івана Сірка.

¹⁶⁵ Виникнення Торговиці пов'язане зовсім не з політичними суперечками чи війнами. Сама назва підказує походження населеного пункту. І, певно ж, історія Торговиці сягає глибин віків, виникла вона задовго до того, як потрапила у письмову згадку. Коли подивитися на географічну карту України, в очі впадає положення Торговиці на ній. І сьогодні транспортне сполучення між Києвом і містами півдня проходить від Умані через Торговицю.

Ю.А.Фрединський. 14 березня 1944 Новоархангельськ було звільнено від ворога. Понад 7 тисяч жителів пішли на фронт, з них 4965 не повернулися. Пам'ять про них увічнена в 15 меморіальних комплексах. 2630 фронтовиків нагороджені бойовими орденами і медалями. Жителі району дбайливо доглядають за 43 братськими могилами радянських воїнів, що віддали життя за Батьківщину.

Новоархангельський район *адміністративно-територіально* поділяється на 1 селищну раду та 21 сільську раду, які об'єднують 52 населені пункти та підпорядковані Новоархангельській районній раді. Адміністративний центр — смт Новоархангельськ.

Населення (файл) району переважно сільське і налічує близько 31,6 тисяч осіб. Абсолютна більшість жителів району — українці, представництво інших національностей малочисельне і становить трохи більше 1 відсотку загальної кількості мешканців. Працездатне населення на території району становить 13,9 тисяч осіб, непрацездатне — 17,2 тисяч осіб. У різних сферах зайнято 9,3 тисяч осіб. Переважна більшість населення зайнята в сільськогосподарському виробництві (4,4 тисяч осіб). У закладах освіти трудиться майже 0,9 тисяч осіб, медицини — 0,4, у сфері торгівлі та підприємництва — приблизно по 0,3 тисяч осіб. Решта зайнятих жителів району працюють у сфері зв'язку, на державній службі тощо. Не мають роботи майже 0,5 тисяч осіб. 2001 — 31,5 тисяч осіб. 2011.12.01 — 25 671 осіб.

Нині *економіка району (файл)* являє собою комплекс високотоварного багатогалузевого сільськогосподарського виробництва зернового, буряківничого, олійницького напрямку в поєднанні із м'ясо-молочним виробництвом та промислової переробки продукції сільського господарства. У системі АПК Новоархангельського району функціонує 216 сільськогосподарських підприємств різної форми власності з них 19 товариств, один кооператив, 12 приватно-орендних підприємства, 142 селянсько — фермерських господарств, 42 одноосібних підприємств та інші.

Із *промислових підприємств* значне місце у виробництві товарної продукції займає відкрите акціонерне товариство «Новоархангельський сирзавод» потужністю 700 тонн в рік сиру «Буковинський», яке видало першу продукцію в 1965 році. В 1972 році розпочав роботу Новоархангельський міжгосподарський комбикормовий завод, на сьогодні — товариство з обмеженою відповідальністю «Новий світ», потужністю 5 тисяч тонн продукції в рік. Підприємство займається переробкою зернових культур, соняшнику, виготовленням комбикормів. Найбільші сільськогосподарські товаровиробники це кооперативи «Лан» (смт. Новоархангельськ), «Авангард» (с. Ганнівка), «Дружба» (с. Підвисоке), «Нива» (с. Покотилово), товариство з обмеженою відповідальністю «Україна» (с. Кальніболота).

Релігія. (файл) З часу проголошення незалежності України в районі значно змінилася релігійна ситуація. За цей час зареєстровано і діє 9 громад Української православної церкви Київського патріархату, 6 громад Української православної церкви Московського патріархату, дві громади адвентистів сьомого дня, 3 громади євангельських християн-баптистів, одна громада Свідків Єгови.

Пам'ятки. (файл) У районі на обліку перебуває 63 пам'ятки історії, зокрема, 4 пам'ятки архітектури.

Особистості. (файл) У Новоархангельському районі народилися: Маланюк Євген Філімонович — відомий український поет. Натан Рибак — відомий український письменник; Гулий-Гуленко Андрій Олексійович — генерал-хорунжий Армії УНР; Янковський Микола Андрійович — Герой України; Магар Володимир Герасимович (1900–1965) — український режисер та актор, Народний артист СРСР; Шліфер Леонід Йосифович — Герой Соціалістичної Праці; Хмель Василь Афанасійович — генерал-лейтенант міліції народився.

5. Краєзнавча характеристика обласного центру. Кіровоград (файл) (до 1924 року — Єлисаветград, у 1924–1934 роках — Зинов'євськ, у 1934–1939 роках — Кірове) — адміністративний центр Кіровоградської області, центр Кіровоградського району; промисловий і культурний осередок у центрі країни; вузол автошляхів, залізнична станція, аеропорт. Кіровоград розташований у межах Придніпровської височини, на берегах ріки

Інгул, при впаданні в неї менших річок — Сугоклії та Біянки¹⁶⁶. Починаючи від 10 січня 1939 року, місто носить назву Кіровоград, дану на честь російського радянського політичного діяча Сергія Кірова, який за життя ніколи у ньому не був і жодним чином із ним не пов'язаний¹⁶⁷.

Геологічна будова території Кіровограда зумовлена його розташуванням на площі Українського кристалічного щита та його структурної одиниці — Кіровоградського тектонічного блоку, в основі якого лежить давній докембрійський фундамент, складений гранітами, гнейсами, габро-лабрадоритами. Ґрунти — чорноземи звичайні, глибокі мало- і середньогумусні на лесових породах. Мають високу природну родючість, хоч в орному шарі розпушені і частково втратили в минулому грудкувату структуру. Корисні копалини на території і в околицях Кіровограда представлені, перш за все, будівельною сировиною. Відомими є Кіровоградські родовище вогнетривких глин і гранітне родовище, розташоване на правому березі ріки Сугоклії. Енергетичні запаси надр міста представлені покладами бурого вугілля (Балашівсько-Кіровоградське родовище) та урану. Є поклади високоякісного піску, придатного для виробництва скла.

Рельєф у місті визначений геологічною будовою. Кіровоград розташований у межах Придніпровської височини. Кіровоград лежить на рівнинах, обабіч ріки Інгул. Місто також перетинає притоки Інгулу Сугоклія та Біянка, низка струмків. Їм притаманні глибокі долини, у яких розширені ділянки змінюються вузькими каньйоноподібними, де береги круті і скелясті. Річище Інгулу в межах міста звивисте, заплава — двостороння. Зведено Кіровоградське (260 га) та Лелеківське водосховища¹⁶⁸.

Клімат Кіровограда обумовлений його розташуванням у степовій зоні. Середня температура січня складає $-5,6^{\circ}\text{C}$, липня $+20,2^{\circ}\text{C}$. Середньорічна кількість опадів — 474 мм (у середньому за рік у місті спостерігається 130 днів з опадами), найменше — у березні та жовтні, найбільше — у липні. Найнижча середньомісячна температура повітря в січні ($-15,1^{\circ}\text{C}$) зафіксована 1963 року, найвища ($+1,6^{\circ}\text{C}$) — 2007 року. Найнижча середньомісячна температура в липні ($+17,6^{\circ}\text{C}$) спостерігалась у 1912 році, найвища ($+25,6^{\circ}\text{C}$) — в 1936 році. Абсолютний мінімум температури повітря ($-35,3^{\circ}\text{C}$) зафіксовано 9 січня 1935 року, абсолютний максимум ($+38,7^{\circ}\text{C}$) — 27 липня 1909 року і 20 серпня 1929 року¹⁶⁹.

Історія. (файл) В околицях Кіровограда є значна кількість пам'яток археології. Зокрема, в долині Інгулу знайдено викопні пам'ятки, що засвідчують перебування людини в

¹⁶⁶ Місто було утворене у середині XVIII століття після будівництва фортеці святої Єлисавети. Відтоді відоме як Єлисаветград, місто пережило у середині XIX — на початку XX століть «золоту еру» — розвивалась промисловість, розбудовувалась міська інфраструктура, розквітла культура, зокрема тут був відкритий перший український професійний театр. У 1939 році місто стало центром Кіровоградської області. Нині промисловий комплекс Кіровограда налічує понад 70 підприємств, місто має розвинену соціальну інфраструктуру, численні заклади освіти й культури зі сталими багатими традиціями.

¹⁶⁷ У попередні роки Кіровоград мав такі назви: 10 (21) лютого 1784 — 7 серпня 1924 — Єлисаветград; 7 серпня 1924 — 27 грудня 1934 року — Зинов'євськ (до реформи українського правопису назва писалась як Зинов'євськ); 27 грудня 1934 — 10 січня 1939 року — Кірове; від 10 січня 1939 року — Кіровоград. Оскільки Григорій Зинов'єв вважався ворогом народу, у радянських джерелах часто назва «Зинов'євськ» не згадувалася. У них писали, що місто називалося Єлисаветградом до 1934 року.

¹⁶⁸ Стік Інгулу в межах Кіровограда розподіляється таким чином: березень—травень — 70 %; червень—серпень — 9 %; вересень—листопад — 6 %; грудень—лютий — 15 %. Середня тривалість льодоставу — 2,5 місяці. Товщина льоду сягає 20—40 см.

¹⁶⁹ За останні 100—120 років температура повітря в Кіровограді, так само як і в цілому на Землі, має тенденцію до підвищення. Протягом цього періоду середньорічна температура повітря підвищилася щонайменше на $1,0^{\circ}\text{C}$. Найтеплішим за всю історію спостережень виявився 2007 рік. Більшим у цілому є підвищення температури в першу половину року. Переважні напрями вітрів узимку — північно-західні, влітку — південні. Найбільша швидкість вітру — в лютому, найменша — влітку. У січні вона в середньому становить 4,5 м/с, у липні — 3,4 м/с.

околицях сучасного Кіровограда з часів [середнього палеоліту](#)¹⁷⁰. У [XVI](#) — 1-й половині [XVIII](#) століть землі сучасного Кіровограда і прилеглих територій були володіннями [Запорозької Січі](#). Історія сучасного міста починається із заснування [фортеці святої Єлисавети \(1754\)](#). Місто, відоме зараз під назвою Кіровоград, розвинулося усередині [XVIII століття](#) як продукт агломерації сільських та військових поселень. У освоєнні краю відіграли роль [сербські](#) переселенці, спеціально запрошені російською владою ([Нова Сербія](#))¹⁷¹. Кінець XIX — початок XX століття став «золотою добою» Єлисаветграда. Більшість цього часу припало на урядування в місті міського голови [Олександра Пашутіна \(1878—1905\)](#). Значну роль для економіки міста мало введення в експлуатацію [залізниці Харків—Єлисаветград—Одеса \(1868—1869\)](#), за лічені роки місто з аграрного перетворилось на аграрно-промислове. [1897](#) року в Єлисаветграді відкрито [електричний трамвай](#). Під час громадянської війни та у перші роки радянської влади у Єлисаветграді були в обігу власні [єлисаветградські гроші](#). Від [1923](#) року місто — [окружний](#) центр [УСРР](#). [1924](#) року місто перейменоване на Зинов'євськ, від [1932](#) року — у складі [Одеської області](#), у грудні [1934](#) року перейменоване на Кірове, а разом з новим перейменуванням на Кіровоград у січні [1939](#) року стало [обласним](#) центром.

У повоєнний час Кіровоград перетворився на важливий осередок [легкої](#) та [машинобудівної](#) промисловості з певною (історично та географічно сформованою) орієнтацією на [сільське господарство](#)¹⁷². В кінці 90-х років почалося поживлення діяльності приватних підприємців. Було побудовано нове підприємство з виробництва рослинних жирів та олій — [Креатив](#). Модернізовано [м'ясокомбінат Ятрань](#). Було відкрито нові магазини, аптеки, кількість робочих місць зросла. Окрім того, місто стало набувати кращого вигляду — як владою, так і підприємцями було зроблено ремонти фасадів деяких державних та приватних будівель¹⁷³. Сучасний Кіровоград поділяється на два адміністративні райони — [Кіровський](#) і [Ленінський](#). Кіровоградській міськраді також підпорядковується селище [Нове](#)¹⁷⁴.

У етнічному складі *населення Кіровограда (файл)* більшість складають [українці](#) — за даними [останнього Перепису населення України \(2001\)](#) їхня питома частка склала 85,8 %, таким чином, збільшившись в порівнянні із [1989](#) роком на 9 %. Численною є громада [росіян](#) (12 % від загалу у [2001](#) році). Також у місті проживають [білоруси](#), [молдовани](#), [вірмени](#), [болгари](#), [грузини](#), [німці](#) та представники інших етносів. На представників усіх національних громад Кіровограда, крім українців та росіян, припадає лише трохи більше 2 %.

¹⁷⁰ Розкопки поховань, кількість яких обраховується десятками, провадяться і в межах обласного центру — так, у [2000-х](#) був виявлений практично не пошкоджений дерев'яний корабель у ході розкопок на кіровоградській вулиці [Космонавта Попова](#).

¹⁷¹ У [1784—1795](#) роки Єлисаветград — центр [Єлисаветградського повіту Катеринославського намісництва, 1795—1797 — Вознесенського намісництва, 1797—1801 — повітове місто Новоросійської губернії](#), у [1802](#) році — [Миколаївської губернії](#), у [1803—1828](#) — [Херсонської губернії](#), а у період [1829—1864](#) років — центр [військових поселень](#) у [Південній Україні](#) (у місті виникло [військове містечко](#)), нарешті від [1865](#) року — знову повітовий центр Херсонської губернії.

¹⁷² Зокрема, на повну потужність запрацювали заводи сільськогосподарських машин [«Червона зірка»](#), гідравлічних насосів [«Гідросила»](#), радіодеталей [«Радій»](#), з виробництва [друкарських машинок](#) [«Друкмаш»](#) (нині не існує), завод [Більшовик](#) (нині не існує), завод імені Таратути (нині не існує), завод Дозуючих автоматів. За радянських часів у Кіровограді працював найбільший у [СРСР](#) виробник електричних [друкарських машинок](#) [«Ятрань»](#) — завод [«Друкмаш»](#).

¹⁷³ У [2000-х](#) в Кіровограді реалізується програма заходів з розбудови міста: здійснюється ремонт доріг, реконструкція музеїв та капітальний ремонт зовнішнього освітлення, благоустрій території колишньої [фортеці Святої Єлисавети](#), комунальне господарство та підприємства міста придбали нову техніку, тролейбуси, автобуси, завершується газифікація приватного сектора, почали зводитись нові житлові та громадські будівлі, поживався економічний і торговельний сектор міста.

¹⁷⁴ Центральною площею міста є [площа Кірова](#). Головними міськими магістралями є вулиці [Велика Перспективна](#) (вісь центральної частини міста), [вулиця 40-річчя Перемоги](#) (шлях на [Миколаїв](#)), [Полтавська](#) (шлях на [Кременчук](#)), [Університетський проспект](#) (шляхи на [Умань](#) та [Кишинів](#)). Район центральної площі Кірова є місцевим Центром, а за районом біля [Єлисаветинської фортеці](#) по вулиці Ушакова на її початку (з боку Інгулу) закріпилась назва Вали, а ділянку самої фортеці (нині Першої міської лікарні) і далі називають Військовим містечком, нерідко мікрорайон вулиці Великої Пермської іменують Пермським.

Більшість віруючих належать до [православних](#) церков різних конфесій ([УПЦ МП](#), [УПЦ КП](#), [УАПЦ](#)). У місті діють єпархіальні управління УПЦ МП та УПЦ КП, мають свої храми православні, [католицька](#) та [юдейська](#) громади, об'єднання церков [ЄХБ](#).

Економіка. (файл) Промисловий комплекс міста налічує понад 70 підприємств і охоплює 12 галузей. Провідні галузі промисловості міста — [машинобудування](#)¹⁷⁵ та [харчова промисловість](#). [Харчова](#): 18 підприємств, зорієнтованих переважно на виготовлення *хлібобулочних, м'ясних, молочних виробів, олії, майонезу, алкогольних і безалкогольних напоїв та іншої продукції*¹⁷⁶. [Легка промисловість](#) у Кіровограді представлена ВАТ Кіровоградська швейна фабрика «Зорянка», що співпрацює з провідними закордонними фірмами «Монтана», «Реггі Дизайн» та «Ленор Кардье». Підприємство виготовляє жіночий одяг за дизайнерськими розробками модельєрів цих фірм за схемою [давальницької сировини](#).

Торгівля та побутове обслуговування. На території міста Кіровограда функціонують Кіровоградська регіональна торгово-промислова палата, 24 ринки, 4069 об'єктів [торгівлі](#) і побутового обслуговування, 42 АЗС (з них 4 — АГЗС), 384 заклади харчування (у тому числі 5 ресторанів, 82 їдальні, 168 кафе, 5 барів, 28 закусточних, 17 пивних барів) та 627 побутового обслуговування (у тому числі 99 перукарень, 8 пралень, 107 СТО, 110 майстерень, 29 ательє, 11 більярдних та саун)¹⁷⁷. Кіровоград має декілька [готелів](#), розташованих у центральній частині міста — тризірковий готельний комплекс «Європа», чотирихзірковий готель Reikartz і двозіркові «Турист», «Київ» та «Інгул». У [2000-х роках](#) у центрі міста після ретельної реставрації історичної будівлі було відкрито готель «Каталунья», перший чотиризірковий готель у місті. Інші готелі — «Україна» і відомчий «Сервіс-Радій», за містом також є декілька придорожних готельних комплексів і мотелів («Орлине гніздо» і «Ліана»)¹⁷⁸.

Через місто проходять *автошляхи(файл)* європейського значення: [Ужгород](#) — [Тернопіль](#) — [Кіровоград](#) — [Донецьк](#) — [Довжанський \(E50\)](#), [Слободзея](#) — [Галац](#) — [Кишинів](#) — [Кіровоград](#) — [Полтава \(E577\)](#); *регіональні автошляхи*: [Кіровоград](#) — [Миколаїв](#), [Кіровоград](#) — [Олександрівка](#); *залізниця* [Котовськ](#) — [Помічна](#) — [Знам'янка](#)¹⁷⁹.

Провідними державними вишами міста є [Кіровоградський національний технічний університет](#), [Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка](#) та [Державна льотна академія України](#)¹⁸⁰.

¹⁷⁵ Основні підприємства: [ЗАТ НВП «Радій»](#) — провідне підприємство з проектування, розробки та виготовлення автоматизованих систем управління технологічними процесами для атомних електростанцій України. [ВАТ «Червона зірка»](#) — є флагманом і одним із найстаріших підприємств галузі, було засноване англійськими підприємцями [братами Ельворті](#) ще 1874 року. Завод виготовляє посівну, ґрунтообробну та збиральну техніку для агропромислового комплексу. [ВАТ «Гідросила»](#) — виготовляє гідроагрегати для гідросистем комбайнів, тракторів, будівельно-дорожніх та інших мобільних машин. Галузь виробництва *будівельних матеріалів* у місті представлена ЗАТ «Кіровоградграніт».

¹⁷⁶ Провідні з них: [ВАТ «Кіровоградолія»](#) — спеціалізується на виробництві [олії](#). [Промислова група «Креатив»](#) — багатогалузеве об'єднання підприємств. [М'ясокомбінат Ятрань](#) — виробляє близько 200 найменувань продукції ([ковбаси](#) і копченості, м'ясні продукти і напівфабрикати, риба, [пельмені](#) та [вареники](#)). Підприємство громадського об'єднання Асоціації підтримки вітчизняного товаровиробника Фірма «Ласка» — провідний виробник [морозива](#) у країні. [ВАТ «Паляниця»](#) — місцевий виробник хлібо-булочної продукції.

¹⁷⁷ У місті представлені мережі [супермаркетів](#) як продовольчих і господарських товарів — [«Фуршет»](#), [«Сільпо»](#), [«Велика Кишеня»](#), [«АТБ»](#), [«Наш Край»](#), так і побутової та професійної техніки, аудіо- та відео електроніки — «Фокстрот», [«Технополіс»](#), «АБВ-Техніка», «Техноярмарок», [Comfy](#). Діє місцева продуктова мережа «Копилка».

¹⁷⁸ У Кіровограді працює управління [НБУ](#) в Кіровоградській області і діють регіональні представництва і філії понад 40 [українських банків](#) існує розгалужена мережа [банкоматів](#). Ринок [страхування](#) в місті представляють понад 30 компаній, численні страхові компанії-відгалуження комерційних банків.

¹⁷⁹ У місті працює 2 [автостанції](#) і залізничний вокзал, функціонує [Аеропорт «Кіровоград»](#) (2 злітно-посадкові смуги, одна з яких є діючою), що відповідає 3-й категорії ІКАО, знаходиться державне підприємство авіакомпанія «Авіалінії України», 2 комерційні авіакомпанії «УРГА» і «Чайка», які працюють на міжнародних авіалініях. МААК «УРГА» є членом Європейської асоціації регіональних авіакомпаній (ERA). Міський [громадський транспорт](#) представлений [тролейбусами](#), [автобусами](#) і [маршрутними таксі](#).

¹⁸⁰ Профільні державні виші (I-II рівнів акредитації): [машинобудівний коледж КНТУ](#), [медичний коледж ім.С.Й.Мухіна](#), [Кіровоградськк музичне училище](#), Кіровоградський будівельний технікум. Структурні

Кіровоград є значним культурним осередком (*файл*) Центру країни — тут працюють театри і кінотеатри, обласна філармонія, численні музеї, 30 [бібліотек](#), 9 будинків культури і центрів дозвілля, 4 дитячих музичних школи, по одній — мистецькій і художній дитячій школі, чимало музичних і фольклорних колективів¹⁸¹. Сучасні кіровоградські [театри](#): [академічний український музично-драматичний театр ім. М.Л.Кропивницького](#); [обласний академічний театр ляльок](#); академічний театр музики, пісні і танцю «Зоряни»; [студентський театр-студія «Резонанс»](#); театр-студія «Мода»¹⁸².

У Кіровограді (та його околицях) діють 11 музеїв(*файл*): [обласний краєзнавчий музей](#); на правах відділів краєзнавчого музею: [заповідник-музей «Хутір Надія»](#); [меморіальний музей М. Л. Кропивницького](#); [музей історії українського хореографічного мистецтва](#); [обласний художній музей](#); [художньо-меморіальний музей Олександра Осмьоркіна](#); [музей Генріха Нейгауза](#); [літературно-меморіальний музей Івана Карпенка-Карого](#); [музей музичної культури імені Кароля Шимановського](#); [народний меморіальний музей Юлія Мейтуса](#); [історичний музей «Єврей Єлисаветграда»](#), Музей історії заводу «Червона зірка», Музей Кіровоградської обласної лікарні, Відділі краєзнавства та рідкісної книги [обласної універсальної бібліотеки ім. Д. І. Чижевського](#).

Окрім великого числа *парків* («Ковалівський», «Перемоги», ім. 50-річчя Жовтня) і скверів («Молодіжний», «Центральний», «Трудової слави», «Шибанова», «Шевченка» тощо), в місті існують значні зелені масиви, наприклад, на Валах [Єлисаветинської фортеці](#). У місті є [дендропарк](#), який є популярним місцем для відпочинку населення¹⁸³.

Спортивні споруди: 4 [стадіони](#); 202 спортивних майданчики; 1 водноспортивна база; 4 [тенісних](#) корти; 8 футбольних полів; 20 стрілецьких тирів; 66 спортивних залів; 93 приміщення для занять фізкультурно-оздоровчою роботою, серед яких 48 обладнані тренажерами; [плавальний басейн](#); атлетичне містечко з тренажерним обладнанням; 4 футбольних поля зі штучним покриттям. Центральною [спортивною](#) ареною Кіровограда є [футбольний стадіон «Зірка»](#) місткістю в 14 628 глядачів, що є домашнім полем для [футбольного клубу](#) першої ліги «Зірка».

Релігія у Кіровограді, представлена різними [конфесіями](#), найпоширенішими серед яких є [Православ'я](#) та [протестантизм](#), також присутні [католицькі](#) та [юдейські](#) громади. Станом на 2007 рік у Кіровограді було зареєстровано 63 релігійні громади. Для задоволення духовних потреб кіровоградців-вірян релігійні організації станом на кінець 2007 року використовували 13 [культових споруд](#), 5 з яких є пам'ятками архітектури. Ще низку храмів продовжують або планують звести у місті, в тому числі нарешті кафедральний собор [УПЦ КП](#), що має стати копією давньої культової споруди — Петропавлівської церкви.

Архітектура(файл). У Кіровограді значною мірою збереглася стара забудова (переважно 2-а пол. [XIX століття](#)), в тому числі низка [культових споруд](#), рештки [російських](#) укріплень, [єврейські](#) квартали тощо: [Кафедральний собор Різдва Богородиці \(Грецька](#)

підрозділи (відокремлені) вишів з інших міст України: філія Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», філія [Міжрегіональної академії управління персоналом](#), Факультет менеджменту туризму Київського інституту туризму, економіки і права, факультет [КНУКіМ](#).

¹⁸¹ Кіровоград (Єлисаветград) відомий тим, що тут розпочав роботу [перший український професійний театральний колектив](#) — наприкінці [XIX](#) — на початку [XX](#) століть на сцені [місцевого театру](#) виступали корифеї української сцени — [І. Тобілевич](#), [М. Кропивницький](#), [М. Садовський](#), [П. Саксаганський](#), [М. Старицький](#), [М. Заньковецька](#). У приміщенні єлисаветградських театрів виступали вітчизняні та зарубіжні композитори і музиканти [Ференц Ліст](#), [Модест Мусоргський](#), [Олександр Скрибін](#), [Антон Рубінштейн](#), [Микола Лисенко](#) та співаки [Федір Шаляпін](#), [Леонід Собінов](#).

¹⁸² У місті діє [обласна філармонія](#), при якій працюють Академічний театр музики, пісні і танцю «Зоряни», Ансамбль народної та сучасної музики «Єлисавет-ретро», камерний оркестр «Концертно», діє дитяча філармонія, [заслужений ансамбль народного танцю України «Ятрань»](#), [муніципальний камерний хор](#), ансамбль пісні і танцю «Весна», дитячі колективи «Пролісок», «Росинка» та інші. Сучасні діячі культури Кіровограда: [народні артисти України А.Кривохижа](#) і А.Червінська, [заслужені артисти України](#) В. Стратєв, Р. Валькевич, Б. Попов. Станом на кінець 2012 року в Кіровограді є 2 [кінотеатри](#): [кінотеатр «Зоряний»](#); [кінотеатр «Портал»](#).

¹⁸³ Улюбленим замиським парком кіровоградців, є розташований у [Долинському районі](#) на відстані 65 км від обласного центру [дендропарк «Веселі Боковеньки»](#), де понад 100 років тому було закладено великий парк із затишними галявинами і тінистими алеями, великим [дендрарієм](#) (налічує бл. 1000 видів).

церква), [1805-12 роки](#); залишки [Єлисаветинської фортеці](#); [комплекс будівель військового містечка](#) (кін. 1840-х — поч. 1850-х років), [Спасо-Преображенський собор](#) (пам'ятка архітектури [XVIII—XIX ст.ст.](#)); [Свято-Покровська церква, 1850—75 роки](#). [Велика хоральна синагога, 1853 рік](#).

Загалом у Кіровограді близько *40 пам'ятників*, пам'ятних знаків, меморіалів і бюстів: Меморіал Слави, пам'ятні хрести [Голодомору](#) і першому православному храму міста, є пам'ятник міському голові [Єлисаветграда Олександрю Пашутіну](#), пам'ятник [Володимирові Винниченку](#), [М.Л. Кропивницькому](#), [В.І. Григоровичу](#), братів Ельворту, «Янгол-охоронець України», [Ігореві Тамму](#).

Видатні особистості(файл): [Володимир Кирилович Винниченко \(1880–1951\)](#), Голова Секретаріату [Центральної Ради](#), письменники і драматурги [Іван Карпенко-Карий](#) та [Юрій Яновський](#); музикант [Генріх Нейгауз](#) і композитор [Юлій Мейтус](#), художник-авангардист [Олександр Осмьоркін](#), український композитор [П. Ніщинський](#), російський поет [Арсеній Тарковський](#), батько режисера [Андрія Тарковського](#).

У навчальних закладах міста навчалися відомі в майбутньому політики та діячі культури: [Євген Марчук](#), майбутній [прем'єр-міністр України](#), [Лідія Забіляста](#), [народна артистка України](#), солістка [Національної опери України](#) (сопрано) та російський композитор і продюсер [Ігор Крутой](#) — у Кіровоградському музичному училищі, [Андрій Долуд](#) — український військовий діяч, полковник Армії УНР, [Красовський Михайло Якович](#) — старшина Дієвої Армії УНР, [Русанов Аркадій Васильович](#) — полковник Армії УНР.

В Єлисаветграді народились російський прозаїк і драматург [Юрій Олеша](#), польський композитор і педагог [Кароль Шимановський](#), а також [німецькомовний](#) філософ-неокантіанець XIX століття [Африкан Спір](#), відомий своїм великим впливом на [Фрідріха Ніцше](#); у Єлисаветграді в родині своїх родичів [Шимановських](#) провів дитячі роки польський письменник [Ярослав Івашкевич](#).

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андреева Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Географічна енциклопедія України.
4. Історія міст і сіл Української РСР. [Тронько Петро Тимофійович](#) (гол. редактор), 1968. / http://safronov.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=215&Itemid=159
5. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
6. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
7. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Застосування методики елементарних геоін-формаційних систем в регіональних дослідженнях. / Вісник Криворізького економічного інституту. Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, №3, 2004 – С. 46-54.
8. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.
9. <http://uk.wikipedia.org/wiki/%> Історія міст і сіл Української РСР. [Кіровоградська область](#). — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972./ <http://safronov.com.ua/index>.
10. (<http://www.vinrada.gov.ua/>).

ТЕМА 16. СТВОРЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ БАЗИ ДАНИХ З КРАЄЗНАВСТВА МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

План: 1. *Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Миколаївської області.* 2. *Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Миколаївської області.* 3. *Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Миколаївської області.* 4. *Краєзнавча характеристика обласного центру.*

1. Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Миколаївської області. Основу для створення краєзнавчої ГБД Миколаївської області складають: - Методика елементарних ГІС, викладена на попередніх лекціях; - Географічна енциклопедія України (для створення картографічної основи а також для використання інформації по природних туристичних ресурсах); - Книга рекордів України (для використання інформації по унікальних природних та культурно-історичних об'єктах); - Історія міст і сіл України (для використання інформації по суспільних туристичних ресурсах); - Інформація з сайтів обласної та районних держадміністрацій (для уточнення інформації по туристичних об'єктах на низовому рівні, (<http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/>); - Інформація з екологічного паспорту області (для використання інформації по об'єктах ПЗФ області); - Файлова система з окремими файлами.

Загальний принцип доступу до інформації передбачає два головних види її організації. Перший – доступ з електронної карти, векторизованої в середовищі текстового редактору «Word». Другий – з електронної таблиці. Як в першому так і в другому випадку можлива візуалізація інформації як у вигляді тексту, так і у вигляді фотографії, звукової доріжки чи відеоряду. При використанні першого виду доступу (з електронної карти) ГБД краєзнавчих туристичних ресурсів має декілька структурних рівнів організації відповідно до глибини занурення (за допомогою гіперпосилань). Перший рівень – *фізична та економічна карта* області, векторизовані за допомогою методики елементарних ГІС. До *фізичної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація: - назви та стисла характеристика ландшафтних комплексів; - назви та стисла характеристика річок; - назви, межі та стисла характеристика об'єктів ПЗФ; - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних природних об'єктів. До *економічної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація: - межі, назви та стисла характеристика адміністративних районів області; - місцезположення та стисла характеристика міст з населенням понад 5 тис. населення; - автомобільні шляхи (згідно з графом відстаней) з дорожно-експлуатаційною характеристикою кожного з них; - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних історичних, та культурних об'єктів; - назви, місцезположення, стисла характеристика та хронометраж головних туристичних маршрутів. Другий рівень – карта адміністративного району – наповнення за рівнем доступу до інформації. У другому виді організації інформації (у вигляді таблиць) крім зазначених вище додається більше текстової інформації (історичні нариси, персоналії, біографічні дані та ін.).

2. Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Миколаївської області. *Миколаївська область (Файл)* — утворена 22 вересня 1937 року. Розташована на півдні країни в межах *Причорноморської низовини* в басейні нижньої течії ріки Південний Буг. На заході межує з Одеською, на півночі з Кіровоградською, на сході та північному сході з Дніпропетровською та на південному сході з Херсонською областями. На півдні омивається водами Чорного моря. Площа — 24,6 тис. км². Центр області — місто Миколаїв. Населення — 1 240,4 тис. осіб (на 1 січня 2003 року).

Рельєф (Файл). Глибоко в суходіл вдаються *Дніпровсько-Бузький, Березанський та Тилігульський лимани*. До території області належать острів *Березань* і *Кінбурнська коса*. Поверхня області являє собою рівнину, нахилену в південному напрямі. Більша частина області лежить у межах *Причорноморської низовини*. На півночі простягаються *Подільська височина* (правобережжя *Південного Бугу*) та *Придніпровська височина* (лівобережжя *Південного Бугу*).

Корисні копалини на території області представлені значними запасами сировини для промисловості *будівельних матеріалів*. Загальнодержавне значення мають родовища різнокольорових гранітів, з яких виробляють декоративно-облицювальні матеріали. Всього в області 8 родовищ, з них 6 розробляється. Серед інших будівельних матеріалів домінують розвідані запаси будівельного каменю — 35 родовищ (17 розробляється), матеріалу для виробництва бутощобеневої продукції. В області зосереджені значні запаси сировини для виробництва цементу, карбонатні та глинисті породи. Промислове значення мають поклади *вапняків, гнейсів, кварцових пісків і глини для виробництва вапна, цегли, дорожніх матеріалів*. На території області розвідані запаси *кобальтово-нікелевих руд, мінеральної води, лікувальної грязі*.

Ґрунти: переважають різні типи чорноземів, каштанові й темно-каштанові. Область лежить у степовій зоні, тому її територія майже повністю розорана. Природна степова рослинність збереглася на схилах балок, в долинах річок, в *Чорноморському біосферному заповіднику, природному заповіднику Єланецький Степ*.

Клімат у Миколаївській області помірно-континентальний з м'якою малосніжною зимою та жарким посушливим літом. Середньорічні температури: літня - 21,1°C, зимова - мінус 2°C¹⁸⁴. Море у купальний сезон (червень-серпень) прогрівається біля берега до +24°C. Діє 6 метеостанцій (Первомайськ, Вознесенськ, Баштанка, Миколаїв, Березанка, Очаків). Кліматичні умови, що склалися на території області, можуть використовуватися як у оздоровчих цілях (лікування органів дихання, загальне оздоровлення організму тощо), так і для задоволення *рекреаційних потреб населення*.

Річки та озера. На території області 85 річок довжиною понад 10 км. Основна річка — *Південний Буг та її притоки: Інгул, Кодима, Чичиклія, Синюха, Мертвовод, Гнилий Яланець*. Річка Інгулець із притокою *Висунь* належить до басейну Дніпра, Березань — впадає в *Березанський лиман* басейну Чорного моря. Споруджено 128 ставків і 12 невеликих водосховищ.

Рекреаційні ресурси(Файл). Регіон характеризується тривалим теплим періодом з температурою більше 15°C. Основними природними рекреаційними ресурсами в є морські піщані пляжі, протяжність яких складає більше як 70 км, у тому числі приглибинні пляжі — 57 км. Рекреаційну діяльність можливо також розвивати на берегах Південного Бугу і водосховищ.

3. Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Миколаївської області. До складу області входять 5 міст обласного значення, 19 районів, 4 міста районного значення, 17 селищ, 902 сільських населених пункти.

Населення області(Файл) - 1175540 осіб. Щільність населення - одна з найнижчих в Україні - 48 осіб на кв. кілометр. Займаючи понад 4,1% території держави (15 місце серед адміністративно-територіальних формувань України), за кількістю населення область посідає 18 місце (2,6% населення України). У містах і селищах міського типу проживає 796452 осіб (68%), в селах - 379088 осіб (32%). На території області проживають представники понад 100 національностей¹⁸⁵.

¹⁸⁴ Річна кількість опадів коливається від 400 мм на півдні області до 550 мм - на півночі. Середня кількість днів з опадами становить 5-9 на місяць. Максимум випадає влітку, переважно у вигляді злив. З несприятливих кліматичних явищ на території області спостерігаються суховії (у теплий період року - 15-20 днів), пилові бурі (від 5 на заході до 9 днів на сході), посухи (вересень-жовтень), град (4 дні). Північна частина Миколаївської обл. належить до посушливої, дуже теплої, південна - до дуже посушливої, помірно жаркої з м'якою зимою.

¹⁸⁵ Найбільш численні українці - їхня частка в загальній чисельності населення перевищує 75%. Високою питомою вагою українців виділяються райони, розташовані на північному заході області. Тут їхня частка перевищує 90%. Друга за чисельністю населення області група - росіяни, які становлять близько 20%. Максимальна частка росіян - у м. Миколаєві та м. Южноукраїнську. В інших районах частка росіян у загальній чисельності населення не перевищує 20%. Також на території області досить численні молдавани, білоруси й болгар. Більшість жителів області вважають російську мову рідною, що й послужило приводом надання їй статусу регіональної в 2012 році. За даними соціопитувань переважно російською мовою вдома спілкуються 83% населення, на роботі - 80%.

Економіка. (Файл) Економічний потенціал Миколаївської області характеризується потужною багатогалузевою промисловістю, розвинутим агропромисловим комплексом, розгалуженою транспортною мережею та розвиненим портовим господарством. У структурі експорту найбільш питому вагу мають глинозем, судна, механічне обладнання, продукти рослинного походження. Імпортуються, в основному, боксити, нафтопродукти, продукція хімічної промисловості.

Міські населені пункти з кількістю жителів понад 4,0 тисячі

Миколаїв	▼ 497,0	Криве Озеро	▼ 8,0
Первомайськ	▼ 66,8	Березнегувате	▲ 7,7
Южноукраїнськ	▲ 40,5	Казанка	▲ 7,3
Вознесенськ	▼ 36,8	Арбузинка	▼ 6,4
Новий Буг	▼ 15,6	Доманівка	▼ 6,2
Очаків	▼ 14,7	Веселинове	▼ 6,2
Снігурівка	▼ 13,3	Олександрівка	▼ 5,5
Баштанка	▼ 12,7	Братське	▼ 5,4
Нова Одеса	▼ 12,3	Сланець	▼ 5,0
Врадіївка	▼ 8,5	Воскресенське	▲ 4,8

Промисловість. (Файл) Миколаївська область - центр машинобудування, у тому числі суднобудування, кольорової металургії, харчової та легкої промисловості області. У самому Миколаєві налічується понад 60 великих промислових підприємств. Тут функціонують один річковий і три морські порти, оснащені сучасними порталними кранами та іншим обладнанням. Навігація здійснюється цілий рік¹⁸⁶. Провідною галуззю Миколаївщини є суднобудування. Найбільшими підприємствами цієї галузі є три суднобудівні підприємства: Державна акціонерна холдингова компанія «Чорноморський суднобудівний завод». Державне підприємство «Суднобудівний завод імені 61 комунара». Відкрите акціонерне товариство «Дамен Шип'ярдс Океан». Основною продукцією цих потужних підприємств є танкери, суховантажі, контейнеровози, рефрижератори, траулери, плаваючі готелі, катери.

Провідне місце в промисловому потенціалі області посідає також кольорова металургія - «Миколаївський глиноземний завод». Крім цього, в області є низка підприємств електротехнічної й електронної промисловості: «Інгул», «Факон», «Едмма».

Галузь легкої промисловості представлена великими підприємствами: акціонерні товариства «Евіс» (м. Миколаїв), «Санта Україна» (м. Первомайськ), виробничо-комерційна фірма «Вікторія» (м. Вознесенськ); трикотажні й галантерейні вироби акціонерного товариства «Аура» та «Ангела», ЗАТ «Возко», акціонерне товариство «Ніко», ВАТ «Ніккож» займається виробництвом шкіри для верха взуття, підкладки та ременів.

Харчова промисловість: ВАТ «Очаківський рибоконсервний комбінат», «Лакталіс Україна», Первомайський молочноконсервний комбінат, Вознесенський і Баштанський сир заводи, «Елеваторзернопром», макаронна фабрика АТ «Нікма» і в 131 хлібопекарнях, «Гілея» та ТОВ «Шелтон-Миколаїв», «Сандора», ВАТ «Нектар», АТ «Коблево» АТ «Янтар», «Фрост».

Сільське господарство - друга за обсягами та перша із зайнятості трудових ресурсів галузь матеріального виробництва області. Виробнича структура сільського господарства рослинно-тваринницька. Основними культурами рослинництва є зернові й технічні (соняшник, цукрові буряки), овоче-баштанні культури, розвинуте садівництво та виноградарство. Розвинуте рослинництво, в якому значну питому вагу займають кормові культури, є доброю базою для тваринництва, яке має м'ясомолочний напрям.

¹⁸⁶ У м. Южноукраїнську розташована атомна електростанція, яка дає понад 35% промислової продукції області. Промислова спеціалізація м. Первомайська визначається виробництвом дизелів та дизель-генераторів, сільськогосподарського оснащення, цукру, молочних консервів та швейних виробів. Місто Вознесенськ спеціалізується на виробництві шкіросировини, взуття, харчової та швейної продукції, а Очаків - рибних консервів.

В області розвинуті всі види *транспорту*. Головні залізничні вузли: *Миколаїв, Вознесенськ, Первомайськ, Снігурівка*. Найбільші річкові порти: *Миколаїв, Вознесенськ; морські – Миколаїв, Очаків*. Територією області проходять траси *газопроводу Шебелинка – Дніпропетровськ – Одеса, нафтопроводу Снігурівка – Одеса*.

Релігії. (Файл) Православ'я - основна конфесія Миколаївської області. Українська Православна церква Московського патріархату та Українська Православна церква Київського патріархату мають по одній єпархії. Але в області широко представлені релігійні організації й інших конфесій. Серед них лютерани, євангельські християни-баптисти, Євангельська Пресвітеріанська церква, церква Ісуса Христа, Адвентисти Сьомого Дня, іудеї.

Відомі люди. (Файл) В області народилися *Давид Якович Айзман* - російський і єврейський прозаїк та драматург. *Михайло Михайлович Божий* - російський живописець. *Федір Олександрович Бредіхін* - російський астроном, академік Петербурзької АН. *Богдан Олександрович фон Глазенап* - адмірал. *Михайло Петрович Лазарев* - російський флотоводець і мореплавець, адмірал. *Степан Осипович Макаров* - російський флотоводець, океанограф, полярний дослідник, кораблебудівник, віце-адмірал. *Менахем Мендель Шнеєрсон* - 7-й і останній Любавицького (хабадських) ребе, один із найвидатніших єврейських діячів ХХ століття. *Еміль Ізраїєвіч Январьов* - російський поет. *Юрій Павлович Гидзенко* - 329-й космонавт. *Людмила Сенчина* - радянська й російська співачка. *Олександр Серов* - радянський і російський естрадний співак. *Микола Трубач (Микола Михайлович Харковець)* - російський естрадний співак. *Валерій Юрченко* – пародист. *Ігор Ліфанов* - російський актор театру та кіно.

5.Краєзнавча характеристика обласного центру. *Миколаїв (Файл)* — місто в [Україні](#), обласний центр [Миколаївської області](#), центр [Жовтневого](#) і [Миколаївського](#) районів. Миколаїв розташований при впадінні річки [Інгул](#) у [Південний Буг](#), за 65 кілометрів від [Чорного моря](#). Місто є транспортним вузлом, через яке проходить низка автошляхів: європейського значення: [E58 \(Відень—Братислава—Кошице—Ужгород—Бая-Маре—Ясси—Кишинів—Одеса—Миколаїв—Маріуполь—Ростов-на-Дону\)](#); міжнародного значення: [M14 \(Одеса—Мелітополь—Новоазовськ\)](#) національного значення: [Н11 \(Олександрівка \(Кіровоградська область, смт\)—Миколаїв\)](#); [Н14 \(Дніпропетровськ—Кіровоград—Миколаїв\)](#). Місто є вузлом залізничних ліній на [Одесу](#), [Херсон](#), [Снігурівку](#), [Долинську](#). Населення Миколаєва становить 498 518 осіб ([2011](#)).

Історія. (Файл) Територія, нині займана Миколаєвом, була однією з південних околиць Київської Русі. У XIII столітті слов'яни були витиснені татарами - монгольською ордою. Але вже в XIV столітті їх витіснили литовські феодалы, що мріяли про захоплення Чорноморського побережжя. У останній чверті XV сторіччя землі Північного причорномор'я захопила Османська Туреччина. З кінця XV століття історія юго - східній частині лівобережжя Південного Буга тісно пов'язана із запорізькими козаками. Вони закладали тут свої хутори, влаштовували переправи через річки. XVIII вік був ознаменований поряд російський - турецьких воєн, метою яких було звільнення споконвічно слов'янських земель від Ісламської Імперії. Звільнивши територію між річками Дніпро і Південний Буг і отримавши право безперешкодного плавання по Азовському і Чорному морях, Росія приступила до створення флоту. У 1778 році в гирлі річки Дніпро була заснована перша чорноморська верф і місто Херсон. А через 10 років в гирлі річки Інгул була закладена ще одна верф - Інгульська, навколо якої швидко виросло місто. За наказом генерал - губернатора Новоросійського краю князя Григорія Потемкіна нове місто одержало ім'я Миколи 27 серпня 1789 року на згадку про взяті в 1788 році російськими військами перемозі - узяті турецької фортеці Очаків в день святого Миколи, покровителя моряків. Цю дату вважають днем народження міста. Будувалося місто по спеціально складеному плану - з прямими вулицями і кварталами правильної форми. Цей план був складений в кінці XVIII століття російським архітектором Іваном Старовим. Завдяки діям генерал - губернатора Б. А. Глазенапа, в 1862 році був одержаний дозвіл на відкриття Миколаївського порту для іноземних суден, митниці і іноземних консульств. Це сприяло розвитку міста, і в кінці XIX століття Миколи за загальним обсягом морської торгівлі займає 3 - е місце, а за об'ємом

продажів зерна - перше місце в Російській імперії і 3 - 4 в світі. За цей час Миколаїв стає крупним промисловим центром, в 1890 році тут працювало 131 підприємство. В кінці XIX століття в промисловість міста проникає іноземний капітал. У 1895 - 97 рр. будуються заводи бельгійського акціонерного, а також російського Чорноморського суспільств, які в 1907 році об'єднуються в єдиний завод – «Наваль» (Нині найкрупніше підприємство міста - *Чорноморський Суднобудівельний Завод*). 28 березня 1944 р. Миколаїв звільнений воїнами Радянської Армії. В сквері Десантників створений меморіальний комплекс, присвячений Героям - десантникам, які увійшли до біографії міста своїм подвигом, здійсненим весною 1944 роки. Завдяки їх героїзму, морський порт був врятований від варварського руйнування і полегшена операція по звільненню міста. Одне із старих і красивих міст півдня України - Миколаїв продовжує жити і розвиватися під заступництвом свого ангела - хранителя Святого Миколи.

Адміністративний поділ. Місто складається з 4 районів: [Центральний](#) — розташований на північному заході. Північний (Северний), Тернівка, [Заводський](#) — розташований на заході.

Економіка. (Файл) Крім важкої промисловості в місті розвинута [харчова промисловість](#). Найбільші миколаївські підприємства: Акціонерна холдингова компанія [«Чорноморський суднобудівельний завод»](#), найбільше суднобудівельне підприємство в Україні і одне із найпотужніших у Європі. [Державне підприємство «Суднобудівельний завод імені 61 комунара»](#). ВАТ [«Дамен Шипардс Океан»](#), суднобудівельна компанія. [ДП НВКГ «Зоря»](#) — [«Машпроект»](#). [«Миколаївський глиноземний завод»](#), найбільший виробник глинозему в Європі. Миколаївський [авіаремонтний завод «НАРП»](#). Державне підприємство [«Миколаївський морський торговельний порт»](#). Державне підприємство [«Дніпро-Бузький морський торговельний порт»](#). Державне підприємство [«Миколаївський ремонтно-механічний завод»](#). [«Миколаївський річковий порт»](#). [Спеціалізований морський порт «Октябрьск»](#). [Спеціалізований морський порт «Ніка-Терра»](#). Державне підприємство [«Дельта-Лоцман»](#). [Пивзавод «Янтар»](#). ЗАТ [«Лакталіс-Україна»](#). ВАТ ДТ [«Південний Буг»](#) ТОВ [«Сандора»](#) ТОВ [«Хостінг Макс»](#) тощо.

Транспорт. (Файл) Представлений: [маршрутні таксі](#), [автобус](#); [тролейбус](#), [трамвай](#). Миколаїв є також важливим вузлом автомобільного, автобусного, залізничного, морського і повітряного сполучення.

У Миколаєві працюють декілька ВНЗ (як державні, так і приватної форми власності): [Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова](#); [Миколаївський державний аграрний університет](#); [Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського](#); [Чорноморський державний університет імені Петра Могили](#); [Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини «Україна»](#); [Миколаївський політехнічний інститут](#) тощо.

Культура і дозвілля. (Файл) У Миколаєві діють 58 закладів культури, що перебувають на обліку в комунального міського господарства. 3-поміж них три [театри](#), [музеї](#), міський культурний центр і 4 будинки культури, 10 шкіл естетичного виховання, клубні установи, міські парки культури і відпочинку та [Миколаївський зоопарк](#), культурно-ігровий комплекс [Дитяче містечко «Казка»](#), розгалужена мережа з 35 [бібліотек](#) тощо.

Миколаївські театри: (Файл) [Академічний український театр драми і музичної комедії](#); [обласний театр ляльок](#); [Художній російський драматичний театр](#), [обласна філармонія](#), муніципальний театр-студія естрадної пісні, Муніципальний камерний оркестр тощо.

Кінотеатри: «Юність», «Піонер», «Батьківщина», «Мультиплекс», «Максимум». Музеї: [Обласний краєзнавчий музей](#); Музей підпільно-партизанського руху в роки Великої вітчизняної війни; Художній музей імені Василя Верещагіна; Музей історії суднобудування і флоту; Музей телескопів.

Бібліотеки: Миколаївська державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. Гмирьова; Миколаївська обласна бібліотека для юнацтва; Миколаївська обласна дитяча бібліотека; Центральна бібліотека ім. М. Л. Кропивницького ЦБС для дорослих м.

Миколаєва; Центральна міська бібліотека для дітей ім. Ш. Кобера і В. Хоменка ЦБС м. Миколаєва; Науково-педагогічна бібліотека міста Миколаєва.

Парки: Парк «Перемога»; Парк «Ліски»; Парк імені Тараса Шевченка; Парк імені Петровського; Парк імені Шури Кобера і Віті Хоменка, «Миколаївський зоопарк».

Спорт: працюють 25 дитячих і юнацьких спортивних шкіл з 36 видів спорту, у яких займаються близько 9 200 осіб (середина 2000-х рр.), 5 стадіонів, 118 спортивних залів, 4 плавальних басейни, 21 тенісний корт. З огляду на географічне розташування міста розвиток у Миколаєві набули вітрильний спорт (міський яхтклуб) та пірнання з аквалангом (клуб «Садко»).

Архітектура(Файл): Штаб командувача Чорноморським флотом (1793 рік; архітектор Петро Неєлов) — нині це Музей суднобудування і флоту; Свято-Миколаївський собор (1817 рік); Офіцерські збори (1824 рік; архітектор Рулев); Обсерваторія Чорноморського флоту (1827 рік; архітектор Вунш) — нині це Миколаївська астрономічна обсерваторія; Миколаївська церква (1817); кафедральний собор Свято-Різдва Богородиці (1800—28); Яхт-клуб (1904 рік; архітектор Роде), будинок обкому (1954, архітектори С. Костенко та М. Бабаян); готель «Україна» (1958, архітектор В. Скуратовський); педагогічний інститут (1966, архітектори Г. та В. Скуратовські); комплекс будівель — Будинок зв'язку, Будинок Спілок, Будинок проектних організацій (1970, архітектори С. Якимович та В. Добровольська); Будинок художника (1971, архітектор Є. Киндяков); Будинок політосвіти (1974, архітектор М. Никифоров). У місті значне число пам'ятників, зокрема, присвячених корабелам і командувачам російського флоту (деякі з них установлені до 1917 року).

Видатні особистості(Файл): Аркас Микола Андрійович — командувач Чорноморського флоту Російської імперії, адмірал; Аркас Микола Миколайович (молодший) — командир полку Дієвої армії Української Народної Республіки; Аркас Микола Миколайович (старший) — відомий український історик і композитор, засновник і голова Миколаївської «Просвіти»; Бойко-Блохін Юрій — український літературознавець, професор Українського Вільного Університету (Мюнхен), громадський і політичний діяч, член Проводу ОУН; Бредіхін Федір Олександрович — астроном; Вротновський-Сивошапка Костянтин Германович — полковник ветеринарної служби Армії УНР; Годзиківський Іполит Якович (псевдо — Хмара) — військовий діяч часів УНР; командир 144-ї Надбужанської повстанської дивізії Дієвої Армії УНР, отаман Вільного Козацтва; Константинов Алеко, болгарський письменник; Константинов Костянтин — російський винахідник в області артилерії, ракетної техніки, приладобудування й автоматики, генерал-лейтенант; Линне Юрій Артурович — полковник Армії УНР; Ліфанов Ігор Романович — відомий актор; Макаров Степан Осипович — російський адмірал. Январьов Еміль Ізраїльович — український російськомовний поет, журналіст.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андреева Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Географічна енциклопедія України.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Тронько Петро Тимофійович (гол. редактор), 1968. / http://safronov.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=215&Itemid=159
5. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
6. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
7. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Застосування методики елементарних геоінформаційних систем в регіональних дослідженнях. / Вісник Криворізького економічного інституту. Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, №3, 2004 – С. 46-54.
8. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.
9. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971.. / <http://safronov.com.ua/index>.
10. (<http://www.vinrada.gov.ua/>).
11. <http://geoswit.ucoz.ru/index/0-313>

ТЕМА 17. СТВОРЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ БАЗИ ДАНИХ З КРАЄЗНАВСТВА КАРПАТ

План: 1. *Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Карпат.* 2. *Карпатський туристичний регіон на карті України.* 3. *Карпати у «Книзі рекордів України».* 4. *Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Карпат.* 5. *Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Карпат.* 6. *Перелік головних туристських маршрутів у Карпатах.* 7. *Краєзнавча характеристика маршруту «Східно-Карпатський туристичний шлях»*

1. Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Карпат. Основу для створення краєзнавчої ГБД Карпат складають: - Методика елементарних ГІС, викладена на попередніх лекціях; - Географічна енциклопедія України (для створення картографічної основи а також для використання інформації по природних туристичних ресурсах); - Книга рекордів України (для використання інформації по унікальних природних та культурно-історичних об'єктах); - Історія міст і сіл України (для використання інформації по суспільних туристичних ресурсах областей, що входять до Карпатського туристичного регіону); - Інформація з сайтів обласної та районних держадміністрацій (для уточнення інформації по туристичних об'єктах на низовому рівні, (<http://www.carpathia.gov.ua>, <http://www.if.gov.ua>, <http://www.loda.gov.ua>, <http://www.oda.cv.ua>); - Інформація з екологічного паспорту області (для використання інформації по об'єктах ПЗФ областей регіону); - Файлова система з окремими файлами.

Загальний принцип доступу до інформації передбачає два головних види її організації. Перший – доступ з електронної карти, векторизованої в середовищі текстового редактору «Word». Другий – з електронної таблиці. Як в першому так і в другому випадку можлива візуалізація інформації як у вигляді тексту, так і у вигляді фотографії, звукової доріжки чи відеоряду. При використанні першого виду доступу (з електронної карти) ГБД краєзнавчих туристичних ресурсів має декілька структурних рівнів організації відповідно до глибини занурення (за допомогою гіперпосилань). Перший рівень – *фізична та економічна карта* області, векторизовані за допомогою методики елементарних ГІС. До *фізичної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація: - назви та стисла характеристика ландшафтних комплексів; - назви та стисла характеристика річок; - назви, межі та стисла характеристика об'єктів ПЗФ; - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних природних об'єктів. До *економічної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація: - межі, назви та стисла характеристика адміністративних районів області; - місцезположення та стисла характеристика міст з населенням понад 5 тис. населення; - автомобільні шляхи (згідно з графом відстаней) з дорожно-експлуатаційною характеристикою кожного з них; - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних історичних, та культурних об'єктів; - назви, місцезположення, стисла характеристика та хронометраж головних туристичних маршрутів. Другий рівень – карта адміністративного району – наповнення за рівнем доступу до інформації. У другому виді організації інформації (у вигляді таблиць) крім зазначених вище додається більше текстової інформації (історичні нариси, персоналії, біографічні дані та ін.).

На відміну від попередніх регіонів по Карпатах вводиться додатковий стартовий файл «*Карпати у «Книзі рекордів України»*, який може бути представлений як у вигляді тексту, такі таблиці, з яких гіпертекстом можна отримати необхідну інформацію.

2. Карпатський туристичний регіон на карті України. Межі Карпатського туристичного регіону передусім визначені його природною будовою - простяганням у межах України Карпатської гірської системи, а також історико-адміністративними контурами суміжних з Карпатською дугою земель. *Карпатська гірська система* простягається гігантською дугою (близько 1500 км) від околиць м.Братіслави на заході (Словаччина) до *Залізних воріт* на південному сході (Румунія) і з трьох боків оточує *Середньодунайську низовину*. Загальна площа Карпат становить 188 тис. км². Це середньовисокі гори, їх найвищі масиви не перевищують 2500 м. У північно-західній частині ширина Карпат становить 240

км, у південно-західній досягає 340 км, а в північно-східній (*Українські Карпати*) звужується до 100-120 км.

Карпатські гори мають вік 1,2 млрд років. Вони належать до *Альпійської геосинклинальної області* і складають північну гілку *Альпійського складчастого поясу* (куди входять також Альпи й Кавказ). У геологічній будові дуги переважає *крейдово-палеогеновий фліш*, трапляються виходи юрських *вапняків*, *палеозойських кристалічних сланців*. Неогенові вулканогенні утворення представлені *андезитами, базальтами та їхніми туфами*.

За географічним положенням, орографією хребтів, ландшафтною структурою, мезокліматичними особливостями, біотичною структурою Карпати поділяють на *Західні, Східні та Південні*. *Західні Карпати* знаходяться на території *Словаччини, Чехії, Польщі і, частково, Угорщини*. Центральним масивом їх є *Високі Татри* з максимальними для всіх Карпат висотами. Тут найвища точка Карпатської дуги - *г. Герлаховські-Штіт (2663 м)*. Деяко нижчі висоти мають хребти *Низьких Татр, Високої і Малої Фатри*. У районі витоків річок *Дунаєць і Попрад* Карпатська дуга вигинається на південний схід. З цього району - *масив Східних Бескидів у Словаччині* - беруть початок *Східні Карпати*. Це найнижча й найвужча частина Карпатської дуги з висотою хребтів пересічно 1200-1800 м. *Східні Карпати* складаються із *Східних Бескидів (Словаччина, Польща), Українських Карпат (Україна) і Молдово-Семіградських Карпат (Румунія)*. Найвищий масив Східних Карпат - *Роднянські Альпи* (пік - *г. Петрос, 2305 м*). В українській частині Східних Карпат найвищим масивом є *Чорногірський хребет з г. Говерлюю*. У *Семіграді (за р. Прахови)* Карпатська дуга повертає на південь. *Південні Карпати* (їх ще називають *Трансільванські Альпи*) розлогіми масивами субмеридіально тягнуться територією Румунії. Вершини хребтів тут сягають понад 2500 м. Закінчується Карпатська гірська система *Банатськими горами*, які підступають до самого Дунаю (*каньйон Залізні ворота*), який відділяє *Карпати від Балканських гір*.

У межах України довжина Карпат від верхівів *р.Сяну* (на західному кордоні держави) до витоків *р.Сучави* (на румунському прикордонні) становить 280 км. На них припадає 10,3 % (24 тис. км²) площі всієї Карпатської дуги і 3,5 % території України. Простягаються вони з північного заходу на південний схід майже на 280 км при середній ширині близько 100 км. Окремі гірські хребти розділені поздовжніми улоговинами та розчленовані глибокими поперечними долинами. Загалом у межах України Карпати поділяють на: *зовнішні (Скибові), куди входять Бескиди, Горгани і Покутсько-Буковинські Карпати; центральні, або Верховинські; внутрішні, або Полонинсько-Чорногірські*.

Середня висота Українських Карпат становить 1000 м. Найвищими вершинами Українських Карпат є: *г. Говерла - 2061 м, г. Ребра - 2046 м, г. Піп Іван - 2026 м, г. Петрос-2020 м*. Усі вони розташовані в межах найвищого масиву Українських Карпат - у *Чорногірському хребті*, який простягається територією Івано-Франківської та Закарпатської областей на 40 км між долинами річок *Чорної Тиси, Білої Тиси та Чорного Черемошу*.

Карпатський туристичний регіон України складають чотири адміністративні області заходу України, в межах яких простягається гірська система Українських Карпат. Конкретизація цієї території може пов'язуватися з виділенням певних пріоритетних природоохоронних територій (*біосферні заповідники - Карпатський і Східні Карпати, національні природні парки - Карпатський, Вижницький, «Гуцульщина», «Сколівські Бескиди»* тощо). На сьогодні Карпатський туристичний регіон, з огляду на своє унікальне рекреаційно-географічне положення на східному прикордонні Європейського Союзу, розробляє масштабні маркетингово-інформаційну та інфраструктурно-інвестиційну стратегії, спрямовані на перетворення краю в один із основних осередків туризму та збереження природної й етнокультурної спадщини на Європейському континенті.

3. Карпати у «Книзі рекордів України».

1. Найвище розташований населений пункт - село *Випчина* Чернівецької області розташований на висоті 1100 м над р.м.

2. Найбільш високогірне місто - *Рахів*. Середня його висота становить 820 м над р.м. Цьому місту належить ще один рекорд - найбільший перепад висоти між вулицями - 600 м: від найнижчої (400 м) до найвищої 1000 м.

3. *Найвисокогірніше місце праці та наукова споруда* - біостаціонар Львівського відділення інституту ботаніки НАН України, який розташований на полонині *Пожижевській* (1429 м над р.м.). Включає метеостанцію та сніголавинну станцію. Збудований в 1899 р.

4. *Найглибше розташована лікарня* - в селі *Солотвин* Закарпатської області понад 200 років видобувають сіль вищої категорії¹⁸⁷.

5. *Найвище розташований санаторій* - в смт. *Ворохта* Івано-Франківської області на висоті 850 м над р.м. розташовані два санаторії туберкульозного профілю «Гірське повітря» і «Ворохта».

6. *Першою геологічною картою в Україні* була геологічна карта Карпат, складена С. Сташицем в 1809 р.

7. *Найзначніша палеонтологічна знахідка* на території Карпат - це, ймовірно, *місцезнаходження викопної фауни в селищі Старуня* (тепер в Богородчанському р-ні Івано-Франківської обл.), яке стало відоме на весь світ¹⁸⁸.

8. *Найвище розташована конструкція* - в 1996 р. було встановлено 5-метрову стелу на г. *Говерла*, на якій розміщено державні символи - жовтоблакитний прапор і тризуб.

9. *Найвисокогірніша споруда* - на вершині *Піп Іван* височить кам'яна коробка, що була метеоролого-астрономічною обсерваторією. Урочисте відкриття відбулося влітку 1938 р. Головним астрономічним інструментом був астрограф з діаметром об'єктива 33 см. Під час II світової війни цей будинок, відомий як «Білий слон», занепав і чекає на воскресіння.

10. *Найвище розташований готель* - готель «*Беркут*», розташований на Яблуницькому перевалі на висоті 931 м над р.м. і збудований в 1968 р.

11. *Найдовший тунель* - залізничний на відрізку *Скотарське - Бескид* довжиною 1747 м, споруджений в 1887 р.

12. *Найдовший віадук* - залізничний міст на відтинку *Воловець - Бескид*, споруджений в середині 1880-х рр., має висоту 33 м і довжиною 270 м.

13. *Найбільший кам'яний залізничний міст* - міст у смт. *Ворохта*, збудований в 1895 р. При загальній довжині 130 м проліт становить 65 м. Це один з найбільших кам'яних мостів у світі.

14. *Найвище розташована спортивна споруда* - неподалік с. *Ясиня* на висоті 1450 м розташовано спортивно-тренувальну базу Драгобрат. Це унікальна карпатська полонина, багатство якої - достаток снігу. Майже завжди тренувальний сезон тут починається в грудні, а закінчується в квітні. А ось в 1993 р. лижна підготовка продовжувалася рекордний термін - до 15 липня (!)

15. *Найбільша з високогірних спортивних споруд* - комфортабельна спортивно-тренувальна база «*Тисовець*», що знаходиться неподалік м. *Сколе* на Львівщині і розташована на висоті 1000 м й розрахована на 450 чол.

16. *Найвисокогірніший вокзал* - станція «*Бескид*», що збудована на висоті 790 м над р.м.

17. *Музей лісу діє в закарпатському селі Усть-Чорна*¹⁸⁹.

18. *Найвисокогірніше озеро* - *Бребенескул*, що розташоване на схилі г. *Гутин-Томнатик* на висоті 1801 м, завдовжки 134 і завширшки 44 м, площа - 4000 м², максимальна глибина - 2,8 м.

¹⁸⁷ В 1968 р. співробітники Ужгородської філії Одеського НДІ курортології вирішили використовувати мікроклімат солотвинських копалень для лікування хворих бронхіальною астмою. Тут було відкрито алергологічну лікарню на 250 ліжок. Підземні палати, насичені високодисперсним аерозолем кухонної солі, розташовані на глибині 206 і 282 м від поверхні землі у товщі соляного пласта. Тривалість одного сеансу, на який хворі опускаються за допомогою ліфта, становить приблизно дві години протягом 30 днів. Створити на поверхні землі такі умови, як у цій лікарні, неможливо: тут завжди стала температура (+23 град С) і вологість повітря (до 40%), висока насиченість атмосфери кухонною сіллю (10 мг на 1 см³), абсолютна тиша, повністю безалергічне середовище, а кількість мікроорганізмів в повітрі в 5 разів менше, ніж у найстерильнішій операційній.

¹⁸⁸ В 1907 р. тут цілком випадково були знайдені рештки тварин кінця льодовикової доби. Біля потоку Лукавець Великий в озокеритній шахті на глибині 12,5 м було знайдено мамонта, а трохи глибше - волохатого носорога, гігантського оленя, різних викопних птахів та земноводних. Очевидно, сіль, озокерит, розчин нафти та безкисневі умови багна сприяли консервації старунських тварин. Радіобіологічним способом було встановлено, що носоріг пролежав тут 23 255 ± 775 років. Щодо того, як тварини тут опинилися, то цілком імовірно, що пізньопалеотична людина в околицях Старуні полювала на них, заганяла в болото і там вони гинули. Результати всебічного вивчення старунських знахідок, здійснені в 1907 та 1929 рр. Е. Незабитовським-Любичем, М. Ломницьким та іншими дослідниками, друкувалися в кількох монографіях та в спеціальному часописі, що мав назву «Старуня».

¹⁸⁹ Зібрані експонати розказують про важку, небезпечну і разом з тим найбільш масову в цьому краї гір та лісів професію. Тут, зокрема, зібрано цікаву колекцію транспортних засобів всіх часів для лісових робіт - від підвод до трактора ТДТ-40 та естакади для навантаження лісу. Серед експонатів - розсадники молодих ялин, явора, бука, цікаві своїми формами розколи дерев, знайдених після громовиць і буреломів.

19. *Найбільше гірське озеро - Синевир* в Межигірському р-ні Закарпатської області (басейн Терєблї). Площа 7 га, глибина - до 24 м. В народі називають «синім оком», «карпатською Рїцею». Сильний землетрус, а можливо багатівікові вивітрювання викликали обвал скель, які і загатили долину гірського потоку й утворили озеро на висоті 989 м над р.м.

20. *Найвище гірське болото* розташоване в сїдловині між *полонинами Брескул і Пожижевська* на висоті 1800 м. Це субальпійське улоговинне болото у льодовикових карах виникло внаслідок заболочування озер. До таких болїт також належать болота в урочищі *Озерному (1750 м) і під г. Бребенескул (1700 м)*.

21. *«Висяче болото»*. Найбільш незвичайним серед болїт вважаються висячі, або схиліві, які «туляться» на гірських схилах. Найбільше серед них - Глисто́ве, розташоване на південному схилі однойменної полонини у *Гринявських горах* на висоті 1450 м. Воно відрізняється досить багатою флорою - тут, наприклад, зустрічаються 17 видів осик. Це болото - пам'ятка природи державного значення з 1975 р.

22. *Печера прозорих стїн. Поблизу с. Мала Уголька* Тячівського р-ну на Закарпатті недалеко від височини Погар розташована карстова печера, закладена у юрських мармуризованих вапняках і створена двома перпендикулярними камерами завдовжки 5 і 20 м. Стїни їх вкриті молочно-білим прозорим кальцитом із зеленуватими натьоками, які нагадують за формою чудові казкові кам'яні квіти. Має наукове та естетичне значення.

23. *«Перлинова печера»*. У 2,5 км від *Малої Угольки* на водорозділі річок Малої та Великої Угольок знаходиться карстова печера, закладена у юрських мармуризованих вапняках і є прикладом дії трїщинуватих вод на слаборозчинні карбонатні породи. Крім сталактитів на стїнах утворилися численні кальцитові кульки, які блиском і красою нагадують перлини, звідки й назва.

24. *«Зачарована долина»*. У *верхів'ях струмка Смерекового в Іршавському р-ні* Закарпаття розкинулось напрочуд мальовниче міжгір'я - Зачарована долина, або Смереків Камінь. Численним скелям заввишки 20 м, що складені світло-сірими кальцитами і залягають серед гїдротермально змінених вулканічних туфів, вивітрювання надало дивовижного вигляду. Цей державний заказник площею 150 га приваблює багатьох туристів.

25. *«Долина нарцїсів»*, що біля м. Хуст на Закарпатті, є єдиним місцем в Україні, де в природних умовах ростуть білосніжні нарциси вузьколистї. На вигляд вони дуже нагадують садові, але квітки більші й досягають іноді 10 см у діаметрі. Живописна долина площею 80 га вкрита суцільним килимом квітів і оперезана пологими гірськими схилами, є пам'яткою природи.

26. *«Протяте каміння»* височить поблизу *перевалу Німчич* на кордоні Путивльського та Вижицького р-нів на Буковині. Складена вона з розбитих пластів яменського пісковіку, мальовничо насунутих один на одного і сягає 30 м. В нїй створилася рїдка форма вивітрювання - брама близько 2 м заввишки, яка й дала назву цїй групї скель.

27. *«Кам'яна брама»*. Поблизу с. *Мала Уголька* Тячівського р-ну на Закарпатті, в долині Малої Угольки, є незвичайна скеля, яка становить собою своєрїдний карстовий міст у мармуризованих вапняках юрського періоду, де карстові процеси проклали прохїд завширшки 10 і заввишки 3 м. Ця геологічна пам'ятка має не тільки пізнавальне, але наукове значення як оригінальна форма карсту.

28. *«Скелї закоханих»*. На *околицї с. Костилівка* Рахівського р-ну Закарпаття на протилежних берегах Тиси височїють двї обривчастї скелї заввишки до 20 м з хрестами на височинах. Легенда оповїдає, що хрести на скелях встановлені в пам'ять про трагічну загибель молодят Івана і Марїчку, батьки яких заважали сватанню закоханих. У відчаї Марїчка кинулася зі скелї й загинула. Приголомшений лихом Іван пішов слідом, кинувшись зі скелї протилежного берега Тиси.

29. *Скелї з «їєрогліфами»* можна побачити поблизу с. *Середнього Водяного* Рахівського р-ну на Закарпатті. На східному схилі гори Бужора виходять відкладення мїоценового віку, представлені шарами пісковіків, аргїлітів та алевролітів. На поверхні пісковіків збереглися численні хвилепрїбїйні знаки, що свїдчать про хвилювання стародавнього моря, а на вигляд нагадують їєрогліфи.

30. *Полонина Пожижевська є найвологішим місцем України* - 1593 мм рт. ст. річних опадів.

31. *Найбільш сніжний населений пункт* - с. *Руська Мокра* на Закарпатті - стїйкий сніговий покрив лежить тут в середньому 110 днів на рік. Це зумовлено специфікою розташування села серед гірських хребтів, які суттєво затїняють територію села від прямих сонячних променів.

32. *Найбільшу кількїсть сонячної радїації* в Українських Карпатах отримує с. *Мїжгір'я* - 2145 МДж/м², в той час як півострів Крим - 5165.

33. *Село Старуня - найбільш сейсмоактивна місцевість*¹⁹⁰.

¹⁹⁰ Поблизу цього села на місці старого озокеритового промислу є невелика ділянка площею близько 1,5 км², назва якої - Чудо-Старуня - нагадує про дивовижне поєднання різноманїтних стратиграфічних, мїнерально-петрографічних, гїдрологічних та неотектонічних особливостей. Висока сейсмочутливість проявляється у появі трїщин, провалів, рості порогів й невеликих водопадів, грязевому вулканїзмі (див. далї), активній динаміці газовидїлення, а також у нерівномірному піднесенні - близько 1 м за сім років (!). Чудо-Старуня реагує на землетруси, що відбуваються в радіусі 3-6 тис. км в Румунїї, Італїї, Нїмеччинї, Іраці, на Кавказї і навіть у

34. Найбільший постійно діючий вулкан – поруч з с. *Старуна*¹⁹¹.
35. *Найтрагічніша подія нашого часу*. В грудні 1992 р. на Закарпатті, на р. *Уж* сталася повінь, якої не пам'ятають старожили¹⁹².
36. *Найбільші карпатські лавини* із зафіксованих за останнє століття зійшли в 1968 р. на *Свидовці з г. Стіг* - 300 тис. м³. У 1988 р. на Боржаві об'єм снігу кількох лавин перевищив 500 тис. м³, а двох - 800 тис. м³. Одна з них знищила ліс площею 16 га. Відстань пробігу лавин сягала 3,5 км.
37. *Найщедріша на град полонина Пожижевська* - 13 градових днів на рік.
38. *Найбільш грозове місце України* - *Селятин* на Буковині. 45 днів року - грозові. Великий Березний - 43, Рахів - 41 день на рік. Селятин також відомий найтривалішою грозою. В 1948 р. вона почалася 10 червня о 15:30 і закінчилася 12 червня о 4:30, тобто тривала 37 год (!).
39. *Рекорд швидкості росту* серед рослин належить навіть не бамбуку, а представнику грибів - *веселці смердючій*, яка зустрічається в карпатських лісах. За 1 хв шапка піднімається на 5 мм - вона росте просто на очах і вдвічі швидше за бамбук.
40. *Найдавніше дерево в карпатських лісах* - *ялина* (смерека). Її походження пов'язане з крейдяним періодом мезозойської ери. І вже на світанку виникнення людства вона використовувалась як рослина-цілитель через свої фітонцидно-бактерицидні властивості. В Україні відомо два дикорослих види ялин - звичайна та гірська.
41. *Найдовговічніше дерево в Україні* - *тис ягідний*. Вік цього релікта може досягати 4 тис. років. У минулому він був поширений по всій лісовій зоні Європи, але повсюдно знищений через дуже цінну деревину -недарма його називають «королівським» або «негній-деревом». Найбільший осередок тису - *Княздвірський резерват* в околицях Коломиї Івано-Франківської області площею 206 га. До рекордсменів-довгожителів належить також кедр європейський - до 3 тис. років.
42. *Найвисокогірніше дерево* - *сосна гірська*, її виявлено на *схилі гори Піп Іван* Чорногорський на висоті 2010 м над р.м. Вона невибаглива, має широку екологічну амплітуду, може рости на кам'янистих сухих скелях і розсипищах з нерозвиненим шаром ґрунту. Дерево має вигляд криволісся висотою 2-4 м або дрібних карликових екземлярів заввишки 20-30 см.
43. *Рекордсменом за висотою* можна вважати *модрину європейську в Рахові*. Коли її зрубали у віці 140 років, вона мала висоту 54 метри.
44. *Найменше дерево* з тих, що ростуть в Україні - верба туполиста. Висота її становить 12-15 см, зустрічається на вологих вапнякових скелях в альпійському поясі Карпат, зокрема на *г. Близниця*.

4. Загальні дані про природні краєзнавчі ресурси Карпат. Гори Карпати¹⁹³ – велика гірська система в *Центрально-Східній Європі*. Розташована вона на території 8 держав – *Чехії, Польщі, Словаччини, України, Угорщини, Сербії, Австрії та Румунії* – і простяглася більш ніж на півтори тисячі кілометрів (рис). У ній виділяють 3 основні складові – *Західні, Південні та Східні Карпати* (частина яких – *Українські Карпати*).

середній Азії. Цей постійно діючий підземний "барометр" - унікальне місце для вивчення особливостей динаміки землі, закономірностей формування корисних копалин, прогнозування землетрусів.

¹⁹¹ На західному березі р. Луковиця, що поблизу цього села, геологічні породи утворюють складний тектонічний перегин, на вершині якого розташований вулкан з висотою конуса коло 3 м й довжиною глинистих потоків 10-60 м. З'явився він у 1977 р. внаслідок землетрусу в Румунії й нараховує нині 8 кратерів і 12 непостійних мікрократерів, які виділяють газ, воду, глинисту пульпу, інколи нафту або її диференціали. Віддалені землетруси іноді приводять до появи тріщин в землі завширшки 0,5-3 см, які закриваються через 3-5 діб.

¹⁹² Високі гори, круті схили гірських річок, часті інтенсивні дощі, різке потепління, форсоване танення першого снігу, безжалісна вирубка лісів - от фактори, що стали причиною несподіваного грізного водоспаду, який спричинив збитки 5 млн. крб. за тогочасними цінами. А найсумніше, що загинуло 17 чоловік, 200 закарпатських сімей позбулися даху над головою, 4 тис. будинків підлягали ремонту, було затоплено 30 тис. га орних земель. Примітка упорядника: Книжка видана у 1997 р., тому тут не враховані жахливі повені 1998 р. (500 млн. грн збитків та 17 життів) та 2001 рр. (10 млн. грн. збитків, максимальний рівень води в ріці сягнув 13 м).

¹⁹³ За однією з версій, назва «Карпати» походить від слова *кагрё*, що з албанської перекладається як «камінь». Згідно з іншою, виникнення найменування цієї гірської системи пов'язують із проживанням тут за часів Римської імперії фракійського племені – карпів

Гірські масиви Карпат: Західні Карпати — Татри (Словаччина); Східні Карпати — Бещади, Полонина, (Польща); Румунські Карпати - Західні Румунські гори (знамениті своїми печерами),

1.Зовнішні Західні Карпати - Південно-Моравські Карпати, Центрально-Моравські Карпати, Словацько-Моравські Карпати (Білі Карпати, Яворники, Західні Бескиди, Моравсько-Сілезькі Бескиди), Центральні Бескиди (Оравська Магура, Оравські Бескиди (Живецькі Бескиди), Кисуцькі Бескиди); Східні Бескиди (частково розташовані в Зовнішніх Східних Карпатах) (П'єніни, Любовн'янська Верховина, Чергівські гори); Подгуольно-Магурське пасмо (Списька Магура, Бахурень, Левоцькі гори, Шаришська Врховина, Скорушинське Врхи);

2.Внутрішні Західні Карпати - Рудогор'є (Спишсько-Гемерський Карст, Муранська Планина, Словацький Рай, Воловське Врхи,

Столицьке Врхи, Вепорське Врхи, Ревуцька Врховина, Словацький Карст, Ч'ерна Гора); Фатрансько-Татранська область (Малі Карпати (Хундсхаймер Берге), Поважськ Іновец, Трибеч, Ж'яр, Велька Фатра, Мала Фатра), Татри (Західні Татри, Червене Врхи, Липтовські Татри, Липтовські Копи, Особита, Рогаче, Сивий Врх), Східні Татри (Високі Татри, Бел'янські Татри), Низькі Татри (Горнадська Котлина, Стражовське Врхи, Старогорське Врхи, Хочське Врхи, Питвське Врхи); Словацьке Середнегор'є (Втачник, Шт'явницьке Врхи, Кремницьке Врхи, Погронські Іновец, Поляна, Явор'є, Крупинська Планина, Зволенська Котлина, Оструожки), Матрансько-Сланська область (Бурда, Сланське Врхи, Земплінське Врхи, Матра, Бержень). **3.Зовнішні Східні Карпати -** Низькі Бескиди (Бескидське Передгор'є, Ондавська Врховина, Лаборецька Врховина, Бусов); Східні Бескиди (частково розташовані в Зовнішніх Східних Карпатах) (Лісесті Бескиди або Полонини, Західні Бещади, Буковське Врхи), Східні Бещади (Верховинський Вододільний хребет, Горгани) Полонинські Бескиди (Полонина Рівна, Хребет Чорногора). **4.Внутрішні Східні Карпати -** Вигорлат-Гутинське пасмо (Вигорлат), Бистрицькі гори, Келиман-Харгитські гори, Родна гори, Мармароські гори й Рахівські гори, Мармароська депресія. **5.Південні Карпати. 6.Західні Румунські Карпати. 7.Трансильванське плато. 8.Сербські Карпати.**

Переважаючі висоти в Карпатах 800 – 1200 м. Найвища гора Карпат – Герлаховскі Штіт, 2655 м, що належить масиву Татри в Словаччині. Загалом Татри нараховують 25 піків висотою вище 2500 м. На території України знаходиться лише трохи більше 10 % від усієї території Карпат, найвища гора нашої держави – Говерла, 2061 м. Карпатський Масив Татри суттєво вищий, ніж Українська Чорногора, та й вигляд хребтів також значно відрізняється¹⁹⁴.

Гори Карпати – дуже багатий на природні та лікувальні ресурси регіон. Тут виявлено значні поклади корисних копалин, серед яких основними є нафта та газ, самородна сірка, кам'яні та калійні солі, буре вугілля, родовища вапняків, мармурів, золото-поліметалічних та баритових руд. Також розвинені джерела мінеральних вод, біля найбільших з яких уже

¹⁹⁴ Вершини в Татрах більш скелясті, стрімкіші. Імовірно, це пов'язано з ближчим розташуванням до хребта Чорногора румунського масиву Вранча, що є епіцентром землетрусів у Карпатах загалом. Періодичні землетруси потрохи руйнують, згладжують навколишні вершини. Саме тому гори Карпати на перший погляд видаються старими горами, хоча насправді є молодими, власне для яких характерні стрімкі скелясті вершини.

давно функціонують санаторії та курорти. З року в рік вони збирають немало охочих відновити своє здоров'я¹⁹⁵.

Загалом, гори Карпати утворені м'якими породами, а тому форми рельєфу переважно зглажені. Винятком є лише Мармароський масив, який складається із твердих кристалічних порід. Ось чому його найвищі вершини (*Піп Іван Мармароський, Петрос Мармароський*) мають круті й стрімкі схили, нерідко оперезані скелястими виступами. Саме тут виявлено поклади мармуру. Часто зустрічаються сліди давнього зледеніння – льодовикові цирки та кари, не тільки в Мармаросах, а й у *масивах Свидовець та Черногора*. Саме на їх основі утворилися мальовничі карові озера: *Бребенескул, Марічейка, Несамовите, Верхнє, Апишинець* та деякі інші. Популярним серед туристів є озеро Синевир, найбільше в українській частині цієї гірської системи. Виникло воно внаслідок обвалу в горах. Часто відвідуваними є водоспади, особливо найвідоміші – *Гук, Пробій, Шунім*.

Дуже багато в Карпатах і *річок*, усього близько 28 тисяч. Їх течія стрімка й бурхлива; досить часто вони несуть із собою велику кількість уламкового матеріалу. Річки переважно неглибокі, до півтора метри завглибшки, нерідко з порогами. Зафіксовано багато випадків повеней та паводків на річках, особливо навесні й на початку літа, які завдають значних збитків народному господарству. Одна з причин цього явища – масове вирубування лісів. Лісистість Карпатських гір становить третину від загальної площі лісів в Україні. Проте останнім часом їх кількість стає все меншою внаслідок того ж таки масового вирубування. Загалом, гірський рослинний світ дуже багатий. Важливу частину цього різноманіття займають рідкісні рослини та ті, що привезені сюди з інших країн, або ж навпаки – зустрічаються лише на території українських Карпат. Серед найвідоміших – *тис ягідний, рододендрон карпатський та едельвейс*. На низьких висотах поширені переважно *дубово-грабові та букові ліси*; чим вище, тим помітніше вони змінюються на *ялиново-смерекові*. На самих вершинах нерідко зустрічається *криволісся із сосни гірської* (яке часто ще називають *жерепом*), а найчастіше – м'який килим буйного різнотрав'я. Гордістю гір є полонини, часто згадувані в піснях, переказах та легендах. Літом тут можна зустріти отари овець із пастухами-чабанами з найближчих сіл. Багатий і тваринний світ Карпат. Його типовими представниками є *дикий кабан, вовк, ведмідь, лисиця, косулі, зайці та олені*.

Українські Карпати є основою *Карпатського рекреаційного регіону*. Серцем Карпат є місто Яремче. Звідси починаються всі дороги до найцікавіших місць Українських Карпат. *Горгани, Черногора, Мармароси*. Але якщо перші два, особливо Черногора, є вельми відомі й обходжені туристами, то в Мармароси мало хто «потикається». Проте саме Мармароси є найбільш дивовижною місциною в Карпатах: стрімкі скелясті вершини, неймовірні перепади висот, складні погодні умови практично весь рік, безкраї, безлюдні гірські простори - саме так можна описати цю мальовничу частину Українських Карпат. Взимку тут можна кататися на *сноуборді, лижах, ковзанах*, адже на карпатських курортах відмінні гірськолижні траси і ціла купа снігу. Тут ви знайдете все: і круті схили для професіоналів і пологі траси для початківців, *сноу-парки і пайти*. Влітку в Карпатах вас чекають пішохідні мандрівки, *сплав річками, скелелазіння, спелеологія, вело прогулянки...*

5. Загальні дані про суспільні краєзнавчі ресурси Карпат.

Крім природно-географічного поділу території, на формування обрисів Карпатського туристичного регіону суттєво впливає й група суспільних чинників. Нині в Україні сформувався офіційний підхід до окреслення меж *Карпатського туристичного регіону*, що враховує: - природно-ландшафтні особливості регіону; - етнокультурні особливості; - сучасні особливості адміністративно-територіального устрою земель регіону; - спільність історичного розвитку від найдавніших часів до другої третини ХХ ст. - остаточного

¹⁹⁵ А на Закарпатті виявлено джерела термальних та субтермальних вод із підвищеною мінералізацією, які використовують з лікувальною та теплоенергетичною метою. Є на території українських Карпат навіть соляні озера, розташовані над родовищами кам'яної солі. Тут створено лікувальні й профілактичні центри, відвідати які приїжджають туристи не лише з України, а й із сусідніх держав. Відомими є кілька карстових печер, одна з яких знаходиться на схилі гори Піп Іван.

включення земель регіону до складу Української республіки; - ментальне відчуття спорідненості населення та однакову систему життєвих стереотипів і цінностей; - прикордонне політико- і транспортно-географічне положення; - схожі проблеми трансформації господарського комплексу в сучасних макроекономічних умовах. Деякі історико-архітектурні пам'ятки:

Пнівський замок - знаходиться в передмісті Надвірної - *Пньові*. Звели замок у другій половині XVI століття польські феодали волоського походження Куропатви, хоча існують версії, що перші оборонні споруди тут з'явилися ще у XI столітті. Найбільшого розвитку замок досяг у середині XVII століття. Останніми власниками замку були магнати *Цетнери*, котрі значно сприяли розвитку Надвірної. Замок мав форму неправильного п'ятикутника з шістьма сторожовими вежами. Товщина стін сягала півтора метри. За свою історію замок жодного разу не був захопленим¹⁹⁶.

Манявський скит - пам'ятка архітектури 17 століття, яка знаходиться в гірському масиві Горгани, що на Івано-Франківщині. Розквіт монастиря припав на середину 17 століття, коли він мав близько 200 ченців і йому були підпорядковані десятки галичанських, буковинських та інших монастирів. Існують відомості, що у скиті, за його заповітом, поховано розстріляного поляками у 1664 році гетьмана Запорізького козацтва Івана Виговського. Перекази також кажуть, що скит неодноразово відвідував відомий гуцульський опришок Олекса Довбуш. На тепер *Манявський Хресто-Воздвиженський монастир* є одним з найвідоміших православних монастирів на Заході України¹⁹⁷.

Древній Галич – заповідник, територія якого сягає далеко за адміністративні межі теперішнього районного центру Івано-Франківщини. Тут, окрім збережених чи відновлених пам'яток (*храм святого Пантелеймона XII ст., церква Різдва Христового XIII-XVIII ст., Успенська церква XVI ст., літописні Галичина могила та Княжа криниця*), є ще фундаменти 14 церков XII-XIII ст., залишки печерних монастирів, фортифікаційних споруд тощо. В Галичі працює єдиний в області Музей народної архітектури та побуту.. Отож, в музеї просто неба зібрано колекції матеріальної культури Бойківщини, Гуцульщини, Опілля та Покуття - чотирьох етнографічних регіонів Прикарпаття. У кожній будівлі — типовий реманент, предмети побуту, одяг, прикраси, ікони. Ця старовина особливо приваблює іноземних туристів

Старий Станіславів – місто, засноване як фортеця для захисту від набігів кримських татар та опорний пункт польських магнатів Потоцьких у галицькій землі. Фортеця неодноразово витримувала облогу турецьких та російських військ¹⁹⁸. У 1962 р. місто відзначило своє 300-річчя і було перейменоване на ім'я Івана Франка.

4. Перелік головних туристських маршрутів у Карпатах. Тури в Карпати:

- «АКТИВ-ТУР». Програма створена для людей, які люблять екстрим, подорожі та надзвичайно рухливий активний відпочинок, включає також в собі проживання, банкет,

¹⁹⁶ Під час національно-визвольної війни (1648-1654 рр.) під проводом Богдана Хмельницького у 1648 році замок витримав кількатижневу облогу 15000 повстанців, яких очолював Семен Височан. В період польсько-турецької війни замок відігравав роль одного з найбільш важливого оборонного редути. Коли в 1676 році військо Ібрагіма-Паші прийшло на Прикарпаття, то Пнівський замок був єдиною оборонною спорудою, яка витримала натиск турецьких сил. Також в замку ховалась шляхта, коли в 1745 році поблизу Надвірної з'явилися орпихи на чолі з Олексою Довбушом.

¹⁹⁷ Поряд з святиною знаходиться один з наймальовничіших і найвищих карпатських водоспадів - Манявський водоспад. Висота водопаду близько 20 метрів, вода з нього спадає декількома каскадами. Біля підніжжя водопаду - невелике дрібне озерце, в якому при бажанні можна було би скупатися. На західному березі річки Луковиця, поблизу села Старуня Івано-Франківської області, розташований єдиний в Україні діючий грязьовий вулкан. Остаточо ще не вдалося визначити причину вивержень вулкана. Вони, як правило, відбуваються увечері, приблизно о 6-8 годині.

¹⁹⁸ Станіславів починався з Ринкової площі і ратуші, які у видозміненому стані збереглися донині. В його подальшій розбудові знайшли відбиття містобудівні ідеї Ренесансу про «ідеальне місто», що втілені у плануванні середмістя, його вулицях, храмах і кам'яницях. Після розпаду Австро-Угорщини в 1918 р. була створена Західно-Українська Народна Республіка. Станіславів протягом січня-травня 1919 р. був її столицею. В цей час тут побували визначні українські діячі М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра, Є.Коновалець.

похід в гори ... Термін 3 дні. Організовується протягом сезону весна-літо-осінь на території Яремча та околиць

- «ГУЦУЛЬЩИНА». Програма створена для людей, які люблять екскурсійні подорожі, в ході яких можна дізнатись про культуру та традиції гуцульського краю на території 4-х гірських регіонів Прикарпаття та Покуття. Включає сніданки, обід в Карпатській колибі, трансфер, екскурсії... Термін 3 дні. Організовується на протязі року на території Яремча, Верховинського, Косівського та Коломийського районів

- «КОМБІНОВАНИЙ». Програма створена для людей, які хочуть дізнатись про Гуцульщину та активно відпочити. Включає в себе організацію музейних екскурсій, катання на сталевому тросі, приготування банушу та шашлику в польових умовах, проживання... Термін 3 дні. Організовується на протязі весна-літо-осінь. Проводиться на територіях Яремча та Верховинського району

- «ЕКОНОМ – ТУР». Програма створена для людей, які бажають відпочити в Карпатах та заощадити на витратах коштів, ідеально підходить для відпочинку на вихідні з двохрановим харчуванням та екскурсіями... Термін 2 дні. Організовується весна-літо-осінь. Проводиться на території Яремча

- «ТИЖНЕВИЙ ТУР». Тижнева програма відпочинку для людей, які люблять багато екскурсійних подорожей та активний відпочинок. Включає в собі ще й багато вільного часу, проживання, сніданки та обіди, трансферні та екскурсійні послуги... Термін 7 днів 6 ночей. Організовується весна-літо-осінь. Проводиться на території, Яремча, Верховинського та Коломийського районів.

- «ЛИЖНИЙ ТУР». Цей тур є рішенням №1 для активного зимового відпочинку в Карпатах. Любителі катання на гірських лижах, сноубордах та санках мають ряд переваг через те, що вони максимально раціонально використовують свій дорогий час відпочинку. Термін проведення 2 дні - зима та початок весни, проводиться в Яремчанському районі та гірськолижному курорті «Буковель».

- «ПОЇЗДКА ДО МИКОЛАЯ». В цьому турі ми побуваємо в маєтку святого Миколая, українського «Діда Мороза», який проживає в Покутсько-Буковинських Карпатах, побуваємо у найвисокогірнішому районі Гуцульщини, а також при нагоді побачимо Гуцульську коляду. Проводиться в період зими (грудень, січень, лютий), або під запит. Термін 2 дні. Територія Косівського, Коломийського, Верховинського районів та міста Яремча

Подорожі на квадроциклах. Від *Patkovski Hotel*, який знаходиться біля підніжжя гори Буковель пропонується шість турів: 1-ТУР: Виїзд на г. Маковиця (948 м.) через скелі Довбуша - тривалість маршруту 2-3 год. 2-ТУР: Виїзд на г. Клева (1226 м.) тривалість маршруту 2,5-3,5 год. 3-ТУР: Виїзд на г. Синяк (1756 м.) тривалість маршруту 3,5-4,5 год. 4-ТУР: Виїзд на хребет Горгани з відвідуванням карпатської гірської долини. Маршрут пролягає через 2-ТУР і 3-ТУР, тривалість маршруту 4,5-5,5 год. 5-ТУР: Виїзд на г. Явірник (1624 м.) тривалість маршруту 3-4 год. 6-ТУР: Виїзд на г. Рокета (1 106 м.) через Яремче на г. Маковиця з відвідуванням гуцульської гірської долини та узвозом, через г. Кичера (1010 м.) на с. Микуличин. Загальна тривалість маршруту 5-6 год¹⁹⁹.

Кінні прогулянки. Для туристів розроблені спеціальні маршрути - можна кататися, як по рівнинних місцевостях, по лісу, так і по гірських хребтах, оглядаючи чудові пейзажі і визначні місця Карпат. Один з маршрутів веде до водоспаду «Дівочі сльози», одному з найбільш популярних водоспадів в Карпатах. Протяжність маршрутів від 5 до 10 км. Вартість одного маршруту - 150-200 грн. на одну особу. Можлива організація маршрутів спільно з організацією пікніків.

Риболовля в Карпатах. У всіх річках Прикарпаття зустрічаються відомі і досить поширені види риб - *форель, головень, шупак, карась, короп, лин, ляц, сом, марена, окунь, жерех, в'юн, сазан, рибець, бистрянкa*. Витоки *Пруту*, другого річкового басейну Карпат, *Чорний і Білий Черемоші*, розташовані на схилах, є типово гірськими ріками з дуже великим

¹⁹⁹ За бажанням клієнта можуть вноситися зміни до програми туру або ж можна замовляти інші тури. Після захоплюючих подорожей карпатськими горами, ви можете втамувати голод в ресторані готелю, в якому дуже смачна кухня, і відпочити в комфортабельних номерах європейського рівня.

нахилом і швидкою течією - понад півтора метра в секунду! Адже саме тут, на ділянках з бурхливою течією, нереститься форель, водиться реліктовий вид риб - дунайський лосось. Багата рибою річка Дністер як у високогірних, так і в рівнинних річках. Місцеві жителі по-своєму називають рибу, відповідно до її поведок і зовнішнього вигляду. Дунайський лосось - головач; форель - пістрявка, струг; головень - клин; стерлядь - чічуга; харіус - пир, жерех - фат.

Автобусні екскурсії. Під час подорожей можна помилуватися не тільки мальовничими гірськими ландшафтами, але і красивими старовинними будівлями, які органічно вписуються в природні ландшафти, а також поспілкуватися з місцевими жителями, які зберігають вірність стародавнім обрядам, традиціям а не рідко і старовинному народному одягу. Незайвим буде взяти в похід бінокль і фотоапарат, оскільки під час гірських подорожей нерідко наштовхуєшся на панорамні види, які обов'язково захочеться розглянути і сфотографувати.

Походи в гори. Карпати - один з головних районів проведення *пішохідних туристських походів*. Українські Карпати - середньовисотні гори, які не досягають снігової лінії і не мають сучасних льодовиків.

Вихід на найвищу гору України - Говерлу (2061 м.). Підйом на г. Говерла середньої складності. Перша частина шляху - через ліс. Наступний відрізок шляху - звивиста стежка по схилу, яким неважко підніматися. Тривалість сходження 3 години, спуск - 2 години. Вершина Говерли являє собою невеликий плоский майданчик, що дає унікальну можливість любитися навколишнім пейзажем в радіусі 360°. З вершини Говерли прекрасно видно весь *Чорногірський хребет*. Довжина маршруту - 8 км.

Вихід на гору Хом'як (1542 м.). Підйом по стежці у вигляді серпантину. З неї можна побачити практично всі Карпати. Довжина маршруту - 8 км. Гора Хомяк, висота - 1542 м, належить до району *Горгани*, частини Карпат, вершини якої мають круті схили, вкриті кам'яними розсипами - «Горгани». Вона схожа на спину хом'яка, звідки і назва. З вершини відкривається чудовий вид на *Чорногірський хребет* з найвищою вершиною України - г. *Говерла, 2061 м, г. Петрос 2020 м та г. Довбушанка 1754*

Вихід на гору Піп Іван (2028 м.). Під'їзд до *с.Дземброня*. Маршрут проходить через *каскад водоспадів, вухатий камінь, руїни астрономічної обсерваторії*. Довжина маршруту - 14 км. *Піп-Іван* - одна з найвищих вершин *хребта Чорногора*, висота - 2028 м. Назва походить від скелі на вершині, яка нагадувала священика в рясі. Об'єктом туризму на цій горі є руїни польської астрономо-метеорологічної обсерваторія «Білий Слон», що нагадують зруйновану жорстокою війною фортецю.

Вихід на гору Синяк (1041 м) - Під'їзд до с.Дора. Маршрут проходить через *модринову алею, Білий Камінь, г. Кліва, г. Синячку, г. Погар, м. Яремче*. Довжина маршруту - 15 км. Гора Синяк (1665 м) - це височенна і, здавалося б, неприступна кам'яна стіна. З вершини Синяка видно хребти *Добошанки і Кукульської*, за якими темніє найвищий хребет Українських Карпат - *Чорногірський*. У ясну погоду можна побачити *Говерлу (2061) і Петрос (2020)*. *Гора Синячка (1401 метр)* знаходиться на північно-заході від Яремче. Підйом на Синячку займає хвилин 20. На горі можна милуватися навколишніми пейзажами. А ще тут стоїть місіонерський хрест.

Вихід на гору Маковиця (987 м.) Маршрут проходить через відомі «Скелі Довбуша» з подальшим підняттям на хребет і перехід до гірської вершини *Маковиці*. Довжина маршруту - 3 км. Гору Маковицю часто вибирають із-за нескладних одноденних походів. *Гора Маковиця* знаходиться на сході від Яремче і на північному сході від міста Ямна - 7 км від них. На безлісій вершині гори відкривається захоплююча панорама Карпатських гір, на півночі і сході далеко внизу синіє долина *потокую Боярського*, за ним долинний хребет *Малєв-Яворова*. На півдні видніється *Кукульській хребет*, а зовсім на краю горизонту - найвищі вершини *Чорногірського хребта*. Навколо Маковиці з трьох сторін темніє глибока долина *річки Прут*, а за нею на заході синіє голий *крутий хребет Довбушанки*.

Вихід на гору Кукул (1539 р.) Під'їзд до *с. Ворохта*. Маршрут проходить через *луг Лабеска, полонину Кукул, г. Кукул, урочище Бабина Яма, форелеве господарство*. Довжина маршруту - 14 км. З хребта Кукул особливо прекрасно виглядає 20-кілометровий головний

хребет *Чорногори*, зокрема, найвища в Українських Карпатах *гора Говерла* (2061 м), яка відокремлена від гори Кукул потужним хребтом *полонини Козьмієвської* (1573 м). До 1939 р. цим хребтом проходив польсько-чеський кордон. До нашого часу на хребті частково ще збереглася дорога з бетонними прикордонними стовпчиками, за якими дуже добре орієнтуватися туристам.

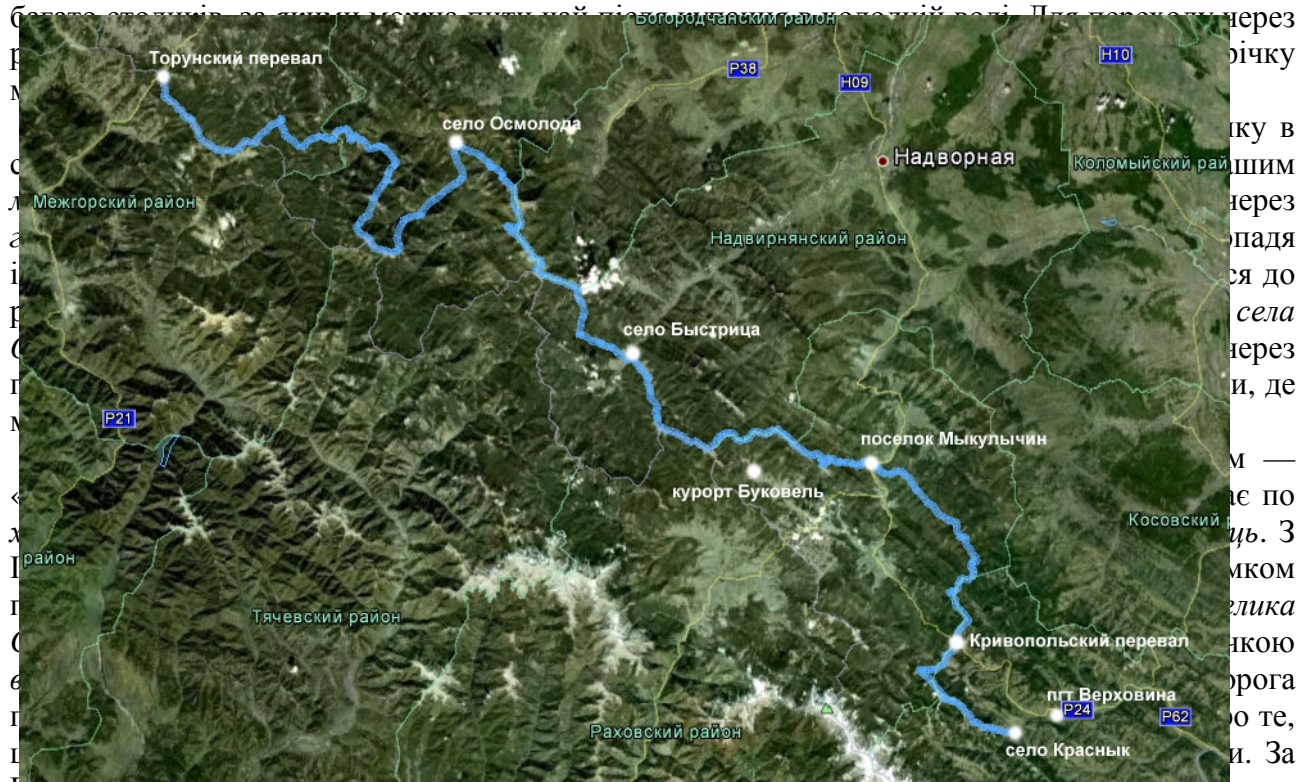
Пішохідні маршрути тут можна вибирати на будь-який смак - для любителів і для професіоналів, тривалі і короткі, складні і прості: «*Пікуй – Плай – Великий Верх*» (2-ох денний пішохідний маршрут). «*Піп Іван – Хом'як*» 2-ох денний пішохідний маршрут). «*Говерла – Хом'як*» (2-ох денний пішохідний маршрут). «*По Горганах і Свидовцю*» (3-ох денний екстрим тур). «*По Чорногірському хребту*» (3-ох денний екстрим тур). «*По Боржавських полонинах*» (Закарпаття) (3-ох денний екстрим тур). «*Буківська полонина*» (Протяжність – 60 км. Тривалість – 4 дні. Нічліг на обладнаних туристичних стоянках – 3 ночі). «*Березнянський, пішохідний*» (Протяжність – 105 км Тривалість – 6 днів. Нічліг на обладнаних туристичних стоянках – 5 ночей). «*По полонинах східних Карпат, (пішохідний)*» (Протяжність – 70 км Тривалість – 5 днів Нічліг на обладнаних туристичних стоянках – 4 ночі). «*Боржавсько – Бецадський*» (Тривалість – 8 днів Нічліг на обладнаних туристичних стоянках – 7 ночей). «*Вулканічні та полонинські Карпати*» (Протяжність – 150 км Тривалість – 10 днів Нічліг на обладнаних туристичних стоянках – 9 ночей). «*Чорні млаки*»- турготель «*Дубовий гай*». (Протяжність маршруту: 14 км, Маршрут одноденний, час проходження маршруту 7-8 годин). «*с. Кострино – г. Явірник*». (Протяжність маршруту 8 км. Маршрут одноденний (можливо дводенний), час проходження 5-6 годин). «*с. Ставне - гора Черемха*» (Протяжність маршруту: 8 км, Маршрут одноденний, час проходження маршруту 5-6 годин). «*с.Жорнава- урочище «Парашинські*». Протяжність маршруту: 8 км. Маршрут - одноденний, час проходження маршруту 4-5 годин). «*Щербин – Ужоцький перевал*». (Протяжність маршруту 7 км. Маршрут - одноденний, час проходження маршруту 4-5 годин). «*с. Верховина Бистра — г. Плішка — с. Лубня*». (Протяжність маршруту 11км. Маршрут - одноденний, час проходження маршруту 5-6 годин). *Гора «Кременець»*. Протяжність маршруту: 9 км, Маршрут - одноденний, час проходження маршруту 6-7 годин.

5. Краєзнавча характеристика маршруту «Східно-Карпатський туристичний шлях». Тривалість: 194 км, 7 — 20 днів. Маршрут: *Торунський перевал — г. Вишківський Горган (1440 м) — г. Молода (1724 м)- г. Грофа (1748 м) — г. Пареньки (1735 м) — г. Мала Попадя (1598 м) — г. Попадя (1740 м) — г. Коретвина (1671 м) — траверс г. Петрос — р. Петрос — р. Лімниця — хребет Матагів — г. Висока (1803 м) — г. Ігровець (1804 м) — перевал Боровка — г. Лопушина (1772 м) — г. Велика Сивуля (1836 м) — г. Мала Сивуля (1818 м) — полонина Руцина — полонина Боярин — р. Салатручіль — р. Салатрук — село Бистриця — траверс г. Плоска — траверс г. Довга — перевал Столи — полонина Блажів — г. Малий Горган (1592 м) — г. Синяк (1665 м) — полонина Хом'яків — г. Хом'як (1541 м) — село Микуличин — г. Ягідна (1216 м) — г. Чорний Погар (1266 м) — г. Гордя Доброкіївська (1356 м) — перевал Суха Розсіч — перевал Рижі — г. Китулівка (1382 м) — г. Конець (1336 м) — Кривопільський перевал (село Кривопілля) — хребет Кострич — село Красник.*

Східно-Карпатський туристичний шлях має довжину близько 200 км і є другим за протяжністю туристичним маршрутом в Україні (фото). Він проходить крізь всі Горгани, зачіпаючи частину Чорногірського масиву. Маршрут спланований так, що він час-від-часу проходить крізь населені пункти, де можна докупити продуктів, поїсти в кафе і навіть заночувати в готелі чи прийняти душ. Починається Східно-Карпатський туристичний шлях з Торунського перевалу (941 м) на трасі Долина – Хуст, де пролягає кордон Івано-Франківської та Закарпатської області. З перших кілометрів стежка дуже плавно набирає висоту без різких перепадів. Ця дозволяє добре розім'ятись і дійти до вершин в гарному похідному настрої. Подолання гори Магура проходить непомітно. Напружитися доведеться лише під час підйому на гору Вишівський Горган на 7,5 кілометрі шляху. До річч, перше джерело, яке трапляється на маршруті, знаходиться за 10 км від старту. З огляду на це, запасіться водою ще у населеному пункті, звідки будете добиратись до Торунського перевалу, розраховуючи на 4-5 годин ходу. Із Вишівського Горгану починається 7-ми

кілометровий спуск повз село Слобода до урочища Свіча. Стежка петляє смерековим лісом, інколи виходячи на відкриті галявини, а потім біжить вздовж струмка. Спуск такий самий плавний, як і підйом у перший день походу. Маркування стежок по всьому маршруту чудове. Маркери нанесені на видних місцях і доволі часто. На перехрестях стежок зустрічаються карти, схеми і вказівники. Від урочища Свіча стежка пролягає вузькоколійною залізницею. Зустріти залізницю на кілометровій висоті в горах – це вже дивно. Але, як виявилось, тут прокладена ціла мережа колій із розвилками і мостами.

За два кілометри маршрут кілька разів перетинає потік, далі стежка бере вгору і починається підйом на полонину Солотвина під горою Молода. Перед полониною розташоване джерело із питною водою і місце для стоянки, де можна відпочити перед сходженням. Підйом на вершину не складний, але зтяжний – 3 км. Тут вперше трапляється низькоросла альпійська сосна і горганські камені, покриті лишайником. З Молодої стежка збігає вниз до однойменної річки, втрачаючи майже 900 метрів висоти. Поруч із річкою є

Гущиною стежка обжить до наступної полонини – *Воярин*. Потім донизу, на *озеро Салатручіль* із трьохметровим водоспадом. За озером естафету переймає ґрунтова дорога, яка виводить нас до *села Бистриця*. Тут можна врізноманітнити свій похідний раціон харчуванням у кафе і поповнити запаси провізії в магазині. З Бистриці дорога веде до гір *Плоска і Довга*. Підйом достатньо крутий, але проходить крізь затінений красивий ліс. Із згаданих вершин відкривається безкрайній краєвид у всіх напрямках: звідси видно більшу частину *Горган*, частину *Чорногірського хребта із Говерлюю і Петросом* на горизонті.

Згідно з картою маршрут не заходить на гору Довга, а звертає перед нею ліворуч, на *перевал Столи*. З перевалу Столи стежка прямує на *полонину Блажів*, звідки починається короткий, але дуже крутий підйом на *гору Малий Гортан*. Поглянувши із вершини на північний-захід, ви побачите *гору Довбушанка*, а у південно-західному напрямку перед вами відкриється панорама гірськолижного курорту «*Буковель*». Після хребта – спуск лісом на *полонину Хом'яків*. Тут, особливо у вихідний день, ви зустрінете багато туристів, які прийшли покорити популярну вершину Хом'як. Причина популярності – її розташування. Поруч знаходяться автомобільна дорога, *водоспад Гук і село Микуличин*, де можна залишити авто з речами і легко вибратись на висоту в півтора кілометри. Від гори Хом'як звивистий серпантин веде донизу, в *село Микуличин*. Стежка виходить до КПП, за яким починається дорога на *водоспад Гук*. А Східно-Карпатський туристичний шлях звертає праворуч, до підвісного мосту через *річку Прут*. Річка повноводна, а поруч із мостом є декілька кам'яних ванночок, де можна полежати в *природному джакузі*). В селі ви знайдете всі блага цивілізації. Хоча магазину шляху по дорозі не зустрінете, за необхідності, до нього можна прогулятись, трохи відхилившись від маршруту.

Із *Микуличина* починається дорога на хребет із *вершинами Ягідна, Чорний Погар, Гордя Доброкиївська*. Спершу підйом буде доволі крутим, але щойно стежка вийде на першу вершину, всі труднощі залишаться позаду. Далі подорож хребтом продовжиться по второваній ґрунтовій дорозі практично без перепадів висоти. З хребта відкриваються краєвиди на вершини *Хом'яка і Синяка, а також на Чорногірський хребет з Петросом і Говерлою*, які з кожним кілометром ставатимуть все ближчими. Цей хребет примітний ще й тим, що тут зустрічається багато столиків із лавками, відпочиваючи на яких можна милуватись неперевершеними гірськими пейзажами.

Після перевалів *Суха Розсіч і Рижі*, стежка виходить на черговий неймовірний хребет. Головна його особливість – каміння величезних розмірів, з яких сформований весь гребінь. Після цієї перепони маршрут проходить затіненим лісом і спускається з гір на *Кривопільський перевал*, поруч із яким розташоване *село Кривопілля*. На перевалі є магазин і кафе, але асортимент продуктів тут достатньо бідний. Хребет, який видно із перевалу у південному напрямку, називається *Кострича*. Це останній відрізок Східно-Карпатського туристичного шляху, який потрібно подолати. Він невисокий, його домінуюча вершина має 1585 метрів. Але він обов'язково запам'ятається *видами на Чорногору*, яка простягається паралельно з ним. Оскільки хребет відкритий, сходи і заходи сонця тут також приголомшливі. Після Костричі залишається спуститись в *село Красник*, де й завершується *Східно-Карпатський туристичний шлях*. Останні 3,5 км, які не входять до маркованого маршруту, доведеться подолати, щоб дістатись до *села Льці*, звідки ходить транспорт до *Верховини*. А з Верховини щогодини відправляються *маршрутки до Івано-Франківська*. Село *Красник* є лише тимчасовим завершенням маршруту. Після детального планування шлях буде продовжено далі, скоріш за все, на *хребет Кринта*. Напряма після *хребта Кринта* ще не відомий. Але відомо без жодних сумнівів, що Східно-Карпатський туристичний шлях буде рости і розвиватись.

Як добратися зі Львова: - на автобусі *Львів — Хуст* до *Торунського перевалу*. Квиток потрібно купувати до *населеного пункту Торунь*. Автобус відправляється від автостанції на залізничному вокзалі. (до 72 грн. в залежності від рейсу, час в дорозі 4:30, відправлення 7:15, 8:30, 10:45, 16:35). Перевірити он-лайн наявність місць і купити квитки можна на

ticket.bus.com.ua. З Івано-Франківська: - *варіант 1*. Спершу на автобусі дістатись до Долини (час в дорозі 1:30, відправлення кожні 30 хв. від автостанції поруч із залізничним вокзалом). Далі підсісти на один із автобусів, що прямують за маршрутом Львів – Хуст (час в дорозі 1:40, відправлення із Долини в 10:05, 11:45, 13:55, 19:40). - *варіант 2*. Автобусом Івано-Франківськ — Ужгород до *Торунського перевалу* (час в дорозі 3:40, відправлення від автостанції на залізничному вокзалі в 6:40, 9:30, 11:20).

Зворотна дорога: - спершу потрібно добратись попутним транспортом чи маршруткою до *Верховини* (вартість 3 грн., час в дорозі 0:15). Потім маршруткою до Івано-Франківська (вартість 30 грн., час в дорозі 3:30, відправлення щогодини).

Путівник. Описувати покрокове проходження всього маршруту немає сенсу, оскільки його маркування виконано відмінно. *Просто слідкуйте за червоно-білими мітками*. В путівнику я зверну увагу на моменти, де важко розібратись в розмітці.

- *після спуску з гори Вишківський Горган* маршрут продовжиться автомобільною ґрунтовою дорогою, яка траверсує ліворуч наступну гору. Незабаром, з лівого боку від дороги, почнеться стежка. Вам сюди, вказівник підкаже. Стежка поведе до густих ялинових заростей. Не сумнівайтесь, шлях правильний. Протискайтесь між гілками і зважайте на безпеку очей. Щойно закінчаться зарості, буде джерело.

- *після спуску з Молодої*, коли вийдете на ґрунтову дорогу, яка прямує вздовж річки, повертайте ліворуч. Вказівник відсутній.

- *село Бистриця*. Після того, як пройдете автобусну зупинку, рухайтесь далі слідкуючи за мітками. Щойно перейдете річку вброд, відразу повертайте на дорогу, яка йде праворуч донизу. Тут маркування наявне, але його легко можна не помітити і пройти прямо.

- *вийшовши на полонину поруч з горою Плоска*, ідіть дорогою вздовж дерев'яного паркана. Таким чином ви дійдете до лісу, де почнеться розмітка.

- *щойно пройдете ліс* і вийдете до наступної полонини, зосередьтесь. На наступну вершину маршрут не заходить, а прямує її траверсом з лівого боку. Про це сигналізує мітка на тонкому дерев'яному стовпчику. Підійдіть і погляньте, в якому напрямку скеровує вас стрілка. Далі також будьте уважними. Через 350 метрів від стовпчика стежка зверне різко ліворуч та вниз до перевалу Столи. Вам сюди.

- *після Кривопільського перевалу* маркування стає гіршим. Його наносили не «Карпатські Стежки». Але, тим не менше, воно є. Вершину з вишкою мобільного зв'язку ви оминаєте з правого боку. Далі, після джерела, потрібно перелізти через два паркани з колод і пройти дорогою повз хати. Скоро будуть ще два паркани із перелазами. За ними починається ліс. В лісі маркування хороше. Воно виведе вас до полонини на початку хребта. Останні 300 метрів перед виходом на полонину супроводжуватимуться крутим підйомом. Коли дійдете до полонини, потрібно буде повернути ліворуч більш ніж на 90° і підніматися в ліс. Через 30 метрів побачите стежку. Йдіть нею.

- *після того, як ви оминете розвалену колибу* ліворуч від хребта, потрібно буде взяти трохи правіше, щоб скинути висоту до хатки, яка розташована з правого боку хребта (хатка з'явиться перед вашими очима вже за наступною вершиною). Від хатини відходить ґрунтова дорога, якою слід рухатись далі.

- *ліворуч перед останньою вершиною хребта*, ви побачите діючу колибу. За нею маркування поведе далі на вершину. Але спуск з вершини досить складний, плюс, через брак розмітки, там легко заблукати. Тому краще зверніть в бік згаданої колиби, пройдіть її територією (подолавши перед тим два паркани із колод) і далі спускайтесь в Красник стежкою, яка йде від колиби.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андреева Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Географічна енциклопедія України.

4. Історія міст і сіл Української РСР. Тронько Петро Тимофійович (гол. редактор), 1968. / http://safronov.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=215&Itemid=159
5. Маценко Г.. Книга рекордів України. - ФІРА-люкс, 1997 – 157 с.
6. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
7. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
8. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Застосування методики елементарних геоінформаційних систем в регіональних дослідженнях. / Вісник Криворізького економічного інституту. Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, №3, 2004 – С. 46-54.
9. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.
10. Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971.. / <http://safronov.com.ua/index>.
<http://tistour.te.ua/?cat=7>
<http://kosiv.org.ua/index.cfm/do/info.routes>
<http://www.karpaty-build.com.ua/ua/issue.47>
<http://www.mycarpathians.com/>

ТЕМА 18. СТВОРЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ БАЗИ ДАНИХ З КРАЄЗНАВСТВА КРИМУ

План: 1. *Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Криму.* 2. *Кримський туристичний регіон на карті Світу.* 3. *Використання екологічного паспорту АР Крим для знайомства з природними краєзнавчими ресурсами і організації екологічного туризму.* 4. *Перелік головних туристських маршрутів в Криму.* 5. *Краєзнавча характеристика маршруту «Крим туристичний».*

1. Орієнтовна структура краєзнавчої ГБД Криму. Основу для створення краєзнавчої ГБД Криму складають: - Методика елементарних ГІС, викладена на попередніх лекціях; - Географічна енциклопедія України (для створення картографічної основи а також для використання інформації по природних туристичних ресурсах); - Книга рекордів України (для використання інформації по унікальних природних та культурно-історичних об'єктах); - Історія міст і сіл України (для використання інформації по суспільних туристичних ресурсах АР Крим); - Інформація з сайтів обласної (республіканської) та районних держадміністрацій (для уточнення інформації по туристичних об'єктах на низовому рівні, (<http://www.oda.cv.ua>)); - Інформація з екологічного паспорту області (для використання інформації по об'єктах ПЗФ областей регіону); - Файлова система з окремими файлами.

Загальний принцип доступу до інформації передбачає два головних види її організації. Перший – доступ з електронної карти, векторизованої в середовищі текстового редактору «Word». Другий – з електронної таблиці. Як в першому так і в другому випадку можлива візуалізація інформації як у вигляді тексту, так і у вигляді фотографії, звукової доріжки чи відеоряду. При використанні першого виду доступу (з електронної карти) ГБД краєзнавчих туристичних ресурсів має декілька структурних рівнів організації відповідно до глибини занурення (за допомогою гіперпосилань). Перший рівень – *фізична та економічна карта* області, векторизовані за допомогою методики елементарних ГІС. До *фізичної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація: - назви та стисла характеристика ландшафтних комплексів; - назви та стисла характеристика річок; - назви, межі та стисла характеристика об'єктів ПЗФ; - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних природних об'єктів. До *економічної карти* гіперпосиланнями прив'язується наступна інформація: - межі, назви та стисла характеристика адміністративних районів області; - місцезположення та стисла характеристика міст з населенням понад 5 тис. населення; - автомобільні шляхи (згідно з графом відстаней) з дорожно-експлуатаційною характеристикою кожного з них; - назви, місцезположення та стисла характеристика унікальних історичних, та культурних об'єктів; - назви, місцезположення, стисла характеристика та хронометраж головних туристичних маршрутів. Другий рівень – карта адміністративного району – наповнення за рівнем доступу до інформації. У другому виді організації інформації (у вигляді таблиць) крім зазначених вище додається більше текстової інформації (історичні нариси, персоналії, біографічні дані та ін.).

На відміну від попередніх регіонів по Криму вводиться додатковий стартовий файл «*Екологічний паспорт Криму*», який може бути використаний як для знайомства з природними краєзнавчими ресурсами, так і для організації екологічного туризму. Він може бути представлений як у вигляді тексту, таблиці, так і карти з яких гіпертекстом можна отримати необхідну інформацію.

2. Кримський туристичний регіон на туристичній карті Світу. Кримський регіон, не дивлячись на свій колосальний курортний і туристичний потенціал, не дуже відомий на світовому ринку туристичних послуг. На Кримський півострів припадає частка менше половини відсотка від загального об'єму таких послуг, тоді як туризм, історія розвитку якого в Криму налічує більше 100 років, може і повинен стати пріоритетним напрямом в економіці регіону, як сфера міжнародного бізнесу.

Значний об'єм природно-ресурсного потенціалу, різноманітність природних умов, історичні традиції господарського освоєння і соціокультурні пріоритети протягом багатьох років визначали рекреаційну спеціалізацію Криму як один із стратегічних напрямів його регіонального розвитку. *Рекреаційно-туристичний комплекс Кримського півострова* включає понад 3 тисячі об'єктів природного і антропогенного характеру, з них 64 % зосереджені в *Південнобережній зоні*, 10% в *Центральній* (Сімферополь, Бахчисарай і Белогорський район), по 5% – в *Північній* (Джанкой, Червоногвардійський, Красноперекопський, Першотравневий і Чорноморський райони) і *Східній* (Ленінський, Кировський і Радянський райони) зонах, і 16% в *Західній* (Сакській і Чорноморський райони).

На території автономії розташовано понад 11,5 тис. пам'ятників історії, культури і архітектури, що відносяться до різних історичних епох, цивілізацій і релігій. Тут знаходиться 26 родовищ лікувальної грязі і ропи, більше 100 джерел мінеральних вод різного хімічного складу. У Криму налічується 6 державних заповідників, 33 заповідники (зокрема 16 загальнодержавного значення), 87 пам'ятників природи (13 – загальнодержавного значення), 10 заповідних урочищ, 850 карстових печер (з них 50 визнані фахівцями придатними для облаштування і відвідин туристами), шахт, колодязів, і більше 30 парків – пам'ятників садово-паркового мистецтва, загальнодержавного і світового значення.

Займаючи близько 4,5% площі України, Кримський півострів концентрує 29,6% об'єму всіх рекреаційних ресурсів, 10% місткості готельного фонду, 40% місткості здравниць, більше 30% потоку іноземних туристів.

У регіоні є необхідні умови і можливості, інфраструктури екологічного і соціального туризму в сільській місцевості, елітних видів спорту (теніс, гольф, яхтовий спорт), відроджуються популярні раніше активні види туризму (гірничо-велосипедний, археологічний, пішохідний, спелеологічний, альпіністський). Все більш популярним стає гірський кримський туризм, спортивні тури – джипінг, гірський велосипед, дайвінг, пішохідні і спелеотури взимку, – катання на лижах на Ай-Петрі та інші

Як і раніше найбільш освоєною частиною півострова є район Ялти, який обіймає близько 64% всього об'єму турупослуг. Найменше освоєний Північний і Західний Крим.

В даний час в АРК здійснюють туристичну діяльність понад 700 суб'єктів підприємництва. Зокрема іноземним туризмом займаються близько 300 підприємств, внутрішнім – близько 400, зарубіжним – 180. З числа суб'єктів підприємницької діяльності, що мають ліцензію на надання туристичних послуг, власну базу живлення; мають 85 підприємств, власну базу розміщення – 51 .

На жаль, на сьогоднішній день матеріально-технічна база рекреаційних установ, асортимент і якість послуг відстають від світового рівня, що знижує конкурентоспроможність кримського регіону на міжнародному ринку відпочинку, оздоровлення, санаторно-курортного лікування і туристичних послуг.

3. Використання екологічного паспорту АР Крим для знайомства з природними краєзнавчими ресурсами і організації екологічного туризму. Крим розташований на півдні України. Кримський півострів омивається Чорним і Азовським морями й озером Сиваш, що відокремлюється від Азовського піщаною косою – Арабатською стрілкою. Довжина берегової смуги Кримського півострова 1500 км.

Ландшафтна різноманітність Криму є наслідком унікального розташування півострова – на стику помірного й субтропічного поясів, на межі ареалів багатьох флор і фаун. Північний Крим - низинна рівнина, на півдні лежать Кримські гори. Для трьох гірських гряд характерні круті південні схили і відносно пологі північні. *Головне Кримське пасмо* має найвищу вершину – гору *Роман-Кош* (1545 м). До півночі від *Головного пасма* розташоване передгір'я: *Внутрішнє і Зовнішнє Кримські пасма* і міжпасмові подовжні південне й північне зниження.

Клімат Криму визначається його географічним положенням, рельєфом і впливом навколишніх морів. На півночі він помірно континентальний з короткою малосніжною зимою і помірно жарким посушливим літом²⁰⁰.

На території Кримського півострова знаходяться *1657 річок, струмків і балок загальною довжиною 5996 км*. Залежно від водозбірної площі річки Криму розподіляються на середні і малі. Річок, що мають площу водозбірного басейну до 2 тис.км², які вважаються малими, у Криму 1655. До *середніх відносяться дві* - Салгір і Чатирлик²⁰¹. Уздовж узбережжя знаходяться понад 50 соляних озер, які використовуються для видобутку солей і лікувальних грязей.

Серед *грунтів* у рівнинній частині півострова переважають різновиди південних і карбонатних чорноземів, рідко зустрічаються темно-каштанові і лучно-каштанові ґрунти сухих лісів і чагарників. У гірському Криму відзначаються бурі гірсько-лісові й гірсько-лужні ґрунти.

Схили Кримських гір зайнято дубовими, буковими, грабовими і сосновими лісами. На Південному березі ростуть реліктові ялівцеві ліси, вічнозелені чагарники. *Флора Криму* дуже різноманітна та налічує понад 2400 видів вищих рослин²⁰². Особливу цінність має заповідний фонд Криму, що відіграє істотну роль в охороні природи і стабілізує екологічний стан регіону. *На територію об'єктів ПЗФ припадає 5,4% площі півострова* (без м. Севастополя).

Види флори і фауни, що охороняються

	2009 рік
Загальна кількість видів флори на території регіону, од.	2640
Види флори, занесені до додатків Конвенції про охорону дикої флори і фауни і природних середовищ існування в Європі, од.	105
Види флори, занесені до додатків Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES), од.	85
Загальна чисельність видів фауни, од.	196
Види фауни, занесені до Червоної книги України, од.	196
Види фауни, занесені до додатків Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES), од.	34
Види фауни, занесені до додатків Конвенції про охорону дикої флори і фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернської конвенції), од.	41
Види, занесені до додатків Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннської конвенції, CMS), од.	40
Види, що охороняються відповідно до Угоди про збереження афро-свразійських мігруючих водно-болотних птахів (AEWA), од.	18
Види, що охороняються відповідно до Угоди про збереження кажанів в Європі (EUROBATS), од.	3

На території Автономної Республіки Крим, без урахування м. Севастополя, розташовано 156 об'єкти *природно-заповідного фонду* (далі – ПЗФ) загальною площею 150820,8676 га, з них - 44 об'єкти загальнодержавного значення займають площу 111995,52 га та 112 об'єктів ПЗФ місцевого значення займають площу 38825,3476 га.

²⁰⁰ Клімат гірського півдня перехідний від степового континентального до середземноморського, із м'якою зимою, в передгір'ях до помірно-холодного на Головному пасмі. Улітку спостерігаються сильні зливи, що утворюють селеві потоки. Південному берегу Криму притаманний середземноморський, близький до субтропічного, клімат із дуже м'якою зимою. Тут можливе зростання субтропічних рослин.

²⁰¹ *Мережа гідрографії* Криму розвинена дуже нерівномірно. Найгустіше мережа розташована у гірській частині басейнів річок *Салгір, Альма, Кача, Біюк-Карасу*. Майже всі річки витікають із гір і відрізняються повноводністю в зимово-весняний період під час паводків. Практично всі річки Криму зарегульовані водосховищами і використовуються для потреб водопостачання і зрошування. Для водопостачання міст Сімферополя і Ялти у верхів'ях річок Аян, Альма, Узен-Баш споруджено Щасливе, Аянське і Партизанське водосховища.

²⁰² Особливість флори – її ендемізм, який налічує 10 % видів, серед них чимало лікарських видів. Велика частка Криму серед видів флори, занесених до Червоної книги України: рускус під'язиковий, сосна Станкевича, Цикламен Кузнецова, пролісок складчастий та інші. Тваринний світ Криму також має велику кількість представників: біля 12 тис. видів комах, 6 видів амфібій, 14 видів рептилій, понад 300 видів птахів та 61 вид ссавців. З 382 представників тваринного світу, занесених до Червоної Книги України, понад 200 розповсюджені в Криму, серед яких: орлан - білохвіст, чорний гриф, білоголовий сіп, середземноморський геко, леопардовий полоз, кучерявий пелікан і інші. Багато представників фауни також мають велике споживче значення, наприклад, мисливські види (качки, гуси, копитні ссавці, зайцеподібні).

У 2010 році створено три об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення: ландшафтні заказники «Карабі-Яйла» і «Ай-Петрінська яйла» та регіональний ландшафтний парк «Воздухоплавний комплекс Узун-Сирт, гора Климентієва». Розроблено «Програму формування регіональної екологічної мережі в Автономній Республіці Крим на період до 2015 року», відповідно до якої передбачається збільшення відсотку заповідності до 15 % від загальної площі півострова. Основною проблемою природно-заповідного фонду в регіоні є відсутність проектів землеустрою з організації і встановленню меж об'єктів ПЗФ.

Динаміка структури природно-заповідного фонду Автономної Республіки Крим

Категорії територій та об'єктів ПЗФ	На 01.01. 2011 р.	
	Кількість, шт.	Площа, га
Природні заповідники	6	63855,07
Біосферні заповідники	-	-
Національні природні парки	1	10900
Регіональні ландшафтні парки	6	24235
Заказники загальнодержавного значення	13	35457,7
Заказники місцевого значення	18	10282,8
Пам'ятки природи загальнодержавного значення	13	639
Пам'ятки природи місцевого значення	56	2760,081
Заповідні урочища	8	1217,43
Ботанічні сади загальнодержавного значення	1	876,6
Ботанічні сади місцевого значення	1	33,16
Дендрологічні парки загальнодержавного значення	-	-
Дендрологічні парки місцевого значення	1	3,2
Зоологічні парки загальнодержавного значення	-	-
Зоологічні парки місцевого значення	1	2,4276
Парки - пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення	10	276,15
Парки - пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення	21	291,249
Разом	156	150820,8676
% площі ПЗФ від площі АРК		5,6

Формування екологічної мережі. Основними функціями екологічної мережі виступають забезпечення відтворення природного середовища, підтримка екологічного балансу, виконання функцій екологічного планування, збереження та покращення рекреаційних якостей природи країни, стимулювання за рахунок цих якостей туристичного бізнесу і екологічного туризму, залучення населення до охорони навколишнього середовища. Крим є одним із світових центрів біорізноманіття. Флора судинних рослин нараховує 2775 видів (охоплює 60 % флори України) серед них 279 видів - ендеміки, 164 - занесені до Червоної книги України, які складають 37% описаних в ній представників папоротеподібних та насінневих. Стан природних фітоценозів, особливо в степовій зоні Криму в значній мірі визначається високим рівнем господарського навантаження на територію (71 % сільгоспугідь та біля 47 % рілля від всій території півострова). Екологічна мережа Криму повинна стати частиною екомережі України та Панєвропейської мережі.

Перелік заходів, спрямованих на удосконалення ПЗФ в АР Крим в 2010 році:

- Розробка проекту створення ландшафтного заказника місцевого значення «Демерджи яйла».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж комплексної пам'ятки природи місцевого значення «Гай ялівця високого в районі с. Семидвір'я».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж геологічної пам'ятки природи місцевого значення «Природні сфінкси в долині р. Чурук-Су».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж геологічної пам'ятки природи місцевого значення «Печера – грот «Киік-Коба».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж геологічної пам'ятки природи місцевого значення «Карстова шахта Максимовича».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж геологічної пам'ятки природи місцевого значення «Зміїна печера».

- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж геологічної пам'ятки природи місцевого значення «Печера МАН».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж заповідного урочища місцевого значення «Долина р. Сатера».
- Розробка проекту землеустрою з організації і встановлення меж геологічної пам'ятки природи місцевого значення «Печера-грот Данільча-Коба».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж комплексної пам'ятки природи місцевого значення «Гора відторженець Парагельмен».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж заповідного урочища місцевого значення «Яйла Чатирдага».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж ботанічного заповідника місцевого значення «Урочище «Парагельмен».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж ботанічного заповідника місцевого значення «Кастель».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж регіонального ландшафтного парку «Лисяча бухта – Ечки-Даг».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж гідрологічної пам'ятки природи «ПАК у скелі Діва та г. Кішка»
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж парку - пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Сакський курортний парк».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж ботанічного заказника місцевого значення «Гірський масив Тепе-Оба».
- Розробка проекту землеустрою із організації і встановлення меж регіонального ландшафтного парку «Калиновський».
- Розробка проекту створення ландшафтного заказника «Сасикський».

Серед найважливіших екологічних проблем АР Крим є забруднення водних ресурсів в містах Сфімферополь, Керч, Судак, Бахчисарай, Саки; в курортних містах і селищах: Щebetівка, Коктебель, Орджонікідзе (Феодосійська міськрада), Морське, Веселе, Новий Світ (Судацька міськрада), Партеніт (Алуштинська міськрада), Піщане (Бахчисарайський район), Миколаївка (Сімферопольський район), Новофедорівка (Сакський район), Красногвардійське (Красногвардійський район), Леніно (Ленінський район) і Советське (Советський район). З 28 полігонів твердих побутових відходів призупинено експлуатацію 10 полігонів. Запас потужності на 3-5 років мають 11 полігонів. Особливо гостро стоїть питання розміщення відходів у містах Ялта, Сімферополь, Судак, Керч, Євпаторія. Необхідно завершити будівництво полігону твердих побутових відходів в м. Судак.

4. Перелік головних туристських маршрутів в Криму.

Пішохідний туризм. II категорія складності. 1.с. Орлине - ур.Бізюк - т/с Узунжа - т/с Богата Ущелина - т/б "Орлиний заліт" - Великий Каньон Криму (радіальний вихід) - т/с Високе - т/с Научний - т/с Барсуча Поляна - т/б "Ангарський перевал" - т/с Джурла - т/с Ай-Алексій (т/с Партизанська) - плато Карабі-Яйла - т/с Нижній (Верхній) Кок-Асан - т/с Ворон - т/с Лісова - м.Судак. 2.(Е) М.Бахчисарай - т/с Баштановка - т/с Мангуп - т/с Богата Ущелина - т/с Кокозка - т/с Бойко (по дну Великого Каньону Криму) - т/с Богатир - т/с Високе - т/с Научний - т/с Сараман - г.Голий Шпиль - т/с Барсуча Поляна - печ. Мармурова - г.Еклизі-Бурун - т/с Ат-Чокрак - т/с Букова Поляна - пер.Ангарський. 3. (Е) М.Бахчисарай - т/с Научний - т/с Сараман - г.Голий Шпиль - т/с Барсуча Поляна - печ.Мармурова - г.Еклизі-Бурун - т/с Ат-Чокрак - т/с Букова Поляна - пер.Ангарський - т/с Поляна МАН - г.Пд. Демерджи - т/с Нижня Джурла - вдсп. Джур-Джур - т/с Ай-Алексій - т/с Чігінитра -пер.Великі Ворота - пер.Малі Врота - пер.Вузькі Ворота - пер.Каллістон - т/с Нижній Кокасан - по дну Кучук-Карасінського каньону до т/с Поворотне - т/с Ворон - т/с Маски - т/пр Карагач - м.Судак.

III категорія складності. 1.(Е) а/з "Поляна Казок" (М.Ялта) - вдсп. Учан-Су - по Таракташській тропі до т/с Ай-Петрі - т/с Чайний Будиночок - через г. Орлиний Заліт до т/с Кокозка - по дну Великого Каньону Криму до т/с Бойка - т/с Богатир - т/с Високе - т/с

Научний - т/с Сараман - через г.Голий Шпиль та т/с Барсуча Поляна до печ. Мармурова - г.Еклізі-Бурун - т/с Ат-Чокрак - т/с Букова Поляна -пер.Ангарський - т/с Поляна МАН - г.Пд. Демерджи - т/с Нижня Джурла -вдсп. Джур-Джур - т/с Ай-Алексій - т/с Чігінітра - пер.Великі Ворота - пер.Малі Врота - пер.Вузькі Ворота - пер.Каллістон - т/с Нижній Кокасан - по дну Кучук-Карасінського каньйону до т/с Поворотне - т/с Ворон - т/с Маски - т/с Карагач - м.Судак. **2.**(Е) м.Старий Крим - монастир Сурб Хач - р.Чорох Су - пер. Джади -долина Караїн - с.Щебетівка - дж. Бакир Баш - г.Ечкі Дат - стр. Каян Арди - стр. Кузун Таш - пер.Гюнешлик - траверс хр.Урбаш - джерело Інарес -пер.Архадереси - г.Манджил (Ай-Георгій) - м.Судак - г.Сокол - пер.Св.Анастасії - с.Веселе - стр. Чантран - нер.Уметин Богаз - ущ.Пагарча - траверс хр.Таркез Оба до верхів'їв р.Ай Серез - пер.Маскі - рух по хр. до колишньої т/с Веронська - пер.Лікмен Ганин (Плак'я) - р.Шелен -пер.Построфіль - каньйон стр. Кушень Узень - с.Зеленогір'я - каньйон стр. Папанія Узень - пер.Сорос або пер. Аю Кая - ущ.Берлюк - каньйон р.Кучук Кара Су - р.Кок - ущ.Шайтан Капу - г.Топарчих Кир - оз.Лахнин Тінах - каньйон стр.Лахнин - ущ.Тирхалу - пер.Тулутлу (Малі Ворота) - ур.Чігінітра Нижня - пер.Нефань Баши - Карабі-Яйла з півдня на північний захід - яр Мамут - р.Сх.Суат - ущ. та каньйон р.Бурульча - т/с Партизанська -пер.Тирке Центральний - вдсп. Джур-Джур - пер.Дипліс Південний -Демерджи-Яйла - ущ.Курлюк Су - пер.Бал Кая - стр. Егерек Су - с.Перевальне - каньйон р.Кісгич - пер.Кісгич Південний - стр. Беш Коба -верхів'я р.Ангара - пер.Холодний Кулуар - г.Ангар Бурун - г.Еклізі Бурун -пер.Пд.-Зах. Кулуар г.Еклізі Бурун - дж. Саурган - с.Розове - г.Ай Йорі -пер.Угара Північний - дж. Ак Чокрак - пер.Куш Кая - ур.Стратогай -г.Зейтен Кош - пер.Хабах Кир - стр. Дермен Узень - с.Кипарисне.

Лижний туризм (сезонний). I категорія складності. **1.**(Е) с.Перевальне - печ.Альошина Вода - курган Слави - т/с Бурульча -Карабі Яйла - метеостанція - т/с Ай-Алексій - ущ.Хапхал - вдсп. Джур-Джур - т/с Джурла - г.Демерджи - т/б "Ангарський перевал" - оз-Кутузовське - т/с Ат-Чопрак - кордон Садовий - пер.Чучельський - кордон Ала-Бач -пер.Гурзуфська Сідловина - "Альтанка вітрів" - Гурзуфська Яйла -пер.Никитський - кордон Червоний камінь - с.Массандра.

II категорія складності. **1.**(Е) с.Перевальне - ур.Кизил Коба - ур.Суботхан - кордон Буковий -ур.Курлюк Ваш - г.Пн. Демерджи - т/б "Ангарський перевал" - траверс г.Чатирдаг (Ангар Бурун - Еклізі Бурун) - т/с Ат-Чопрак - форельне господарство - пер.Чучельський - Бабуган Яйла - г.Роман-Кош (радіальн.) -пер.Гурзуфська сідловина - "Альтанка вітрів" - Гурзуфська Яйла -пер.Никитський - кордон Червоний камінь - ущ.Уч-Кош - г.Лопата - Ялтинська Яйла - Ай-Петринська Яйла - т/пр Ай Петрі - г.Ай Петрі - т/пр Чайний будиночок - г.Орлиний Заліт - Великий Кримський Каньйон - т/с Бойка - т/с Богатир - т/б "Соколине".

Гірський туризм. I категорія складності. **1.** (Е) с.Богате - т/с Поворотне - р.Солар - г.Бурма (854 м) г.Ливазь-ка (876 м) (1А) - пер.663 - г.Північна Караул-Тепе (983 м) - г.Південна Караул-Тепе (913 м) - ск.Аюкая - в.982 - пер.Горуча (743 м) - пер.Алакат (Алікотбогаз) (670 м) - ур.Кокасан (т/с Нижній Кокасан) - г.Киргуч (911 м) - г.Катран-Яккан-Тепе (1014 м) - г.Хрикаль (1036 м) - прохід Малі Ворота - прохід Великі Ворога - Карабі яйла - г.Біла (1253 м) (1Б) - прохід 2-й спуск -г.Лікон (1017 м) - т/с Ай-Алексій - г.Юкітепе (1030 м) - т/пр Партизанський - ур.Тирке - г.Замал (1067 м) - г.Тирке (1283 м) (1Б) - хр.Демерджи (1239 м) - спуск стежкою південного схилу у Долину Привідів - г.Ельхкая -пер.Ангарський - г.Чатидаг (1527 м) (1Б) - ур.Чумнох (т/с Барсуча Поляна)-г.Любка (975 м) - с.Мармурове. (120 км)

II категорія складності. **1.** (Е) с.Перевальне - ур-Кизил-Коба - ущ.Альошина Вода - т/с Партизанська -стр.Партизанка - пер.Тирке Центральний (1245 м) (1А) - вдсп.Джур- жур - пер.Пір'я - Демерджи Яйла - т/с Джурла - г.Дермерджи (1359 м) - спуск по кулуару Хаоса (1Б) - т/б "Ангарський перевал" - г.Цукрова Голова -Ангарська Стінка - Холодний Кулуар - г.Ангар-Бурун (1Б) - верхнє плато г.Чатирдаг - г.Еклізі Бурун (1527 м) спуск по південно-західному кулуару (1Б) - т/с Ат-Чокрак - Бабуган-Яйла - г.Роман-Кош (1545 м) - пер.Гурзуфське Сідло (вище с.Запрудне) - вихід на г.Парагельмен (1Б) - т/б "Карабах". (120 км)

Велосипедний туризм. II категорія складності. **1.**м.Херсон - м.Гола Пристань - м.Скадовськ - м. Каланчак - м.Армянськ -м.Красноперекопськ - смт Роздольне -

с.Чорноморське - м.Євпаторія. 2.м.Симферополь - М.Бахчисарай - М.Севастополь - с.Тернівка - с.Танкове -с.Куйбишеве - с.Голубинка - с.Передове - с.Орлине - с.Голуба Затока -М.Ялта - м.Алушта - с.Рибаче - м.Судак - М.Феодосія. 3. М.Керч - с.Багерове - с.Казантіп - с.Леншо -с.Каменське - коса Арабатська Стрілка - м.Геничеськ - м-Джанкой - с.Нижньогірський - м.Білогорськ -с.Привітне - м.Судак - м.Старий Крим - М.Феодосія. 4.(Е) м. Феодосія - м.Старий Крим - с.Коктебель - м.Судак - пер. Алікат-Богаз - Карабі-Яйла - м.Алушта - М.Ялта (через пер. Ат-Баш) - Айпетрінська Яйла - пер. Шайтан-Мердвен - м-Севастополь - т/с Мангуп-Кале -М.Симферополь.

III категорія складності. 1. М.Євпаторія - М.Севастополь - М.Бахчисарай - с.Тернівка - с.Орлине - с.Передове - с.Голубинка - с.Соколине - г.Ай-Петрі - с.Виноградне -с.Голуба Затока - пер.Байдарські Ворота - с.Орлине - пер.Ласпінський -с.Форос - с.Кацивелі - с.Сімеїз - смт Алушка - М.Ялта - м.Алушта -с.Сонячногірське - с.Генеральське - с.Привітне - м.Судак - М.Феодосія - М.Керч. 2.М.Симферополь - М.Бахчисарай - Айпетрінська Яйла - М.Ялта - м.Алушта - м-Судак - М.Феодосія - с.Леніно - с.Мисове - М.Керч - М.Симферополь. 3.(Е) М.Симферополь - М.Бахчисарай - М.Севастополь - с.Орлине - с.Передове - г.Ай-Петрі - М.Ялта - м.Судак - м.Старий Крим - м.Федосія -с.Владиславівка - коса Арабатська Стрілка - м.Геничеськ - М.Мелітополь. 4.(Е) с.Новоолексіївка (Херсонська обл.) - м.Геничеськ - коса Арабатська Стрілка - півострів Казантіп - М.Феодосія - с.Ізюмівка - с.Коктебель -м.Судак - с.Новий Світ - м.Білогорськ - Карбі яйла - м.Алушта - с.Лівадія -пер.Байдарські Ворота - с.Орлине - М.Севастополь. 5.(Е) м.Судак - пер.Синорський - М.Феодосія - с.Казантіп - м.Старий Крим -М.Симферополь - М.Бахчисарай - пер.Ай-Петрі - М.Ялта - пер.Нікітський - пер.Чучельський - м.Алушта - с.Сонячногірське - пер.Карабі - м.Білогорськ - пер.Кок-Асан - с.Привітне - м.Судак.

IV категорія складності. 1. (Е) м.Геничеськ - коса Арабатська Стрілка - півострів Казантіп -М.Феодосія - пер.Синорський - м.Судак - с.Лісове - р.Ескі-Юрт - пер.Маскі - пер.Шелен - с.Поворотне - м.Білогорськ - с.Міжгір'я - Карабі Яйла -р.Сх.Су-Ат - плато Тирке - г.Північна Демерджи - пер.Ангарський -м.Алушта - М.Ялта - пер.Ай-Петрі - с.Голубинка - пер.Бечку - с.Орлине -пер.Байдарські Ворота - с.Оползневе - М.Ялта - пер.Нікітський - пер.Чучельський - м.Алушта - с.Привітне - пер.Алікотбогаз - т/с Нижній Кокасан - м.Білогорськ - М.Симферополь.

V категорія складності. 1. (Е) М.Симферополь - с.Миколаївка - М.Севастополь - м.Інкерман - т/с Кордон 2 - г.Ескікермен - г.Мангупкале - с.Ново-Ульянівка - смт Куйбишево - пер.Алакат - с.Високе - с.Синапне - с.Лесніково - с.Щасливе - с.Соколине - пер.Ай-Петрі - т/с Чайний будиночок - т/с Ай-Дімітрій -пер.Бечку - с.Орлине - пер.Байдарські Ворота - пер.Шайтан-Мердвен - с.Оползневе - М.Ялта - пер.Нікітський - пер.Чучельський - м.Алушта -пер.Ангарський - г.Північна Демерджи - плато Тирке - р.Сх-Су-Ат - плато Карабі Яйла - прохід Великі Ворота - пер.Каллістон - т/с Нижній Кокасан -с.Привітне - с.Морське - пер.Маскі - р.Ескі-Юрт - с.Лісове - м.Судак -пер.Синор - Коктебель - М.Феодосія - с.Леніно - М.Керч - с.Курортне - мис Казантіп - с.Кам'янка - коса Арабатська Стрілка - м.Геничеськ. 2. (Е) М.Бахчисарай - Чуфут-Кале - с.Баштановка - с.Новоульянівка -г.Мані-упкале - с.Тернівка - с.Ріідне - с.Широке - с.Орлине - пер.Байдарські Ворота - с.Роднікове - с.Передове - пер.Бечку - с.Соколине - Айпетрінська Яйла - пер.Нікітський - в. г.Роман-Кош - м.Алуша - с.Генеральське - плато Карабі-Яйла - м.Білогорськ - с.Привітне - пер.Маскі - м.Судак - Коктебель - с.Ізюмовка - смт Орджонікідзе - с.Щолкіне - коса Арабатська Стрілка -півострів Тарханкут - М.Євпаторія.

Автомобільний та мотоциклетний туризм (автомототуризм). I категорія складності 1. М.Керч - М.Феодосія - м.Судак - м.Алушта - М.Ялта - М.Севастополь -М.Євпаторія - м.Красноперекопськ - С.Каховка (авт., мот). II категорія складності. 2. М.Бахчисарай - пер.Ай-Петрі - М.Ялта - Мисливське заповідне господарство(*) - м.Алушта - м.Судак - м.Феодосія - с.Каменка - коса Арабатська стрілка - м.Геничеськ(*) (авт.,мот.).

Спелеологічний туризм (спелеотуризм). I категорія складності. 1. Кримська (1 к.тр.), В.Бузулук (1 к.тр.), Пастухова (1 к.тр.) Геби (1 к.тр.), Курюч-Агач (2 А), (В), (Карабі Яйла). 2. Тисова (1 к.тр.). Жива (1 к.тр.), КЕ-53 (1 к.тр), Мира (2 А), КЕ-126 (2 А), (В), (Карабі Яйла). 3.Гугерджин (1 к.тр.), Учунжу-Хосар (1 к.тр.). Триповерхова (1 к.тр.), Трьохглазка (1

к.тр.). Комсомольська (2 А к.тр.), (В), (Чатирдаг). 4. Дружба (1 к.тр.), КЕ-31 (1 к.тр.), Емпірична (1 к.тр.). Севастопольська (2 А к.тр.), Пастушья (2 А к.тр.), (В), (Айпетрінська Яйла).

II категорія складності. 1. Кара-Мурза (2 А к.тр.), Профспілкова (2 А к.тр.). Молодіжна (2 Б к.тр.), Дружба (2 Б к.тр.), (В), (Карабі-Яйла). 2. Бичача (2 А к.тр.), Дубова (2 А к.тр.). Азимутальна (2 А к.тр.), Еміне-Баїр-Коба (2 Б к.тр.), (В), (Чатирдаг).

III категорія складності 1. Каскадна (3 Б к.тр.), (В), (Ай-Петрінська Яйла).

IV категорія складності 1. Солдатська (4 Б к.тр.), (В), (Карабі Яйла). 2. Кизил-Коба (4Б к.тр.). (Г), (Довгоруківська Яйла).

Вітрильний туризм. III категорія складності 1. (Е) М.Одеса - М.Очаків - с.Залізний Порт - с.Лазурне - м. Чорноморське (340 км). 2. (Е) м. Севастополь - м. Ялта - м.Алушта - м. Судак - м. Феодосія - м. Керч (336 км).

IV категорія складності 1. (Е) М.Одеса - м. Очаків - смт Чорноморське - М.Євпаторія (440 км).

V категорія складності 1. (Е) м. Севастополь - М.Євпаторія - смт Чорноморське - с.Портове - смт Лазурне - М.Очаків - М.Одеса (540 км).

5. Краєзнавча характеристика маршруту «Крим туристичний». Туристичний маршрут включає відвідування міст та територій: *Сімферополь – Бахчисарай – Севастополь – Орлине – Ялта – Алушта – Чатир-Даг – Судак – Феодосія – Керч – Сімферополь- Саки – Євпаторія – Тарханкут.*

Пропонований напрям туристичних маршрутів охоплює приморські та гірські території АР Крим і може бути запропонований для шанувальників різних видів туризму – пізнавального, лікувального, оздоровчого, спортивного, круїзного, тощо.

- м. *Сімферополь* - адміністративний, економічний і культурний центр АР Крим, транспортні ворота Криму з розгалуженим залізничним і потужним авіаційним сполученням з різними містами України, країн СНД та дальнього зарубіжжя. Лінія гірського тролейбуса з'єднує Сімферополь з найпопулярнішими курортами та туристичними центрами Кримського півострова. Історія поселень, які існували у 1085 на території сучасного Сімферополя сягає III ст. до н. е., коли тут була столиця держави пізніх скіфів – Неаполь Скіфський, а пізніше татарські поселення. На одному з горбів, у межах сучасного міста, археологи виявили залишки Неаполя Скіфського. У місті є краєзнавчий, етнографічний та художній музеї, експозиції яких розповідають про історію міста та Криму. Звідси можна здійснити екскурсії до печери Кизил-Коба (Червона печера).

- м. *Бахчисарай* - колишня резиденція кримських ханів Гіреїв, які після ослаблення та розпаду Золотої орди, й утворення автономного Кримського ханства правили ним з 1443 до 1783 р. У 2003 р. Бахчисарай відзначив своє 500-річчя. У Бахчисараї інтерес туристів зосереджений на двох об'єктах – Ханському палаці та середньовічному місті-фортеці *Чуфут-Кале*²⁰³.

- м. *Севастополь* - один з важливих центрів пізнавального туризму, місто офіційна історія якого нараховує всього понад 200 років, хоча грецьке місто-держава Херсонес (пізніше Херсон, Корсунь) було засновано тут ще у V ст. до н. е. Туристичні об'єкти міста умовно можна поділити на дві групи – давньої історії та пов'язані з військовими подіями²⁰⁴.

²⁰³ Комплекс Ханського палацу є центром державного історико-культурного заповідника, до якого входять головний корпус, частина колишнього гарему, мечеті, фонтанний дворик, мавзолей, медресе, а також музей історії та культури кримських татар і музей археології "печерних міст" тощо. Як правило, відвідувачі Бахчисарая знайомляться також з комплексом споруд Свято-Успенського християнського монастиря, час заснування якого дослідники відносять до VIII-IX ст. і печерним містом - фортецею Чуфут-Кале. Добре збереглись його оборонні споруди та стіни, вулиці, дві караїмські кенаси, мавзолей Джаніке-ханум (дочки татарського хана Тохтамиша), старовинне кладовище караїмів. Нині на території Чуфут-Кале створено єдиний в світі Музей побуту та культури караїмів. Неподалік від Чуфут-Кале розташовано ряд інших печерних міст – Тепе-Кермен, Киз-Кермен, а також печерний монастир Бакла.

²⁰⁴ Серед першої групи найдавнішими є руїни Херсонеса – пам'ятки світового значення – де створено Національний історико-археологічний заповідник "Херсонес-Таврійський". Тут багаторічними розкопками досліджено міську забудову, оборонні стіни та башти, культові споруди, базиліку, монетний двір, античний

- с. *Орлине*. Неподалік села знаходиться пам'ятка природи державного значення – *Великий каньон Криму* – найглибший каньйон України. Висота стін сягає 300-320 м при ширині днища в окремих місцях 3-5 м, а довжина 3 км. По вузькому днищу тече гірська річка, створюючи десятки невеликих водоспадів, водних каскадів, кам'яних жолобів і ванн. А в самому селі збереглась Юсупівська мечеть і створено етнографічний центр кримських татар.

- м. *Ялта* - центр кліматичного курорту *Велика Ялта*, що простягнувся вздовж морського узбережжя більше, ніж на 70 км, і який зв'язаний з Сімферополем тролейбусною лінією. Розташована Ялта у мальовничому природному амфітеатрі, закритому від холодних північних вітрів Кримськими горами, що зумовило кліматичні умови схожі до середземноморських²⁰⁵. Великою увагою відвідувачів користується *Нікітський ботанічний сад*, заснований у 1812 р., колекції та дослідні ділянки якого займають майже 1000 га і представляють рослинний світ різних кліматичних поясів і континентів. Екскурсійний маршрут прокладено також до водоспаду Учан-Су, на вершину Ай-Петрі, звідки відкривається чудовий пейзаж Ялти, облаштовано канатну дорогу²⁰⁶.

- м. *Алушта* - приморський кліматичний курорт, центр Великої Алушти, яка простягнулась від схилів гори Аю-Даг до с. Привітне. Розташована Алушта в найбільшій гірській котловині південного берегу Криму в оточенні величезних гірських масивів. У долині широко розвинено виноградарство та вирощування ефірних і лікувальних рослин²⁰⁷.

- *Чатыр-Даг* - один з найвищих гірських масивів Кримських гір, що підноситься на північ від Алушти. На північному плато масиву розвинений карст у вапняках, багато печер і карстових ліюк. Серед туристів найпопулярнішими є печери Мармурова й Еміне-Баїр-

театр на 3 тис. місць. Цікавими також є залишки Генуезької фортеці Чембало, середньовічного печерного міста і фортеці Каламіта, Інкерманський монастир. Ще більш численними є пам'ятки військової історії періодів Кримської війни 1853-1855 рр. і Великої Вітчизняної війни. Це Панорама "Оборона Севастополя 1854-55 рр.", Малахів курган, комплекс Графської пристані та пам'ятник затопленим кораблям, пам'ятники видатним полководцям і флотоводцям, діорама "Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 р.", меморіал героїчної оборони Севастополя 1941-1942 рр. і ряд інших. Місто має й чимало музеїв, серед яких художній, акваріум, два дельфінарії, філія музею збройних сил України – колишнє місце підземного базування та ремонту підводних човнів. З Севастополя можна здійснити також екскурсії до середньовічних печерних міст Ескі-Кермен, фортеця якого була створена в VI ст. для захисту Херсонеса і Мангупа – колишньої столиці середньовічного князівства Феодоро.

²⁰⁵ Хоча перша письмова згадка про Ялту відноситься до XII ст., та найімовірніше поселення було засновано грецькими поселенцями ще до нашої ери і отримало назву Яліта (пізніше Джаліта, Кауліта, Еталіта). Але розвиток Ялти як кліматичного курорту пов'язаний з будівництвом у середині XIX ст. доріг, які зв'язали місто з Сімферополем (через Алушту) та Севастополем, а також дослідженням лікувальних властивостей ялтинського клімату лікарем С. Боткіним. Нині тут понад 150 лікувальних і оздоровчих закладів. Найвідомішими і найвідвідуванішими об'єктами Ялти є чудові палацово-паркові комплекси Лівадійський, Воронцовський та Масандрівський, які пов'язані з цікавими історичними особами та важливими історичними подіями. Не меншою популярністю й увагою користуються такі пам'ятки архітектури як "Ластівчине гніздо", палаци "Юсупівський" і "Дюльбер", церква Воскресіння Христового (Фороська) і Байдарські ворота, розташовані на старій севастопольській дорозі та ін. У межах Великої Ялти розташовані всесвітньвідомі центри виноградарства та виноробства "Масандра" і "Магарач". У підвалах "Масандри" зберігається колекція (інотека) вин різних сортів і часу, яка нараховує понад 1 млн. пляшок. Найстаріше з них закладено з урожаю 1775 р.

²⁰⁶ З містом-курортом пов'язано життя і творчість багатьох видатних особистостей, про що розповідають експозиції музеїв. Такими є будинок-музей А. П. Чехова, літературно-меморіальний музей u1051 Лесі Українки, музей О. С. Пушкіна. Діти з задоволенням відвідують музей "Поляна казок". Далеко за межами України відомий також Міжнародний дитячий центр "Артек" у Гурзуфі. Мало хто відмовить собі у задоволенні прогулятися по мальовничій Царській (сонячній) стежці, яка прокладена від Лівадійського палацу до санаторію "Ясна Поляна" і тягнеться майже на 7 км. Відомі також Боткінська і Штангеевська стежки, названі на честь відомих лікарів.

²⁰⁷ Хоча офіційна історія міста ненабагато перевищує 100 років, але перші поселення та фортеця Алустон відносяться до VI ст., коли все узбережжя півострова належало Візантійській імперії. Залишки однієї з башт фортеці збереглися до нашого часу. Крім цього об'єкту туристи можуть ознайомитись з експозиціями історико-краєзнавчого музею та музею природи Кримського природного заповідника і будинком-музеєм відомого письменника Сергєєва-Ценського. Бажаючи можуть здійснити прогулянки на вершину г. Демерджі, в долину Привідів чи до руїн середньовічної фортеці Фуна, а також до водоспаду Джур-Джур.

Хосар, обладнані для відвідування та відомі надзвичайно красивими сталактитами й сталагмітами.

- м. *Судак* - невеликий і популярний приморський кліматичний курорт на південно-східному узбережжі Криму. Хоча археологічні дані свідчать про заселення цієї території ще в період середнього палеоліту (орієнтовно 40 тис. років тому назад), перша згадка про Сугдею (пізніше Сурож, Судак) відноситься до 212 р., коли племена аланів, так думають вчені, побудували тут перші укріплення²⁰⁸.

- м. *Феодосія* - приморський кліматичний курорт, старовинне місто, засноване в VI ст. до н. е. греками-колоністами, яке з IV ст. до н. е. входило до складу Боспорської держави. Але матеріальні пам'ятки, які дійшли до нашого часу, відносяться до XIV-XVI ст., коли тут господарювали генуезці і які дали місту назву Кафа. Коли Кримом володіло Кримське ханство Кафа була важливим центром работоргівлі. Основними туристичними об'єктами міста є оборонні стіни й окремі башти Генуезької фортеці, грецька та вірменська церкви, турецька мечеть Муфта-Джалі, фонтани, дача Стамболі²⁰⁹.

- м. *Керч* - старовинне місто, місто-герой, значний промисловий центр і порт на березі Керченської протоки. Місто Пантікапей (сучасна Керч) засновано в VI ст. до н. е. і в 480 р. до н. е. стало центром Боспорської держави, яка проіснувала до IV ст. н. е., коли впала під ударами гунів²¹⁰.

- м. *Євпаторія* - приморський кліматичний і грязьовий (переважно дитячий) курорт, де для лікування широко використовуються унікальні грязі Мойнакського озера, вдале поєднання морського та степового повітря, чудові піщані пляжі. Хоча місто відомо з VI ст. до н. е., як грецька колонія Керкінітіда, до нас дійшли переважно пам'ятки більш пізнього періоду, а саме XVI-XVII ст., коли турками була побудована потужна фортеця й місто Гевлев²¹¹.

²⁰⁸ Пізніше, коли все південне узбережжя належало Візантії, місто відіграло важливу роль у торгівлі Візантійської імперії, було центром християнської єпархії. Але судакська фортеця, яка є основним об'єктом туризму, відноситься до XIV ст., коли цієї частиною Криму володіли генуезці. Спочатку було побудовано цитадель на вершині Кріпосної гори, потім зовнішні оборонні стіни посилити цю фортецю. Поблизу Судака, в селищі Новий Світ, де жив і працював засновник кримського виноробства Л. С. Голіцин, сучасні виробники вин, зокрема шампанських, і сьогодні продовжують його традиції.

²⁰⁹ Цікавими є також літературно-меморіальний музей письменника-романтика О. Гріна, музей дельтапланеризму, а також картинна галерея видатного художника-мариніста, уродженця Феодосії, І. К. Айвазовського, який побудував цю галерею і подарував її місту з колекцією своїх картин. З Феодосії можна здійснити екскурсію в Старий Крим (Солхат), старовинне місто, яке було адміністративним центром Кримського юрта Золотої орди й де збереглося чимало пам'яток мусульманської культури. У Старому Криму поховано письменника О. Гріна і створено меморіальний будинок-музей письменника, а неподалік можна побачити залишки вірменського монастиря Сурб-Хача – духовного центру вірмен, заснованого в 1334 р. Приваблює туристів і селище Коктебель – відомий центр виноградарства та виробництва коньяків. Тут також функціонує будинок-музей відомого художника і поета М. Волошина, який похований неподалік на одній з вершин. Неподалік від Коктебеля знаходиться і древній вулкан Кара-Даг, на базі якого створено одноіменний природний заповідник.

²¹⁰ До її складу входили міста, розташовані на території Керченського півострова та сучасної Тамані, а також Феодосія. Численні пам'ятки античної культури сьогодні включено до історико-археологічного заповідника. Це, насамперед, розкопки столиці Боспорської держави Пантікапея та розташованих неподалік Німфея та Мермекія, Царський і Мелек-Чесменський кургани – місця поховання боспорських царів, склеп Деметри, інші пам'ятки. З пам'яток архітектури більш пізнього часу варто відзначити церкву Іоанна Предтечі, древня частина якої можливо була побудована у VIII-X ст. Керч тісно пов'язана з подіями Великої Вітчизняної війни. Про це свідчать величний меморіальний комплекс на горі Митридат, яка вивиснується над містом, меморіал і музей на місці висадки в листопаді 1943 р. Ельтигенського десанту, підземний музей і меморіал на честь захисників Аджимушкайських каменоломень. Цікавими є й експозиції міських музеїв, серед яких історико-археологічний, етнографічний, океанографії та рибного промислу й картинна галерея.

²¹¹ Цікавими туристськими об'єктами є мечеть Джума-Джамі, комплекс караїмських кенас та дворик з аркадами, текіє (монастир дервішів), турецька баня. Є також пам'ятки військової історії, зокрема пам'ятник на честь подій Кримської війни 1853-1855 рр. і пам'ятник морякам-десантникам, які загинули тут у січні 1942 р. Неподалік розташоване ще одне місто-курорт Саки. Тут природою талюдьми створено належні умови для лікування різних захворювань. Але найбільш відомий цей курорт чудовими грязями Сакського озера, про лікувальні особливості якого є згадки в працях давньоримських вчених Плінія Старшого та Птоломея, які жили на початку Христової ери.

- *Тарханкут* - півострів, з крайньою західною точкою Кримського півострова, місце розвитку підводного фотографування, відеозйомки, та дайвінгу. Серед шанувальників підводного плавання популярні урочища *Великий та Малий Атлеин*, а також Джангульське узбережжя з казковими скелястими берегами, невеликими гротами та печерами, зручними бухточками, надзвичайно чистою водою та таємничим підводним світом. Туристів приваблюють також чудові піщані пляжі *Бакальської коси*.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
2. В'їзний туризм. Авт. кол.: Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андреева Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
3. Географічна енциклопедія України.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Тронько Петро Тимофійович (гол. редактор), 1968. / http://safronov.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=215&Itemid=159
5. Маценко Г.. Книга рекордів України. - ФІРА-люкс, 1997 – 157 с.
6. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.
7. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
8. Сонько С.П., Голубкіна О.М. Застосування методики елементарних геоінформаційних систем в регіональних дослідженнях. / Вісник Криворізького економічного інституту. Кривий Ріг, КЕІ КНЕУ, №3, 2004 – С. 46-54.
9. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. - К, 1994.
10. Історія міст і сіл Української РСР. Кримська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971../ <http://safronov.com.ua/index>.
<http://mandrivki.com/gurt/reports/zvit-pro-pishohidniy-pohid-ii-stupenyu-s>
<http://www.menr.gov.ua/content/article/5974>
http://www.velotur.kiev.ua/2009_3ks_krym.htm
<http://travel.org.ua/rus/tours/index.php?p=21>